Ministerie van Nationale Opvoeding
Algemeen Rijksarchief

NAVORSINGS-EN STUDIECENTRUM
VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Vredesvoorwaarden van de nazi-radio — Propaganda : een slechte investering ? — Inlichtingsdienst « Luc » — Transporten naar Buchenwald — Gentenaars in de Internationale Brigaden.

Wetenschappelijk Komitee :

Voorzitters : W. Calewaert, G. Mathot, ministers van Nationale Opvoeding ;

Ondervoorzitters : E. Lamberts, L. Somerhausen ;

Leden : A. Alers, H. Balthazar, J. Bartier †, J.L. Charles, H. Corijn, J. Craeybeckx, E. Dedoyard, E. Dejean, L. de Landsheere, F. De Moor, E. Franckx, L.-E. Halkin, A. Haulot, J. Lory, C. Segers, R. Van Santbergen, J. Vanwelkenhuyzen, D. Vercauteren, J. Willequet, C. Wyffels.

Redaktiekomitee :

Direkteur : J. Vanwelkenhuyzen ;

Redaktiesekretaris : F. Selleslagh ;

Wetenschappelijke medewerkers : A. Dantoing, J. Dujardin, J. Gotovitch, L. Kongs, D. Martin, W. Meyers.

Tijdelijke attaché : M. Vanbergen.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de artikels die verschijnen in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.*

Integrale of gedeeltelijke overname uit de *Bijdragen* is niet toegelaten, behoudens voorafgaande toestemming van het *Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.* ©

De *Bijdragen* verschijnen ook als *Cahiers d'histoire de la seconde Guerre mondiale.*

De artikels die in de *Bijdragen* verschijnen worden samengevat en gerepertorieerd in *Historical Abstracts* en *America : History and Life.*

L 1/1

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

6
oktober 1980

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

6
oktober 1980

INHOUD :

PROPAGANDA

Paul M.G. Levy

De vredesvoorwaarden van de nationaal-socialistische radio p. 5 - 20

William Ugeux

De propaganda : een zo koeltijke en slecht bestudeerde investering ? p. 21 - 32

Jean Dujardin

De Dienst « Luc » (Zomer 1941 - zomer 1942) p. 33 - 117

Peter Schollers

De massale controleing van de SS-gevangenissen. De transporten van 8 en 23 mei 1944 naar Buchenwald p. 119 - 148

Rudi Van Doorslaer

Strijdbaarheid in de Internationale Brigaden p. 149 - 196

LEUVENSEPLEIN, 7, BUS 19, 1000 BRUSSEL — TEL. 218.45.26/27

Wetenschappelijk Komitee :

Voorzitters : W. Galewaert, G. Marhot, ministers van Nationale Opvoeding ;

Ondervoorzitters : E. Lamberts, L. Somerhausen ;

Leden : A. Aiers, H. Balthazar, J. Bartier †, J.L. Charles, H. Curlin, J. Craeybeckx, E. Dedoyard, E. Dejeun, L. de Landsheere, F. De Moor, E. Franckx, L.E. Halkin, A. Hablot, J. Lory, R. Segers, H. Van Santbergen, J. Vanwalleghuyzen, D. Varoutsikos, J. Willequet, C. Wyffels.

Redaktiekomitee

Direkteur : J. Vanveltkenhuyzen ;

Redaktiesekreteris : F. Solleslagh ;

Wetenschappelijke medewerkers : A. Daeterig, J. Dujardin, J. Gotovitch, L. Konos, D. Martin, W. Meyers.

Tijdelijke attaché : M. Vanbergen.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de artikels die verschijnen in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*.

Integrale of gedeeltelijke overname uit de *Bijdragen* is niet toegelaten, behoudens voorafgaande toestemming van het *Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*.

De *Bijdragen* verschijnen ook als *Cahiers d'histoire de la seconde Guerre mondiale*.

De artikels die in de *Bijdragen* verschijnen worden samengevat en geïndexeerd in *Historical Abstracts* en *America : History and Life*.

MINISTERIE VAN NATIONALE OPVOEDING

Algemeen Rijksarchief

NAVORSINGS- EN STUDIECENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

6
oktober 1980

INHOUD :

PROPAGANDA

Paul M.G. Levy

De vredesvoorwaarden van de nationaal-socialistiche radio p. 5 - 20

William Ugeux

De propaganda : Een te kostelijke en slecht bestudeerde investering ? p. 21 - 32

Jean Dujardin

De Dienst « Luc » (Zomer 1941 - zomer 1942) p. 33 - 117

Peter Scholliers

De massale ontruiming van de SS-gevangenissen. De transporten van 8 en 23 mei 1944 naar Buchenwald p. 119 - 148

Rudi Van Doorslaer

Gentenaars in de Internationale Brigaden p. 149 - 196

LEUVENSEPLEIN, 4, BUS 19, 1000 BRUSSEL — TEL. 218.45.26/27

MINISTERIE VAN NATIONALE OPVOEDING

Algemeen Rijksarchief

NAVORSINGS- EN STUDIECENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

6

oktober 1980

INHOUD :

PROPAGANDA

Paul M.G. Levy

De vredesvoorwaarden van de nationaal-socialistische radio p. 5 - 20

William Ugeux

De propaganda : Een te kostelijke en slecht besteede investering ? p. 21 - 32

Jean Dujardin

De Dienst « Luc » (Zomer 1941 - zomer 1942) p. 33 - 117

Peter Schollers

De massale ontruiming van de SS-gevangenissen. De transporten van 8 en 23 mei 1944 naar Buchenwald p. 119 - 148

Rudi Van Doorslaer

Gentenaars in de internationale Brigaden p. 149 - 196

LEUVENSEPLEIN, 4, BUS 19, 1000 BRUSSEL — TEL. 218.45.26/27

Paul M.G. Levy *

DE VREDESVOORWAARDEN VAN DE NATIONAAL-SOCIALISTISCHE RADIO **

« Iedereen hangt af van de informatie en moet er geloof aan hechten, in weerwil van elk redelijk verzet en op voorwaarde dat ze herhaaldelijk bevestigd en niet weerlegd wordt... Voor zover men uitsluitend op zichzelf is aangewezen, staat men geheel machteloos tegenover de berichtgeving ».

(Eugen HADAMOVSKY, *Propaganda und nationale Macht*, Berlijn, 1933).

In de zomer van 1940 heerste er in Berlijn een grote euforie. De hele Atlantische kust van Europa, van de Noordkaap tot de Bidassoa, was in de handen van de *Führer*. De val van Groot-Brittannië kon niet uitblijven. Het was hoog tijd om vorm te geven aan de vredesvoorschriften die de overwinning zouden bekrachtigen.

Op 15 augustus bracht Leopold Gutterer, Directeur II en weldra Staatssekretaris bij het Ministerie voor Propaganda, zijn Minister op de hoogte van

(*) De auteur, thans hoogleraar aan de *Université Catholique de Louvain*, was bij het begin van de oorlog hoofd van de reportagediensten van de franstalige Belgische radio. Nadat hij in 1944 als oorlogskorrespondent op het kontinent was teruggekeerd, werd hij in 1945 als eerste Westerse journalist door de Amerikanen naar Berlijn gebracht (korrespondent bij de *2nd Armored Division*). Tijdens opgravingen in het puin van het Ministerie van Propaganda vond hij verscheidene buitengewoon belangrijke dossiers, waaronder dat betreffende de aanhechting van Danzig bij het *Reich* (in bewaring gegeven aan de *Archives de la Deuxième Guerre Mondiale*, te Parijs, terwijl de originele tekst van Forsters proklamatie zich in het Koninklijk Museum van het Leger te Brussel bevindt) ; delen van het dossier van de *Radio Union* en de *Interradio A.G.* ; het dossier *Krieg im Aether* en tenslotte het dossier waarvan hier sprake zal zijn : *FRIEDENSMAPPE RUNDFUNK*. De auteur doceert sociologie van de kommunikatie en sociologie van de vrede en de oorlog.

(**) Vertaald uit het Frans.

de schikkingen die hij in die zin trof. In een nota, getiteld : « Vredesvoorwaarden op het gebied van de radio », deelde hij Dr. Goebbels mede dat hij dienaangaande zopas een onderhoud gehad had met *Reichsintendant* Dr. Glasmeier en *Reichssendeleiter* Hadamovsky (1). Met hun drieën, zei hij, hadden zij de voorwaarden onderzocht die men de overwonnen radio's zou kunnen opleggen in het raam van de vredesonderhandelingen. Zij oordeelden alle drie dat het volstrekt noodzakelijk was de heerschappij over de radioindustrie te verzekeren in de invloedssfeer van Nazi-Duitsland. Drie aktiemogelijkheden in de onderscheiden landen werden overwogen :

1) door de Duitse zenders, zonder gebruik van de nationale zenders ;
2) door extra-territoriale zenders, gecamoufleerd in « Europese » zenders ;
3) door schijnbaar nationale zenders, die in werkelijkheid onder de invloed van Berlijn zouden staan.

Deze drie mogelijkheden moesten de basis vormen van modellen waardoor men zich zou kunnen laten inspireren bij de vredesonderhandelingen, naargelang van de nationale toestanden. Konkrete voorstellen zouden uitgewerkt en binnen de tien dagen aan de minister voorgelegd worden. In elk geval zouden de voorgestelde maatregelen moeten toelaten de heerschappij van het *Reich* te vestigen over de industrieën die zend- en ontvangtoestellen leverden, zodat niets een duurzame materiële en intellektuele beslaglegging zou kunnen afzwakken.

***

Reichssendeleiter Hadamovsky zette zich onmiddellijk aan het werk. Reeds op 23 augustus legde hij zijn ontwerp aan Gutterer voor. Om in het meest dringende te voorzien, behandelde hij uitsluitend Frankrijk. Dat land

(1) De drie personnages van die aktie waren belangrijke mannen :
Leopold Gutterer (° 25-4-1902 te Baden-Baden) was lid van de Partij sedert 1925 Stichter van meerdere nazi-publikaties van het eerste uur, verbleef hij herhaaldelijk in de gevangenis onder de Republiek van Weimar. Vanaf maart 1933 werd hij op het Ministerie van Propaganda geroepen, waarvan hij in 1941 een der Staatssekretarissen werd. Later, toen de oorlog slecht afliep, werd hij tot President van de U.F.A. benoemd en vervolgens camoufleerde hij zich in onderofficier van de pantsertroepen. Hij was lid geweest van de nationale direktie van de propaganda en *SS-Brigadeführer*.
Heinrich Glasmeier (° 5-3-1892 te Dorsten), doctor in de filologie en archivaris, oudstrijder van 1914-18 en lid van de vrijkorpsen, was leider van de Partij in Noord-Westfalen sinds 1932. Intendant van de *Westdeutsche Rundfunk* in 1933, was hij *Präsidialrat* van de *Reichsrundfunkkammer* geworden. In 1937 werd hij tot *Reichsintendant* en Direkteur-Generaal van de *Reichsrundfunkgesellschaft* benoemd. Hij was *SS-Oberführer* en expert in rassenkunde.
Eugen Hadamovsky (° 14-12-1904 te Berlijn), animator van de verenigingen van radioluisteraars, militante nazi die zich onderscheiden had door zijn publieke stellingnamen ten gunste van Hitler, teoreticus van de propaganda, vanaf 1931 belast met speciale opdrachten in de schoot van de Partij, eerst te Berlijn en later te München. In 1933 werd hij *Reichssendeleiter* van de *Deutschlandsender* en direkteur bij de *Reichsrundfunkgesellschaft*. Stichter (en ondervoorzitter) van de *Reichsrundfunkkammer*, vanaf 1935 voorzitter van de gemeenschap voor televisie van dezelfde Kamer, zou hij in 1943 stafchef worden van de nationale direktie van de propaganda van de Partij. *Reichskultursenator* en *NSKK-Brigadeführer*.

was immers het enige dat zich op dat ogenblik in een toestand bevond waarin een onderhandeling kon overwogen worden.

Het dossier *Friedensmappe Rundfunk* (2), dat acht dagen voordien door Gutterer aangelegd werd, werd aangevuld met een dokument waaraan zijn superieuren weinig veranderingen zouden aanbrengen. Hadamovsky droomde reeds lang van een dergelijk projekt ; hij kon nu eindelijk beginnen ! Die voorbeeldige nazi was inderdaad een echte radio-amateur. De liefde voor Hitler, voor het *Führerprinzip* en voor de radio vermengden zich in zijn hart. De idee van degene die zich achter een mikro, alléén, tot ontelbare massa's richt en ze onderwerpt zonder dat zij kunnen antwoorden, leek hem het beeld zelf te zijn van de *Uebermensch* die geen tegenspraak duldt. Nog vóór dat de nazi's aan de macht gekomen waren had hij blijk gegeven van gevoelens die niemand konden laten twijfelen aan zijn bewondering voor de *Führer* en zijn wil om zich te zijner beschikking te stellen. De beloning zou niet uitblijven : minder dan vijf maanden na de aankomst van Hitler in de Kanselarij werd hij benoemd tot direkteur van de *Reichsrundfunkgesellschaft*. Horst Dressler-Andres was begonnen met de radio aan het regime aan te passen. Hadamovsky leidde haar epuratie en reorganizatie.

Maar voor hem was, ook reeds sedert lang, de macht van de radio volledig afhankelijk van haar ekonomische beheersing. Het gebruik dat men van het instrument zou kunnen maken leek hem streng gekonditioneerd te zijn door de fabrikage van zenders en ontvangers. Nadat hij op het binnenlands vlak gewerkt had, hoopte hij voortaan op Europees en weldra op wereldvlak te kunnen werken. Duitsland had een *Führer,* Duitsland wàs een *Führer,* de radio moest de politieke realiteit die uit de dubbele overwinning voortvloeide : die van januari 1933 en die van de lente en de zomer 1940, in de eter transponeren.

Om goed de plannen te situeren die op 23 augustus door Hadamovsky overhandigd werden, past het zich zowel zijn Hitleriaans fanatisme te herinneren als zijn belangstelling voor de radio- industrie en -handel en zijn entoesiasme voor de resultaten die door de nazi-radio geboekt werden bij de voorbereiding van de oorlog en de militaire suksessen van 1940. Vóór alles zakenman, formuleerde hij zijn plannen in dalende rangorde :

A. De Franse radio op het industrieel en ekonomisch vlak.

B. De Franse radio op het binnenlands vlak.

C. De Franse radio op het buitenlands vlak.

Gutterer verbeterde onmiddellijk die voorstelling van zaken : Goebbels beschouwde ze zeker niet op die manier en zou wel tot diegenen behoren die

(2) Het dossier *Friedensmappe Rundfunk* bevat : (a) de nota van Gutterer aan Goebbels d.d. 15-8-1940 ; (b) het projekt van Hadamovsky d.d. 23-8-1940 ; (c) de korrektie van het voorgaande met rood potlood door Glasmeier en Gutterer ; (d) de kopie van de definitieve tekst d.d. 24-8-1940, bestemd voor Goebbels.

de intendance op het tweede plan plaatsten. Ten behoeve van de minister herschikte hij dus de drie plannen van Hadamovsky :

A. De Franse radio op het buitenlands vlak.
B. De Franse radio op het binnenlands vlak.
C. De radio op het industrieel en ekonomisch vlak.
D. Algemeen overzicht.

Over de inhoud waren de twee makkers het eens, evenals over het feit dat de drie delen A, B en C slechts in verbinding met elkaar mochten gezien worden : afzonderlijk waren ze van geen belang.

Het dokument, herwerkt ter intentie van Goebbels, verdient van naderbij onderzocht te worden. Wij zullen er de syntese van geven, in 't voorbijgaan — daar waar zij het waard lijken — de in potlood aangebrachte wijzigingen van Gutterer-Glasmeier vermeldend, evenals de letterlijke uitdrukkingen wanneer zij kenschetsend zijn voor een mentaliteit of een geestesgesteldheid.

***

Vermits de drie plannen een geheel vormen, zou men ze, niettegenstaande een schijnbare heterogeniteit, samen moeten laten doorgaan tijdens de vredesonderhandelingen. Het was dus onontbeerlijk, zo schreef Hadamovsky, van bij het begin de globale instemming van de minister te bekomen. Op het buitenlands vlak betekent de Franse radio een instrument dat een zeker prestige bezit in de wereld. Welnu, het komt erop aan een radiofonisch blok uit één stuk te scheppen in vorm van een driehoek met als spitsen Narvik, de Balkan en Baskenland. De zenders die in Frankrijk bleven funktioneren zouden dus op een min of meer verborgen manier (*mehr oder weniger verhüllt*) een Duits standpunt moeten vertolken. Ten einde rekening te houden met de Franse gevoeligheid, nochtans gemakkelijk te bevredingen (*leicht zu befriedigende Ehrliebe*) zou hun Duitse direktie niet opvallend moeten zijn. Men zal dus een internationale vereniging oprichten, waarvan de zenders van Nederland, Noorwegen en de Balkan eveneens zullen deel uitmaken. Het gaat om de *Europäische Radio-Union,* die zowel de zenders « van Bucarest en Hammerfest als die van Allouis » zal omvatten. Het verdrag met Frankrijk zal in 't biezonder vermelden dat het een jaarlijkse bijdrage zal betalen aan die *Union* (vereniging, korporatie of genootschap), waarvan de zetel reeds in Berlijn gevestigd is en waarvan tenminste de zender van Allouis lid zou zijn van Franse zijde. Die zender wordt herhaaldelijk genoemd. Men mag niet vergeten dat het in die tijd de krachtigste zender van Europa was (900 kw), uitgerust met de laatste snufjes van de techniek, en dat hij gaaf in de handen van de *Wehrmacht* gevallen was ([3]).

(3) Allouis (Cher) was de plaats waar de krachtigste vooroorlogse Franse zender zich bevond, met een antenne-mast van 308 m en een vermogen van 900 kw. Op dat ogenblik haalde de krachtigste Duitse zender hoogstens 450 kw.

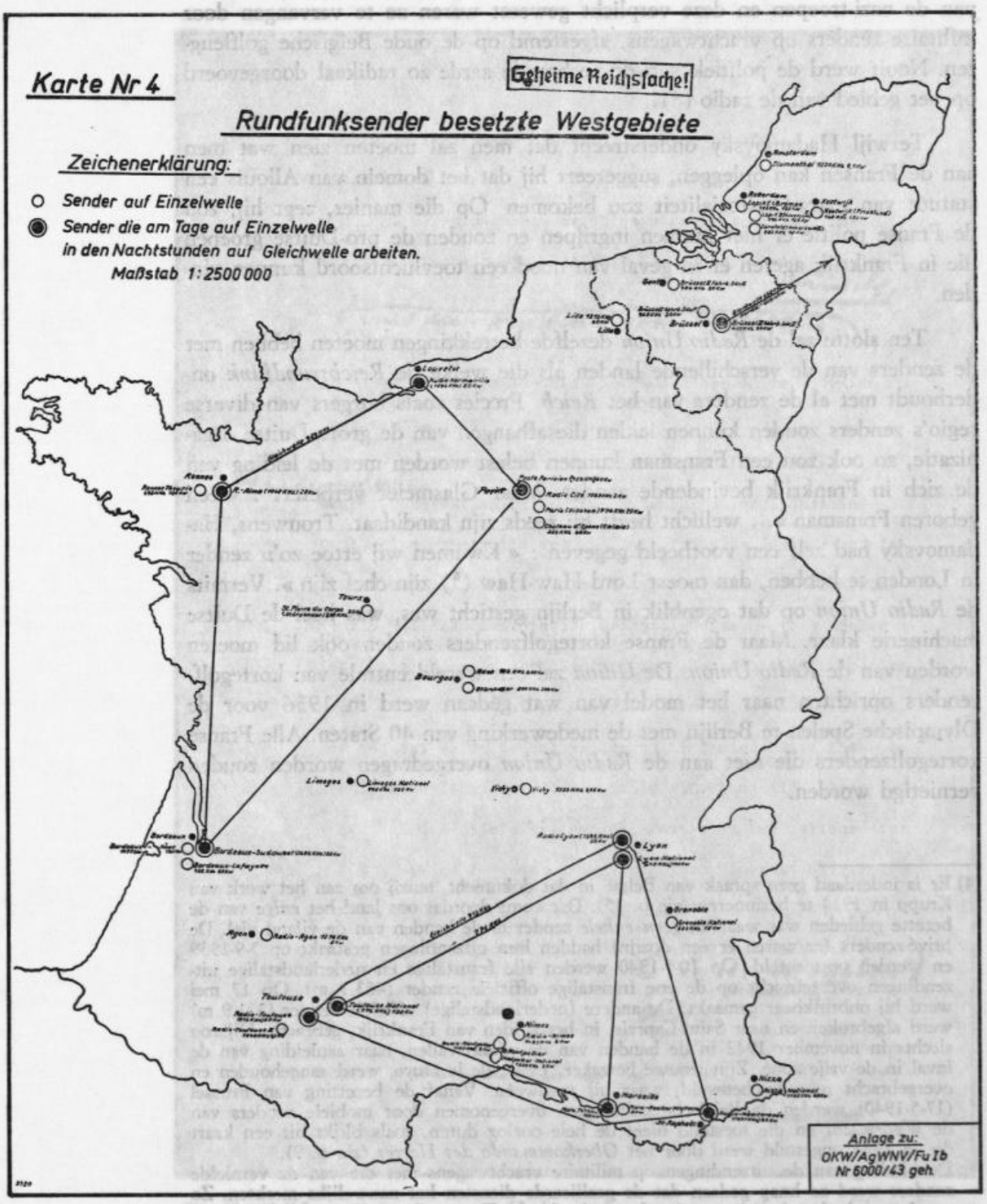

Radiokaart van de bezette westerse landen. De Franse en de Nederlandse netten zijn ongeschonden gebleven in tegenstelling met de Belgische radiostations, die door de Duitsers door mobiele zendinstallaties (zie vermelding *fahrb.* = *fahrbar* naast de Belgische zenders op de schets) moesten vervangen worden.

Het is kenmerkend dat België niet vermeld wordt in die kontekst. Dat komt doordat al zijn zenders buiten gebruik gesteld werden vóór de aankomst van de nazi-troepen en deze verplicht geweest waren ze te vervangen door militaire zenders op vrachtwagens, afgestemd op de oude Belgische golflengten. Nooit werd de politiek van de verbrande aarde zo radikaal doorgevoerd op het gebied van de radio ([4]).

Terwijl Hadamovsky onderstreept dat men zal moeten zien wat men aan de Fransen kan opleggen, suggereert hij dat het domein van Allouis een statuut van extra-territorialiteit zou bekomen. Op die manier, zegt hij, zou de Franse politie er niet kunnen ingrijpen en zouden de pro-Duitse groepen die in Frankrijk ageren er in geval van nood een toevluchtsoord kunnen vinden.

Ten slotte zal de *Radio Union* dezelfde betrekkingen moeten hebben met de zenders van de verschillende landen als die welke de *Reichsrundfunk* onderhoudt met al de zenders van het *Reich*. Precies zoals burgers van diverse regio's zenders zouden kunnen leiden die afhangen van de grote Duitse organizatie, zo ook zou een Fransman kunnen belast worden met de leiding van de zich in Frankrijk bevindende zender. Maar Glasmeier verbetert : « een geboren Fransman »... wellicht heeft hij reeds zijn kandidaat. Trouwens, Hadamovsky had zelf een voorbeeld gegeven : « Kwamen wij ertoe zo'n zender in Londen te hebben, dan moest Lord Haw-Haw ([5]) zijn chef zijn ». Vermits de *Radio Union* op dat ogenblik in Berlijn gesticht was, was heel de Duitse machinerie klaar. Maar de Franse kortegolfzenders zouden ook lid moeten worden van de *Radio Union*. De *Union* zal een wereldcentrale van kortegolfzenders oprichten naar het model van wat gedaan werd in 1936 voor de Olympische Spelen te Berlijn met de medewerking van 40 Staten. Alle Franse kortegolfzenders die niet aan de *Radio Union* overgedragen worden zouden vernietigd worden.

---

(4) Er is inderdaad geen spraak van België in dat dokument, tenzij om aan het werk van Krupp in 1914 te herinneren (zie p. 15). Dat komt doordat ons land het *enige* van de bezette gebieden was waarvan *geen enkele* zender in de handen van de vijand viel. De privé-zenders (er waren er een dozijn) hadden hun uitzendingen gestaakt op 3-9-1939 en werden ontmanteld. Op 10-5-1940 werden alle franstalige en nederlandstalige uitzendingen overgebracht op de ene franstalige officiële zender (483,9 m). Op 17 mei werd hij onbruikbaar gemaakt. De andere (nederlandstalige) officiële zender (321,9 m) werd afgebroken en naar Saint-Caprais, in het zuiden van Frankrijk, gebracht. Hij zou slechts in november 1942 in de handen van de vijand vallen, naar aanleiding van de inval in de vrije zone. Zijn trouwe bewaker, Emile de le Hoye, werd aangehouden en overgebracht naar Buchenwald, waar hij verdween. Vanaf de bezetting van Brussel (17-5-1940) werden de Belgische golflengten overgenomen door mobiele zenders van de *Wehrmacht* en die toestand bleef de hele oorlog duren, zoals blijkt uit een kaart die in 1943 opgesteld werd door het *Oberkommando des Heeres* (zie p. 9).
De binding van de uitzendingen op militaire vrachtwagens met die van de vernielde zenders werd zo knap gedaan dat de geallieerde diensten het nauwelijks merkten. Zo wordt o.a. in het (overigens uitstekend) boek van Tangue Lean, *Voices in the Darkness*, London, Secker and Warburg, 1943, verscheidene keren gewag gemaakt van *German controlled Brussels* vanaf 20 mei 1940 (met juiste indikatie op 16 en 18 mei van een *Belgian radio transmitting from Lille* en de onjuiste vermelding dat de zenders ongeschonden in de handen van de vijand vielen).

(5) William Joyce, Lord Haw-Haw genoemd, was de radio-omroeper van de engelstalige nazi-uitzendingen. De Engelsen gaven hem zijn bijnaam vanwege zijn grogstem. Hij was de Britse ekwivalent van Ferdonnet « de verrader van Stuttgart ».

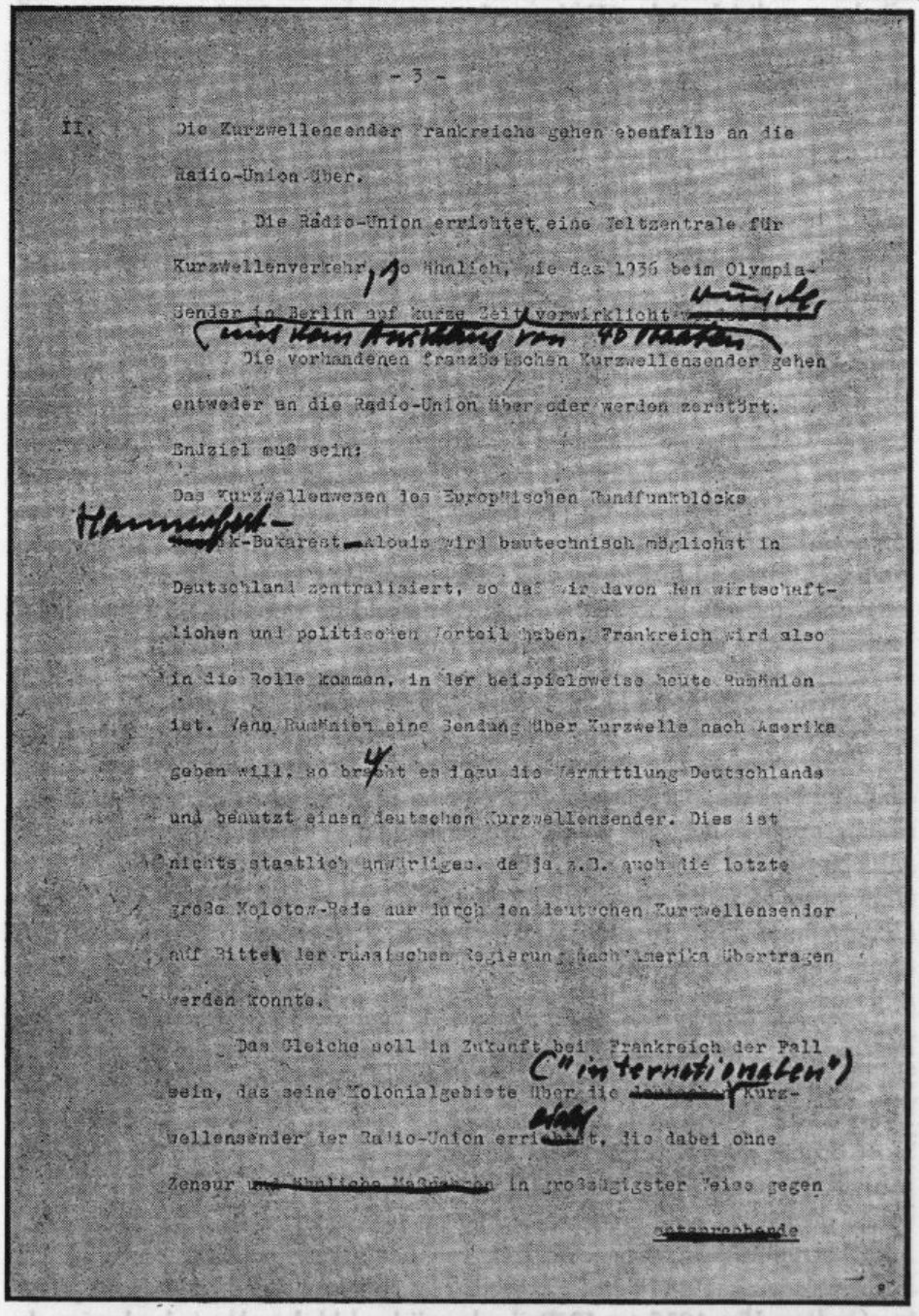

- 3 -

II. Die Kurzwellensender Frankreichs gehen ebenfalls an die Radio-Union über.

Die Radio-Union errichtet eine Weltzentrale für Kurzwellenverkehr, so ähnlich, wie das 1936 beim Olympia-Sender in Berlin auf kurze Zeit verwirklicht wurde.

Die vorhandenen französischen Kurzwellensender gehen entweder an die Radio-Union über oder werden zerstört.

Endziel muß sein:

Das Kurzwellenwesen des Europäischen Rundfunkblocks Hamburg-Prag-Bukarest-Algier wird bautechnisch möglichst in Deutschland zentralisiert, so daß wir davon den wirtschaftlichen und politischen Vorteil haben. Frankreich wird also in die Rolle kommen, in der beispielsweise heute Rumänien ist. Wenn Rumänien eine Sendung über Kurzwelle nach Amerika geben will, so braucht es dazu die Vermittlung Deutschlands und benutzt einen deutschen Kurzwellensender. Dies ist nichts staatlich Unwürdiges, da ja z.B. auch die letzte große Molotow-Rede nur durch den deutschen Kurzwellensender auf Bitten der russischen Regierung nach Amerika übertragen werden konnte.

Das Gleiche soll in Zukunft bei Frankreich der Fall sein, das seine Kolonialgebiete über die ("internationalen") Kurzwellensender der Radio-Union erreicht, die dabei ohne Zensur und ähnliche Maßnahmen in großzügigster Weise gegen entsprechende

Een bladzijde van het ontwerp-Hadamovsky met annotaties van Glasmeier en Gutterer. Biezonder pikant zijn de aanhalingstekens van *« internationalen »*.

Het objektief is inderdaad de centralizatie in het *Reich* van het geheel der mogelijkheden van het Europees blok inzake korte golven. Zodoende zal de suprematie van de nazi's verzekerd zijn en zulks eveneens op het ekonomisch en politiek vlak. (Hadamovsky vergeet nooit de ekonomie). En de *Reichssendeleiter* merkt aan : « Frankrijk zou aldus in de situatie komen te staan die nu reeds die van Roemenië is, dat wanneer het zich via korte golven tot de Verenigde Staten wil richten de tussenkomst van Duitsland moet vragen en een Duitse zender bezigen... Dat heeft niets onwaardigs voor een Staat : het was het geval voor de jongste grote rede van Molotov, die slechts naar Amerika kon doorgegeven worden middels een Duitse kortegolfzender en zulks op het uitdrukkelijk verzoek van de Russische regering ».

In de toekomst zou Frankrijk dus zijn koloniale gebieden niet meer kunnen bereiken tenzij door de tussenkomst van de « *internationale* » ([6]) kortegolfzender van de *Radio Union,* die zonder censuur en dus op biezonder grootmoedige (*grosszügig*) wijze ter beschikking van de Fransen zou worden gesteld. In oorlogstijd zouden al de verbindingen automatisch in Duitse handen zijn. De wereldbeheersende macht (*weltherrschende Macht*) van de centrale kortegolfzender zal op die manier talrijke niet-Europese landen ertoe dwingen kulturele uitwisselingen te beoefenen door tussenkomst van de *Radio Union* en al de uitzendingen van Oost naar West en van West naar Oost langs haar te laten gebeuren. « Zo zal Duitsland de wereldbeheersende radiofonische macht worden en zulks in het centrum van de wereld ! ».

Meegesleept door zijn onderwerp, bedwelmd door de macht van de radio en de mogelijkheden van de overwinning, draagt Hadamovsky zijn ideaal van het *Führerprinzip* over op het hoogste niveau : het gaat niet meer om de leiding van blokken, om lokale of regionale potentaten, zelfs niet meer om de nationale macht : het gaat om de heerschappij over de hele wereld !

*
**

Op het binnenlands Frans vlak is de ambitie niet minder groot. Ook dàar bevindt men zich in het domein van het totalitaire. Men moet vermijden dat de Franse bevolking vijandige gedachten koestert tegenover Duitsland. De revanche-bewegingen zullen in de kiem moeten gesmoord worden. Men moet dus de dingen aan de basis aanpakken, men moet aan de bron van de nieuwsverspreiding zijn. Het omkopen van dagbladen die de nazi-objektieven zullen dienen zal geen enkele moeilijkheid opleveren, « aangezien de geestelijke korruptie een permanente trek van het Franse politieke leven is. De Franse bladen van 1914 trokken reeds bijna allemaal uit de Russische geheime fondsen. Van 1935 tot 1939 werden zij betaald door het jodendom en de Franco-Anglo-Amerikaanse wapenfabrikanten ».

(6) Het woord « *internationale* » en de aanhalingstekens werden door Glasmeier aan de tekst van Hadamovsky toegevoegd.

Tegenwoordig wordt de massa evenwel niet meer gevormd door de pers, maar door de radio. Dat werd trouwens erkend door de Franse minister Georges Mandel : waarom zou hij anders de talrijke privé-zenders die in Frankrijk bestonden verstaatst hebben ? Die situatie zal moeten gebruikt worden als vertrekbasis. Men zal dus het door Mandel gerealizeerde monopolie eerbiedigen, maar men zal het privatizeren. Men zal de verstaatsing van de radio moeten ongedaan maken en het monopolie veranderen in een privé-monopolie door middel van aandelen. Het zal dan volstaan dat de meerderheid van die aandelen in Duitse handen geraken om, zonder iemand te schokken, het objektief te verwezenlijken. Inderdaad, de radio zal verder haar instrukties krijgen van de Franse regering, maar de meerderheid in de schoot van de beheerraden en de algemene vergaderingen zal kunnen verhinderen dat er zich anti-Duitse campagnes zouden ontwikkelen. De schijn zal gered zijn en het essentiële zal altijd gevrijwaard blijven.

***

Men kan echter niet genoeg aandringen op het belang van de ekonomische en commerciële infrastruktuur. De Duitse radio had nooit ontelbare luisteraars kunnen overweldigen zonder de hulp van de *Volksempfänger* (populaire, zeer goedkope ontvangtoestellen) en de *Deutsche Kleinempfänger* (kleine Duitse ontvangtoestellen). De doeltreffendheid vereist dus commerciële verwezenlijkingen die op hun beurt een industriële en ekonomische politiek veronderstellen.

De keuze van de golflengten en van de uitzendingsmetodes schept doordringingsmogelijkheden en ondoordringbare zones die niet te verwaarlozen zijn. Zouden de Fransen b.v. hun toevlucht nemen tot de radio-distributie, dan zou de selektie van de programma's in de centrales gebeuren en de aktie van de door hun regering niet gewenste zenders zou te niet gedaan worden wegens gebrek aan luisteraars. Hetzelfde zou gebeuren wanneer zij op ultrakorte golven met een zwakke draagwijdte zouden gaan werken. Er moet dus een industriële politiek voorzien worden op het gebied van de radio in Frankrijk. Ook al verschillen de nagestreefde objektieven radikaal van die welke in Duitsland beoogd worden, hier zowel als dààr is het de keuze van het type van ontvang- en zendtoestellen die de kommunikatiewegen zal bepalen. De verantwoordelijke voor het Vierjarenplan en de Minister van Ekonomie ([7]) zullen dus verzocht worden zich aan te sluiten bij de uitvoering van een industriële politiek in Frankrijk, waarvan de krachtlijnen zijn :

1) De S.F.R. (*Société Française de Radio-Electricité*), een Franse onderneming van zendposten, zal een monopolie krijgen, maar zal geprivatizeerd worden. De meerderheid der aandelen van de nieuwe maatschappij zal in Duitse handen overgaan.

(7) Hermann Goering en Walter Funk.

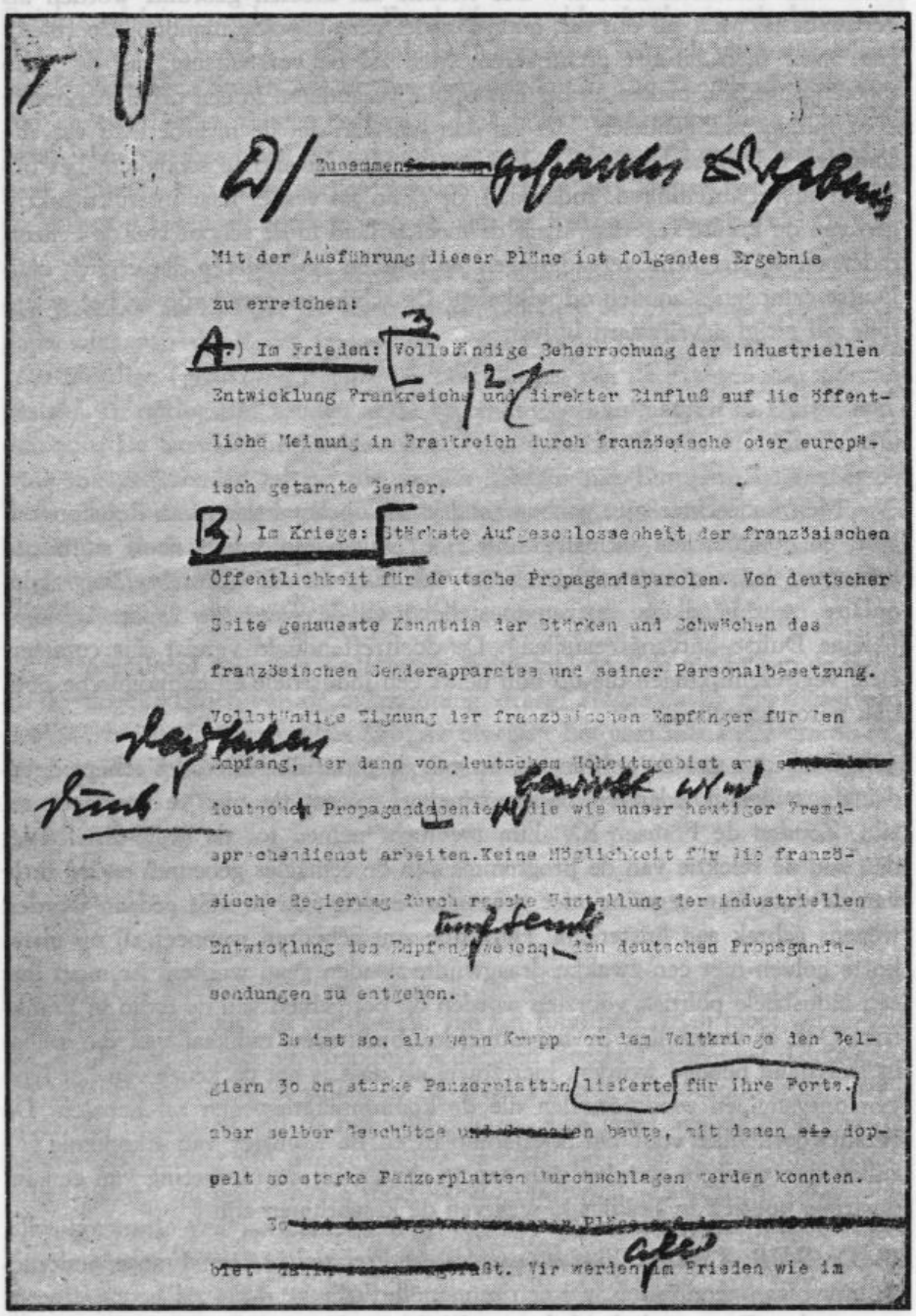

D/ Zusammen~~fassung~~ Gesamtergebnis

Mit der Ausführung dieser Pläne ist folgendes Ergebnis zu erreichen:

A.) Im Frieden: Vollständige Beherrschung der industriellen Entwicklung Frankreichs und direkter Einfluß auf die öffentliche Meinung in Frankreich durch französische oder europäisch getarnte Genier.

B.) Im Kriege: Stärkste Aufgeschlossenheit der französischen Öffentlichkeit für deutsche Propagandaparolen. Von deutscher Seite genaueste Kenntnis der Stärken und Schwächen des französischen Genierapparates und seiner Personalbesetzung. Vollständige Eignung der französischen Empfänger für den Empfang, der dann von deutschem Hoheitsgebiet aus ~~[illegible]~~ deutschen Propagandadienste, die wie unser heutiger Fremdsprachendienst arbeiten. Keine Möglichkeit für die französische Regierung durch rasche Wahrnehmung der industriellen Entwicklung den Empfangsvorgang der deutschen Propagandasendungen zu entgehen.

Es ist so, als wenn Krupp vor dem Weltkriege den Belgiern so dicke starke Panzerplatten lieferte für ihre Forts, aber selber Geschütze ~~und [illegible]~~ hatte, mit denen sie doppelt so starke Panzerplatten durchschlagen werden konnten.

~~[illegible] Pläne [illegible] bist. [illegible] trägt.~~ Wir werden aber im Frieden wie im

De besluiten van het ontwerp-Hadamovsky met de verwijzing (voorlaatste paragraaf) naar de houding van Krupp vóór 1914.

2) Een gelijkaardige maatschappij zal opgericht worden voor wat betreft de ontvangst. Zij zal het monopolie hebben van de fabrikage van de ontvangtoestellen en de elektronische kleppen. Ook hier zal de meerderheid van de aandelen in Duitse handen komen.

3) De patenten voor het vervaardigen van zenders die in Frankrijk toegepast of te koop geboden worden zullen moeten kunnen verworven worden door de Duitse industrie. Hier weerom zal gebruik gemaakt worden van maatschappijen waarin de Duitsers de meerderheid der aandelen bezitten om het objektief te bereiken.

Op die manier zal Frankrijk geen andere zendposten meer kunnen bouwen dan van de types die geschikt zijn voor Duitsland. Hetzelfde voor de ontvangtoestellen. Terwijl in Duitsland steeds goedkopere ontvangtoestellen de ontvangst van tenminste een Duitse zender zullen moeten mogelijk maken, zullen in Frankrijk de ontvangtoestellen altijd open moeten staan voor de Duitse propaganda, of zij nu uit Frankrijk of uit Duitsland komt. Zij die niet aan die voorwaarden beantwoorden, zouden van de markt moeten verdwijnen. Die laatste bepaling is van de hand van Gutterer.

⁂

Men merkt dat de laatste overwegingen fundamenteel zijn voor Hadamowsky : hij droomt van een Franse radio-industrie die volledig aan Duitsland onderworpen is. Voor hem lijdt het geen twijfel dat, dank zij een dergelijke technische kanalizatie, het altijd de Duitse wil en de Duitse informatie zullen zijn die aan de Franse luisteraars overgebracht worden. Vandaar zijn besluiten :

a) In vredestijd zal er voortdurend een direkte invloed op de Franse openbare opinie uitgeoefend worden, hetzij door « Franse » zenders hetzij door als « Europees » gecamoufleerde zenders. Er zal ook een totale beheersing zijn van de Franse industriële ontwikkeling.

b) In oorlogstijd zal de Franse opinie voortdurend blootgesteld worden aan de Duitse propaganda. De Duitsers zullen een perfekte kennis hebben van de zwakke punten van het Franse net en van zijn personeel. De Franse ontvangtoestellen zullen altijd de Duitse programma's ontvangen die op Duits gebied samengesteld worden en de Duitse propaganda bevatten. De Franse overheid zal over geen enkele mogelijkheid beschikken om eraan te ontsnappen door een snelle wijziging van haar industriële produktie.

En hier zal er, voor de eerste en enige keer in dit uitzonderlijk dokument, sprake zijn van België. Hadamovsky schrijft : « Het zal precies zijn zoals wanneer Krupp vóór de eerste wereldoorlog pantserplaten van 30 cm leverde aan de Belgen, bestemd voor hun forten, maar tezelfdertijd kanonnen en granaten fabriceerde waarmee twee keer zo sterke pantserplaten konden doorboord worden. Wij zouden op die manier de mogelijkheid hebben om zowel in vredes- als in oorlogstijd altijd het Franse volk te bereiken en een

1. Der Minister hat Kenntnis genommen
2. Zurück an Leiter ...

Leiter Rundfunk

Berlin, den 29. Mai 1942

Az:

Sachbearbeiter: RR Knochenhauer

Geheim!

Geheim!

An den

Herrn Minister.

Betrifft: Kriegswichtigkeit der Interradio A.G.

Auf Grund der Bemühungen unseres Ministeriums und des Auswärtigen Amtes, unterstützt durch verschiedene Wehrmachtsstellen, hat das Oberkommando der Wehrmacht jetzt der Interradio A.G. mit allgemeiner Gültigkeit bestätigt, dass die Gesellschaft kriegswichtig ist. Damit ist die Notwendigkeit der Gesellschaft für die militärische Kriegsführung anerkannt.

Heil Hitler!

Op 29 mei 1942 deelt Diewerge aan Goebbels mee dat de A.G. Interradio als *kriegswichtig* wordt beschouwd. Goebbels nam er op 2 juni kennis van.

Leiter Rundfunk Berlin W 8, den 22. Juni 1941.

i.V.: OKR.Diewerge

Geheime Reichssache!

Rundfunkan eisung für den 22. Juni 1941.

1. Der Deutschlandsender hat um 2.oo Uhr nachts abgeschaltet, er ist aber betriebsfertig. Die übrigen Sender sind ab 4.oo Uhr sendebereit.

   Meldekopf für den Einsatz: Major Bayer, OKW, App.5e37.

2. Um 5.1o Uhr setzt der Grossdeutsche Rundfunk mit dem "Königsmarsch" von Richard Strauss ein. (4.55)

3. Ansage:

   Achtung! Achtung! Hier ist der Grossdeutsche Rundfunk! In etwa 15 Minuten wird Reichsminister Dr.Goebbels eine Proklamation des Führers an das deutsche Volk zur Verlesung bringen.

4. Anschliessend Fehrbelliner Reitermarsch (3)

5. Anschliessend Ansage:

   Achtung! Achtung! Hier ist der Grossdeutsche Rundfunk. In etwa 1o Minuten wird Reichsminister Dr.Goebbels eine Proklamation des Führers an das deutsche Volk zur Verlesung bringen.

- 2 -

Fragment van de door Diewerge verstrekte richtlijnen voor de aankondiging langs de radio van de oorlog met de Sovjetunie.

kortsluiting te veroorzaken voor zijn administratie en zijn regering ». De vergelijking moet Gutterer bevallen hebben, want hij behield haar... met uitzondering evenwel van de *granaten* die Hadamovsky in zijn onvoorwaardelijk entoesiasme vermeldde.

⁂

Zo redeneerden in die tijd de drie hoogste funktionarissen van de nazi-radio. De veldslag in het Westen had hun zopas de overtuiging gebracht van de almacht van de radio. Het ogenblik was dus gunstig om dat magische instrument te gebruiken ten gerieve van de duurzame psychologische verknechting van de overwonnen volkeren en eerst en vooral van het Franse volk. Iets meer dan een jaar later zou één van de drie, Dr. Glasmeier, van *Ministerialdirigent* Dr. Berndt een memorandum ontvangen dat bestemd was voor de minister, met de titel : « De Oorlog in de Eter ». Vol fierheid zou Berndt noteren : « De onderzoeken die gedaan werden b.v. als gevolg van de verovering van Nederland, België en Frankrijk, hebben aangetoond in hoe sterke mate de Duitse radio erin geslaagd is het Franse volk te demoralizeren en zijn weerstandsgeest te breken. Daarom mag de Duitse radio, die in deze oorlog het biezonderste wapen is van de Duitse propaganda, met fierheid plaats nemen naast de drie legertakken » ([8]).

De grote radiofonische realizatie van de Olympische Spelen 1936 was slechts een algemene herhaling geweest voor potentiële diktators die ervan droomden de bewoonde wereld in hun... golven te vangen. Zij had getoond wat een radio zou kunnen worden wanneer zij de Europese golven in haar vangarmen kon grijpen. Gezien de rol die Europa in die tijd nog speelde en de ambities van de *Führer,* was dit de weg naar de wereldoverheersing. Reeds was het Oosten — de Sovjetunie inbegrepen — afhankelijk van de technische middelen van het *Reich* wanneer het zich tot Amerika wilde richten. De schijnbare onafhankelijkheid die aan de nationale radio's en de nationale regeringen van de overwonnen landen gelaten werd zou slechts dienen om ze lichtgeloviger te maken. Het *Führerprinzip* werd op het niveau van de naties getransponeerd.

Waren voorzien : de technische ontwikkelingen die wij sindsdien meegemaakt hebben met de frekwentiemodulatie en ultrakorte golven. Was eveneens voorzien : de beloning in vredestijd van diegenen die zich zouden verdienstelijk gemaakt hebben voor de nazi-radio in oorlogstijd. Maar de projekten van het trio van de radio-uitzendingen werden tenietgedaan door het Britse verzet, het niet sluiten van een afzonderlijke vrede met Frankrijk, de verlenging van de vijandelijkheden en de ommekeer van de situatie. Daarenboven zouden de radio-diensten van Dr. Goebbels voortdurend moeten vechten tegen de vitterige konkurrentie van de diensten van von Ribbentrop. De

(8) Memorandum van Dr. Berndt, *Ministerialdirigent,* van 26-10-1942, getiteld : *Krieg im Aether.*

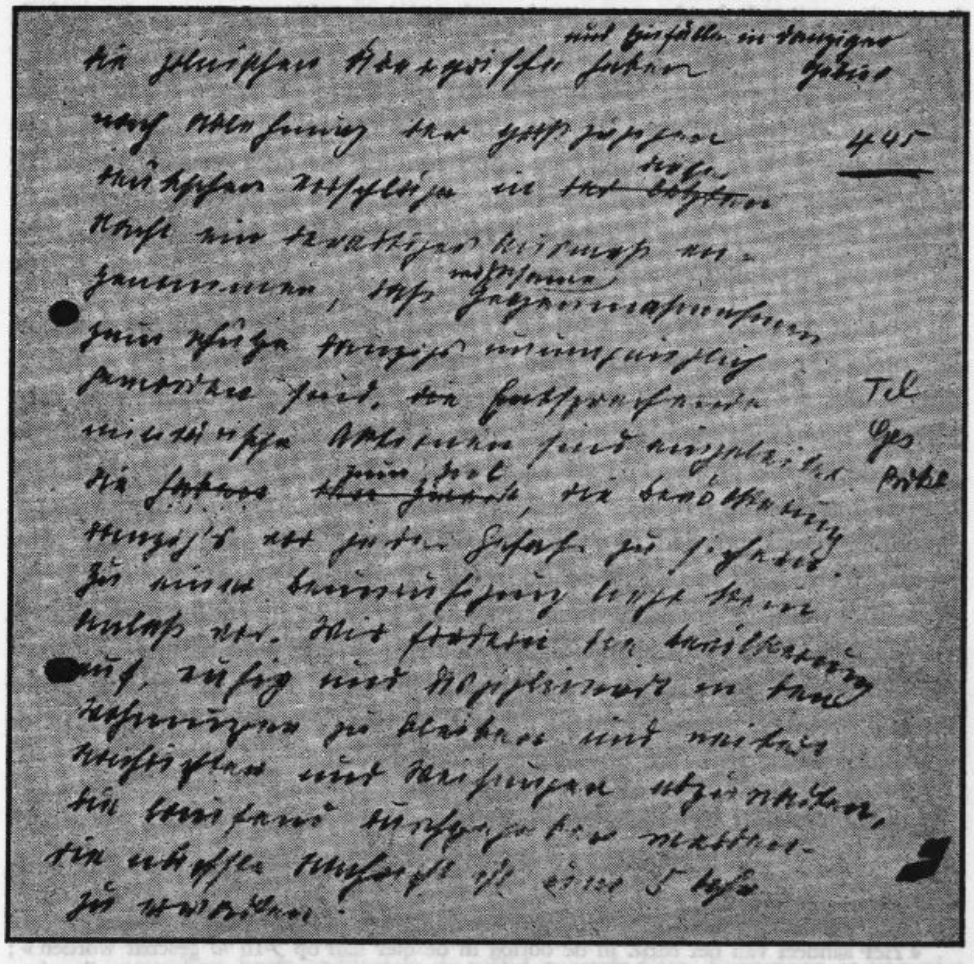

Handschrift van de eerste radio-uitzending van de tweede wereldoorlog : tekst die Diewerge op 1 september 1939 om 4 u. 45 's morgens door Radio-Danzig liet omroepen. Let vooral op de annotaties en de verbeteringen die de nadruk leggen op de provokatie en op het beperkt karakter van het Duits optreden : *und Einfälle in danziger Gebiet ; in diesen Nacht ; wirksame ; zum Ziel.* De tekst kan als volgt vertaald worden : « De Poolse agressies en de invallen in het gebied van Danzig hebben, na het verwerpen van de grootmoedige Duitse voorstellen, dergelijke afmetingen aangenomen dat doeltreffende tegenmaatregelen voor de bescherming van Danzig onvermijdelijk zijn geworden. De passende militaire akties werden ingezet. Hun uiteindelijk doel is de bevolking van Danzig tegen elk gevaar te beschermen. Wij roepen de bevolking op kalm en gedisciplineerd te blijven, niet naar buiten te komen en andere richtlijnen en instrukties, die regelmatig gegeven zullen worden, af te wachten. De eerstvolgende nieuwsberichten mogen omstreeks 5 u verwacht worden ».

spanning tussen het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Ministerie van Propaganda steeg gestadig. De enen werden door een restje diplomatie aangezet tot kiesheid, de anderen voerden de propaganda in al haar brutaliteit en stemden haar af — volgens de principen van *Mein Kampf* — op het laagste niveau van het begrijpsvermogen van de overwonnenen ([9]). Er was ook een bestendige vijandigheid vanwege de militairen — die minder in de verbale wapens geloofden dan in de snijdende en kneuzende — en in 't biezonder vanwege het vliegwezen, dat vreesde dat de vijand de zenders zou kunnen gebruiken als radiobakens ([10]). Ten slotte was er een nijpend gebrek aan materieel, zowel door een gebrekkige voorbereiding als door massale vernielingen en rappe slijtage. Vanaf het begin van de vijandelijkheden klaagden de propagandadiensten over de ontoereikendheid van de materiële middelen die ter hunner beschikking werden gesteld ([11]).

Naast de *Radio Union* werd de *Interradio A.G.* gesticht en werden filialen opgericht in diverse veroverde landen en in Zwitserland. De « verbinding » met het Ministerie van Buitenlandse Zaken werd georganizeerd door ploegen van uitgezochte persoonlijkheden, waartoe o.a. Kurt Georg Kiesinger behoorde, de toekomstige Bondskanselier. Op 29 mei 1942 ontving Dr. Goebbels de mededeling dat het Opperkommando van de strijdkrachten de noodzakelijkheid erkend had van de *Interradio A.G.* voor oorlogvoering. Het nieuws werd hem medegedeeld door Dr. Wolfgang Diewerge, dezelfde die in de nacht van 31 augustus op 1 september 1939 de uitzendingen van Radio Danzig geleid had, ze eigenhandig korrigerend om de leugens aan te dikken die de agressie tegen Polen « rechtvaardigden » ([12]). Hij was het ook die op 22 juni 1941 de uitzendingen in de eter zou brengen die het begin van de vijandelijkheden tegen de Sovjetunie aankondigden.

De nazi-radio had haar specialisten.

---

(9) Heel het memorandum Berndt is tegen het Ministerie van Buitenlandse Zaken gericht : « Het aandeel van het MBZ in de oorlog in de eter kan op 5-10 % geschat worden » ; de afluisterdienst van het MBZ in het begin van de oorlog was totaal ontoereikend en onbruikbaar voor de doeleinden van de radio. Het MBZ heeft het moeten erkennen en hem moeten afschaffen ; de *Seehausdienst* (opgericht door het MBZ) moet opgeslorpt worden door de navorsingsdienst (Ministerie van Propaganda) ; het is onduldbaar dat de konkurrentie verdubbelingen veroorzaakt ; men moet de massa bereiken en niet kleine groepjes van intellektuelen zoals het MBZ het poogt te doen ; de herhaalde aanspraken van het MBZ op de direktie van de operaties moeten afgewezen worden ».

(10) De strijdkrachten en de *Luftwaffe* hebben voortdurend aangedrongen op de noodzakelijkheid van het gebruik van gemeenzame golven, de synkronizatie van de zenders en de onderbreking van de uitzendingen van zodra de vijandelijke luchtmacht het luchtruim van het *Reich* binnendrong. De programma's werden verplicht gewijzigd bij het invallen van de nacht, onderlinge verbindingen werden doorgevoerd en veranderingen van golflengten opgelegd.

(11) Vandaar o.a. het belang van de politiek van de verbrande aarde die toegepast werd in België. Dat heeft ons land niet belet om in 't geheim een net van zenders herop te bouwen dat zijn werkzaamheid hervatte naarmate van de bevrijding van het grondgebied in 1944.

(12) Het dossier van Radio Danzig betreffende de nacht van 31 augustus op 1 september bevat talrijke mededelingen die uitgewisseld werden tussen Berlijn en Diewerge (die naar Danzig gestuurd was). Het manuskript van de eerste oorlogsuitzending, die om 4 u 45 's morgens door Radio Danzig gebeurde, is van zijn hand, evenals de korrekties die de aantijging van een « Poolse aanval » verscherpen en de « beperkte » doeleinden van de ondernomen operatie beklemtonen.

William Ugeux

DE PROPAGANDA : EEN TE KOSTELIJKE EN SLECHT BESTUDEERDE INVESTERING ? *

Tijdens de laatste maanden van de oorlog dikteerde Joseph Goebbels, een van de zeven nazi-leiders die Hitler omringden, dagelijks indrukken en herinneringen aan een van de twee stenografen die het Ministerie voor Propaganda te zijner beschikking had gesteld : Otte en Jacobs (twee mannen die verder parlementaire stenografen zullen blijven in de Bondsrepubliek). Het was in feite een voortzetting van het dagboek dat hij tot dan toe schriftelijk bijgehouden had. Slechts een deel van die dokumenten werd teruggevonden. Op 1 april 1945 (men zal zich herinneren dat Hitler en zijn echtgenote Eva Braun op 29 april zelfmoord pleegden en dat Goebbels, zijn vrouw en zijn kinderen hem in de vrijwillige dood volgden) leest men :

> « Ik ben bezig de zender « Werwolf » te organizeren. Hij moet onder het bevel van Sensina geplaatst worden, die reeds veel ervaring terzake opgedaan heeft gedurende de strijd voor de Saar. Frutzmann is nog niet ver gevorderd in zijn voorbereidingen voor de organizatie « Werwolf ». Ik heb ook de indruk dat het werk traag opschiet bij hem. Hij beklaagt er zich over dat in de gebieden van West-Duitsland die door de vijand bezet zijn, de bevolking voor 't ogenblik een passieve houding aanneemt en in opstand komt tegen de Partij. Maar dat is geen reden om zodanig te treuzelen. Integendeel, men zou het werk flink moeten aanpakken. Ik geloof dat ik hem geweldig zou kunnen stimuleren door middel van onze propaganda die door de in dienst te treden zender « Werwolf » zal verspreid worden.
>
> Ik ben van plan heel onze propaganda- en informatiepolitiek gans biezonder te radikalizeren. In het huidige stadium van de oorlog is de hardste taal nog de beste ».

Terwijl de geallieerde strijdkrachten uit alle richtingen naar Berlijn oprukken, noteert Joseph Goebbels nog :

(*) Vertaald uit het Frans.

« In Londen is een zekere kentering in de geesten merkbaar, in die zin dat niet meer gesproken wordt over een nakend einde van de oorlog, maar dat men zich voorbereidt op een voortzetting van de militaire operaties. De Engelsen werden dus bruusk uit hun illuzies van de Paasfeesten gerukt, toen zij van uur tot uur de Duitse kapitulatie verwachtten. Zij gunnen zich nu een nieuw uitstel van drie maanden, gedurende hetwelk zij het hele Duitse Rijk K.O. willen slaan. Ik denk dat de openbare opinie erg mistevreden is over die opeenvolgende uitstellen van het Engelse opperbevel. Men ziet dat een kortzichtige propaganda zoals deze op de duur niet rendabel is. Zij dienst slechts om het volk zenuwachtig te maken » (1).

***

Zij die de propaganda omschrijven als de kunst om te overtuigen, vergissen zich grondig. Het gaat om iets heel anders. De propaganda is het inzetten van een reeks middelen ter beïnvloeding van de geest van de bestemmeling met het doel hem iets te laten denken of doen dat voor hem noch evident noch spontaan is. Overtuigen is het werk van de school, van de informatie, van de politiek. De twee begrippen, alhoewel verwant, zijn nochtans zeer verschillend. En vermits de propaganda het onderwerp is van dit artikel mag men zich er over verwonderen dat haar waarde tijdens de tweede wereldoorlog nog niet wetenschappelijk bestudeerd is geworden en vooral dat de rentabiliteit van de fabelachtige investeringen die de oorlogvoerenden van beide kampen eraan besteed hebben zo weinig is onderzocht.

Buiten de periode van de vijandelijkheden, betekent de propaganda dikwijls een poging om resultaten te bereiken waarvan men niet zeker is of men ze met militaire middelen zou kunnen afdwingen. Zij kan er ook toe strekken, door een systematische demoralizatie of een opschroeven van de macht van hun tegenstrever, diegenen te beïnvloeden die men van plan is met geweld te onderwerpen, op het ogenblik dat zij het meest vatbaar zullen zijn om voor die macht te plooien. Gedurende de periode van de vijandelijkheden vindt men de propaganda terug met verwante objektieven, zoals het demoralizeren van de tegenstrever, het roemen van het moreel van vrienden, partners en verbondenen, het aan het wankelen brengen van de sociale groepen die niet in het konflikt geëngageerd zijn. Soms is de propaganda geroepen om de mentale strukturen te scheppen met het oog op een consensus die men bij het einde van de vijandelijkheden toch zal moeten bekomen over een nieuwe vorm van nationale of internationale betrekkingen.

Wanneer men zich de problemen voorstelt waarmee de politieke verantwoordelijken zowel in de Westerse demokratieën als in de diktaturen van de as Rome-Berlijn gekonfronteerd werden, dan is het veel makkelijker een inventaris op te maken van zware hindernissen dan onweerstaanbare suksessen te voorzien.

(1) J. GOEBBELS, *Derniers Carnets. Journal du 28 février au 10 avril 1945*, Parijs, 1977.

Een van de zwakste punten van al diegenen die zich met propaganda bezighouden is de noodzakelijkheid waarin zij zich bevinden hun geldschieters te overtuigen en de verleiding waaraan het merendeel onder hen bezwijkt om campagnes te voeren die de geldschieters in kwestie bekoren, zonder evenwel bij hun echte bestemmelingen de verwachte resultaten op te leveren. Of zij nu gewild wordt als voorbereiding op een machtsgreep, ondersteuning van een oorlogsdaad of investering in nieuwe sociale opvattingen voor een toekomst waaraan hun auteurs gehecht zijn, men kan telkens twee soorten van propaganda onderscheiden, waarvan de ene alleszins gemakkelijker is dan de andere : de eerste is de negatieve, kontesterende, afbrekende, demoralizerende propaganda ; de andere is de positieve propaganda, die haar bestemmeling wil aanzetten een houding aan te nemen die hem engageert in zijn bezit, in zijn persoon, in zijn filozofie.

Vóór, gedurende of na de tweede wereldoorlog heeft men al de types van propaganda gekend. Het begon met het beroep op radio-Turijn door de Belgische rexisten, het in de eter brengen van Ferdonnet, de Franse verrader in dienst van de nazi's dank zij zender Stuttgart, of van de Engelse verrader Joyce, door zijn luisteraars herdoopt tot Lord Haw Haw, door dezelfde diensten van Dr. Goebbels. De Engelsen van hun kant waren trouwens niet zo inaktief als men gezegd heeft. Men herinnere zich de invasie langs de post door Commander King Hall, die brieven schreef aan ontelbare Duitsers, brieven die in verschillende hoeken van Europa gepost werden en waarin hij het geallieerde standpunt uiteenzette. Na de nederlaag van de nazi's brachten Franse en Belgische kollaborateurs, die zich over de Rijn teruggetrokken hadden, krachtige middelen op gang om in kontakt te blijven met een deel van het publiek in de bevrijde gebieden waarvan zij hoopten dat het hun trouw gebleven was.

Men kan vaststellen dat er een belangrijk verschil bestaat tussen een propaganda waarvan men dagelijks het resultaat kan kontroleren en een propaganda die moet gevoerd worden over de kloof van een front. Reeds in vredestijd, en afgezien van elk probleem van propaganda, vragen de sociologen zich af wat het verschil uitmaakt in de benadering van de aktualiteitsproblemen door mensen die dicht bij elkaar wonen maar gescheiden zijn door een grens. De opvattingen van de Belgen van Doornik zijn niet dezelfde als die van hun Franse buren in Tourcoing. Men vindt sporen van die intellektuele grens tot in de semantiek van de enen en de anderen. Zegt men niet TV in België en Télé in Frankrijk ? Waarom ? Wat is de ware aard van dat psychologisch hiaat waarvan wij slechts de realiteit... en de gevolgen kunnen registreren ?

In die geest moet men aanstippen dat er tussen 1939 en 1944, niettegenstaande een ernstige inspanning tot assimilatie en koördinatie, diepe verschillen bestaan tussen de tema's en de metodes van de geallieerde diensten voor *Psychological Warfare* en de tema's en propaganda- of informatiemiddelen waartoe zowel de Duitse bezetter als de vaderlandslievende bewegingen hun toevlucht nemen in de bezette gebieden.

Het volstaat trouwens enkele van de door de geallieerde diensten ondervonden moeilijkheden op te roepen om de diepte van die verschillen te begrijpen. Welke was, in de uitzendingen van de B.B.C. in het Engels, in het Frans voor de Fransen, in het Frans voor de Belgen, in het Nederlands voor de Nederlanders en de Belgen, de plaats die moest toegekend worden aan Pétain, de Gaulle, Koning Leopold, Koningin Wilhelmina, of zelfs aan sommige dubbelzinnige organizaties zoals Winterhulp, de *Chantiers de la Jeunesse,* de Vrijwillige Arbeidsdienst... In werkelijkheid vindt men in de bestemmelingen van de geschreven of gesproken propaganda zeer verschillende groepen. Die groepen aanvaarden zeker niet dat men niet over hun tegenstrevers of vrienden spreekt en wanneer men erover spreekt aanvaarden zij niet dat men er anders over spreekt dan in hun eigen optiek. Die bemerking geldt evenzeer voor dat deel van de propaganda dat zopas investeringspropaganda genoemd werd. Moet men de demokratie verheerlijken, wier zwakheden en vergissingen nog in ieders geheugen liggen ? Moet men veeleer een onderscheid maken tussen het fors optreden van de fascistische diktaturen en sommige vormen van gezagvol regeren waarvan bepaalde sociale groepen dromen, die ontgoocheld werden door het demokratisch regime ? In de praktijk zal men vaststellen dat de inspanningen van sommige propaganda-centra sterk afwijken van die van aanverwante centra. De koördinatie is nooit helemaal mogelijk geweest.

De tweede bemerking die men moet maken, is dat het in koalities nagenoeg onmogelijk is een of andere macht te beletten een propaganda te voeren die zij waardevol acht, maar die zich als onhandig kan ontpoppen. In radiouitzendingen, bladen en vlugschriften kwamen antisemitisme, antiklerikalisme, een zeker antikolonialistisch racisme tot uiting, volledig in strijd met wat in andere uitzendingen, andere bladen en andere vlugschriften verkondigd werd.

Daarmee komen wij tot de derde bemerking, nl. dat het oneindig veel gemakkelijker is in termen van propaganda een mytische dimensie te geven aan persoonlijkheden van het eigen kamp : Churchill, Roosevelt, Stalin of Mussolini, dan een goede keuze te maken uit het kwaad dat men over de vijandelijke leiders wenst te verspreiden. Maar, positief of negatief, de aktie waarvan een mens het voorwerp is houdt altijd het risico in dat de « momentopname » van de geportretteerde niet strookt met de myte die men wil scheppen.

De vierde bemerking slaat op een aantal strategische of taktische vergissingen die begaan worden door het kamp waartoe de propagandadienst behoort. Het is nutteloos ze te willen ontkennen. De dag waarop Coventry vernield werd door een bomaanval van Goerings *Luftwaffe,* de dag waarop de Britse zeemacht brutaal de Franse vloot kelderde die zich te Mers-el-Kebir in veiligheid gebracht had, de dag waarop de Amerikanen in de luchtoorlog het bommentapijt invoerden dat niet langer uitsluitend militaire objektieven tot doelwit had, de dag waarop gijzelaars terechtgesteld werden, hebben de mannen die belast waren met de propaganda een poging tot uitleg niet kunnen ontwijken. En daar er geen goede uitleg bestaat voor dat soort dingen, heeft hun verlegenheid steeds een zeer slechte dienst bewezen aan het kamp dat

zij hoorden te dienen. Men kan slechts de waarde en het sukses onderstrepen van een aantal propaganda-akties waaraan hun uitvinders een persoonlijk tintje hadden weten te geven. Reeds gedurende de *drôle de guerre* hadden Fransen en Duitsers aan weerszijden van een onbeweegelijke en besneeuwde linie dure bespiedingsapparaten opgesteld die hun toelieten hun nabije tegenstanders bij hun naam te noemen en hun door luidsprekers (zo slecht mogelijk) nieuws over hun familie te bezorgen. Dat zou op het einde van de oorlog tot het uiterste gedreven worden door de door de Engelse diensten gemanipuleerde *Soldatensender Calais*. Hij werd verondersteld de mening weer te geven van een sovjet van deserteurs in de streek van Calais. In werkelijkheid gebeurden de uitzendingen vanaf de Engelse kust. In een hevig antigeallieerde taal vermeldde hij de straten van de door « judeo-ploetokratische » bomaanvallen vernielde dorpen waarvan de namen evenals die van de slachtoffers, geput werden uit de overlijdensberichten van de Duitse provinciebladen die in Bern of Stockholm gekocht werden. Men kan zich het rampzalig effekt van dat soort uitzendingen voorstellen op de luisteraars in de schoot van een leger dat aan zichzelf begon te twijfelen. Ferdonnet had in mei en juni 1940, vanuit Stuttgart, gelijkaardige resultaten geboekt met de bekendmaking — tot het detail van het menu toe — van de verplaatsingen van de Frans-Britse legerstaven tijdens hun terugtocht naar Duinkerke of de Loire. De gepersonalizeerde demoralizerende propaganda is zelden ondoeltreffend.

***

In feite, wanneer men het fundamenteel verschil wil meten tussen de propaganda-tema's zoals zij werden opgevat door de geallieerde diensten en datgene wat men b.v. terugvindt in de klandestiene pers in verband met de verslagen over de houding van de publieke opinie, schijnt men te mogen vaststellen dat de radio, de geparachuteerde pers, het diverse propagandamateriaal uit Londen meestal de « goeie ouwe tijd » ophemelden, de tijd toen er nog geen fascisten waren, terwijl de bevolking van de bezette gebieden niet ongevoelig was voor de dromen die de kommunisten heel raak omschreven hadden als *les lendemains qui chantent*.

Henri Michel, de briljante historicus van het Franse Verzet, heeft in dat verband zeer juiste beschouwingen gemaakt :

> « De Idee van het Verzet is niet één en niet konstant geweest. De ontwikkeling van de strijd bracht mensen samen die er de meest verschillende, zoniet de meest tegenovergestelde opvattingen op nahielden : het enige dat hen verenigde was de wil de bezetter uit Frankrijk te verjagen. Anderzijds maakten de verdeling van Frankrijk in drie van elkaar gescheiden zones ; de dwingende noodzaak om, uit veiligheidsoverwegingen, de aktiviteiten van groepen en netten zo gesloten mogelijk te houden ; zonder de door de Gestapo aangerichte verwoestingen te vergeten, die diskussies en konfrontaties van ideeën onmogelijk tijdens welke doctrines en programma's tot stand komen.
>
> Wanneer er eensgezindheid bereikt werd tussen mensen zonder onderling kontakt en ideologisch van elkaar verwijderd, dan was het omdat de gemeenzame gedachte de uitdrukking was van de gemeenzame strijd ; het akkoord werd bereikt tegen politieke figuren of politieke systemen ; het was heel natuurlijk tegen het nazisme, iets minder volledig, tenminste

in 't begin, tegen Duitsland (2). Het ging in stijgende lijn tegen Vichy, daarna tegen het Giraudisme ; soms ging het bijna tegen de Amerikanen zelf.

Dat betekent dat de Idee voortdurend ingegeven werd door de omstandigheden. Daardoor moest zij zich noodzakelijk aanpassen aan het verloop van de gebeurtenissen. Het hoeft dus niet te verwonderen wanneer de Verzets bewegingen in de loop van hun bewogen bestaan de schijn verwekt hebben van filozofisch of politiek etiket gewisseld te hebben ; het volstond dat de strijd het vereiste of dat de aanhouding van een leider grondige wijzigingen veroorzaakte in het bestuur ».

Van dezelfde Henri Michel volgende zeer juiste vaststelling, die sommigen niet zullen nalaten te vergelijken, waar het om de Franse zaken gaat, met het geestelijk klimaat dat in Londen rond Generaal de Gaulle heerste. *Mutatis mutandis* behoren de spanningen in de schoot van de Belgische emigratie tussen rechts (Geheim Leger ?) en links (Onafhankelijkheidsfront ?) tot dezelfde gedachtengang.

« Wat steeds in het koncert ontbreekt, is de stem van rechts. Rechts, de grote overwonnene van de bezettingsjaren, wordt vereenzelvigd met *l'Etat de fait* van Vichy en, op zijn best, met het Giraudisme. Uit vrees, om het verleden te doen vergeten, onder de invloed ook van een echte revelatie, stappen sommige van zijn leden over naar de Kommunistische Partij ; zoniet scharen zij zich achter de M.R.P., waarvan de borgstelling door de Kerk geruststellend is. Zij staan niet altijd achter de Gaulle, die veelal beschouwd wordt als een trouweloos generaal, aanstoker van burgeroorlog en binnenlandse twisten.

Eigenlijk is het Verzet eensgezind, bij de Bevrijding, om de kollaborateurs en de Vichysten te weren, om voorlopig de leiding van Generaal de Gaulle te aanvaarden, wiens populariteit enorm is, om een politiek van ekonomische hervormingen en sociale vooruitgang te voeren en om een beroep te doen op het algemeen stemrecht. Eensgezind is het niet over de vorm van het politiek regime. Het is onmogelijk in deze studie een analyse te maken van de redenen die het Verzet uiteindelijk ertoe gebracht hebben een regime op te richten dat zeer verwant is met dat van de IIIe Republiek. Eén ervan mag echter niet vergeten worden : namelijk dat de Verzetslui altijd een minderheid geweest zijn en dat zij, door het spel van het vrije stemrecht, automatisch het woord gaven aan de massa van hen die zich onder de bezetting ertoe beperkten zo goed mogelijk te leven in afwachting van betere tijden. Die meerderheid van attentisten, die buiten de wisselwerking van gedachten, buiten het Verzet gebleven waren, konden het dit laatste niet vergeven gelijk gehad te hebben en hen ondanks henzelf gered te hebben. Zij konden slechts in hun oude fouten vervallen. En de wet van het getal speelde in hun voordeel » (3).

***

In 1943 verscheen te Parijs, met de goedkeuring van de bezetter, een soort handboek dat er openlijk voor uitkwam de techniek van de propaganda te willen bijbrengen (4). De praktische regels die daarin opgesomd werden,

(2) Laten wij duidelijker zijn : de enen bestreden de Duitsers, de vijand van altijd ; de anderen vooral het nazisme, in de hoop dat Duitsland er zich ooit zou van bevrijden.

(3) H. MICHEL en B. MIRKINE-GUETLEVITCH, *Les idées politiques et sociales de la Résistance*, Parijs, 1954.

(4) Aangehaald door R.G. NOBECOURT, *Les secrets de la propagande en France occupée*, Parijs, 1962.

gelden voor elke propaganda : zij zijn van psychologische aard. « De zuivere waarheid, werd daarin geleerd, is gevaarlijk om hanteren... Een gevestigde opinie kan slechts gewijzigd worden door een geleidelijke aktie... Geen pasklare tesis voorschotelen, maar stellingen die tot nadenken aanzetten en de geest een weg suggereren die hij, al was het onbewust, zal inslaan... De assimilatie vergemakkelijken door de idee in een vatbare vorm uit te drukken en eerst de blik treffen door de typografische vormgeving : ook het beeld en het cijfer, met hun onpartijdig uitzicht, slaan in en bewijzen : men kan ervan uitgaan zoals van een erkende waarheid om een tendentieuze en niet na te gane stelling te verdedigen... De orkestratie moet strikt zijn : haar eenheid speelt de rol van de schietrichting voor de marine-artillerie... De wet van de herhaling dringt zich op ». Goebbels is uitdrukkelijk op dat punt : « De herhaling eindigt met een eenvoudige neiging om te vormen in geloof, zonder dat het individu zich daar rekenschap van geeft ».

Hij die aldus de regels van het spel had vastgelegd en de doeltreffendheid ervan had kunnen meten, eerst en vooral in eigen land, waar hij ze officieel ingesteld had, bezat de nodige deskundigheid om het gebruik ervan bij de anderen te ontdekken. Hij bezat ook het nodige lef om zich te verontwaardigen over de vijandelijke propaganda, zich te verwonderen over het gezag dat zij genoot en er deugdzaam de schaamteloosheid van aan te klagen. En men zal hem aan 't werk zien om, in oefeningen die in een zekere zin zijn eigen richtlijnen illustreren, de leugens die uit Londen overwaaiden te weerleggen, ze tegen te spreken en recht te zetten, met min of meer handigheid zijn bedrieglijke uiteenzetting met enkele greintjes waarheid doorspekkend. De afloop van het gebeuren toont er vandaag de belachelijkheid van aan. Maar alhoewel die propaganda, in haar dubbel opzet van verweer en aanval, zelf haar mislukking moest bekennen, mag men beweren dat zij op het ogenblik dat het gebeuren zich afspeelde volledig denkbeeldig en vruchteloos was ?

***

Het is evident dat een zekere gemeenzame kulturele taal vereist is tussen de uitzender van propaganda en de ontvanger ervan opdat « de boodschap zou overkomen ». Na enkele maanden oorlog is men wel verplicht geweest vast te stellen dat die « gemeenzame kulturele taal » beperkt was. Zelfs het woordgebruik nam praktisch een tegenstrijdige betekenis aan langs de ene kant van het front of de andere, aan de kant van de B.B.C., van de geëmigreerde regeringen, van de diensten van de *Psychological Warfare,* van de verscheidene verzetsgroepen, en nog meer aan de kant van de weifelachtige opinies, van hen die trachtten te begrijpen. Wij hebben het reeds gezegd : de dingen zijn nooit eenvoudig. Er zijn hindernissen die men niet uit het oog mag verliezen. Sommige oorlogsdoeleinden, sommige waardeoordelen die men tracht te beïnvloeden, stoten op bestaande situaties, tenzij zij door die situaties geschapen werden. Tijdens het gevaarlijke klandestiene afluisteren van een door de bezetter gestoorde uitzending maken een hele reeks dimensies,

een hele reeks verwachtingen de dialoog, de uitwisseling, het wederzijdse begrip zeer moeilijk.

Maar er is erger en hiermee sluiten wij onze beschouwingen af. Wij hebben het over de « ongevallen ». Wij zullen er geen opsomming van geven. Laten wij ons beperken tot een vermelding van de meest tragische ervan. Enkele willekeurige terechtstellingen vonden plaats in het bevrijde België of op de vooravond van de bevrijding. Vóór de rechtbanken die — hoe kon het anders in een land dat een demokratisch rechtssysteem teruggekregen had ? — over die « moorden » moesten oordelen, werd meer dan eens de verzachtende omstandigheid ingeroepen van het ogenblik waarop de feiten zich voordeden en van het feit dat « Londen gesproken had », dat de radio van Londen « ze » ter dood veroordeeld had en dat men niets anders gedaan had dan de bevelen uitvoeren.

Het is waar dat er bepaalde onhandige uitspraken gedaan werden langs deze of gene « radio van Londen ». De ergste is misschien wel deze waarvoor Max Buset, de latere leider van de Belgische Socialistische Partij, verantwoordelijk geweest is wanneer hij, enkele weken vóór de bevrijding, in een oratorische bezieling uitriep : « Bespreek nu uw rexist, niet iedereen zal kunnen bediend worden ». Er is ook een beroemde uitzending van Paul M.G. Levy, ontsnapt uit het koncentratiekamp van Breendonk, die met name een aannemer noemde die voor de Duitsers werkte in het tot gevangenis omgevormde fort. Die aannemer werd door verzetslui neergeschoten. En op de processen, zoals die over de willekeurige terechtstelling van vijf of zes « zwarte » Limburgse verraders, werd het feit ingeroepen dat « de radio van Londen » ze ter dood veroordeeld had.

Paul Levy heeft enkele van die incidenten verteld, o.a. dat van de aannemer waarvan sprake ([5]).

> « Het gebeurde in Londen, op 7 december 1943. Voor de eerste keer sedert mijn aankomst in Groot-Brittannië nam ik het woord op de Vlaamse radio, op Radio-België. Jan Moedwil had er zopas aan herinnerd hoe hij, twee jaar voordien, vóór dezelfde mikro, mijn lijkrede uitgesproken had. Ik sprak over Breendonk en ik deed het in het volle besef van de ernst en de draagwijdte van de woorden die ik uitsprak.
>
> Het was nodig dat een waarachtige getuige van Breendonk vóór de mikro kon zeggen wat er zich afspeelde in die burcht van de Gestapo, opdat de wereld het zou ervaren en opdat men het in België precies zou weten. Het was nodig om von Falkenhausen onder druk te zetten, hij die zich waarschijnlijk weinig zorgen maakte over het welzijn van de gevangenen van zijn politie, maar erg gesteld was op zijn reputatie van « goede » goeverneur. Het was ten slotte nodig opdat de Vlaamse arbeiders van Breendonk, Puurs, Willebroek, Londerzeel, die in het fort werkten, zouden weten dat men op de hoogte was van hun houding, dat men zich zou herinneren dat velen onder hen de gevangenen, voor wie zij de enige tussenpersonen waren met de buitenwereld, geholpen hadden, maar dat sommigen op schandalige wijze handelden. Vandaar het belang om Frans de aannemer met name te noemen en waarschijnlijk ook het heilzaam

(5) *Témoignage Chrétien*, 24 augustus 1971.

effekt van die uitzending : want de houding van velen tegenover de gevangenen werd erdoor gewijzigd.

Men sprak niet op lichtzinnige wijze vóór de mikro van Londen. Men sprak met het oog op de te bereiken resultaten. Men verzweeg bepaalde welgekende feiten omdat het gevaarlijk zou geweest zijn te tonen dat men ze kende, maar men verkondigde er andere omdat het feit erover te spreken een onmiddellijke hulp kon betekenen voor de onderdrukten. En dat moet men doen met volle kennis van zaken ».

Het is niet zo zeker dat men nooit « ter dood veroordeeld » heeft in Belgische uitzendingen. Bepaalde uitlatingen waren zeer duidelijk dubbelzinnig. Wij ontlenen nog aan Paul Levy de opsomming van de uitzendingen naar de bezette gebieden :

— *Radio-Belgique,* vanaf september 1940 opgericht door Victor de Laveleye onder de auspiciën van de B.B.C. Het is de uitzending die beroemd werd door haar *Courage, on les aura, les Boches,* de uitvinding van de V en de dagelijkse frisse en zo onpartijdige kronieken van Victor de Laveleye ;

— Radio-België, die eerst de eenvoudige vertaling was van *Radio-Belgique,* maar weldra, dank zij zijn onstuimige en sympatieke protagonist Jan Moedwil (Fernand Geerssens) een reële beroemdheid verwierf, onderhouden door de slogan : « En zonder erom te boffen, toch krijgen we ze, de Moffen ! », die de originele teksten van die brave Moedwil besloot ;

— de Belgische Nationale Radio, die vanaf de lente van 1943 via zender-Leopoldstad de uitzendingen verspreidde die in Londen, New York en Leopoldstad voorbereid werden onder de hoge leiding van Théo Fleischman. Sommige van die uitzendingen werden eveneens door de B.B.C. verspreid, maar onder de verantwoordelijkheid van de Belgische regering ;

— de verschillende Franse uitzendingen (*France Combattante, les Français parlent aux Français,* nachtelijke uitzendingen voor de gevangenen, enz.) die dikwijls teksten en mededelingen bevatten die bestemd waren voor de Belgen of Belgische onderwerpen behandelden ;

— sommige uitzendingen van de B.B.C., zoals de dienst *French for Europe* waaraan ik de eer had mede te werken vanaf zijn oprichting einde 1943, namelijk door de kreatie van *Quatre hommes dans un studio, L'Université des Ondes* en *La Grande-Bretagne en guerre.*

Een Krijgsraad die het geval van acht verzetsleden moest onderzoeken, beschuldigd van moord op vijf verraders, stipte aan dat er in de uitzendingen van de B.B.C. niets voorkwam dat als een rechtvaardiging kon gelden. Hetzelfde kan niet gezegd worden van de hierboven aangehaalde uitspraak van Max Buset in een gesprek met Emile Valentin. Die uitspraak heeft trouwens onmiddellijk zeer heftige protesten uitgelokt vanwege leden van de Belgische regering te Londen, namelijk van Paul-Henri Spaak, en van de Belgische Nationale Radio, evenals de weigering de weg van het aanzetten tot geweld in te slaan.

Maar wie ziet niet onmiddellijk in hoe gevaarlijk bepaalde uitzendingen konden zijn ? Omdat zij onvermijdelijk begrepen werden in de zin waarin hun toehoorders ze wensten te begrijpen.

Een van de plagen van de bezetting, wàar zij ook plaats vindt en vooral

in België, is de verklikking. Een povere verklikking, die niet slaat op de grote misdadigers, de belangrijke kollaborateurs, maar op de buurman, de kollega, het twijfelachtig personage. Al de verzetsbewegingen hebben jaar na jaar lange « zwarte lijsten » naar Londen gestuurd. De diensten van de Belgische regering en van het Auditoraat-Generaal te Londen waren verplicht kennis te nemen van die aantijgingen, maar konden er desondanks niet het minste vertrouwen aan schenken. Bij de bevrijding hadden zij in de dossiers van het Auditoraat slechts de waarde van referenties die met een uiterste terughoudendheid gehanteerd werden. Dat alles bewijst opnieuw de diepe kloof die kan bestaan tussen een staatsstruktuur in ballingschap, die een onvermijdelijke epuratie voorbereidt voor de dag van de bevrijding en onderzoeken uitvoert om zowel de goede burgers te belonen als zij die het niet waren te bestraffen en, anderzijds, een door de bezetting en de kollaboratie teneergeslagen en geërgerde bevolking, die haar verbeelding de vrije loop geeft in haar zucht naar een gerecht dat aan iedereen zou zeggen wat hij goed en wat hij slecht gedaan heeft.

Men heeft hier vooral te maken met een totale tegenstelling tussen hoge funktionarissen en militairen die een legale aktie voorbereiden en klandestiene groepen die verlangen naar een bevel — waar de meesten onder hen, ingevolge de omstandigheden, tevergeefs op gewacht hebben — waardoor ze « eens de ondergane schande zouden kunnen wreken ».

***

De auteurs van de *Encyclopédie de la guerre, 1939-1945* (6), d.w.z. een groep van vermaarde geallieerde en Duitse historici, hebben Michael Foot verzocht het trefwoord « Propaganda » te behandelen in hun werk. De briljante Engelse universitair, die zelf tot de S.O.E. (7) behoorde en aan M.I.9 herinneringen gewijd heeft die steunen op eindelijk vrijgegeven archiefstukken, verleent in die Encyclopedie slechts een groot belang aan de reeds eerder vermelde *Soldatensender Calais,* die, volgens hem, op bepaalde ogenblikken werd gerelayeerd door meer dan zestig zenders, waarvan sommige beweerden zich in bezet gebied te bevinden.

In de samenvatting van Michael Foot valt nog een verwijzing naar de Japanse propaganda op te merken, die er zich volgens die expert dikwijls toe beperkte pro-Japans te zijn en verzuimde een anti-Amerikaanse of anti-geallieerde aktie te voeren. In feite was die Japanse aktie, naar het oordeel van Michael Foot, nagenoeg ondoeltreffend.

Men zou werkelijk moeite hebben een historicus of een expert te vinden die bereid zou zijn een grenzeloos krediet te verlenen aan de doeltreffendheid van de propaganda, om het even door hetwelk van de oorlogvoerende kampen

(6) Verschenen bij Casterman, Doornik-Parijs, 1977.
(7) *Special Operation Executive.*

zij gevoerd werd. Dat betekent niet dat de troepen van het een of het andere kamp immuum zouden geweest zijn tegen de « beïnvloeding », evenmin als hun staven. Dat betekent evenmin dat de politieke klasse in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Japan, de Sovjetunie, evenals in de bezette gebieden (en in dat verband ware het interessant een ernstige studie te maken over de « bevrijding » van Centraal Europa door het Rode Leger) niet ernstig « bedrogen » zou geweest zijn op een aantal gebieden. Opdat de propaganda een vruchtbaar terrein zou vinden is het zeker niet nodig dat ze zou gebeuren in een bevriend milieu of dat de graad van geloofwaardigheid van de uitzender van de propaganda aanzienlijk zou zijn. Maar er mag niet tezelfdertijd een tegenpropaganda gevoerd worden, wat het geval was in de meeste landen. De meest volledige analyse op dat gebied vindt men wellicht in de uitstekende studie van Jules Gérard-Libois en José Gotovitch in *L'an 40* ([8]) over « Het bezette België ». Zowel voor wat de film betreft als het toneel, de pers of de radio, hebben de twee auteurs van dat werk, dat sindsdien niet geëvenaard werd, minutieus de werking van het Duitse bezettingsapparaat ontleed in de eerste periode van de bezetting. Daarmee wordt de periode bedoeld waarin het leger en de partij genoten van een verrassingskapitaal en van een vrijheid van handelen waarvan sommige van hun diensten niet nalieten vlug de dividenden op te strijken, terwijl andere langzaam vastliepen in kantoorruzies die het uiteindelijk doel van hun aanwezigheid in het bezette België schaadden.

Een zeer briljant journalist, die een zeer belangrijk politicus zou worden, Paul Struye, stuurde om de zes maanden aan de regering te Londen een verslag over de publieke opinie, of, beter gezegd, over de opinies op het Belgisch grondgebied waar hij verbleef gedurende de bezetting. Het is wellicht dàar dat de toekomstige vorsers op de meest evidente manier de grenzen zullen ontdekken van de verenigbaarheid tussen de uitlatingen van de diverse diensten voor oorlogspropaganda en de nieuwsgierigheid, het vermogen om zich dingen te laten wijsmaken, de doeltreffendheid van de spontane of voorbereide filters die de bevolking in ieder van haar sociale kategorieën gebruikte tegen de propaganda van de bezetter. Het is eveneens aan de hand van dat werk dat men zich een waardeoordeel zal kunnen vormen over de geallieerde propaganda-akties : nationale uitzendingen, langs de radio verspreide regeringsverklaringen, verzorging van de klandestiene pers, verspreiding van uit vliegtuigen gedropte tijdschriften, enz. ([9]).

Noch in het ene noch in het andere geval blijkt dat een geslaagde inspanning geleverd werd om werkelijk tegemoet te komen aan de beslommeringen, de nieuwsgierigheid, de beschikbaarheid, de verzuchtingen van een bevolking wier materiële situatie haar niet aanzette tot het uitbrengen van waardeoordelen gesteund op een gekontroleerde informatie.

---

(8) J. GERARD-LIBOIS en J. GOTOVITCH, *L'an quarante*, Brussel, 1971.

(9) P. STRUYE, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, 1945. Eveneens belangrijk is het werk van twee andere knappe journalisten die hun dagelijkse notities in vier boekdelen publiceerden : P. DELANDSHEERE en A. OOMS, *La Belgique sous les nazis*, Brussel, 1945-1946.

Anthony Rhodes, die in 1976 ([10]), op grond van beschikbaar geworden Engelse en Amerikaanse archiefstukken, een omvangrijk werk gepubliceerd heeft, vol met uiterst interessante kleurenreprodukties over de propaganda, is niet preciezer in zijn besluiten dan wij het konden zijn in dit beknopt artikel. Anthony Rhodes ziet zich blijkbaar genoodzaakt, zoals zijn lezers trouwens, te denken dat men ietwat voorbarig geoordeeld heeft, vooral wat Joseph Goebbels betreft, dat in de loop van de tweede wereldoorlog de propagandatechniek beheerst werd. Naar onze mening werd zij nauwelijks op een min of meer wetenschappelijke wijze aangewend.

(10) A. RHODES, *Propaganda : The art of persuasion : World War II*, New York-Londen, 1976.

Jean Dujardin

DE DIENST « LUC » (*)

(ZOMER 1941 - ZOMER 1942)

ASPEKTEN VAN KOMMANDO- EN VERBINDINGSPROBLEMEN

Le passé n'est que de l'avenir devenu vieux et le présent du passé encore jeune.

Jean COCTEAU.

La vie des réseaux n'a pas été remplie que de difficultés causées par l'ennemi, œuvre d'hommes, elle a dû compter sur les hommeries, selon l'expression de Montaigne.

Jean FOSTY.

INLEIDING

Waarom een studie over de Dienst *Luc* en bijvoorbeeld niet over *Zéro* ? Die vraag kan terecht gesteld worden, zo men niet weet dat *Luc* een briljante opvolger had, *Marc,* waarvan de archieven — preciezer uitgedrukt de dubbels ervan — bij mirakel bewaard bleven en letterlijk opgegraven werden, in 1973, praktisch ongeschonden, uit de schuilplaats waarin ze gedurende dertig jaar opgesloten bleven (1). *Marc* ontstond niet uit het niets, daarom is het nodig *Luc* te behandelen, waarvan de geschiedenis zeker niet van belang ontbloot is. Dat te bewijzen is hier mijn bedoeling.

(*) Vertaald uit het Frans.

(1) Ze waren bewaard in zes grote zinken kisten, met tin toegesoldeerd. Vijf ervan hebben we in een uitstekende staat van bewaring teruggevonden.

Waarom die titel ? Hij had eenvoudiger kunnen zijn, de ideale titel ware geweest : *Geschiedenis van de Dienst Luc 1940-zomer 1942* (2). Dat het die titel niet werd, komt omdat ik me niet durfde wagen op het gladde terrein van de « voorgeschiedenis » van het net, in de technische betekenis van de term. *Au commencement était le document,* zei Fustel de Coulanges. Daaraan herinnert terecht Henri Bernard, een van de drie leiders van *Luc,* in het voorwoord van zijn werk *La Résistance 1940-1945* (3). Hij noteert er eveneens : « De zeldzaamheid van het bronnenmateriaal verplicht kwasi de meest gewetensvolle auteur uiteraard de nadruk te leggen op die operatie, waarover hij waardevolle gegevens kon bijeenkrijgen, terwijl hij een andere aktie, die misschien veel doeltreffender was, maar waarvoor bronnen ontbreken, in de schaduw moet laten. Vandaar de niet te vermijden kritiek ». Dit geldt eveneens voor dit artikel, dat slechts eventjes de oprichting van de Dienst of zijn reorganizatie op het einde van 1941 en begin 1942 zal behandelen, terwijl uitvoerig ingegaan wordt op de « zendingen » die hem toegestuurd werden of waarmee hij werkte. Daarbij komt nog dat ik me, zelfs voor die aktiviteiten, die rijkelijk gestoffeerd zijn door dokumenten, niet kan beroepen, buiten mijn wil om (4), op volledigheid. Dat alles om de keuze van « Aspekten » te verklaren.

De kronologische afbakening is gemakkelijker te verklaren. Ik meen dat de zomer 1941, ongeacht het feit dat vanaf die periode de eerste originele dokumenten bewaard bleven, het begin zag van de werkelijke operationele aktiviteiten van de Dienst. Georges Leclercq, oprichter van *Luc,* erkende in zijn verslag aan Londen van 24 juni 1942 dat « het begin zeer lastig was en de eerste resultaten pas begin 1941 gevoeld werden. Het gehele net in die tijd omvatte slechts een honderdtal agenten, en dan nog... » (5). Wanneer ik hier begin met de *zomer* van 1941, dan vergeet ik niet dat de Dienst in september 1940 werd opgericht en dat reeds in het begin van het volgend jaar de eerste resultaten konden geboekt worden. Ik ben er echter van overtuigd dat die resultaten toen weinig talrijk waren en vooral, dat zij niet ter bestemming raakten vooraleer *Benoît* en vooral *Dewinde* voor regelmatige kontakten zorgden. Dat voor wat het beginpunt van deze studie betreft, die ik toch zal trachten te plaatsen in de meer algemene kontekst van het Inlichtingswerk gedurende de eerste cruciale maanden.

De einddatum werd volgens dezelfde logika gekozen, alhoewel een andere keuze mogelijk was. Ik had kunnen eindigen met het vertrek naar Groot-

(2) Terzijde nog deze opmerking : de titel kon *niet* zijn « Geschiedenis van de inlichtingsdienst Luc ». In die pionierstijd deed men van alles en hier meer bepaald veel aan sabotage. De ondertitel van het verslag geschreven door stichter Georges Leclercq te Londen in juni 1942 is trouwens veelzeggend : *SERVICE DE RENSEIGNEMENTS MILITAIRES, POLITIQUES, JUDICIAIRES, EVACUATION DES BELGES, ANGLAIS ET FRANÇAIS VERS LA GRANDE-BRETAGNE.*

(3) Henri BERNARD, *La Résistance 1940-1945, (Collection Notre Passé),* Brussel, *La Renaissance du Livre,* 1968.

(4) Bepaalde archieven zijn verdwenen, andere blijven op rechtsgronden gesloten.

(5) Georges LECLERCQ, *Rapport sur l'organisation « Luc ». Début septembre 1940 à janvier 1942,* gericht aan de administrateur van de Staatsveiligheid.

Brittannië van de leiders van *Luc* na de katastrofe van december 1941. Ik hield er echter aan hier de overgangsperiode — tussen de « breuk » en het parachuteren op het einde van juni 1942 van Max Londot, *Boris* of *Jendel,* die de enige chef wordt en zal blijven van *Luc,* uit veiligheidsoverwegingen tot *Marc* omgedoopt. Uit het oogpunt van de organizatie van de dienst vindt deze periode hier haar normale plaats, terwijl ze daarenboven de tijd van een gebrek aan bronnenmateriaal afsluit. Na de komst van *Boris* zijn de archieven bewaard gebleven, dat zegden we reeds. Vanaf dat ogenblik kan de « Geschiedenis van de Inlichtingsdienst Marc, zomer 1942-zomer 1944 » geschreven worden, een taak waaraan ik me, zonder enig mogelijk ekskuus ([6]), te wijden heb : alles is voorhanden, kontakten met de Belgische diensten in Frankrijk of rechtstreeks met Londen, de gewisselde radioboodschappen en de interne briefwisseling (nota's van en aan de agenten), het geheel van de verzonden spionagerapporten ([7]), de berichten van ontvangst, de diagrammen, de schetskaarten van de verschillende sektoren, de volledige en gedetailleerde boekhouding.

Ondanks een werkelijke breuk, uit het oogpunt van de rijkdom aan beschikbaar bronnenmateriaal, had ik kunnen verder gaan tot aan de tragische arrestatie van hem, die getrouw het interimaat waarnam, hetzij tot 9 oktober 1942. Die periode — einde juni tot oktober — is vreemd, daar men een tweehoofdige en dubbelzinnige leiding tot stand zag komen. *Boris* werd toen uitgezonden om het net in handen te nemen. De nota, getekend door de Belgische en Britse verantwoordelijken voor de Inlichtingsdiensten, Luitenant Nicodème en *Major* Page, laat er geen twijfel over bestaan ([8]). En toch, eens op het terrein, terwijl hij vaststelt dat alles er op een bevredigende manier verloopt, zal de gedropte agent, de parachutist opgeleid door de *Secret Service,* op de achtergrond blijven — zich echter klaarhoudend om op elk ogenblik tussen te komen. Hij zal soms beslissingen nemen, vaak raad geven, en vooral, zal hij, van bij zijn aankomst, het net « professioneel » organizeren. Daarom schijnen mij die drie maanden « kollegialiteit » natuurlijkerwijze eerder bij de tweede dan bij de eerste faze te horen en zullen dus in dat kader bestudeerd worden.

Hier moet nog de reden van de keuze van de termen « Kommando en verbindingen » verduidelijkt worden. De verbindingen zijn van kapitaal belang en kunnen bestudeerd worden dank zij de vanuit Londen teruggekomen dokumenten. Hetzelfde geldt voor het Kommando. Daarentegen weet men echter vrijwel niets over de interne organizatie. Men weet wie de bevelen geeft, maar men weet niet hoe de resultaten bekomen worden en welke ze

(6) Behoudens enkele moeilijk te identificeren pseudoniemen.

(7) Tussen 2 februari 1943, *Courrier G II,* en *I/IV* van 19 juni 1944, in totaal 57 spionagerapporten, van verschillende honderdtallen bladzijden. Deze zijn op het ogenblik geklasseerd, een inventaris is in de maak.

(8) Niet gedateerd, gericht aan « Onze vrienden van Luc », werd de nota in mikrofilm meegenomen door *Boris.* Zij vermeldde dat de drager *prendra en notre nom et avec le conseil des personnes qui lui furent désignées toutes les décisions qu'il jugera utiles pour la bonne marche du service (...).*

zijn, daar de spionagerapporten niet bewaard bleven. In feite beschikt men slechts over de individuele dossiers van de agenten, opgesteld na de Bevrijding. Men weet hoe men moet oordelen over bepaalde weinig ernstige likwidaties, vooral dan wat het Gewapend Verzet betreft ([9]). Voor de leden van het Korps van de Agenten der Aktie- en Inlichtingsdiensten/AID is het anders. Men mag werkelijk stellen dat zelfs de hulpkracht tweede klasse werkelijk goede diensten heeft bewezen ([10]) en dat diegene die een bedankingsbrief vanwege de administratie van de Staatsveiligheid ontving ook zijn steentje heeft bijgedragen. Maar, zoals steeds werd het onderzoek van elk geval gevoerd in de optiek recht te laten wedervaren en met het doel de erkentelijkheid voor vaderlandslievendheid te geven, en niet in een historisch perspektief. Vandaar de zeer talrijke lakonieke vermeldingen : « spionagerapporten » bijvoorbeeld, zonder dat men weet van wie naar wie, noch van welke datum tot welke datum, in feite, noch hoe noch waarom. 215 agenten van *Luc* hebben wij kunnen noteren en op steekkaart brengen, maar wij zullen er slechts enkelen van citeren. Wat de anderen betreft, kan ik slechts *mutatis mutandis* voor mijn rekening nemen wat William Ugeux schreef over de leden van de Groep-G : « De heldhaftigheid van toen was, uit noodzaak, klandestien (...). Daar hij verplicht was te kiezen uit enkele van deze helden (...) wenst de auteur hier, bij de aanvang van dit gedenkboek, hulde te brengen aan alle anderen, aan allen aan wie tot dusver geen erkentelijkheid werd betoond, aan die enkelen, aan wie zoveel mensen, die het nooit zullen weten, te danken hebben een vrij land teruggevonden te hebben en een leven, waard geleefd te worden » ([11]).

Ten slotte rest ons nog de afwezigheid in de titel van de benaming : ...*Inlichtings*dienst te rechtvaardigen. Inderdaad deze benaming schijnt me niet helemaal passend voor het begin van de Dienst, noch voor zijn aktiviteit op het einde van 1941. Immers, wat is in feite de Dienst *Luc* : het is de vereniging van een ambtenaar van het Ministerie van Justitie, groot-oorlogsinvalide 1914-1918, Georges Leclercq, wiens zoon *Luc* gedood werd tijdens de achttiendaagse veldtocht en die door wraakgevoelens wordt bewogen ; van een advokaat, briljant kineast, André Cauvin die zich in het gevecht gooit om zijn erkentelijkheid te uiten jegens Groot-Brittannië waar hij tijdens de donkere jaren van de eerste wereldoorlog verbleef ; en ten slotte een beroepsofficier, Kommandant SBH Henri Bernard, teruggekeerd uit het zuiden van Frankrijk om inlichtingen in te winnen. In december 1940 zijn deze drie mannen de drie « Luc's » geworden : weerwraak, erkentelijkheid en plichtsbesef zijn verenigd met daarenboven bij allen moed en een stevig moreel. Deze dienst, die zich voornamelijk ([12]) vormt omheen het Ministerie van Justitie, de Balie

(9) We herinneren eraan dat de dossiers over het « Verzet door middel van de pers » zorgvuldig en soms voorzien van zeer talrijke gegevens werden opgesteld.

(10) Dat was meer in het biezonder het geval voor allen die de agenten, die spionagerapporten overbrachten, onderdak gaven of als *brievenbus* dienst deden. Ze waren onmisbaar en liepen zeer zware risico's.

(11) William UGEUX, *Le « Groupe G » (1942-1944)*, Brussel, Elsevier Sequoia, 1978.

(12) Uiteraard wordt dit milieu zeer spoedig aangevuld door de rekrutering van talrijke waarnemers, afkomstig uit de verschillende lagen van de samenleving.

en het gedemobilizeerde leger zal relatief snel uitbreiding nemen door individuele aanwervingen ([13]), maar ook door meer spektakulaire hergroeperingen, zoals de aansluiting bij *Luc* van de lijn *Cône* in april 1941. Al die mannen en vrouwen hebben één gemeenschappelijk doel : de bezetter schade berokkenen en de Geallieerden helpen. *Alles* zullen zij daarvoor doen ! De ondertitel van het reeds vermelde verslag van Georges Leclercq te Londen bewijst het :

> *SERVICE DE RENSEIGNEMENTS MILITAIRES, POLITIQUES, JUDICIAIRES, SABOTAGE, EVACUATION DES BELGES, ANGLAIS ET FRANÇAIS VERS LA GRANDE-BRETAGNE.*

Dat is in wezen *Luc* bij het begin : een groep die inlichtingen inwint, maar die zich ook met andere zaken bezighoudt ([14]). Een specialiteit Inlichtingen — en dan vooral militaire inlichtingen — zal er pas zijn met de komst van *Dewinde* en met de eerste duidelijke richtlijnen uit Londen.

Vanaf dat ogenblik zal deze studie pas echt aanvangen, maar laat ons daarvoor trachten te achterhalen wat het Inlichtingswerk aanvankelijk was.

***

DE NETTEN

Negentienhonderd veertig, begin negentieneenenveertig : na de nederlaag bleven de vernedering en de pijn, met de honger en de koude van de harde winter.

Men moet wel stevig in zijn schoenen staan en een onverstoorbaar geloof in de rechtvaardigheid van een zaak hebben, om onmiddellijk aan verzet te doen in het bezette land. Het is een noodzakelijke banaliteit geworden dit te schrijven. Nochtans, ondanks de gebeurtenissen, ontstaat het verzet. Traag, maar het is er toch. De klandestiene pers alleen getuigt hierover voldoende ([15]). De hoop is niet dood en van gelatenheid is er geen sprake. Maar, buiten de daden die van een woederefleks getuigen of van de van alle tijden

(13) We deelden reeds mee dat het onmogelijk is hen te vermelden. We maken hier toch een uitzondering voor André Broze, ambtenaar bij het Ministerie van Justitie, die van bij het begin een grote impuls aan de beweging gaf.

(14) De specifieke sabotagehandelingen van *Luc* worden vermeld in Henri BERNARD, *op. cit.*, p. 72-74. Wat de ontsnappingen naar Groot-Brittannië betreft, verwijs ik, als voorbeeld, naar het vertrek, via de Dienst, van de toekomstige generaals A. Dothée en A. Bigwood.

(15) Eén voorbeeld zal hier volstaan : Alleen reeds in de provincie Luik duiken er in 1940 17 titels van sluikbladen op : Cfr. Jean DUJARDIN, *Inventaire de la presse clandestine liégeoise*, in *Cahiers d'Histoire de la deuxième guerre mondiale*, Brussel, 1967. Een totaalbeeld brengt José GOTOVITCH in (uit het Frans vertaald) *Beeld van de klandestiene pers in 1940*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1972.

hulpvaardigheid, zijn er ten slotte slechts drie *efficiënte* ([16]) mogelijkheden om « door te gaan » : de pers — die schitterende antecedenten heeft —, de ontsnapping (of de hulp aan ontvluchtingen) om de strijd verder te zetten onder een duidelijk uitgesproken vlag (dat gebeurde eveneens tijdens de eerste wereldoorlog toen talrijke vrijwilligers naar Nederland vluchtten) en het Inlichtingswerk (met het glorierijke, maar unieke voorbeeld van de *Dame Blanche* van Walthère Dewé ([17])). In het geval van inlichtingswerk en ontsnappingsroutes, zijn er, naast de kracht van het fenomeen, twee nieuwe feiten. De normale weg is van as veranderd : hetgeen langs het noorden ging, zoekt nu een opening naar het zuiden. Vervolgens voor wat de inlichtingen betreft is er een kapitale vernieuwing door het gebruik van de radio en de absolute noodzaak aan inlichtingen vanaf het begin van de oorlog. Want zo de Slag om Engeland een overwinning is, scheen dat toch niet zo bepalend en zo definitief als wij het nu *weten*. Beide tegenstrevers zijn van elkaar door een zeearm gescheiden, die *in beide richtingen* onoverbrugbaar bleek en de Britten, waarvan men nu weet dat alleen de kracht — en nooit de ontmoediging — de insulaire vasthoudendheid en fierheid zal overwinnen, zijn « blind ». Zonder de militaire inlichtingen, weten zij niets van wat er gebeurt op het kontinent. Het is het einde van de *Blitzkrieg* in het Westen : maar de *Blitz* tegen Groot-Brittannië gaat verder en de tijd is nog veraf dat de *Vesting Europa* een glazen huis voor de Geallieerden zal zijn.

Het is dus nodig kennis op te doen : snel en goed ! Vandaar het sturen van missies en de oprichting van « Britse » netten. Alvorens te spreken van wat zich afspeelt op het terrein, waar onze beginnende netten tijdelijk op zichzelf aangewezen zijn, omwille van de Britten uit noodzaak en van de Belgen gezien het te begrijpen gebrek aan organizatie ([18]), achten wij het nodig enkele inlichtingen te geven over die tot dusver weinig gekende Britse initiatieven. Ze maken deel uit van de globale politiek qua inlichtingen, waarvan *Luc-Marc* een hoeksteen zal worden.

De uitvoering van deze pogingen wordt *altijd aan Belgen toevertrouwd*. Dat is van uitzonderlijk belang : bij mijn weten zullen er nooit Engelse agen-

(16) Natuurlijk zijn er ook de eerste pogingen tot para-militair verzet : weliswaar zelfs met enige omvang, maar de kansen op sukses waren van het begin af zeer mager. Men kent de buitengewone doeltreffendheid van de revolutionaire oorlog nog niet. Daarbij komt een nijpend gebrek aan middelen en in bepaalde gevallen, parallel met patriottische doeleinden, politieke strevingen... « in geval dat » ! Wat de sabotage betreft, nog geen diepgang. In die periode is er nog geen efficiënte « Groep G » ! Er wordt sabotage gepleegd, maar het werkt meer op de zenuwen dan het echt hindert. De tijd is nog veraf dat de *Militärverwaltungschef* Reeder in zijn rapport aan het OKH, zomer 1943, zal schrijven : « Alle maatregelen die konden getroffen worden om de aanslagen en de sabotagedaden in te dijken, rekening houdende met de beschikbare middelen, zijn uitgeput » (GRMA, T. 501, R 106, fr. 480).

(17) Zie Henri BERNARD, *Walthère Dewé. Un géant de la Résistance*, Brussel, *La Renaissance du Livre*, 1971.

(18) De regering is officieel weer samengesteld op 31 oktober. De Staatsveiligheid, overgebracht naar het Ministerie van Justitie — wat problemen zal stellen met Landsverdediging — wordt heropgericht en een administrateur a.i., M. Lepage, wordt benoemd bij Besluit van 19 november. Het zal lang duren voor de Staatsveiligheid operationeel wordt, daar het Hoofd van de Inlichtingsdiensten, reserveluitenant Nicodème, pas in maart 1941 door Spanje trekt !

ten in België zijn, in tegenstelling met wat gebeurt bij onze buren. Deze soms schitterende « improvizaties » ([19]) zijn noodzakelijk want men moet weten wat de vijand voorbereidt ([20]). Deze keer is er geen frontlijn te land meer : geen sprake van verkenningen uit te voeren of gevangenen te maken. Men zal dus *zendingen* ([21]) uitwerken die ik als individueel bestempel, zelfs wanneer ze uiteindelijk resulteren in een samengaan van ganse groepen, wat het geval is voor *Tulipe,* die een groot gedeelte van de Dienst *Tegal* zal doen springen ([22]). Men legt het er vooral op aan specifieke netten op te richten of te trachten op te richten. Ze hebben het enorme voordeel over snelle en georganizeerde kommunikatiemiddelen te beschikken : zij zullen dus onmiddellijk doeltreffend zijn wanneer in 1940-1941 het lot van de Demokratie in West-Europa op het spel staat. Want, we herhalen het, het is dringend en er kan geen sprake zijn van wat zich in de schaduw in België voorbereidt, zelfs door welbekende agenten als *Clarence* ([23]), vooraleer het onontbeerlijke gered is ; d.w.z. het Britse luchtruim gevrijwaard en een landing verhinderd te hebben. Deze Slag om Engeland kan gedeeltelijk gewonnen worden dankzij de inlichtingen, *zuiver militair op dat ogenblik,* die men tracht te verzamelen en door te sturen.

***

DE NETTEN VAN BRITSE INSPIRATIE (1940-1941) ([24])

Het eerste sukses ([25]), het eerste echte net wordt opgericht door *Schuter,* op 13 oktober 1940 geparachuteerd met zijn marconist *Schuter I. Schuter* is een 52-jarige ambtenaar van de burgerluchtvaart ! Zijn marconist werd ge-

(19) Met *La Dame Blanche,* die *Clarence* zal worden, hadden de Engelsen iets voorzien, maar zeker niet de volledige bezetting van het land.

(20) *Gruppe I* van de *Abwehr*-Spionage (II is sabotage, III contraspionage) had het eveneens goed begrepen. Die zal echter geen enkel sukses kennen in Groot-Brittannië. De « Engelse » agenten werken bij ons op een gunstig gezind terrein : dat is klaarblijkelijk helemaal niet het geval aan de overzijde van het Kanaal.

(21) In 1940 werden vijf agenten « afgezet » op de Belgische stranden, op 16 en 23 juni 1940. In 1941 zijn er twee « politieke » zendingen, *Marine* (5 mei) en *Opinion* (7 juli).

(22) De arrestaties en de gevolgen ervan worden vermeld in de G.F.P.-verslagen (GRMA, T 501, R 108) ; zie J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique,* Brussel, *Arts et Voyages,* 1972, deel II, p. 68, 82 en 105.

(23) Cfr. *infra,* p. 42.

(24) We herhalen het, deze netten werden opgericht door Belgen lang voor de Belgische Staatsveiligheid operationeel was.

(25) Reeds op 18 augustus werd gepoogd een agent, met zender, neer te zetten met een *Lysander.* Het voorziene terrein was echter omgeploegd, het toestel kon niet landen, maakte rechtsomkeer, maar werd neergeschoten. Een ander agent, een zeeman, werd op 31 augustus naar Oostende gezonden : *His mission was to proceed to Ostend and find hidding place for radio operator who was to join him,* wat door de weersomstandigheden niet kon plaatsgrijpen. De agent kon enkele boodschappen over land doorsturen (wat bewijst dat dat middel nog werkte, wanneer men maar de goede adressen kende), maar werd aangehouden in september. Hij zal gefusilleerd worden in juli 1941. We weten natuurlijk niet wat die twee belangrijke zendingen opgeleverd zouden hebben, zo het geluk met hen was geweest.

boren in 1896 en was in het burgerleven chauffeur. Op het terrein zullen zij reeds gevormde groepen ontmoeten, de voornaamste ervan is die van de reserve-Lt.-Kolonel vlieger Daumerie, die direkteur was van de Administratie van de Burgerluchtvaart, dus de patroon van *Schuter* (Martiny). Het net zal zeer goed werk verrichten, door, tussen 24 oktober en 20 februari 1942, 205 berichten naar Londen te doen geworden, waaraan nog de 133 berichten moeten gevoegd worden die Martiny tussen 7 maart en 13 mei doorgaf. Martiny was ontsnapt aan de breuk van februari ([26]), die mogelijk het resultaat was van een « penetratie » door de *Abwehr* ([27]). Nog twee radiotelegrafisten werden voor het net geparachuteerd : op 21 november 1940 *Schuter II,* handelsvertegenwoordiger ([28]), en op 18 februari daarop *Pop,* telefonist bij de Burgerluchtvaart.

Het goede rendement van Martiny wordt bevestigd door de Engelsen, die, alvorens zijn verschrikkelijk einde te kennen, zullen schrijven :

(...)

Schuter established our first real information service in Belgium and sent valuable operational notes at a time when we had no other contact. We owe this agent every possible recompense.

(...)

In maart 1942 geeft de inbeschuldigingsstelling van Martiny en 38 agenten van de dienst de feiten als volgt weer :

« In het begin van het jaar 1941 gelukte men erin te Brussel een belangrijke spionage-organizatie te ontdekken die berichten uitzond door middel van een kortegolfzender, inlichtingen van militaire aard voor Groot-Brittannië.

Leiders van de organizatie waren de beklaagden Cleempoel ([29]) en Martiny. Cleempoel had als medewerkers de beklaagden [volgen hun namen] aangeworven, het was eveneens Cleempoel die hen inwerkte in de werkmetodes van de organizatie en hen het wachtwoord doorgaf *« excusez-moi »,* terwijl hij ook aan enkelen een nummer gaf.

Om zich beter te verschuilen, noemden de leden van de organizatie elkaar slechts bij de voornaam ; inlichtingen werden door Cleempoel zelf of door zijn medewerkers verzameld ofwel gaven deze laatste ze hem

(26) Martiny zal gefusilleerd worden op 26 augustus 1942, zijn eerste marconist *Schuter I* slaagt erin te ontsnappen, kan Londen bereiken en wordt opnieuw gedropt op 27 november. Na zijn aanhouding in februari 1942 zal hij onthoofd worden. Zie de G.F.P.-verslagen van 10 en 16 maart (GRMA, T 501, R 108, p. 4 en 5) en J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, *op. cit.,* p. 95, 97, 107 en 130.

(27) Wat Reile, hoofd van de contraspionage (IIIf) van de *Abwehrleitstelle Paris* laat veronderstellen wanneer hij over zijn agent *Félix* schrijft : (...) *Lors d'une mission à Bruxelles, en décembre 1940, « Félix » entra en contact avec un groupe de résistants qui cherchaient à établir une liaison avec Londres par Montpellier, l'Espagne et le Portugal. Il observa ce groupe jusqu'à ce que celui-ci eût reçu, par cette voie, un émetteur radio d'Angleterre et commencé à envoyer ses renseignements. Sur les indications de « Félix », il ne fut pas difficile de trouver l'émetteur et d'arrêter l'opérateur avec un certain nombre de ses camarades. Ce fut la première opération de ce genre en Belgique* (Oscar REILE, *L'Abwehr. Le contre-espionnage allemand en France,* Parijs, *France-Empire,* 1970, p. 91).

(28) Hij ontsnapt op 18 mei en bereikt Engeland, net als *Pop* die in mei 1942 terug kan.

(29) Agent van het net ; als gewezen verbindingsman van het Franse *Deuxième Bureau* richtte hij een kleine groep op, die zich aansloot bij Daumerie.

schriftelijk of mondeling door, via personen die de inlichtingen medegedeeld kregen van de agenten. Cleempoel schifte de ontvangen inlichtingen en maakte ze over aan Martiny, na ze gekopieerd te hebben. Martiny besliste vervolgens welke inlichtingen via radio naar Engeland doorgezonden moesten worden, bracht de inlichtingen in kode en liet die door een koerier bij de beschuldigde Cleempoel of de beschuldigde Fermeus (30) brengen. De beschuldigde Fermeus belastte zich daarna met de radio-uitzendingen naar Engeland. Zes van deze uitzendingen konden opgevangen worden en daarenboven werden nog zeven schriften gevonden met teksten voor uitzendingen, met de titel « nieuwe reeks », begonnen op 6 maart 1941 (zie hierover de verslagen van de *Geheime Feldpolizei* van 1 april 1941...) ; de uitzendingen handelen over troepentransport, munitie- en benzineopslagplaatsen, vliegvelden, voorbereidingen voor een Duitse landing in Engeland, het moreel van de Belgische bevolking, enz. Wat de uitzendingen vanuit Londen betreft, werden er slechts een klein aantal gevonden. Zij geven instrukties aan Martiny in verband met de kode en de uren van uitzending eveneens over de inlichtingen die men biezonder graag zou willen kennen in Engeland ».

(...)

Een tweede sukses, half geslaagd, had plaats met de dropping, op 9 januari 1941, van de Belg *Loby*, een professioneel radiotelegrafist, officier van de *Compagnie Maritime* (geboren in 1899) die naar Antwerpen werd gezonden om er een nieuwe dienst op te richten en radioverbindingen tot stand te brengen ; hij sprong ten andere met twee zendposten. Hij heeft agenten gerekruteerd, maar werd op 23 april aangehouden. Zijn *History Sheet* vermeldt dat hij *considerable information* deed toekomen. De inbeschuldigingsstelling van de *Groupe des 26* (31) vat de feiten als volgt samen :

« Midden maart 1941 slaagde men erin te Antwerpen een belangrijke spionage-organizatie te ontdekken, die tot doel had Engeland alle mogelijke inlichtingen van militaire aard betreffende de Duitse strijdkrachten door te geven ».

Een andere beroepsmarconist van het vliegveld te Evere (geboren in 1910), *Albion*, werd ook geparachuteerd op 9 mei 1941 om een net in Wallonië te stichten (32) ; hij werd enkele uren na zijn landing aangehouden en op 30 maart 1942 gefusilleerd.

Uiteindelijk was er dan de grote overwinning van het net *Mill*, een ingenieur van 49 jaar en zijn eerste marconist *Millstone* (33), nog een officier van de handelsvloot. Zij werden in de nacht van 12 op 13 augustus 1941 gedropt met de bedoeling inlichtingen te verzamelen in het Luikse. Maar *Mill* zal meer doen. Met het geluk aan zijn zijde ontwikkelt hij een dienst, die over geheel België werkzaam zal zijn tot het einde van de oorlog (34).

(30) Een radiotelegrafist, gerekruteerd ter plaatse.

(31) De G.F.P. vermeldt de aanhoudingen in zijn aktiviteitenverslag van 19 mei 1941. Zie J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, *op. cit.*, deel I, p. 122, 126, 133-134. Veroordeling in juli 1942 (10 terechtstellingen op 11 november 1942).

(32) Terzelfdertijd als *Marine*, politieke zending.

(33) Aangehouden op 25 mei 1944.

(34) Over een deel van de aktiviteiten van *Mill*, zie J. DUJARDIN, *De Belgische Nationale Beweging (1941-februari 1944)*, in de Nederlandse vertaling verschenen in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1972.

Dus, sinds 1940 werken of hebben een aantal netten gewerkt. Het zijn rechtstreekse uitingen van de S.I.S. (*Special Intelligence Service*) die onmiddellijk operationeel waren en letterlijk « uit de lucht vielen » ([35]). Maar wat gebeurt er in de schoot van het « verzet » in België ?

DE BELGISCHE NETTEN . . . (1941)

Na die oprichting van « buitenlandse » netten, is voor België de volgende stap het heropnemen van kontakt met *Clarence* ([36]), dat een eerste marconist *Dewar* ontvangt vanaf 12 januari 1941 ([37]). Deze nogal vroege dropping is logisch : het net is goed gekend, vermits het door de Britten zelf opgericht werd tijdens de *drôle de guerre,* met het stilzwijgend akkoord van de hoge Belgische autoriteiten. Het was werkzaam geweest langsheen onze Oostgrens en in Duitsland zelf. Op 10 mei was het net klaar om de plaats in te nemen van zijn roemrijke voorganger de *Dame Blanche* van de eerste wereldoorlog, waarvan het feitelijk de « heropleving » was. Daartoe had het richtlijnen gekregen en middelen, meer bepaald radiozenders met een zwakke aktieradius. Alleen de bliksemsnelle opmars van de Duitsers en de volledige bezetting van ons grondgebied hadden het net belet de rol te spelen die het toebedacht was. Het wordt dus gewoonweg heropgevist van zodra dat mogelijk is.

*
**

De groepen, die vanaf 1940 opgericht werden en alleen ontstonden uit de goede wil van vaderlandslievenden, die begerig waren te dienen, blijven echter volledig geïsoleerd tijdens deze eerste bezettingswinter. De voornaamste reden, we zagen het reeds, was de dringende noodzaak, gekoppeld aan een reëel gebrek aan middelen. Maar om het fenomeen volledig te verklaren, moet men ook rekening houden met het traditionele wantrouwen van de militair tegenover de burger, van de strijder ten overstaan van de overwonnene, waarvan men de eventuele bijgedachten niet kent, van de professional ten overstaan van de liefhebber die weinig op de hoogte is van de technieken eigen aan het klandestiene werk en die een gemakkelijke prooi is voor « indringing » door de agenten van de vijandelijke contraspionage ([38]).

---

(35) We vermeldden slechts die netten, opgericht vooraleer de Belgische Staatsveiligheid georganizeerd was. Er zullen er andere zijn, bijvoorbeeld *Beaver,* gedropt in oktober 1941, in november gevolgd door zijn marconist *Beaverpool.*

(36) De geschiedenis van *Dame Blanche* en *Clarence* wordt weergegeven in het reeds geciteerde werk van Henri BERNARD, *Walthère Dewé. Un géant de la Résistance.*

(37) Hij zal aangehouden worden in maart. Nog altijd in 1941 zal *Clarence Marbles* (gedropt op 7 juli, aangehouden in oktober) ontvangen en *Student.* Deze laatste werd gedropt op 5 september. Zonder verbindingsman kon hij naar Frankrijk trekken in november. Zijn plaatsvervanger is een marconist, ter plaatse gerekruteerd, die zijn zender en zijn kode zal gebruiken.

(38) Meer bepaald IIIf van de *Abwehr.*

De tweede belangrijkste organizaties van die soort, *Zéro* en *Luc,* en de kleine groepen er omheen, zijn het slachtoffer van die omstandigheden, slachtoffer van de onverschilligheid en van het wantrouwen. Wanneer een hoop op verbinding ontstaat, dan blijkt die gevaarlijk ([39]) of klapt dicht :

> « Ik ben die vent gaan opzoeken en hij gooide me aan de deur. Hij sloeg anti-Britse taal uit, verkocht hitleriaanse praatjes, verkondigde de overwinning van het Kristendom... en zette me aan de deur ! Hij deed er goed aan ! Die man moest ik zien, maar hij was sterker dan ik en ik vond geen opening in zijn pantser » ([40]).

Wat gebeurt dan met die geduldig verzamelde waarnemingen ? In feite, zo zal het de bevoegde verantwoordelijke in Londen schrijven, maakte « het merendeel der inlichtingen een gesloten cyclus door België door » ([41]). Een droevig lot, dat trouwens bevestigd wordt door de tweede leider van *Zéro* : « Sommige van deze spionagerapporten komen naar Zéro terug langs andere agenten, die aan iemand gezegd hebben : « Ik ken de weg om... » en dat herhaalt zich en ten slotte draaien de berichten steeds maar rond zonder dat iemand ze doorstuurt » ([42]).

In deze ongemakkelijke situatie, vaak ten prooi aan ontmoediging, blijven onze diensten verder zoeken naar verbindingen in de richting van het zuiden van Frankrijk, want het is klaarblijkelijk daar, dat er een oplossing te vinden is. Voor *Luc* zal de oplossing *daarvandaan* komen.

Te Limoux, in de Aude, werd inderdaad een Belgisch net opgericht rond Kapitein-Kommandant Hervé Doyen, alias *Le Révérend,* alias *Benoît,* gehuwd met een Française, wat zijn taak vergemakkelijkte ([43]). Op zijn aanvraag leidt hij een van de materiaalopslaglaatsen van het Belgisch Leger. *Benoît* kan het definitief karakter van de nederlaag niet aanvaarden, en pleegt, in een sfeer van semi-klandestiniteit ([44]) verzet, met wat hij voor de hand

---

(39) Dat gebeurt onder meer met *Tulipe* (zie *supra,* noot 22).

(40) Zo gebeurde het met *Walter,* adjunkt-chef van *Zéro* (gesprek 1971).

(41) Nicodème, 2-4-1942.

(42) Gesprek met William Ugeux, 1971.

(43) In 1915 nam hij, na een doortocht via Nederland, dienst als oorlogsvrijwilliger. In mei 1940 voerde hij het bevel over een artilleriegroep, die hij na de kapitulatie ter beschikking stelde van de Fransen. Toen hij in november 1941 door een kommissaris van de *Surveillance du Territoire* te Montpellier ondervraagd werd, verklaarde hij : *Lorsque les troupes belges sont remontées, j'ai été désigné sur ma demande pour commander le dépôt liquidateur d'artillerie de Limoux. J'avais plusieurs raisons de rester en France, dont la principale était que j'avais été menacé par les Allemands à la Radio de Stuttgart à cause de mon rôle à partir du 28 mai (rôle particulier puisque je n'avais pas obéi à l'ordre de capitulation et que j'avais continué à faire feu après cet ordre). J'ai effectué normalement ma liquidation et je dois vous dire qu'en réalité j'ai passé la plus grande partie de mon matériel à l'armée française (postes d'écoute, postes centraux de tir contre avion, matériel de transmission) ; je continue encore à exercer la fonction de commandant du dépôt liquidateur de Limoux.* In werkelijkheid verkocht hij eveneens materieel om de klandestiene schatkist te spijzen van zijn net, dat zich bezig hield met inlichtingswerk en overtochten naar Spanje. In maart 1941 volgt hij officieel *Benoît I* op (Kapitein de Selliers de Moranville, die aangezocht werd om zich te Lissabon te wijden aan de ontsnappingen naar Portugal toe).

(44) Een goede beschrijving vindt men bij Jean FOSTY, *Les Services belges de France,* waarvan de Nederlandse vertaling verscheen als *De Belgische Netten in Frankrijk,* in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog,* Brussel, 1972.

Rapport du 27 août 1941.

Agent V.M.5 Service Lux.

Rapport de mon agent de la région de Namur.

1) Terrain d'atterrissage pour parachutistes (croquis n° I ci-annexé)
Complémentairement au premier rapport remis sur les possibilités de lancement de parachutistes dans la région de Namur, ci-dessous quelques nouvelles données.
Nous jugeons que pour le Namurois, le terrain choisi est suffisant, ayant l'ampleur voulue pour un atterrissage en force et toute la sécurité pour la réussite de cette manoeuvre. Nous avons pris des dispositions pour que dès que la chose nous sera signalée, des camions se trouvent à proximité afin d'emmener les hommes atterrissant dans les divers secteurs où leur présence sera nécessaire.
N.B. - 1 terrain en préparation aux environs de Nivelles.
1 terrain en préparation " " " Nassage.
1 " " " " " " Ruh.

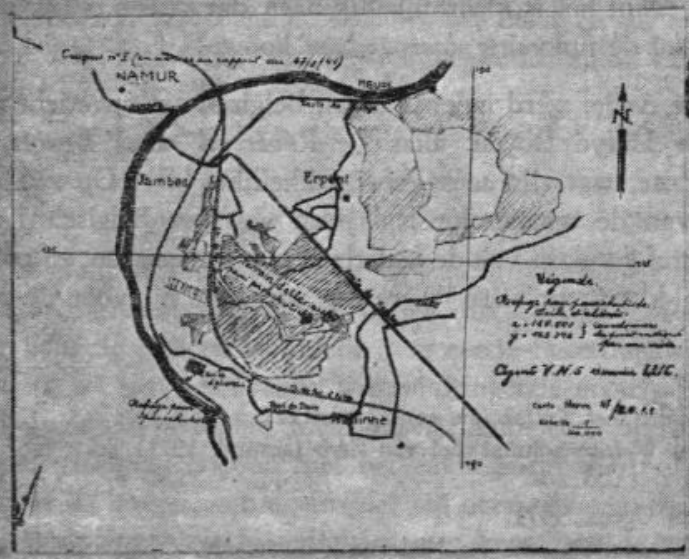

ILLUSTRATIE Nr. 1

vindt. Alles onderneemt hij, als het maar gunstig is voor de Geallieerden van mei 1940 ([45]). Een van zijn talrijke aktiviteiten is het verzamelen van inlichtingen, die *Benoît* enerzijds ter plaatse bijeenhaalt, of die hij anderzijds door sommige agenten in België tracht te verwerven. Een van hen zal de dienst *Tegal* stichten, de anderen bevoorraden lijnen, die meer of min voldoening schenken.

Een van de koeriers van *Benoît,* alias *Hiboux,* zal de meest regelmatige worden. Vierentwintig keer overschrijdt hij de Demarkatielijn, vooraleer in juni 1942 aangehouden te worden ([46]). In december 1940 was *Hiboux* sekretaris van *Benoît,* maar dat zijspoor bevalt hem niet. Hij wil naar België terugkeren, met in zijn achterhoofd « er aan inlichtingswerk te doen ». Hij onderneemt een eerste reis, keert terug naar Limoux, vertrouwt zich toe aan zijn chef en vindt uiteraard bij deze laatste de beste steun :

(...)

> « Hij zegde me toen dat ik niet meer zou werken voor (...), maar voor hem en dat we enkel zouden werken voor de Fransen en voor de Belgen, want op dat ogenblik was hij daarvoor afgevaardigd door het Franse *Deuxième Bureau.* (...) De data van mijn reizen zijn de volgende : tweede reis : begin mei, terugkeer op 26 mei... » ([47]).

Voor de geschiedenis van *Luc* is deze tweede reis van kapitaal belang, want de dienst gaat uiteindelijk « vastgehaakt » worden door *Benoît,* die, zelf, verbindingen maakt en daarna uitbreidt met Spanje en Portugal, alles in akkoord met de Belgische Staatsveiligheid in Londen ([48]).

In feite is het niet met *Luc,* waarvan hij hoogstwaarschijnlijk zelfs het bestaan niet kent als georganizeerde dienst, maar met een van de *patrons,* Henri Bernard, dat *Hiboux* een eerste kontakt legt ([49]). Dat gebeurt uiteraard met de instemming van Leclercq en Cauvin, de beide andere historische leiders van het net, die onmiddellijk op de hoogte gebracht werden. Vanaf dat ogenblik zal er een echte samenwerking bestaan tussen *Benoît* en *Luc,* waarbij de tweede de belangrijkste leverancier van de eerste wordt, zonder zijn totale onafhankelijkheid te verliezen. De verbinding wordt ten andere tot stand gebracht in beide richtingen, vermits een belangrijk medewerker van *Luc* — adjunkt-Militair Attaché te Parijs vóór de inval — door de Duitsers bedreigd, België verlaat en adjunkt van *Benoît* wordt :

---

(45) Aan één van zijn adjunkten, die naar Londen vertrok, verklaarde hij : *Je ne suis nullement disposé à passer mon temps à administrer de vieilles capotes et des chaussures usagées. Si Londres désire que je rejoigne, je rejoindrai.* Verslag aan de Administrateur van de Staatsveiligheid, Londen, s.d.

(46) Zie *infra,* p. 117.

(47) Ondervraging *Hiboux,* 4 december 1941 te Montpellier.

(48) Natuurlijk kunnen wij hier de kapitale rol niet bestuderen van de *Antennes* van de Staatsveiligheid. Daaraan zou een afzonderlijke studie moeten gewijd worden.

(49) *Benoît* zal, in een nota aan Portugal van 18 januari 1941, over Bernard schrijven : *mon correspondant direct.* Over *Luc* noteert hij in zijn verslag van 1 augustus 1942 aan Londen : *...il m'envoya régulièrement des renseignements en m'assurant l'exclusivité.*

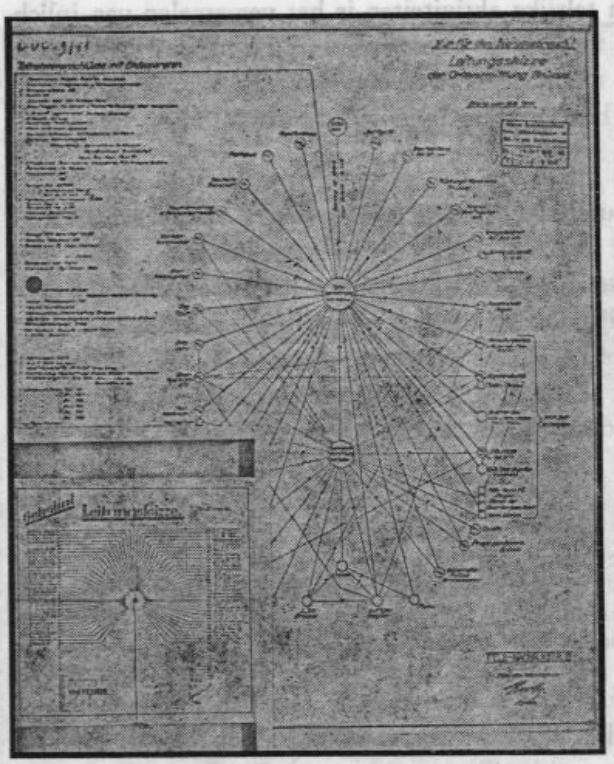

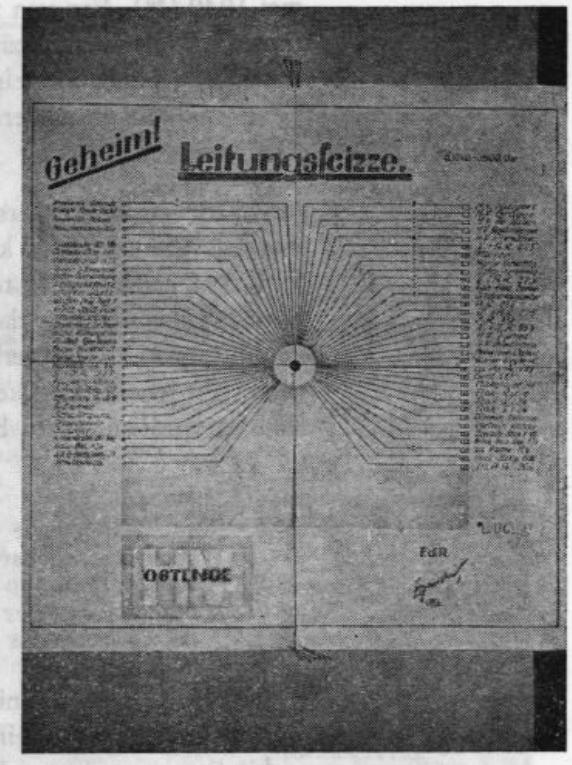

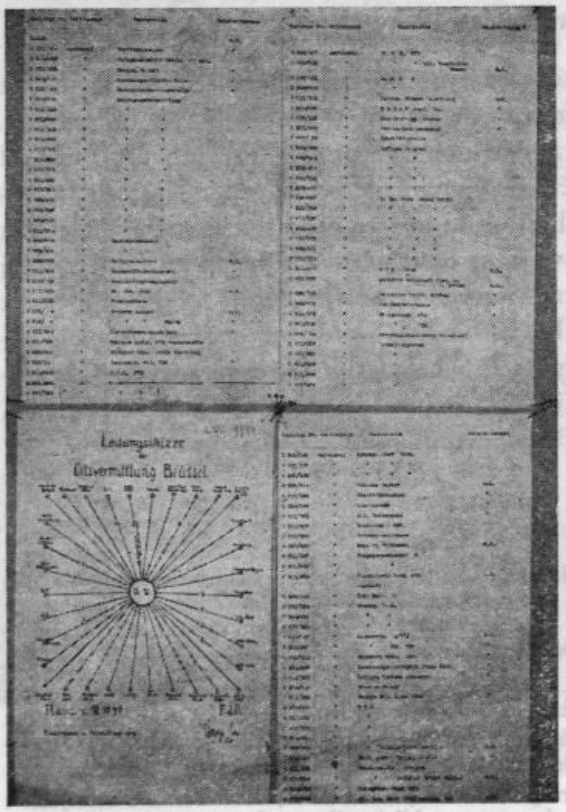

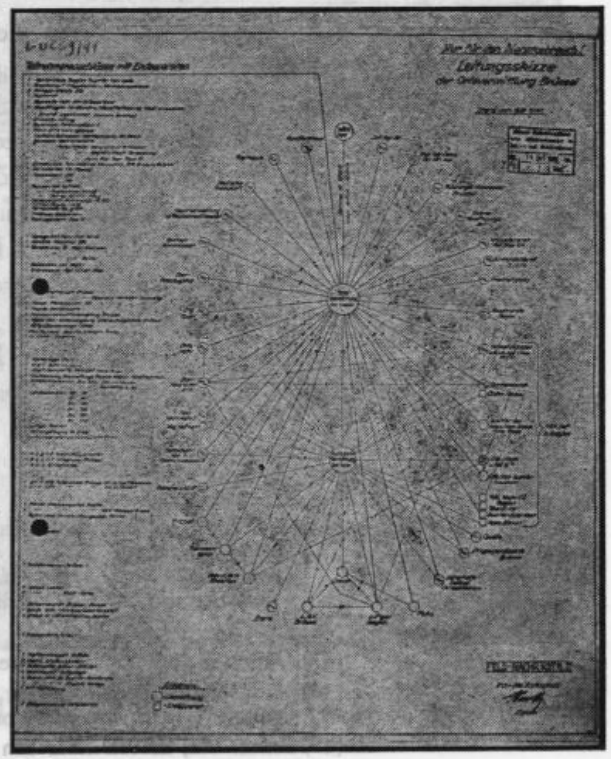

ILLUSTRATIE Nr. 2

« Dit akkoord ([50]) leidde ertoe dat de Dienst Benoît voor Luc werkte met al zijn middelen ; dat, ondanks mijn langere anciënniteit, Doyen de titelvoerende leider zou blijven, dat ik zijn alter-ego en medeleider zou zijn. Ik trad in dienst op 10 mei 1941. (...)

Ik zond Luc onmiddellijk een koerier naar België om hem op de hoogte te stellen van mijn installatie te Limoux en van de genomen maatregelen (...). Tegen einde mei werd de totaliteit van de berichten van Luc door ons ter bestemming gebracht (...) » ([51]).

De koeriers gaan en komen in weerwil van het gevaar dat dit zeer speciale beroep meebrengt ([52]). We beschikken — en dit feit is uiterst zeldzaam *voor die periode* — over drie sporen, drie dokumenten die getuigen van de goede werking in verband met het overbrengen van inlichtingen. Het eerste is een nota van *Benoît* aan de Staatsveiligeid van 24 juli 1941 :

« 1. Gedropt : Organizatie Lux ([53]) vraagt dringend geld, brandplaatjes, radiomateriaal. Bede mij of Lux te laten weten dag en uur lancering ([54]). Terrein begrensd door gehucht 941 - 104 - 910... » ([55]).

De tweede tekst is van uitzonderlijk belang want hij draagt de stempel « B » van *Benoît* en gaat uit van agent VN5, die vanaf februari 1942 leider van *Luc* zal worden ; ook die tekst handelt over droppingen ([56]).

Ten slotte bleef er een geheel van 25 foto's van de plannen van het Duitse telefoonnet bewaard, overgemaakt door *Luc* in september 1941. Ze worden door *Benoît* verzonden als bijlage bij zijn Inlichtingsnota R 18[B] van midden oktober, die in Londen geregistreerd werd op 23 november (Illustratie 2) ([57]).

Samengevat, er gebeuren dus uitwisselingen, dokumenten belanden in Londen ([57*bis*]) — alhoewel weinig talrijk en pas na lange tijd —, de verbin-

(50) Aktiviteitenverslag, 1948.

(51) Op dat ogenblik, toen talrijke militairen nog de vormen respekteerden, werd deze regeling getroffen met de goedkeuring van Generaal Denis, minister van Landsverdediging sinds juli 1936. Hij was niet naar Londen vertrokken en hoort tot hen, die men in het inlichtingsjargon *des oncles* noemde.

(52) De eerste koerier, drager van dokumenten bestemd voor *Luc*, wordt aan de demarkatielijn aangehouden op 30 november 1941. Hij wordt gefusilleerd op 13 maart 1943, als eerste van een lange reeks.

(53) Om nog ongekende redenen wordt *Luc* in die tijd dikwijls op die manier geschreven.

(54) Die dropping zal niet plaatsvinden, want de RAF waagde zich niet aan dergelijke geïmprovizeerde operaties.

(55) Het principe van deze kode is uiterst eenvoudig, vergeleken met de veel meer gesofistikeerde systemen, die men daarna gebruikt. Hij is gebaseerd op een « onschuldige » zin van 99 woorden, die van buiten geleerd werd : *Vous avez bien voulu nous soumettre une proposition...* Het eerste woord wordt 01, het laatste 99. Om een letter om te zetten volstond het die in het midden van het woord te situeren, aldus kan men « u » weergeven door 013 (Vo*u*s) of 043 of 045 (Vo*u*l*u*).

(56) Zie illustratie 1 ; wat VN5 betreft, zie *infra*, p. 92 en 96 tot 117.

(57) *Benoît* zal er minstens 23 sturen. Nota R2 dateert van 7 juni ; R8 van 8 oktober. Vooraleer een inlichting, vertrokken uit Limoux, in Londen kan gebruikt worden, verloopt er dus, zo blijkt toch, minstens een maand, twee maanden na het vertrek uit België.

(57*bis*) Na de aankomst van de zendingsgelastigde *Dewinde* (cfr. *infra*) zullen de termijnen ingekort worden (Onderhoud met *Dewinde*, 1979).

ding naar Engeland is verzekerd door de Antenne van de Veiligheid in Portugal ([58]), richtlijnen worden gegeven aan *Benoît,* die ze doorgeeft en daarenboven in België nog een beetje geld aan *Luc* doet geworden : 25.000 fr. in mei, 35.000 fr. in juni ([59]).

Het systeem schenkt echter weinig voldoening, want de dienst *Benoît* vertoont, zowel voor Londen als voor het « terrein », drie grote tekortkomingen. Eerst en vooral is hij verbonden aan het Franse *Deuxième Bureau,* wat hij ook niet verbergt, omdat hij meent dat de voordelen, die hij aldus verkrijgt, grotendeels het risico waard zijn ([60]). Het *Deuxième Bureau* heeft dus kennis van alle inlichtingen die vanuit België komen en houdt hiervan soms een deel achter tot eigen nut, zodat er een werkelijke schifting gebeurt. Anderzijds leiden de leden van *Benoît* aldus een slechts halfklandestien bestaan, wat de massale arrestaties, huisbezoeken en huiszoekingen van einde 1941 belachelijkerwijze gemakkelijk zal maken. Dergelijke situatie is nogal onrustwekkend. Ten slotte is er nog de werkwijze van *Benoît,* die alvorens de inlichtingen door te zenden, een korte inhoud maakt van de hem geleverde aanduidingen en dat alles onder eigen naam verzendt, waarbij aldus elke bronverwijzing verdwijnt ([61]), wat de appreciatie ervan moeilijk en de noodzakelijke vergelijkingen onmogelijk maakt. *Benoît* gelooft een soort van monopolie te hebben. Hij heeft ongelijk : reeds verschillende maanden voordien heeft de Belgische regering in Londen de beslissing genomen zendingsgelastigden uit te sturen, die, zoals we zullen zien, zijn rol zeer zullen beperken.

---

(58) Of, in kode, naar *Maud* via *Chevalier Servant* (Lissabon). De kodenaam van het posthoofd in Lissabon is *Chevalier Servant.* Hij is een substituut van de prokureur des Konings, daarheen gezonden door de Administrateur a.i. van de Staatsveiligheid in het begin van juli 1941. Zijn dekkingsfunktie was juridisch Legatieraad. Deze agent van de Staatsveiligheid blijft in Lissabon tot Kerstmis 1941, wanneer hij teruggeroepen wordt naar Londen wegens de invasiedreigingen voor Spanje.

(59) Dokument opgesteld door de Staatsveiligheid. Het resultaat is dat *Luc* via die weg tot februari 1942 221.000 fr. ontvangt, waaraan 43.000 fr. moet toegevoegd worden, die hij niet zal ontvangen omwille van de aanhouding van een koerier (zie noot 52).

(60) Fragment van een ondervraging van de adjunkt van *Benoît* (Londen, 8 mei 1942) : *Nous avions par exemple des fausses cartes d'identité françaises qui nous permettaient de circuler librement (en zone libre). D'autre part, il est arrivé deux ou trois fois que nos courriers aient été arrêtés par les autorités françaises. Grâce à nos relations avec le 2ème Bureau, ces courriers n'ont pas été inquiétés...* Dit *Deuxième Bureau* boezemt angst in en wordt soms zelfs als « collabo » bestempeld (o.a. door *Dewinde*). Dat is uiteraard een zware beschuldiging, die echter in zijn kontekst moet geplaatst worden. Het *Deuxième Bureau,* waarvan hier sprake, is een pure abstraktie, een algemene benaming, waarmee verschillende diensten bedoeld worden, die organiek voor Vichy werken en de slechte reputatie van Vichy delen, zelfs wanneer zij voor de « goede zaak » werken. Noteren we verder nog dat volgens *Dewinde* kontakten met het *Deuxième Bureau* niet noodzakelijk waren om valse papieren te bekomen (Onderhoud met *Dewinde,* 1979).

(61) *Zéro* gaat zover te verklaren dat *sur de nombreux documents établis par lui, ou le Service qu'il dirigeait, on a substitué à sa signature ou à son indicatif le nom d'autres services* (...). *Benoît* wordt geciteerd als een van de auteurs van dergelijke « onderschuivingen » (Nota Londen, 25 juli 1944).

DE LONDENSE ZENDINGEN . . . (zomer-herfst 1941)

Dewinde en *Sabot*

De eerste officiële zaakgelastigde van de Veiligheid is Kapitein-Vliegerwaarnemer *Dewinde,* zonder marconist op 13 juni 1941 geparachuteerd ([62]). Het is een veertigjarige ingenieur en reserve-officier. In feite zal zijn aankomst in België een enorme invloed hebben, niet alleen op een praktisch vlak, maar misschien vooral op psychologisch gebied. Natuurlijk, dat zagen we reeds, is hij niet de eerste die boven België of Noord-Frankrijk gedropt wordt. Maar hij is wel de eerste Belgische afgezant die rechtstreeks kontakt opneemt met de spontaan gegroeide groepen *Zéro* en *Luc.* Zijn erkenningssteekkaart voor het Statuut van agent van de Aktie- en Inlichtingsdiensten vermeldt dat hij « vanuit Londen gedropt werd met de opdracht de reeds bestaande organizaties (waaronder *Benoît*) te koördineren en daaraan alle nodige wijzigingen in overeenstemming met zijn opdracht aan te brengen » ([63]).

Deze informatie- en koördinatierol is die welke in de geschiedenis zal onthouden worden. Nochtans bepaalde zijn missieopdracht, opgesteld op 3 juni, als doel vooreerst « in Frankrijk een stevige verbindingslijn voor colli's ([64]) uit te bouwen » en « kontakt met Barcelona te zoeken om de grensovertocht en de reis door Spanje te vergemakkelijken ».

Wat in werkelijkheid het belangrijkste zal worden van die opdracht komt pas op de derde plaats ([65]) :

> « III. Een lijn voor dokumentatie inlichtingen biezondere koerier België - Montpellier oprichten (...) met drie of vier wisselplaatsen, waarvan het eindpunt Montpellier zou zijn, nu eens naar de Engelse (diplomatieke) valies in Barcelona, dan weer Lyon naar Lagrange toe » ([66]).

(62) Majoor van het Korps der Agenten van de Aktie- en Inlichtingsdiensten. Hij verliet België op 30 januari 1941 in de hoop zich te laten inlijven bij de RAF. Hij is terug in Londen op 24 november 1941 en wordt voor een nieuwe informatieopdracht geparachuteerd in november 1942 (terugkeer in mei 1943).

(63) Het absolute bewijs dat het hier wel om een Belgische zending gaat, vinden we in een brief, van 18 juni 1941, van de Administrateur van de Staatsveiligheid aan Major Page (Belgisch korrespondent van de *Secret Intelligence Service*). Daar de Staatsveiligheid niet, zoals was voorzien, in kontakt kon komen met *Dewinde,* moest zij wel de Britten inlichten, hen hulp vragen en de kode bekend maken : (...) *I enclose also the code system. As you see, it is based on the « Dictionnaire Larousse », edition 1940. I have only one in my possession, and I am very sorry not to be able to have one I could hand over to you. Perhaps you might, if need be, easily find one in one of your departments.*

(64) D.w.z. de ontsnapten.

(65) Punt I behelsde een persoonlijke kontaktname.

(66) Jacques Lagrange ; samen met Georges Oreel (bediende bij het Belgisch Konsulaat) speelt hij een hoofdrol, zowel wat ontsnappingen als het overbrengen van inlichtingen betreft. Lagrange werd in augustus 1940 door de Konsul-generaal van de Verenigde Staten naar Lyon geroepen om er zich met de Belgische problemen bezig te houden. Door *Dewinde* gerekruteerd, hield hij zich zeer snel bezig met geheime dienstwerk en meer in het biezonder met « ontsnapten » (meer dan 500), aan wie hij valse papieren en andere vervoerbewijzen verschafte (o.m. aan Leclercq en Cauvin). Op 19 november 1942 werd hij aangehouden door de Vichy-politie, kon echter op 13 november ontsnappen en belandde klandestien in Zwitserland.

Alhoewel hij dus de eerste « Londenaar » is, die kontakt opneemt met de Diensten in België, vooral dan met *Zéro* en *Luc,* konstateert men toch dat dat niet expliciet vermeld staat als belangrijkste doel. De uitdrukking van Henri Bernard, wanneer hij zegt dat hij *somme toute un inventaire des réseaux* (67) maakt, is dus biezonder goed gekozen. Zo hij dan voor hen een gids en voor Londen een waardevol waarnemer wordt, blijkt toch dat men van den beginne af zich niet goed rekenschap gaf van de diensten die hij op dat gebied ging bewijzen.

De moeilijke situatie van de Belgische Staatsveiligheid op het ogenblik van de dropping van *Dewinde* is zeer duidelijk samengevat in een nota uit Londen van Kapitein Nicodème, verantwoordelijke voor de Inlichtingsdienst bij de Staatsveiligheid (23 januari 1943) (68) :

> « Vanaf het begin van het jaar 1941 beschikte de STAATSVEILIGHEID, die de opdracht had gekregen Inlichtingsdiensten, verbindingen, overtochten en... (69) met ons land te organizeren, slechts over landverbindingen. Goede wil had zich ten allen kante kenbaar gemaakt in verschillende middens, maar op een zeer onsamenhangende wijze. Er bestond geen enkele koördinatie in die verschillende milieus ; van regeringszijde kwam geen enkele duidelijk omschreven opdracht, zodat al die inspanningen zonder gevolg bleven. Anderzijds waren er velen, zowel in Frankrijk als in België, die beweerden in opdracht te handelen.
>
> (...)
>
> In België waren eersterangspersonen erin geslaagd een groot aantal mensen van goede wil bij elkaar te brengen en, in verbinding gekomen met alle milieus, hadden zij na trage en geduldige inspanningen een uitstekende inlichtingsdienst kunnen oprichten (de organizatie Zéro). Anderen richtten hun inspanningen vooral op het verwerven van militaire inlichtingen (organizatie Lux) (70).
>
> Daarnaast gaven nog talrijke organizaties van minder belang, die niet het gehele land bestreken, op verschillende manieren teken van bestaan (...).
>
> Alle medewerkers waren ervan overtuigd dat de door hen gegeven inlichtingen bij de Belgische regering in Londen belandden maar wisten niet op welke wijze dat gebeurde. In feite was de kwasi enige weg die gebruikt werd, die van de boden, gestuurd hetzij door het Franse *Deuxième Bureau,* hetzij door Belgische officieren die zich in bezet Frankrijk bevonden op het ogenblik van de Franse kapitulatie, die echter in een rechtstreekse verbinding met en vermoedelijk voor rekening van het Franse *Deuxième Bureau* werkten. Dankzij de bescherming van het *Deuxième Bureau* konden sommigen hun aanwezigheid in het Vrije Frankrijk rechtvaardigen. Meer dan om toegevendheid, ging het hier om een akkoord. Het was onbetwistbaar dat alle verzamelde inlichtingen overgemaakt werden aan het Franse *Deuxième Bureau* (Dienst Benoît) ».
>
> (...)

(67) Onderhoud 1974.

(68) De nota is niet ondertekend, maar deze hypotese ligt het meest voor de hand, vooral omwille van de vermelde referentie N.D.

(69) Onleesbaar woord.

(70) Dit is niet helemaal juist, want het laat een bewuste keuze veronderstellen. In werkelijkheid beschikt *Zéro* op politiek terrein over eersterangspersonaliteiten, terwijl *Luc* een goed aantal militairen in zijn rangen telt. Omstandigheden leidden derhalve tot een bepaalde specializatie, maar allen stelden belang in alles.

Dewinde wordt dus gedropt, alleen, op 13 juni. De 19e reeds laat hij aan een overeengekomen adres, een wat men noemt « onschuldige brief », getekend Georgette, geworden, die onder andere belangwekkend is voor het eerste oordeel over de persoonlijkheid van *Benoît,* dat erin vermeldt wordt.

19-6-1941.

« Beste vriend,

Ik heb het genoegen u te laten weten dat ik in goede gezondheid verkeer. Sinds enkele dagen hier aangekomen, is mijn reis goed verlopen. Bedank bij gelegenheid de vriendinnen (71) die mij geholpen hebben, want het was perfekt.

Ik heb iedereen hier in goede gezondheid gevonden, met alle gewone lolbroeken, waaronder de Doyenné (72), die een zeer hoge borst opzet, vooral bij buitenlanders. De bevoorrading is niet schitterend : er is nauwelijks vlees meer, en geen aardappelen...

(...)

Het schijnt dat Suzanne (73) in het ziekenhuis moest opgenomen worden, terwijl Joseph op de buiten is, maar nog steeds dezelfde, bereid om dienst te bewijzen.

Het weer is hier mooi (...) we hebben regen gehad (...).

Denise is niet interessant meer. Ik heb Jeannette (74) liever.

(...)

Beste groeten ».

Georgette.

In Montpellier geïnstalleerd, neemt *Dewinde* dus zijn eerste kontakten in de niet-bezette zone, zonder evenwel *Benoît* te ontmoeten tegenover wie zijn positie natuurlijk delikaat is en moeilijk, want niets brengt hen nader tot elkaar.

Vanaf de 25ste, stelt hij een eerste verslag op, essentieel gebaseerd op *de longues conversations avec Barnabé* (75). Over het inlichtingswerk schrijft hij het volgende :

« Kapitein *Dewinde*
aan de administratie van de Staatsveiligheid.

(...)

INLICHTINGEN

Verzamelen : Het blijkt dat deze dienst goed georganizeerd is en resultaten moet kunnen geven (...). Ik zal eveneens de gevraagde richtlijnen in verband met de aard van de door u gevraagde inlichtingen geven.

(...)

Verbinding : Deze is ontegensprekelijk slecht, want hangt alleen af van het Franse *Deuxième Bureau.*

(...)

(71) RAF.

(72) *Benoît.*

(73) Suzanne was de hun aangeraden kontaktpersoon : Zij werd gearresteerd, terwijl Joseph (zeer belangrijk verbindingsagent te Roubaix) opgezocht werd en zich had moeten verschuilen, of zoals men het uitdrukte, hij was « ergens te velde ».

(74) Kodenaam van twee « brievenbussen » in Montpellier.

(75) D.w.z. *Zéro.*

Ik heb de steun kunnen verkrijgen van de Heer LAGRANGE ([76]) die een betrekking heeft bij het Amerikaanse Konsulaat te Lyon (...).

Het naar hier overbrengen zal gebeuren met biezondere koeriers van de organizatie POL » ([77]).

Dit lange verslag (7 p.), opgesteld te Montpellier aan de hand van een getuigenis, spreekt nog niet van *Luc* ([78]). Toch is het interessant, daar het duidelijk het wantrouwen aantoont t.o.v. *Benoît* en het tevens de eerste fundamenten plaatst van de *Dewinde*-lijn, die later met een kwasi perfekte regelmaat zal werken : Brussel - Roubaix - Parijs - Demarkatielijn - Lyon. *Dewinde* kan zich echter niet tevreden stellen met dit soort tweedehandsgegevens. Hij moet zich ter plaatse begeven, hij moet naar België gaan.

Hij verblijft in Brussel, tussen 30 juli en 4 augustus, en nog eens tussen 25 augustus en 8 september. In die periode heeft hij de eerste rechtstreekse kontakten met *Luc* (*C'est pour me mettre en rapport avec eux que j'ai fait (en partie) mon second voyage en Belgique*).

14-9-1941 ([79]).

« Kapitein *Dewinde* aan de Administratie van de Staatsveiligheid te Londen.

(...)

Inlichtingsdienst

Ik heb in België de hulp kunnen verkrijgen van twee organizaties die zich meer in het biezonder bezighouden met het « opzoeken van inlichtingen ». De eerste JEF ([80]) heeft een gans net uitgebouwd voor de verschillende takken : militaire, ekonomische, industriële, politieke, binnenlandse, enz. Voor elke branche verkreeg hij de hulp van eersterangspersonen. Het net werkt met aan het hoofd een dubbel. De berichten verlaten Brussel elke zaterdag en bereiken de wisselpost hier, via een zekere weg (Paul), op donderdagavond. Daar het vertrek van hieruit (gewoonlijk) de donderdagmorgen gebeurt, heb ik gevraagd het onmogelijke te doen om het trajekt met één dag te verkorten, wat een winst van één week voor het gehele trajekt zou opleveren.

De tweede organizatie LUX houdt zich vooral bezig met militaire inlichtingen en beschikt, buiten talrijke militairen van alle graden, ook over ambtenaren van alle ministeriële departementen, van provinciebesturen en gemeentebesturen. Zij zal tevens inlichtingen verschaffen over pro-Duitse organizaties en verraders.

Totdusver gingen zijn berichten naar Doyen, waar die, zoals ik reeds hoger meedeelde, aan het Franse *Deuxième Bureau* werden doorgegeven. Lux was ten andere niet helemaal gerust in de bestemming gegeven aan de door hem doorgespeelde inlichtingen. Om met hen in kontakt te komen heb ik (ten dele) mijn tweede reis naar België ondernomen.

Zoals zoveel anderen waren ze gelukkig iemand « van ginds » te zien aankomen die hen duidelijke richtlijnen kon geven. Ze beloofden me alle berichten van de laatste twee maanden opnieuw door te sturen.

---

(76) Zie noot 66.

(77) Groep van Roubaix.

(78) Alleen van *Cim.*, dus *Zéro*. Alle organizaties hebben raakpunten door *Cim.*, afkorting van *Cimetière*, de letterlijke vertaling van de familienaam van de stichter van *Zéro*, Fernand « Kerkhofs ».

(79) Door de Staatsveiligheid te Londen opgenomen op 29-10.

(80) *Zéro*.

Voortaan zullen hun berichten dezelfde weg volgen als die van de Dienst JEF. LUX was enigszins ontmoedigd, want ze hadden nog geen enkel resultaat gezien, verwezenlijkt op basis van hun inlichtingen. Dat is trouwens het geval voor vele Belgen, die hun inzet nutteloos achten, want ze zien geen enkel gevolg aan hun zendingen gegeven worden ([81]).

(...)

Het zou goed zijn moest u bij ontvangst van deze brief telegraferen aan JEF (hetzij via de I.S. hetzij via Cleveland ([82])) om hem te feliciteren. Zeg hem tevens LUX van onzentwege geluk te wensen en vraag beiden verder te werken met de DEWINDE-lijn.

Te noteren dat JEF alleen via mijn dienst wil werken en dat hij zou weigeren verder met ons te werken (hij zou bij de I.S. gaan) zo andere boden erin zouden slagen te vernielen wat ik opgebouwd heb ».

(...)

De situatie is dus duidelijk : de spionageberichten van *Luc* zullen voortaan dezelfde weg volgen als deze van *Zéro,* die « Dewinde-lijn », waarvan sprake in dit verslag (Brussel - Roubaix - Parijs - Lyon) ([83]). Het kontakt tussen beide netten gebeurt via de tussenpersoon Luitenant Cuvelier ([84]), vriend van *Dewinde,* die, als lid van *Luc,* volgens de eerste leider van *Zéro,* « aangeduid is als vast verbindingsagent ». Dankzij hem zullen de verbindingen regelmatig zijn ([85]) en zonder moeilijkheden verlopen, want hij is erin geslaagd de laatste bezwaren vanwege de leiders van *Luc* uit de weg te ruimen ([86]).

***

Het komt dus tot een organizatie in België, maar boven Limoux pakken zich donkere wolken samen. *Benoît,* die zichzelf als de « patron » van de geheime diensten in België beschouwt, is verontrust door de komst van *De-*

(81) Dat is het geval voor een groot aantal netten, waarvan de agenten die geen enkel tastbaar resultaat zien voor het merendeel van de door hen gegeven inlichtingen, zich afvragen waartoe dat alles dient ! Voor hen noch de knal van de ontploffing die de saboteur kan horen, noch het dankwoord bestemd voor de gastvrijheid verleend aan een opgezochte. Het spreekt vanzelf dat er vragen gesteld werden. De inlichtingen zijn noodzakelijk om de macht van de vijand te kennen, zijn slagorde, zijn bewegingen, zijn verbindings- en aanvoerlijnen, zijn industrieel potentieel... zijn moreel en de diverse steun vanwege de kollaboratie, dat alles dient ten slotte meer een strategisch dan een taktisch gezichtspunt. Alles draait om « D »-dag, om de vastlegging van zijn datum, de plaats, de voorbereiding ervan. Maar iemand uitleggen dat het zinloos is een brug of een spoorwegknooppunt, waarvan hij de plannen op levensgevaar heeft doorgegeven, te vernielen, is een ondankbare taak !

(82) D.w.z. de dienst *Clarence,* de enige die op dat ogenblik een radioverbinding heeft.

(83) Dat was reeds, gedeeltelijk, de oude lijn *Zéro,* maar verbeterd en « geofficializeerd ».

(84) In de toekomst zal hij nog een zeer belangrijke rol spelen.

(85) We bezitten er twee bewijzen voor : een nota van *Zéro* aan *Dewinde* (12-8) : (...) *courrier partira donc tous les samedis (sauf celui-ci qui part le jeudi 14-8 à cause de l'Assomption* (...) en een bevel tot ophalen van de spionagerapporten van dezelfde *Zéro* : (...) *Faire remettre le courrier 81* (Namur) *par 15 (?) le vendredi matin. Prendre en passant le courrier Luc* (...).

(86) Ten slotte nogal gewettigd : *Oui ! Ils vont prendre nos renseignements et dire que c'est eux qui les envoient...* (Onderhoud Cuvelier, 1973).

winde. De twee mannen ontmoeten elkaar voor de eerste keer op 13 september. Men kan zich voorstellen in welk klimaat. Het gevolg zal een hele reeks demarches zijn, zowel van de ene als van de andere kant, en zowel bij de Antenne Portugal als bij de Staatsveiligheid, om te pogen een oplossing te geven aan het probleem van de respektieve bevoegdheden. Wanneer *Dewinde* het « terrein » verlaat, is er officieel nog niets geregeld, maar zijn lijn is regelmatig bedrijvig zowel voor *Zéro* als voor *Luc*. Ze zal overgenomen worden door een nieuwe afgezant, *Sabot*.

⁂

Sabot, eindelijk vergezeld van een marconist, *Speed* ([87]), wordt gedropt in Frankrijk in de nacht van 3 oktober 1941 ([88]). Als 35-jarige universitair, reserve-officier, weigerde hij de krijgsgevangenschap, ontsnapte in juni 1940, ging in juli naar Frankrijk, was in april 1941 in Spanje en belandde op 20 juli in Groot-Brittannië. De Administrateur van de Staatsveiligheid is een van zijn vrienden. Op zijn vraag aanvaardt hij naar Frankrijk terug te keren. Londen, niet wetende wat er daar gebeurt, stelt een nogal verwarde zendingsopdracht op en vertrouwt hem taken toe, die niet zullen uitgevoerd worden ([89]). Maar één wil is duidelijk :

> 1° Onze bestaande organizaties laten weten dat we wensen onze inlichtingslijnen en onze colli-ketens te scheiden.

We merken hier onmiddellijk op dat dat natuurlijk niet welgekomen was bij *Benoît*, die zich steeds met alles had beziggehouden, zowel inlichtingen als ontsnappingslijnen. Voor het overige, en dat is het belangrijkste, moet *Sabot*, goed en wel, onmiddellijk *Dewinde* opvolgen, waarvan de terugkeer voorzien is ([90]) : *Dewinde* krijgt de 7e dit telegram :

> *PARTIR DES QUE VU SABOT QUI VOUS REMPLACERA ET COORDONNERA D'APRES EXIGENCES ACTUELLES. RENTREZ LE PLUS VITE POSSIBLE (...).*

en, steeds vanuit Londen, de 9e :

> *ESPERONS AVEZ VU VOTRE REMPLAÇANT QUI DOIT COORDONNER SERVICES POUR TRAVAILLER EN PARALLELE CHEFS SE CONNAISSANT SEULS (...).*

(87) *Dewinde* slaagde er nooit in radioverbindingen te leggen : hij moest een zendpost proberen te vinden in een opslagplaats in Zuid-Frankrijk : daarin slaagde hij niet. Hij beschikte ook over een adres in Brussel, zonder twijfel *Clarence*, maar hij werd er afgescheept : *...à Bruxelles à l'adresse que vous m'aviez donnée là-bas. Ils n'ont pas voulu me reconnaître malgré trois tentatives différentes* (Verslag *Dewinde* aan S.V., 14 augustus 1941).

(88) Dezelfde nacht als Cassart in België. *Sabot* is de afkorting van sabotage.

(89) Bijvoorbeeld : *Mise en route d'un service de renseignement en Suisse* of *Démarches pour obtenir des passeports de Monaco.*

(90) Voorzien was een opdracht van korte duur : alleen de omstandigheden zullen hem beletten onmiddellijk terug te keren.

Daarenboven is *Sabot* nog drager van een volmacht, getekend door Gutt, minister van Landsverdediging, die zeer duidelijk is op dat punt : *...remplace le capitaine Dewinde appelé à d'autres fonctions* (91). De eerste boodschap *Sabot-Speed* dagtekent van de 8ste :

« URGENT »

UN DU HUIT. BIEN ARRIVES MAIS A REUILLY PRES VIERZON (...) VU BENOIT. ENTENTE PARFAITE (sic) AVEC TOUS (...) BELL (92). *SPEED.*

Sabot ontmoette onmiddellijk iedereen, die hij in de *Midi* moest zien, daaronder natuurlijk *Dewinde* en *Benoît*. Een eerste verslag stelt hij de 15e op. Men leest er :

(...)

« *Inlichtingendienst*

In België zijn er verschillende organizaties, met onder meer Lux - Cim - Dame Blanche (93) - Intelligence Service. Deze organizaties gaven hun berichten door via Doyen. Toen Dewinde naar België kwam, werd hij in kontakt met Lux en Cim gebracht. Die hebben dan langs Dewinde hun berichten doorgegeven, om Doyen te mijden, die een deel van de inlichtingen aan het Franse *Deuxième Bureau* doorgeeft (Benoît vertelde me dat hij alleen militaire inlichtingen aan de Fransen doorgaf). Vandaar konkurrentie en ruzie tussen Benoît en Dewinde. Ik ben van oordeel dat beiden zeer goed werk geleverd hebben, zonder rekening te houden met hun werk en hun inspanningen, maar ze hebben beiden hetzelfde gebrek, voornamelijk Doyen (94) : het zijn « egocentristen ». Zo het in uw mogelijkheden ligt, meen ik dat beiden recht hebben hetzij op een promotie, hetzij op een onderscheiding. Daar Dewinde vertrok heb ik Benoît als grote baas aangesteld : hij was daar zeer door gevleid en ik meen dat zijn aktiviteit zal verdubbelen. U hebt dus Sabot in reserve : dat ontmoedigt hem niet, want hij wijdt zich enkel aan het algemeen belang ».

(...)

Sabot, als goede psycholoog, heeft de situatie juist beoordeeld, maar trekt er slecht de mogelijke besluiten uit. Inderdaad, wanneer *Dewinde* vertrekt na zijn opdracht uitgevoerd te hebben, verdwijnt inderdaad een reden tot wrijving. Maar *Benoît* wordt terug, alleszins in schijn, de grote baas, en tevreden over zijn versterkt gezag, gaat hij dat gebruiken en misbruiken, na zijn vreugde in Lissabon bekendgemaakt te hebben, dat steeds aan zijn zijde gestaan heeft (95) :

(91) Vóór alles moet verslag uitgebracht worden : vervolgens zal hij een nieuwe opdracht uitvoeren (zie noot 62).

(92) *Security Check* : *Speed* moet dat woord in zijn gekodeerde berichten inlassen om aan te tonen dat hij « vrij » is, d.w.z. niet onder dwang handelt.

(93) *Luc, Zéro* en *Clarence.*

(94) Dit « voornamelijk Doyen » kwam niet onmiddellijk in de tekst van *Sabot* voor. Hij voegde het er later aan toe, zoals blijkt na lezing van het manuskript.

(95) Lissabon ging zelfs zover hem *des missions qui dépassaient complètement le cadre des pouvoirs de Lisbonne* toe te vertrouwen (Nota van Nicodème, *L'Année 1941,* 2-4-1942).

(...)

« 5. SABOT : Wil al mijn voorgaande briefwisseling (...) als niet-bestaande beschouwen wat betreft de materiële en morele afzondering. Ik ontvang zojuist het bezoek van Sabot. Volledige overeenstemming. Zijn uiterst tevreden » ([96]).

Gesterkt door deze steun zal *Benoît,* voor de eerste keer, naar België gaan, gebruikmakend van een zekere dubbelzinnigheid in zijn opzicht in de zending *Sabot* ([97]). Het staat buiten twijfel dat men hem, of liever vooral zijn betrekkingen met de Fransen, wantrouwt. Men moet hem dus op een zijspoor zetten ([98]), zonder hem te bruuskeren en hem ter plaatse houden, want hij zou een uitstekende dekking moeten kunnen worden voor de lijnen, die *Dewinde* heeft opgericht. In dat verband zal men het volgende naar Londen schrijven :

« (...) waren wij erin geslaagd de leiders van deze dienst een geest van discipline bij te brengen, dan zou deze dienst voor al onze organizaties, die aktief zijn in Frankrijk, een prachtige camouflage geweest zijn. Hij zou een zeker aantal weinig belangrijke inlichtingen hebben gegeven die de aandacht van de Franse autoriteiten voor de andere bestaande diensten zou hebben afgeleid. Dit programma uitvoeren is onmogelijk gebleken door de houding aangenomen door Kommandant Doyen tegenover de afgevaardigde, die nochtans volledige volmacht van de Minister van Landsverdediging had » ([99]).

Dat was natuurlijk buiten het dominerend karakter van *Benoît* gerekend, de voorloper, die op de gelegenheid deze reis te ondernemen springt, reis die hij sinds lang wilde ondernemen, zoals blijkt uit deze nota aan Lissabon op 14 september :

(...)

« 7. REIS NAAR BELGIE. Ik reken erop zelf naar België te gaan voor één maand, vanaf begin oktober, daar een hergroepering van de Inlichtingsdiensten nodig wordt ».

Op 6 oktober, de dag zelf van zijn eerste onderhoud met *Sabot,* deelt hij deze laatste zijn nakend vertrek mee ([100]). Tijdens dit onderhoud « werd de afgezant van de Staatsveiligheid voor een voldongen feit gesteld » ([101]). *Sabot* is een « heilige » ([102]), die nergens kuiperij bemerkt en een geboren ver-

(96) Antwoord van Lissabon : (...) *Suis heureux constater mes craintes concernant Sabot s'être avérées mal fondées* (24-10-1941).

(97) Men mag vooral niet uit het oog verliezen dat, wanneer *Sabot* op 3 oktober vertrekt, de Staatsveiligheid het verslag van *Dewinde* van 14 september (zie p. 52) nog niet ontvangen heeft en dus niet goed op de hoogte is van wat er op het terrein gebeurt.

(98) Zie *supra,* p. 48 en 50.

(99) Nota betreffende *L'Année 1941* (van 2-4-1942) met aanduiding M/Du.

(100) Geen rekening houdende met het bericht van Lissabon — of misschien kende hij het niet — dat, in een telegram voor Londen van 3 oktober bevestigt het hem verboden te hebben : *Ai appris par lettre du 27 que Benoît voulait se rendre Belgique cinq octobre Ai cru bien faire lui interdire par télégramme et proposer envoyer adjoint.*

(101) Dat zijn de termen gebruikt door de administratie in een brief aan de eerste-minister op 8 mei 1942.

(102) De uitdrukking is van Henri BERNARD, *op. cit.,* p. 70.

zoener, wat we zullen zien tijdens de moeilijkheden die zich in 1942 in de schoot van *Luc* voordoen. Niet alleen verzet hij zich niet tegen deze misplaatste reis van *Benoît,* maar hij belooft hem daarenboven de machtsdelegatie, die hij gekregen heeft van de Minister van Landsverdediging ([103]).

Benoît zal dus « de diepe verwarring in alle diensten waargenomen door de komst van (*Dewinde*) » kunnen wegwerken. Men begrijpt de verrassing van deze laatste bij het bericht van dit vertrek, want voor hem zijn het zijn diensten, die van *Dewinde,* die *Benoît* gaat kontrakteren. Hij vraagt *Sabot* dus « een kopie van zijn zendingsbevel » en een brief, waardoor hij, *Sabot,* en hij alleen, belast wordt « in België de toenadering tot stand te brengen, in zijn voordeel, van de diensten *Zéro* en *Luc* » ([104]). *Benoît* is in Brussel op 10 oktober ([105]), *Dewinde* de 19e.

Door de vertraging in de verbindingen, weet men in Londen niets af van dat geharrewar. De Staatsveiligheid verneemt vooreerst, via Lissabon op 24 oktober, het tweede vertrek, dat van *Dewinde,* dat alhoewel niet voorzien op de vooravond van zijn terugkeer naar Engeland, toch kan verklaard worden.

> « SABOT (...) ZEGT NOG GEEN REGELMATIG RADIOKONTAKT MET U STOP DEWINDE KEERT NAAR TEATER ([106]) TERUG. ZAL HIER WEERKOMEN BINNEN ACHT DAGEN ».

De 27e wordt dit nieuws bevestigd door *Sabot,* die eindelijk het kontakt gevonden heeft ([107]) :

> (...)
> *DEWINDE PARTI BELGIQUE REMET SES SERVICES A MON PROFIT.*
> (...)

Bevestiging uit Londen komt op de 31ste :

> (...)
> *TRES BIEN POUR REPRISE SERVICE DEWINDE MAIS MAINTENIR NETTEMENT SEPARE DE BENOIT.*

Sabot moet zich de haren uit het hoofd trekken : *maintenir nettement séparé* twee agenten, die zopas vertrokken zijn naar een bezet land, waarmee hij geen enkele rechtstreekse verbinding heeft ! Maar het is vooral de Staatsveiligheid, die met verstomming geslagen is, wanneer, via het kanaal van de radio van een *Aktie-agent gezonden door SOE en Landsverdediging* ([108]), dus

(103) Zie *supra,* p. 55. Hij krijgt die machtsdelegatie in Brussel op 25 oktober. Een nota van *Dewinde* aan de administratie (s.d.) zegt dat die delegatie, in de geest van *Sabot,* slechts moest dienen om geld te bekomen.

(104) Verslag van *Dewinde,* s.d. (begin 1942).

(105) Hij zal pas op 18 november in Frankrijk terug zijn.

(106) België.

(107) Verslag *Sabot,* nr. 2, 24-10 : *Speed est toujours à Limoux. Il a tout essayé pour obtenir le contact avec vous mais en vain. Aujourd'hui jeudi 23/10 et samedi 25/10 il essaiera d'un refuge situé à Carcassonne. S'il n'a pas de contact il viendra ici à Montpellier lundi prochain...*

(108) Zie *infra,* p. 60.

normaal zonder verbinding met de Inlichtingsdiensten, uit België het volgend telegram d.d. 3 november aankomt :

« VOOR MAJOR (109) BENOIT IS HIER TOT DE TIENDE VRAAGT MACHTSOVERDRACHT EN BELANGRIJKE FONDSEN ».

(...)

Er heerst een komplete verwarring, en Londen kan, in een eerste reaktie, de dag nadien slechts antwoorden :

« VERSTAAN NIET BENOIT BELGIE... ».

Men gaat in Londen en in de *Midi* druk aan de weer. Want er moet ten slotte toch een oplossing gevonden worden voor het probleem *Benoît - Dewinde* en *Sabot* ! De omstandigheden zullen een hand toesteken (110) !

***

In bezet België, in de schaduw, ver van de bureaus, heerst er ook verwarring. De echo ervan belandt in Londen langs de prestigevolle Dienst *Clarence* zelf (111) : Telegram ontvangen van marconist *Student* op 13 november :

(...)

« AANDUIDEN AAN WIE TE GEHOORZAMEN IN KONFLIKT DOYEN LIMOUX EN (...) SABOT. VOLGENS RICHTLIJNEN DEWINDE WERKEN MEE MET DOYEN. VERTROUWELIJKE MEDEDELINGEN RESERVEREND VOOR SABOT » (112).

...VERTROUWELIJKE MEDEDELINGEN RESERVEREND VOOR SABOT : dat is tevens, in afwachting van duidelijker richtlijnen, de houding door *Luc* aangenomen, als men *Dewinde* mag geloven :

(...)

« Tijdens mijn laatste reis, in oktober, heb ik Lux ontredderd gevonden als gevolg van de verwarring veroorzaakt door Doyen. Lux wist niet meer wie de echte afgezant van Londen was, daar Doyen zich voorstelde met het zendingsbevel van Sabot en een delegatie van hem. Na verschillende ontmoetingen zijn we overeengekomen, om de situatie niet te vergiftigen en in afwachting van duidelijke richtlijnen uit Londen, dat Lux zijn inlichtingen verder zou doorgeven aan Doyen, behalve wanneer hij van oordeel is dat ze in geen geval in handen van het Franse *Deuxième Bureau* mochten vallen ».

Deze zin beëindigt het derde (113) en laatste verslag van *Dewinde,* een zeer belangrijk dokument, daar het, en dat is ook de titel ervan, een overzicht

(109) Major Page, Brits verantwoordelijke voor Inlichtingen in België.

(110) Zie *infra,* p. 90 e.v.

(111) De Staatsveiligheid wist op dat ogenblik kwasi niets van die dienst. We herinneren er hier aan dat hij opgericht werd door de Britten en dat de bijna uitsluitend militaire uitlichtingen, die hij verwierf, voor hen bestemd waren.

(112) *Student* zal antwoord krijgen op 1 december : *DEWINDE REPETE DEWINDE EMISSAIRE SPECIAL GOUVERNEMENT BELGE ET NOUS STOP HOMME DE TOUTE CONFIANCE.*

(113) Zie *supra,* p. 51-52.

geeft van *les services de renseignements existants en Belgique au 26 octobre 1941,* de dag waarop bij waarschijnlijk naar Frankrijk terugkeert. Voor *Luc,* afgezien van de voorlopige oplossing voor de verbindingsproblemen, moeten we vooral de, in dit geval zeer gunstige, beoordeling onthouden, vervat in dat verslag :

« *LUX*

Aan het hoofd advokaat K, L bediende bij het Ministerie van Justitie en Kommandant Be (114).

Lux is er erin geslaagd zijn inlichtingsdiensten die vooral militair gericht zijn, opmerkelijk uit te breiden. Bij gelegenheid geven zij ook inlichtingen van andere aard door.

Lux heeft blijkbaar zeer vergaande vertakkingen over geheel België, vooral bij beroeps- of reservemilitairen. Voor elk vliegveld in België is er minstens één toegewijd agent.

(...)

Daarenboven, dankzij de toewijding van advokaat K, is Lux in verbinding met bepaalde Duitse middens, die ook als dekmantel dienen. Advokaat K. heeft inderdaad niet geaarzeld kontrakten af te sluiten met de Duitse filmmaatschappij Tobiss (sic) wat hem verplaatsingen in Duitsland toelaat en hem tevens het verwijt van kollaborateur opleverde (115).

Lux schijnt het beste te zijn qua militaire inlichtingen in België. Hun dienst moet maximaal gebruikt worden, alhoewel voorzichtigheid moet aangeraden worden, want K en L schijnen wat praatzuchtig te zijn en soms te overmoedig.

Nota. Deze beide diensten Zéro en Lux vragen richtlijnen en verduidelijkingen over de inlichtingen, die ze zouden moeten verschaffen en die hier het meest nuttig zouden zijn. Het zou nodig zijn hen goedkeuring en gelukwensen toe te sturen.

Ze klagen er eveneens over dat hun inlichtingen, vooral dan de militaire, niet benut schijnen te worden. Zo heeft Lux me letterlijk verklaard : « Maak het hen in Londen duidelijk dat, zo men geen beter gebruik maakt van onze inlichtingen, binnen drie maand niemand meer voor die taak te vinden zal zijn ».

(...)

Dit dokument is een uiterst kostbaar portret van de dienst. Nochtans verbergt het ons iets, of preciezer gesteld, *Luc* sprak met *Dewinde* niet over het probleem van het ogenblik. En dat probleem is de geparachuteerde agent *Métrat,* dezelfde die aan Londen de reis van *Benoît* meedeelde (116). Wie is nu *Métrat* ?

***

(114) De volgorde : Cauvin (= K), Leclercq, Bernard kan enigszins verwondering wekken. Ze schijnt me nochtans logisch, gezien de « burger » die kapitein *Dewinde* was. Een militair had zonder twijfel : Be., L., K op een rij gezet en een historicus, op de hoogte van de kronologie van de feiten : L., K., Be !

(115) Dat gebeurt ten andere met de goedkeuring van *Benoît*. Het is wel interessant hier te vermelden dat hij daarvoor in de klandestiene pers zal aangeklaagd worden : *CAUVIN André, né à Ixelles, 12-2-1907, épouse Demanet, Claire, Avocat, rue de la Concorde 54, à Ixelles, rexiste, il a été vu souvent en compagnie d'Allemands* (*La Légion Noire,* 17 juli 1942).

(116) Zie *supra,* p. 58.

ZENDING METRAT (kodenaam *Hireling*)

Métrat is in werkelijkeid kapitein SBH Jean Cassart. Sinds het begin van 1941 gebruikt hij voor zijn valse persoonsbewijzen de dokumenten van een in 1940 vermiste Franse kapitein. Cassart is één van hen, die de krijgsgevangenschap niet wilden ondergaan. In september 1940 trekt hij naar Zwitserland en daarna naar het niet-bezette Frankrijk. Na tal van wedervaren onderneemt hij, tussen oktober 1940 en maart 1941, voor rekening van het Franse *Deuxième Bureau* drie reizen naar België. In april is hij in Noord-Afrika en op 31 mei in Londen. Na de traditionele ondervraging door de *Patriotic School* (117), brengen de Britten hem in verbinding met de Staatsveiligheid. Hij ontmoet tevens enkele leden van de Belgische regering, o.a. Pierlot en Gutt.

Zijn zendingsbevel werd niet opgesteld door de Staatsveiligheid, maar wel door het S.O.E. (118) en de Tweede Sektie van het Ministerie van Landsverdeding. De Staatsveiligheid heeft in feite Cassart slechts een informatieopdracht toevertrouwd. Ze zal ten andere op dat ogenblik slechts weinig afweten van het verloop ervan, want *pour toutes les missions antérieures à novembre 1942* hebben de autoriteiten van de S.O.E. zich *abstenues de nous tenir au courant* (119).

Alhoewel we ditmaal de tekst van het zendingsbevel niet kennen, kennen we toch de inhoud ervan : naast een zending door de regering, heeft Cassart ook opdracht gekregen bepaalde Belgische personaliteiten te ontmoeten, de « militaire » sabotage op gang te brengen (120) en vooral kontakt te nemen met de verschillende anti-Duitse organizaties. Men weet dat die bestaan, men ziet wel « de sentimentele kant van hun verzet (...) maar men weet niet wie, men hoort vage dingen, met weet niet goed wat... » (121). Welke zijn de middelen, welke zijn de noden ?

In Londen vermeldt men de namen van veel militairen. Cassart kent ze bijna allemaal (122). Hij is de geschikte man voor deze kontaktname, gezien

(117) Plaats waar de Britse contraspionage allen ondervraagt die uit de bezette landen komen : men verwerft er inlichtingen en kan tevens nagaan of het niet om gecamoufleerde vijandelijke agenten gaat.

(118) *Special Operations Executive,* Sectie Aktie.

(119) Brief van de Administrateur aan de Hoge Kommissaris voor de Staatsveiligheid, 7 juli 1944. De verhoudingen met de *Intelligence Service* zijn veel vertrouwensvoller. Een bewijs daarvoor vinden we in een brief van Page aan de Administrateur, van 24 februari 1942, waarin Page de Administrateur op de hoogte brengt van alles wat ondernomen werd sinds 1940. De brief zelf bestaat niet meer, maar talrijke uittreksels ervan bevinden zich in diverse persoonlijke dossiers.

(120) *Sensu Stricto,* d.w.z. niet-industrieel. Sabotage van de produktie wordt slechts veel later onder ogen genomen met de zending *Dingo,* gedropt in de Borinage op 19 november 1942.

(121) Interview Cassart, maart 1977.

(122) *Alors,* zo vertelde me Cassart (tijdens het onderhoud van maart 1977), *ce n'est pas la peine évidemment d'envoyer à Henri Bernard un émissaire louche* (...) *alors que je l'appelle Henri.*

het voordeel van zijn « Franse » ervaring in de klandestiniteit en zijn onversaagd karakter. Zijn opdracht is inderdaad nauw verwant met een propagandaoperatie, tenminste zoals hij die ziet en realizeert : hij zal meer dan 300 personen ontmoeten in bezet gebied. Hij geeft wat materiaal ([123]), enkele richtlijnen, geld ([124]) maar vooral hoop, de zekerheid niet verlaten te zijn door die van « de overkant ». « Het morele goed dat ik aldus heb kunnen doen [we zijn in 1941] is zeer groot, alleen al maar door mijn entoesiasme, mijn vertrouwen te vertonen, die aanstekelijk werkten » ([125]). Het is even nuttig als gevaarlijk en hij zal kunnen schrijven : « Nu gezien was deze zending een zelfmoord, zonder beperking groepen opzoeken, gaf de zekerheid vroeg of laat een groep te vinden, die reeds ondermijnd was door verraad ([126]). Ik ontmoette een twaalftal zeer verschillende groepen, hun wanorde was slechts de uitdrukking van de wanorde die in hun gedachten heerste ».

***

Cassart heeft maar een korte scholing gekregen — men is nog niet toe aan de lange kursussen en de talrijke praktische oefeningen. Hij zal zelfs geen oefensprong ondernemen. Hij kent morse en zal de radioschool slechts bezoeken om zijn metgezel te kiezen. Hij oefent zich in het in kode brengen en leert de schuilnamen van hen die hij moet ontmoeten uit het hoofd : voor het overige zal hij zijn plan trekken.

Voor Cassart en zijn radiotelegrafist Henri Verhaegen vangt het avontuur slecht aan, met een eerste vlucht zonder sukses boven de Ardennen : 7 « reis »-uren ! De weersomstandigheden zijn de volgende dag nog slechter en... men vervangt de duiven die Cassart moet meenemen. Zij zijn vermoeid ! Ten slotte heeft de dropping van de twee mannen plaats in de nacht van vrijdag 3 oktober.

> « ...na een korte tocht over Frankrijk vliegen we over Luik, vervolgens over Verviers, op minder dan 300 meter hoogte, zwenking over de Gileppe en dropping van het materiaal in de buurt van Jalhay. Na zes uur vliegen, omstreeks één uur in de morgen, worden wij in een weide geparachuteerd... » ([127]).

Ze bevinden zich op minder dan 200 meter van het dorp Chevron, voorziene aankomstplaats. Het materiaal wordt opgehaald. Zij kunnen starten. De « organizator » is 34 jaar oud, de « pianist » 20.

---

(123) Alleen aan *Luc*.

(124) In principe 20.000 fr. aan elke gekontakteerde groep, meer aan de belangrijkste groepen.

(125) *La mission de 1941 en Belgique*, s.d.

(126) We zullen zien dat dat niet precies het geval was, maar Cassart is daarvan niet op de hoogte als hij dit verslag schrijft, s.d. (1944).

(127) Verslag Cassart, s.d. (1944).

Het ligt hier niet in mijn bedoeling de geschiedenis van de zending — van het epos — Cassart te schrijven, wel me te houden aan wat belang heeft voor de dienst *Luc*.

Het toeval wil dat zijn schoonbroer, zijn eerste kontakt, daar nu juist deel van uitmaakt, alsook een van zijn vrienden die hij dezelfde dag ontmoet. Deze laatste deelt hem onmiddellijk het bestaan mee te Luik van een ganse groep « Luc », waarvan de leider onmiddellijk Henri Bernard verwittigt. Deze laatste vertelt zijn eerste ontmoeting met diegene die aan de Krijgsschool zijn « zo graaggeziene » leerling was ([128]) :

(...)

> « Ik vertrok dadelijk naar Luik en om 4 uur in de morgen (...) belde ik aan bij B. Hij zegt me dat hij in de vooravond Cassart heeft ontmoet, zijn kameraad van de Militaire School, die opnieuw naar Brussel was vertrokken. Hij kende het adres van Cassart niet, maar wist dat hij zich vandaag in de loop van de namiddag in een huis aan de Kongresstraat moest begeven. Ik vertrok terug naar Brussel en na de ganse namiddag gewacht te hebben, had ik het genoegen Cassart omstreeks 7 u. in de avond te ontmoeten. Cassart was gelukkig me te zien, vooral toen ik hem gezegd had welke voordelen hij kon halen uit de ploegen van Luc » ([129]).

Reeds bij de aanvang van zijn zending wordt Cassart gekonfronteerd met een zeer zorgwekkend en moeilijk op te lossen « geval », dat van agent « J » ([130]). « J » is in een lelijke val getrapt en Cassart wil hem eruit halen, vooral omdat « J » een zeer oude vriend is.

Na de kapitulatie ([131]), was Lt.-Vlieger « J » naar Frankrijk getrokken, dan naar Noord-Afrika en ten slotte naar Frankrijk teruggekeerd, waar hij toegewezen werd aan het Depot van Montpellier. Daar wordt hij door het Franse *Deuxième Bureau* gerekruteerd, waarvoor Cassart eveneens werkt wanneer beide mannen elkaar weervinden op 1 januari 1941. Volgens « J » ondernemen ze dan samen klandestien een reis naar Brussel, waarna Cassart, op het punt naar Engeland te vertrekken, « J » op de hoogte brengt van zijn bezigheden en hem als zijn opvolger doet aanvaarden ([132]). Cassart ziet « J » een laatste maal op het einde van maart, vooraleer hij te Marseille inscheept.

Tussen maart en oktober zet « J » zijn werk voor het Franse *Deuxième Bureau* verder. Tijdens een reis in België ontmoet hij een andere Belgische piloot « Meunier ». « J » weet echter niet dat « Meunier » een agent van de *Abwehr* geworden is. Hij werkt onder leiding van de Luxemburger André Folmer, alias « Pat », sinds 1939 agent van de vijand en die trouwens reeds

(128) Brief van H. Bernard aan Van de Vloet, 7 februari (1944).

(129) Het eindverslag van Cassart vermeldt een honderdtal geïdentificeerde kontaktpersonen : een derde van die agenten maakt deel uit van *Luc*.

(130) Waarschijnlijk handelt zijn eerste telegram (met een postduif) van 14 oktober over dat probleem : *Bon voyage et bonne arrivée* (...) *Bon moral malgré gros ennuis* (...).

(131) Hij bracht verslag uit over zijn aktiviteiten, die, wat die periode betreft, geloofwaardig waren in de ogen van de *Patriotic School*, 29 november 1943.

(132) Dat voorval werd door Cassart bevestigd in een *curriculum vitae* opgesteld in Groot-Brittannië (juni 1941).

vóór 10 mei verdacht was ([133]). Majoor Reile, hoofd van de contraspionage in Frankrijk, geeft van hem de volgende beschrijving :

> « Hij was een Luxemburgs staatsburger van Duitse afkomst. Gedurende meerdere jaren had hij in Kongo gewerkt, in het Belgisch leger, waarna hij zijn weg had gemaakt als handelaar (...). Hij was eveneens tamelijk gekultiveerd, sprak Frans zoals Duits en drukte zich zonder moeilijkheden in het Engels uit » ([134]).

Folmer heeft « Meunier » op een eenvoudige manier aangeworven. Alles begint in oktober 1940 met een huiszoeking in zijn woning door de G.F.P. ([135]) waarbij kaarten gevonden worden met de lokalizatie van de Engelse vliegvelden. Eerder banaal feit voor een piloot, maar het wettigt een aanhouding, men zou misschien kunnen zeggen « een in konditie brengen » van 17 dagen in de gevangenis van Sint-Gillis. Vervolgens vrijlating en, veertien dagen later, bezoek van een « inspekteur van de Duitse politie », die zeer goed op de hoogte is van de aktiviteit van « Meunier » voor de Internationale Brigades in Spanje. De politieman is Folmer ; « Meunier » is « ingelijfd ».

> « Folmer gaf me geen enkele verduidelijking over de aard van de te bewijzen diensten. Hij trok wel mijn aandacht op het feit dat men in de dienst komt, maar er niet uitgaat (...) » ([136]).

« J » en « Meunier », beiden piloten, kennen elkaar goed : het zal dan voor de tweede niet moeilijk zijn binnen te dringen in de diensten van de eerste en aldus een bepaald aantal namen te kennen. Het blijkt dat « J » zeer aktief is en zeer veel over wat er op touw gezet wordt in België en in Frankrijk. Hij kent zeer goed *Benoît* ([137]) en zij die met hem werken. Ideaal voor de *Abwehr* zou de aanwerving op zijn beurt van « J » zijn. « Meunier », daarna Folmer zelf, die zich voor Gaullist laat doorgaan, zetten zich aan die taak. Er komen meer kontakten, men spreekt over inlichtingen, men ruilt klandestiene dokumenten en valse papieren, men spreekt over radio — « J » geeft ten slotte aan Folmer twee zendposten die, niet sterk genoeg, ongeschikt zijn voor de verbinding Brussel-Montpellier ; kortom, « J » wordt meer en meer gekompromitteerd. Alleen de laatste stoot moet nog toegebracht worden.

In het zuiden van Frankrijk beginnen onrustwekkende geruchten de ronde te doen over Folmer, die men slechts kent onder de valse identiteit van Richir. « J » spreekt erover met « Meunier ». Het gaat hier uiteraard alleen maar over een misverstand ! Om dit weg te werken, wordt een afspraak ge-

---

(133) Zoals blijkt uit dit fragment van een brief van de Administratie aan de Engelse autoriteiten (13 december 1941 : *...an agent of the German services of the name of FOLMER, whom I have known very well for having dealt with him before the 10th of May 1940. I was unluckily unable to have him arrested at that time (...).*

(134) Oscar REILE, *op. cit.*, p. 88.

(135) *Geheime Feldpolizei*, geheime politie in dienst van de *Abwehr* en dus van de *Wehrmacht*. Niet te verwarren met de *SIPO-SD (Gestapo)* die afhangt van de SS.

(136) Ondervraging « Meunier », 3 juli 1945.

(137) Zij worden trouwens over dezelfde kam geschoren door *Dewinde* : *Il faut (...) donné des ordres à (...) pour qu'il évite Doyen, celui-ci utilisant toujours (« J ») (100 % mauvais) et étant tous deux en liaison constante avec le Deuxième Bureau français.* (14-8-1941).

maakt : Parijs, 4 oktober, 14 u. bij « Fouquet's ». Daar slagen de twee spitsbroeders erin hem te overtuigen van het belang dat hij zou hebben een belangrijk personage, volgens hen gemandateerd door de *Intelligence Service,* te ontmoeten. « J », een « heethoofd » ([138]), aanvaardt ([139]) :

> « Hij (Folmer) gaf me een nieuw rendez-vous om 16 u. op dezelfde plaats. Hij is teruggekomen en we zijn naar de Etoile gegaan, rue Arsène Houssaye. In het gebouw gekomen heeft hij (Folmer) me een duw gegeven. Hij verontschuldigde zich. In de lift heeft hij zich achter mij gezet. Op de vierde verdieping, geloof ik, gekomen, ging hij naar een deur toe en belde aan. Een meid kwam opendoen. Daarop heeft Folmer me een kleine hal doen doorgaan en me doen binnengaan in een plaats, waar zich een Duitse majoor in uniform bevond, Majoor Reile » ([140]).

De samenvatting van de ondervraging van de « gevangene » Reile, hoofd van de contraspionage bij de *Abwehrleitstelle* in Parijs, opgesteld in 1946, verduidelijkt nog :

> « Op het einde van 1941 trachtte Folmer binnen te dringen in een groep Belgische agenten. Hij suggereerde de gevangene (Reile zelf) dat de leider van de groep een gewezen Luitenant van het Belgisch vliegwezen zou kunnen zijn, (« J ») genaamd, die zou kunnen « omgedraaid » worden. Een ontmoeting werd geregeld tussen (« J ») en de gevangene, die voor die gelegenheid zijn uniform droeg. Hij stelde aan (« J ») voor mee te delen wat hij wist over agenten die tegen Duitsland werkten en nodigde hem uit het onmiddellijk op papier te zetten. Indien hij zich onderwierp, zou hij onmiddellijk vrijgelaten worden ».

En dat doet, naar eigen bekentenis, « J » gedurende de vier dagen die hij onder toezicht van de *Ast* doorbrengt. Dat is zeer erg, want « J » kent het merendeel van de personen in wie wij belang stellen, waaronder twee leiders van *Luc,* Georges Leclercq en Henri Bernard ([141]).

« J » gaat inderdaad hun namen citeren. Maar, zo zegt hij, het gaat niet om revelaties, maar om bevestigingen, daar « Meunier » reeds op de hoogte was, evenals Reile trouwens, wat zeer goed mogelijk is, zelfs waarschijnlijk. In dat geval kan men niet meer van « verraad » spreken, zoals sommigen dat deden ([142]). Wij moeten ons gelukkig niet uitspreken over dit aspekt van

---

(138) Wellicht een goed portret door *Walter,* tweede leider van *Zéro* : *Moi, je l'ai vu par après dans le Midi, dévoué et brouillon, tout le monde se méfiant de lui mais ayant des entrées assez exceptionnelles* (Onderhoud W. Ugeux, 1971).

(139) Ondervraging « J », Staatsveiligheid, Londen, 9 maart 1944.

(140) Tijdens zijn ondervraging in Engeland (1943) zal « J » precizeren : *Instead he found himself in front of a German Major in uniform* (...) *Reile said « Bonjour Monsieur » (« J ») and continued in German.*

(141) Beiden hebben bezoek ontvangen van « J » vanaf april-mei 1941. Hij kwam voorstellen inlichtingen door te sassen naar Frankrijk en het beter te doen dan de diensten van *Benoît,* die hij hevig kritikeerde (ondervraging G. Leclercq, 2 mei 1942). Dat feit wordt bevestigd door Henri Bernard, die dezelfde dag werd ondervraagd : *J'ai transmis des renseignements à (« J ») car il nous était précieux. En effet, chaque fois qu'il venait en Belgique il prenait avec lui des candidats pour l'Angleterre qu'il conduisait jusqu'à Montpellier. Je l'ai revu ensuite au moins à 4 de ses voyages en Belgique.*

(142) In zijn voordeel, samen met zijn houding te Brussel, waarover wij verder handelen, spreekt vooral het feit dat een aantal van de agenten die hij kende niet verontrust werden. In een nota, *summarising the results of our interrogation* (juli 1944), schre-

het probleem. Wat hier belangrijk is zijn de feiten, die ten andere door « J » officieel erkend worden vanaf november 1941 ([143]).

> « Ik moest dan de historiek van mijn aktiviteiten in Frankrijk en in België maken (...) ik heb geantwoord (...)
>
> 12°) dat de Belgische kommandant Doyen zich bezighield met een Belgische inlichtingsdienst te Carcasone ([144]) zoals M (...) dat deed in Lissabon.
>
> (...)
>
> 14°) dat ik in België in betrekking was geweest met LEFEVRE, bediende bij het Ministerie van Justitie te Brussel ([145]), (...) MOENS, bediende bij de Banque de Bruxelles, KERKOFS, direkteur van dezelfde bank ([146]) (...) alsook met Kommandant BERNARD, van het technisch Bureau van het Gedemobilizeerde Leger te Brussel.
>
> (...)
>
> Mijn verklaring werd, in het Duits, in vijf of zes eksemplaren getikt, omvatte 7 pagina's, die ik met mijn echte naam heb ondertekend ».

In Parijs heeft « J » tevens een aanwervingsformulier ondertekend ([147]) alvorens uiteindelijk het appartement te kunnen verlaten, waar hij vastgehouden werd. Op 8 oktober keert hij naar Brussel terug, vergezeld door « Richir », die met hem een afspraak maakt op 10 oktober, Café Terminus, aan het Noordstation. We beschikken over geen enkele tekst van de *Abwehr* die handelt over deze faze van het avontuur, maar het schijnt zeker dat hij op dat ogenblik gevolgd werd of had moeten geschaduwd worden. Een zaak moet zeker zijn bij om het even welke veronderstelling, of men ja dan nee, voor het geheel of gedeeltelijk, geloof hecht aan de versie die « J » geeft van zijn avontuur in Parijs : hij moet zich zeker niet op zijn gemak voelen.

> « (Richir) zette me af in de omgeving van het Rouppe-plein. Ik heb daar een priester ontmoet, wiens naam ik vergeten ben. Deze priester maakte ook deel uit van een organizatie (...) Ik wilde hem raad vragen om de leden van het net te verwittigen. Ik ben naar huis gegaan en heb niet over mijn avontuur gesproken met mijn neef, want ik wilde hem niet vóór de anderen verwittigen, daar ik besloten was het net pas zaterdag op de hoogte te brengen, om praatjes te vermijden en het maximum aan veiligheid te waarborgen. 's Anderendaags, dus de donderdag, ben ik bij de voornoemde priester gegaan (...) Daar ik me bedacht had, heb ik

---

ven de Britten : *It immediatly became clear that through (« Meunier ») RICHIR (Folmer) had succeded in penetrating the greater part of (« J »'s) organisation. « J », on being confronted with this fact, seems at best to have shown very little prudence for he immediately agreed to work for the Germans as a double agent. He even sent so far as to sign a typed copy of his whole conservation with the German officer, which included his agreement to work for the ennemy.*

(143) *Commissariat spécial de la Surveillance du Territoire,* Montpellier, 21 september 1941.

(144) Zonder twijfel een onvrijwillige vergissing.

(145) Hier kan slechts Leclercq bedoeld zijn. Eigenaardig genoeg maakt « J » twee jaar later dezelfde fout, alvorens zich te herpakken : *Lefèvre étant en réalité Leclercq* (Ondervraging te Londen, 9 maart 1944).

(146) De beide leiders van *Zéro.*

(147) De aanwervingsverklaring vermeldt o.a. : *(4) Je m'engage à garder le silence absolu au sujet de tout ce qui sera porté à ma connaissance d'une façon quelconque concernant le fonctionnement de mon service et de ses employés* (GRMA, T 501, R 144, fr. 992).

niet over de zaak gesproken. (...) Thuisgekomen vernam ik dat de Gestapo een huiszoeking had verricht in mijn woning... » ([147bis]).

De situatie van « J » wordt minder en minder benijdenswaardig ; diegenen die hem dan ontmoeten vinden dat hij er « erg teneergeslagen uitzag » ([148]), hij had zijn vroegere welbespraaktheid verloren en scheen radeloos, opgejaagd ([149]). Gelukkig voor hem is zijn trouwe vriend Cassart in Brussel. Hij ontmoet hem op donderdag om 10 u. in het Koninklijk Bad in de buurt van de Kongreskolom : hij zal kunnen spreken. Bij die ontmoeting zijn aanwezig : « J », Cassart, Bernard en de neef van « J », Luitenant D. Deze laatste vertelt :

« Op een bepaald ogenblik heeft (« J ») Cassart terzijde genomen en ik denk dat hij op dat ogenblik moet verteld hebben wat er met hem gebeurd was in Parijs » ([150]).

wat Henri Bernard bevestigt :

« ...ik bevond me in het Koninklijk Bad en, terwijl ik met (D) sprak, zag ik aan de overzijde van de zwemkom (« J ») een geanimeerd gesprek voeren met Cassart » ([151]).

Cassart herinnert zich nog ([152]) het *Enfin ! Jean, je suis seul avec toi !* die hartekreet, waardoor « J » zich bevrijdt van uren van angst.

Er moet gehandeld worden. Een nieuwe afspraak wordt gemaakt voor dezelfde avond nog. De twee agenten kunnen er overeenkomen welke gedragslijn moet gevolgd worden. We zagen reeds dat « J » pas op zaterdag wilde verwittigen om het risico van praatjes te vermijden, maar ook opdat de belanghebbenden hun bureaus zouden verlaten hebben om elke mogelijkheid voor « lekken » te vermijden ([153]). Cassart gaat met dat punt akkoord :

« Ik keur zijn houding niet af ; op dit ogenblik moet zoveel mogelijk uit deze situatie gehaald worden en we besluiten :

1) alle mensen te alarmeren (...) zonder aan te duiden waar we het bewijs van deze belangstelling gehaald hebben : ik zal beschouwd worden als de enige die de bron van deze inlichting kent ([154]) (...)

2) Ik zal alle inlichtingen over deze zaak met de eerste duiven aan Londen doorgeven.

(...)

([147bis]) Volgens « Richir », ondervraagd op 8 december 1950, ging het hier in werkelijkheid om een vergissing van de G.F.P. *Cette dernière s'occupant d'un nommé (J) et ayant cependant été avertie d'avoir à laisser en paix (« J ») (...) a confondu les identités et a opéré une descente au domicile de ce dernier.*

([148]) Lt. D (d.w.z. de neef waarvan « J » spreekt), Londen, 9 april 1942.

([149]) H. Bernard, Londen, 7 februari (1943).

([150]) *Loc. cit.*

([151]) *Loc. cit.*

([152]) Onderhoud met Cassart, 1977. In verslagstijl, schrijft hij (1944) : *Il a beaucoup d'ennuis et est bien heureux de trouver enfin quelqu'un à qui se confier.* Geen verdere toespeling in dit eerste verslag.

([153]) *...to exclude any possibility of leakage in those offices (« J »),* Londen, 1943.

([154]) Cassart precizeert in 1977 : *En donnant pour éviter toute question compromettante, mon information comme d'origine londonienne, ce qui était justifié et incontrôlable.*

4) Ik zal een afspraak die (« J ») 's anderendaags heeft met een agent van de Gestapo, laten schaduwen. Ik raad hem aan daarheen te gaan om tijd te winnen.

5) Onmiddellijk na deze afspraak, zal « J » verdwijnen, ik zal hem de laatste nacht onderdak verschaffen (...) ([155]).

Dat programma zal uitgevoerd worden in de mate dat de omstandigheden het zullen toelaten. Het is zo dat « Richir » (Folmer) niet op de vastgestelde afspraak is. Hij wordt vervangen door « Meunier », die langdurig zinspeelt op de ongelukkige huiszoeking die « J » onderging, die in werkelijkheid slechts een weerslag is van de *operatie Porto* ([156]). « J » zal « Richir » de volgende dag, dus zaterdag de 11e, ontmoeten en een ander kontakt in Parijs aannemen, in de loop van de volgende week. De deining verwekt door de recente aanhoudingen veroorzaakt door de aktie *Porto* ([157]) geven hem een uitstekend voorwendsel om zijn huidige kontaktmoeilijkheden te verklaren. De verschillende belanghebbenden zijn verwittigd. Sommigen worden individueel op de hoogte gebracht, zoals « 0 » (Kerkofs) :

« Vrijdag de 11e ([158]), vroeg in de morgen, heeft Luitenant Cassart me doen verwittigen dat de HH. Moens, (...) Bernard en ikzelf op het punt stonden aangehouden te worden. In de ochtend is Luitenant (« J »), die in een staat van uiterste opwinding verkeerde, me dit komen bevestigen (...) ».

Het merendeel van de bedreigde agenten ([159]) wordt echter op de hoogte gebracht van het gevaar tijdens een bijeenkomst door Cassart belegd. Henri Bernard beschrijft die :

« Geheel mijn leven zal ik mij deze sinistere bijeenkomst herinneren, waarvan ik hier bijna woord voor woord de eerste zinnen van het gesprek weergeef :

(« J ») (tot mij) : Binnen enkele dagen zullen Leclercq, Kerkofs, Moens en uzelf aangehouden worden. Vertrek zo snel mogelijk. Wilt u 20.000 fr. voor de reis ?

Ik : De Duitsers hebben niet de gewoonte te verwittigen wanneer ze iemand gaan aanhouden... Hoe weet je dat ?

Cassart : Ik ben gebonden door een belofte van geheimhouding, meer kan ik voor 't ogenblik niet zeggen (...). Moest ik uw hiërarchische overste zijn, dan gaf ik u bevel te vertrekken... Ik ben het niet, dus kan ik u alleen maar aanraden te vertrekken ».

---

(155) Cassarts « definitief » verslag, Londen, 1944. In 1977 bevestigt hij wat « J » verklaard had tijdens zijn eerste ondervragingen : *Enfin je donne le conseil puisque « les » rendez-vous ultérieurs sont prévus à Bruxelles et Paris d'accepter le prochain à Paris, surtout dans le plus grand délai raisonnable et puisque la question frais a été entamée, de se montrer intéressé.* Oude vaktruuk !

(156) Een uitgebreide operatie : *L'Abwehrstelle-Bruxelles reçut l'ordre de la Central-Abwehr à Berlin que toutes les affaires où des condamnations à mort étaient attendues pour les inculpés devaient être jugées devant les tribunaux en Allemagne ;* (*Sonderführer* Bödiker, 1947) het is reeds een eerste stap naar de toepassing van de *Nacht und Nebel*-maatregelen (december 1941).

(157) Zie J.-L. CHARLES en Ph. DASNOY, *op. cit.*, deel I.

(158) In werkelijkheid zaterdag 11 ; verslag van Kerkofs aan Londen, september 1942.

(159) Volgende agenten werden individueel verwittigd : door Cassart de onderofficier P die voor « J » werkte (verhaal in Lissabon op 7 maart 1943) en door « J » zelf, Lt. C, lid van *Luc* (verhaal te Londen, 4 februari 1944).

We zullen zien welke verschillende gevolgen zullen gegeven worden aan deze raadgeving. Wat « J » betreft, hij krijgt zoals afgesproken onderdak en neemt vervolgens de vlucht. Op de 15e is hij te Montpellier. Hij heeft wel ongelijk in het zuiden van Frankrijk te blijven, waar we hem zullen terugvinden op het einde van het jaar, aangehouden door de Franse overheden ([160]).

Zoals afgesproken, verwittigt Cassart van zijn kant Londen, via postduiven, die de 14e aankomen ([161]) :

> « (...) Piloot (« Meunier ») en iemand die zich Albert laat noemen of Jean RICHIR zijn zonder enige twijfel Duitse agenten die een uitgebreide aktie willen voeren tegen paramilitairen in België en in Frankrijk (...)
>
> Richir is zeer donker en draagt een holle zegelring (...). Hij mist een tand in elke kaak (...). Hij heeft een appartement te (...) en rijdt met een grijze Citroën (...) telefoon (...).
>
> Ze verlaten morgen maandag de 13e Brussel bestemming Parijs. Voor de vogels moet ik op mooi weer wachten ([162]). Voormiddag achtste bombardement Oostende (...) zonder enig resultaat (...) In de toekomst zal ik over alle resultaten beschikken (...)
>
> (...)
>
> Mijn vriend Courte [« J » wordt hier bedoeld] ([163]) vlucht vandaag uit Brussel om familie die zeer erg bedreigd is in veiligheid te brengen. Verzoek Luitenant ([164]) te vragen dringend te bevelen Courte en familie dokumenten voor Portugal te bezorgen (...) zal toestand kunnen beschrijven en onthullingen doen ».
>
> (...)

De leiders van de netten *Zéro* en *Luc*, die verwittigd werden, zullen allen natuurlijk hun voorzorgen nemen, d.w.z. in hoofdzaak niet meer thuis verblijven. De echtgenotes van Kerkofs en Moens (*Zéro* en zijn adjunkt) zullen aangehouden worden en het bureau van Moens doorzocht : het is hoogtijd om te vluchten, temeer daar ze in William Ugeux, *Walter*, over de geschikte plaatsvervanger beschikken. Beide leiders van *Zéro* verlaten samen België en belanden langs Frankrijk in Groot-Brittannië ([165]).

Voor die van *Luc* is de toestand enigszins verschillend. Eerst en vooral daagt de Duitse politie niet op. Dit, op het eerste gezicht onverklaarbaar feit, kan misschien als volgt uitgelegd worden : ofwel is het spoor verloren, ofwel wordt het in alle stilte gevolgd, « om te zien wat er gaat gebeuren ». Deze

---

(160) Zie *infra*, p. 88-89.

(161) Vier telegrammen. Cassart zal over die berichten in 1977 schrijven : *Ce fut long car il me souvient avoir passé toute la nuit à coder les télégrammes expédiés le lendemain à l'aube.*

(162) Duiven.

(163) Het is het door « J » te Londen afgesproken pseudoniem. Cassart in 1977 : *Il y avait aussi tel entraînement plus discret comme celui de la mémoire. Chaque autorité ou personne à contacter, susceptible d'être évoquée dans un télégramme avait un nom d'emprunt de mon choix (...) Le hasard d'une histoire de longueur d'ondes avait voulu que (« J ») sur cette liste ait été baptisé* COURTE (...).

(164) Nicodème, verantwoordelijke voor de inlichtingen in Londen.

(165) Telegram *Speed*, 6 november 1941 : *ZERO EST (...) LUI ET MOENS ONT DU FILER LYON BELL LIGNE CONTINUE A MARCHER (...).*

laatste veronderstelling zal niemand verwonderen die het lange infiltratiewerk van de *Abwehr* kent die, eerder dan onmiddellijk te arresteren en met het risico een arrestatie te missen, zijn dossiers aanvult, er steeds meer tracht van te weten en zo goed mogelijk de kracht en de intenties van zijn tegenstanders probeert te kennen. Wat er ook van zij, geen reaktie van de zijde van de *Geheime Feldpolizei.* Henri Bernard en de zijnen hebben echter nog andere redenen om te blijven. Ze hebben niet onmiddellijk een William Ugeux ter beschikking en vooral zitten ze, zo men het zo durft uitdrukken, « opgescheept » met Jean Cassart. Door Bernard is hij voortdurend in kontakt met de Dienst, die reeds geprofiteerd heeft van het sabotagemateriaal, zijn « stalen », die hij meegebracht heeft. Andere droppingen zijn voorzien. Er is geen sprake van weg te gaan, wanneer, eindelijk, de middelen daar zijn om rechtstreeks te ageren.

Herinneren we ons een zin van Henri Bernard : « Cassart was gelukkig me te zien vooral toen ik hem gezegd had welke voordelen hij kon halen uit de ploegen van Luc » ([166]).

Zeker, we weten dat Inlichtingswerk niet het doel was hem opgedragen door zijn zending. Zelfs al geeft hij in zijn eerste telegrammen inlichtingen door ([167]), toch is dit aktieterrein het zijne niet ; dat weet hij maar al te goed ([168]). Maar de leden van *Luc* doen niet alleen aan inlichtingswerk, we zegden het reeds bij de aanvang van dit artikel. Cassart zal hen voor verschillende taken gebruiken en meer bepaald voor twee belangrijke luchtoperaties. De eerste is belangrijk omdat het een « grote première » voor België is, de tweede omdat haar mislukking het vertrek veroorzaakt van de stichters van de Dienst en daardoor een nieuwe faze van zijn geschiedenis inluidt.

Er was overeengekomen dat men Cassart sabotagemateriaal, wapens, geld, kortom alles wat hij nodig had voor het voortzetten van zijn taak, begonnen met wat hij had meegebracht op 3 oktober, zou laten geworden ([169]). Een maand later, dag voor dag, is de keuze van het terrein voor het droppen van de containers aanvaard :

> RAF AKKOORD VAUX CHAVANNES ([170]) (...) STOP KUNNEN VIER CONTAINERS OPSTUREN EN VOGELS ([171]) TUSSEN DONDERDAG EN ZONDAG ([172]) HETZIJ VIER NACHTEN OM EEN UUR G.M.T. INDIEN ANTWOORDT ZONDER VERWIJL STOP (...) ([173]).

---

(166) Zie *supra,* p. 62.

(167) Bijvoorbeeld : *Bombardement d'Ostende matinée du huit par quarante cinq appareils résultat absolument nul sauf civils tués* (...) *toujours plus de trente pour cent non éclatés. C'est trop.*

(168) Wanneer hij zijn ontmoeting met *Benoît* zal ophalen, schrijft hij : *nous sommes en parfait accord mais il s'intéresse surtout aux renseignements ce qui ne me regarde pas* (...). Cassart, Verslag, Londen (1944).

(169) Dat noemt hij zijn « stalen », *ibidem.*

(170) Op een vijftiental kilometers van Vielsalm.

(171) Duiven.

(172) Hetzij tussen 6 en 9 november : altijd omwille van het probleem van de volle maan.

(173) Er zal geen enkel uitstel zijn, daar het antwoord diezelfde dag nog verstuurd wordt : *REÇUS MESSAGES LUMIERE PREPAREE* (...). Het gaat hier om het gekodeerde lichtsignaal, dat de aanwezigheid van het « ontvangstkomitee », moet aangeven.

De operatie, kodenaam *Irradiate I* ([174]), grijpt plaats in de nacht van 8 op 9 november. Degenen die te Vaux-Chavanne uitkijken naar de kostbare « waren » zijn allen leden van *Luc,* inbegrepen degene die het gebouw bezit, waarin het gedropte materiaal zal verborgen worden en die met de hulp van de scouts-eenheid, die hij leidt, het terrein heeft verkend. Hij vertelt :

> « Het vliegtuig, een zware Withley, dook op 8 november iets na middernacht op (...) en vloog tot de klokketoren van Vaux Chavanne. Het maakte rechtsomkeer en liet, terwijl ondertussen de vuren aangestoken waren, vier parachutes vallen ; het maakte rechtsomkeer (...) en liet ondertussen nog vier parachutes vallen, waarna het verdween boven de hoeve van Bellaire.
>
> De scouts hebben de rest van de nacht gewerkt om de containers uiteen te halen en die over te brengen naar het paviljoen van scoutsleider J, bij de open plek in het bos. Aan een klein valscherm was een kleine mand bevestigd, waarin zes reisduiven en een zak met voedergraan. Zodra het dag geworden was, werd een duif gelost met de boodschap dat de dropping gelukt was » ([175]).

Het materiaal zal vervolgens vervoerd en verdeeld worden door twee agenten van *Luc*. De eerste beschikte over een zeer officiële vrachtwagen voor « Rekuperatie van niet-ontplofte munitie », de tweede reed met een wagen met een rijvergunning op de naam van het Zweedse Konsulaat ([176]).

Twee andere pogingen waren voorzien voor de manen ([177]) van november en december, de ene om containers te droppen, de andere operatie moest terzelfdertijd materiaal afzetten en Cassart, met de omvangrijke spionagerapporten die hij had bijeengebracht, meenemen.

De zending *Hireling* — « Huurling », — operationele kodenaam van Cassart — was inderdaad als van korte duur voorzien. In Londen was er afgesproken dat wanneer de kontakten gelegd waren en het sabotagemateriaal geleverd was, de gedropte agent zou opgepikt worden door een Lysandervliegtuig ([178]) — wat tevens een première voor België is — om hem de lange en gevaarvolle Portugal-route te besparen. Deze totaal ongewone bezorgdheid ([179]) vanwege de R.A.F. toont voldoende het belang aan dat S.O.E. toe-

(174) Het cijfer « I » duidt voldoende aan dat andere materieel-droppingen voorzien werden ; spijtig genoeg zal er geen *Irridiate II* zijn omwille van de slechte weersomstandigheden.

(175) Die duif kwam de 12de aan.

(176) Hij vergezelde Cassart tijdens verschillende verplaatsingen, ook tijdens de laatste.

(177) Voor deze operaties is een voldoende maneschijn nodig.

(178) Dit kleine tweezitstoestel was en bleef het geliefkoosd vliegtuig van S.O.E. wanneer agenten of spionagerapporten moesten gebracht of afgehaald worden. Het is de versie SCW III, niet bewapend, maar uitgerust met een extra-brandstoftank die voor dit soort operaties gebruikt werd. Het parachuteren van materieel en agenten in groep was werk voor grotere vliegtuigen, zoals de Withley.

(179) Dat soort operaties was uiterst gevaarlijk. Voor zover we weten kende als Belg, voor einde 1942, alleen de toekomstige chef van de *Poste de Courriers belges* (P. C.B.), William Ugeux, een zelfde voorkeursbehandeling om terug te keren naar zijn bezette land.

schrijft aan de opdracht en aan het mondeling verslag dat zijn organizator zo snel mogelijk moest geven ([180]).

Jammer genoeg vereist dit soort operatie, of het nu een dropping of een *pick-up* ([181]) betreft, het samenvallen van twee gegevens : volle maan en een heldere hemel. En dit einde van 1941 is biezonder nevelig !

Op 24 november telegrafeert Londen :

« POGEN TWEE LEVERINGEN TE DOEN ELK VAN ACHT CONTAINERS STOP PRIMO NEUFCHATEAU EN VOGELS ([182]) WEES KLAAR ZEVENENTWINTIG EN WACHT OP LIZETTE ([183]) VANAF ZESDE NACHT NA DEZE LEVERING STOP (...) TWEEDE LEVERING ANTHEE (...) ».

Het antwoord komt dezelfde dag :

« VOOR ONTVANGST AKKOORD NEUFCHATEAU MAAR 8 KM TEN ZUIDEN STUUR MINSTENS 200 ELEKTRISCHE DETONATORS ([184]) VOOR LIZETTE 4 DAGEN LATER (...) ».

Spijtig genoeg is het goede weer niet van de partij ! Het vliegtuig met bestemming Neufchâteau vertrekt de 30e, maar Londen signaleert « wolken » en « ontvangstkomitee niet gezien ». Een tweede poging is voorzien voor de nacht van de eerste december ; en een volgende (te Anthée) op zondag de achtste.

De eerste december heerst nog steeds een lokale mist te Neufchâteau ; *sans espoir de changement* geeft Cassart dat terrein op en stelt een ander voor, 6 km. ten zuiden van Beauraing. De R.A.F. weigert echter alle voorgestelde terreinen en vraagt zelfs dat een verkenning zou gebeuren in Frankrijk (de grens is heel dichtbij), want daar vindt men talrijke uitstekende plaatsen.

De derde zijn de berichten die uit Engeland komen niet beter : *Brouillard ici ce soir. Acceptons nouvel endroit* (...) *ouest Vonêche.*

De volgende dag bedankt Cassart voor de *acceptation rapide de Vonêche,* maar ontvangt nieuwe vragen van de R.A.F., die wantrouwig geworden was *CAUSE PILOTE TUE RECEMMENT QUAND CONDITIONS REQUISES N'ETAIENT PAS OBSERVEES* ([185]). Die tegenslagen vergen zeer veel van de zenuwen van hen die dag aan dag met levensgevaar op uitkijk staan

(180) De radiotelegrafist moest ter plaatse blijven en de terugkeer van Cassart of zijn opvolger afwachten.

(181) Het vliegtuig landt, neemt de spionagerapporten en/of de agent op en stijgt onmiddellijk op. Later wordt de *mail pick-up* ingevoerd, waarbij het vliegtuig, zonder te landen, de « post » in de vlucht opneemt.

(182) Duiven.

(183) Lysander.

(184) Cassart, tweede verslag (1944) : *Il y avait aussi dans ce groupement* (Luc) *un mécanicien qui sur mes instructions réussit un excellent modèle nouveau d'altimètre* (om vliegtuigen tijdens hun vlucht te laten ontploffen) *d'un modèle simple* (...) *d'où mes demandes télégraphiques réitérées de détonateurs.*

(185) Het gaat hier niet om een poging ten voordele van het Belgisch Verzet.

naar de twee vliegtuigen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de opvliegende Cassart de vijfde telegrafeert :

« OVERDREVEN EISEN EN GEBREK VERTROUWEN RAF IN GRONDVERKENNING. NEIGING OPGEVEN LISETTE ».

In datzelfde telegram duidt hij voor het materiaal drie terreinen aan, waaronder Neufchâteau, die *CLAIRS SUR CARTE 1/5.000 PHOTOS RAF INUTILES* zijn ([186]). Wat hemzelf betreft, vermits hij afziet van een terugkeer per vliegtuig, vraagt hij het opsturen van talrijke duiven om een *LARGE COMPTE RENDU* te kunnen geven, waarbij hij tevens duidelijk maakt dat het katastrofaal zou zijn moest dat dokument in de handen van de vijand vallen en door hem ontcijferd worden. Hij betreurt tenzeerste het gebrek aan PERSOONLIJK KONTAKT ALLEEN TOELATEND GOEDE UITEENZETTING TOESTAND STUDIES MOGELIJKHEDEN EN UITWERKEN AKTIEPLAN ([187]).

Zonder twijfel is dat ook de mening van de Engelse verantwoordelijken die de 7e antwoorden :

« HEBBEN ZEER STERK AANGEDRONGEN VOOR LISETTE STOP RAF AANVAARDT NU LISETTE VERLATEN VLIEGVELD TWEE KIL NOORD WESTEN NEUFCHATEAU STOP ZE VRAGEN BEVESTIGING TERREIN GOED ZONDER HINDERNISSEN STOP INDIEN WEER MOOI ZULLEN TRACHTEN U TE HALEN ZONDAG MAANDAG DINSDAG AVONDEN STOP (...) ».

...De vreugde van Cassart wordt duidelijk weergegeven, zelfs in telegramstijl :

7.12. DANK AANVAARDING NEUFCHATEAU EN DANK BBC. TERREIN IN ZEER GOEDE STAAT ZIJN KLAAR DEZE AVOND EN VOLGENDE AVONDEN. GROETEN.

Cassart kan zich nu klaar maken : indien de mist wegtrekt, zal hij spoedig in Londen zijn. Indien...

***

Die 7e december dus, de dag van de aanval op Pearl Harbor, is de marconist in kontakt met Londen. Hij kent ([188]) de persoonlijke berichten die door de B.B.C. zullen uitgezonden worden. Wanneer ze om 19 u. 15 *Les Ménapiens sont puissants* doorgeeft, is de operatie voor de avond zelf gepland ; in het tegenovergestelde geval wordt de boodschap *Les Eburons reviendront* uitgezonden. Die zondagavond is het de tweede zin die gehoord wordt door hen die moeten deelnemen aan de expeditie van Neufchâteau, zij

(186) Antwoord op een telegram van de 4de : (...) *DIFFICILE PHOTOGRAPHIER REGION DE NEUFCHATEAU EN TEMPS VOULU.*

(187) Reeds op 26 november had hij twee kontaktdagen gevraagd vanaf het ogenblik van zijn terugkeer.

(188) Sinds 17 uur.

die op uitkijk staan voor een dropping te Vonêche, ...en door de verrader N. die zijn uur afwacht — want, zoals in een roman, is er een (zeer goed geïnformeerde) verrader.

Deze « N », geboren in 1909, is een gewezen onderofficier-piloot van het vliegveld van Nijvel. Hij maakt deel uit van de groep « Luc » van Leuven, geleid door reservekommandant S., *Le Colonel Blanc,* mijningenieur. Cassart ontmoette S. reeds enkele dagen na zijn dropping en S. had hem « N » als zijn rechterarm voorgesteld. Op die manier neemt « N » deel aan de ontvangst van materiaal te Vaux-Chavanne en vervolgens neemt hij de radiotelegrafist van de zending, die geen kontakt kon krijgen, bij hem op, helpt hem bij het uitzenden, met het koderen en ontcijferen... De man in wie men vertrouwen heeft, zal een « Vertrouwensman » ([189]), een *V-Mann* van de Duitse contraspionage worden.

In de ogen van zijn vrienden in Leuven gaat hij voor moedig door, maar hij toont zich reeds baatzuchtig en weinig bewust van het gevaar wanneer hij, bijvoorbeeld, valschermen van Vaux-Chavanne meeneemt om er hemden van te laten maken ! « Hoe is het mogelijk dat ik toen geen achterdocht koesterde ? » zal Cassart in zijn eindverslag schrijven. Maar er is geen wantrouwen. Wanneer Cassart, zijn marconist « Henri » en « John », bestuurder van de fameuze wagen met konsulaire nummerplaat ([190]) de 8ste naar de Ardennen vertrekken, komen zij langs bij « N » om er de zendpost, die zich bij hem bevindt, op te halen, middagmalen te Namen en komen toe in het *Hôtel de Beauraing,* waar andere agenten hen opwachten ([191]).

« Henri » tracht, zoals voorzien, om 15 u. uit te zenden om te weten of de containers gedropt zullen worden, maar stelt jammer genoeg vast dat de elektriciteit op dat ogenblik afgesneden is. Men zal dus moeten wachten op de boodschap van de B.B.C. Eindelijk het *Les Ménapiens sont puissants* ! De poging is voor deze nacht !

Te Brussel heeft « N » zich echter spontaan aangemeld op de zetel van de *Militärbefehlshaber,* Koningsplein. Dit detail toont duidelijk aan dat het hier niet gaat om een geïnfiltreerd agent, want in dat geval zou hij zich gewend hebben tot de G.F.P., in de Dwarsstraat, of had hij gemakkelijk een « diskrete » afspraak kunnen krijgen. Men kan zich afvragen welke zijn motieven zijn. Het kan haat zijn, een gedachte van wraak om persoonlijke redenen. Maar meer waarschijnlijk werd hij gedreven door winstbejag. Dat is in ieder geval wat *Sonderführer* Bödiker ([192]) zal verklaren, wanneer hij na de oorlog zal getuigen : « ...hij heeft zich vrijwillig aangemeld om te verklikken

(189) Letterlijke vertaling van *Vertrauensmann,* een door de *Abwehr* betaald agent.

(190) Wagen met een Zweedse diplomatieke nummerplaat, want bestemd voor de bevoorrading van de ambassade.

(191) Die de *containers* te Vonêche moeten ontvangen.

(192) Burger met de rang van officier. Georg Bödiker, in 1901 geboren, handelaar, is een van de meest aktieve leden van het departement IIIf (Contraspionage netten).

en om de premie te bekomen, verbonden aan dat soort verklikking ». Dat is ook de mening van een andere *Sonderführer,* Otto Weil ([193]).

Volgens deze laatste vraagt « N » in verbinding gesteld te worden « met een Duitse dienst, bij machte een contraspionage-operatie uit te voeren, die hij « helemaal gaar » aanbracht ». Hij werd eerst ontvangen door *Major* Bauman ([194]) vervolgens door een van de hoofden van Departement III f ([195]), *Major* Möhring. Weil begeleidt in zijn hoedanigheid van tolk deze laatste. De Duitsers zijn eerst skeptisch, maar « N » spreekt hen van de « sigaren », die geheimzinnige tuigen door Cassart meegebracht. In de gevechtsvliegtuigen van de *Luftwaffe* geplaatst, ontploffen zij wanneer die een bepaalde hoogte bereiken. Dat interesseert ten zeerste de specialisten, des te meer daar dat soort sabotage hen reeds gemeld werd door een andere van hun agenten ([196]). « N » praat eveneens over de marconist. « Bij die gelegenheid had hij de kode van Henri Verhaegen kunnen zien, gebaseerd op een boek van Balzac ([197]) (...) ; hij had vernomen welke de hulpzin was, die toeliet uit te zenden wanneer de kode verloren was, namelijk *AIDE-TOI LE CIEL T'AIDERA,* het geheim getal ([198]), essentieel om de door Londen uitgezonden berichten te ontcijferen, de oproepindikatieven enz... We hebben dadelijk gekontroleerd bij onze opsporingsdienst, dus de *Funkabwehr* en we hebben vastgesteld dat inderdaad het bestaan van deze post ontdekt was geworden in de streek van Leuven... ».

Vervolgens spreekt « N » van de geplande operatie te Neufchâteau en van het B.B.C.-bericht, om die aan te kondigen. Het volstaat dus geduld uit te oefenen tot 21 u., maar, daarvoor worden, « op goed geluk », bepaalde troepen ter plaatse gestuurd. Men kan zich inbeelden hoe de verzetsmensen in hun *Hôtel de Beauraing* wachten, zoals de Duitsers en « N » het doen in de zetel van de *Geheime Feldpolizei* te Brussel, en hoe opgewonden de enen zowel als de anderen zijn wanneer zij horen dat « het » voor deze nacht is. Terwijl de troepen van de G.F.P.-Namen zich op weg begeven — 1 *Feldpolizeikommissar,* 1 *Sonderführer,* 1 sekretaris en 6 manschappen — alarmeert men de *Kreiskommandantur* van Neufchâteau, uiteraard, maar ook die van Aarlen en Bastenaken, alsmede een *Jagdkommando* van het *Lds Btl.* 367. Uit Brussel vertrekt een wagen met drie officieren van de *Abwehrstelle* en van de *Luftgau* ([199]).

(193) Otto Weil, geboren te München op 21 maart 1911, hoteldirekteur. Hij werkte eerst te Bordeaux en komt in november 1941 naar Brussel op het departement IIIf. Over « N » verklaart hij : *D'après moi (N) n'a eu qu'un mobile de lucre en dénonçant Cassart.*

(194) Van het Bureau IL (spionage voor rekening van het luchtleger).

(195) Contraspionage.

(196) Een « goede agent » die toen juist de lijn L.L.L. deed springen, waarvan het eindpunt Londen was.

(197) De volgende dag werd het reeds aangekocht.

(198) T 1.805 voor Cassart : we kunnen hier uiteraard niet de gebruikte kodes tot in het detail ontleden.

(199) Vertegenwoordigt de *Luftwaffe* in het ambtsgebied van de *Militärverwaltung.*

In de namiddag is « John » met de auto vertrokken om te zien hoe het terrein is, want er is sneeuw beginnen vallen. Hij keert terug naar Beauraing en vertrekt 's avonds opnieuw, met Cassart en Verhaegen, een kwartier na de uitzending van het B.B.C.-bericht. We laten Jean Cassart aan het woord ([200]) :

> « Vreugde ! We vertrekken iets later naar Neufchâteau, waar we slechts iets voor elf uur aankomen omwille van de ijzel. De wind zit steeds in het westen en we zetten onze valiezen op de verkende plaats ([201]). We hebben ons wat gehaast en John stelt vast dat hij zijn rijvergunning in de auto vergeten is : hij keert terug om die te halen, terwijl Henri en ikzelf het eerste rode licht plaatsen, vervolgens de valiezen, daarop een tweede witte lamp op 100 meter ten westen van de eerste, ten slotte de derde witte lamp op 50 meter ten noorden van de tweede ([202]). We gaan terug naar de eerste lamp wanneer Henri me bruusk doet stilstaan, terwijl hij me zegt te horen spreken. De maan begint op te komen, we geloven schaduwen te zien, zijn ongerust ! Duitsers of boeren ? (...) ».

Zoals men het kan veronderstellen zijn het wel degelijk Duitsers. De *Feldgendarmen* van Neufchâteau, gealarmeerd om 22 u. (1 officier en 18 manschappen) hebben reeds het verlaten vliegveld in het oog en zoeken de wagen met de konsulaire nummerplaat (nr. 888) die « N » aan Brussel had meegedeeld. Om 23 u. 30 komt de versterking uit Aarlen (1 officier, 15 manschappen) en uit Bastenaken (1 adjudant en 13 manschappen) aan.

Op dat ogenblik komen Cassart en « Henri » in kontakt met de vijand :

> « Ik zeg aan Henri dat ik precies wil weten wat er hier gebeurt, laad mijn browning en stap naar de schaduwen toe. Na enkele passen houdt Henri me opnieuw tegen : « Let op », zegt hij me, « ze zijn met vijf en wij slechts met twee ». Een sekonde aarzeling. Henri, die beter ziet dan ik, meent vijf helmen te onderscheiden. Plots kreten : *Wer da ? Halt !* Ik roep Henri, die aan mijn rechterkant is, toe zich « weg te maken » ([203]) en hij duikt naar links in een hoek van 90° ten opzichte van de richting die ik insla.
>
> (...)
>
> Het terrein daalt, wat mijn vlucht zeer veel vergemakkelijkt. Schietpartij en geroep in het Duits. Ik ben geraakt aan de linkerarm, maar ik voel niets vochtigs. Ik klauter over verschillende omheiningen (...), waad door een beek, glij uit, val en verlies mijn browning. De beklimming van de tegenoverliggende helling is zeer pijnlijk. Bijna bovengekomen, ga ik in de richting van een sombere massa. Wanneer ik er ongeveer ben : *Halt !* Ik draai 90° naar links weg en krijg twee geweerschoten. Ik wou verderlopen, maar kan niet meer. Ik ga langs een muur, die van het kerkhof van Neufchâteau, aan de voet waarvan zich enkele struiken bevinden (...), waarin ik me verberg (...). Ondertussen heb ik een nieuwe schietpartij gehoord, aan de kant van het vliegveld. Incidenten langs de kant van John misschien ? Het is Henri, van wie ik het lot niet ken, die erin slaagt te ontsnappen. (...) ».

---

(200) Eindverslag, Londen (1944).

(201) Cassart vergeet een detail dat « John » precizeert : *A peu près à l'endroit où nous avions décidé de garer la voiture nous avons vu* (...) *un homme qui se promenait. Nous ne nous sommes pas arrêtés et nous avons fait un détour pour revenir à cet endroit.*

(202) *Les lampes cachées au fond de légères cassettes ne peuvent éclairer que vers le haut, elles sont discrètement essayées et ne seront allumées que lorsque l'avion, repéré au bruit du moteur, arrivera dans le secteur* (Jean Cassart, 1977).

(203) Henri Verhaegen is een Vlaming en werd door Cassart in het Nederlands verwittigd.

« Henri » van zijn kant vertelt het avontuur in de derde persoon ([204]). Hij loopt eerst in zigzag naar de weg, valt en wordt door vier Duitsers omsingeld ; « ze tastten hem af, namen hem zijn revolver af, ongeveer 40.000 fr., al zijn papieren en zelfs zijn identiteitskaart ». « Daarop ondervroegen ze hem, terwijl hij enkele klappen kreeg om een antwoord te bekomen, en brachten hem naar de rode lamp (...) ».

« Om tijd te winnen », antwoordt Henri op de vragen, toont waar zich de twee andere lampen bevinden... en bevindt zich ten slotte in het gezelschap van één enkele adjudant, die hij meelokt « een honderdtal meter verder dan de tweede lamp ». Daar « gebruikte hij een list, die hij kende » ([205]) en slaagde erin zijn bewaker te ontwapenen. Nu vlucht hij op zijn beurt onder de vuurschoten. Eindelijk bereikt hij een bos, en, aan de arm gewond, loopt hij gedurende vijf à zes kilometer door de met sneeuw overdekte velden « en soms rolde hij zich over de sneeuw om de sporen uit te wissen ». Hij komt in een dorp aan « (...) en de laatste deur van het dorp ging hij binnen ; hij bevond zich in een hut met brandhout en hij versperde de deur ».

De derde spitsbroeder, die teruggekeerd was naar de wagen om er de rijvergunning te zoeken, werd bij zijn terugkeer « gevat in een hevige schietpartij, die terzelfdertijd van alle kanten uitbrak. Afgesneden van Cassart en Henri », vertelt hij, « ben ik erin geslaagd het vliegveld, waar we ons bevonden, te verlaten en me in een bos aan de oostkant van het terrein te verschuilen. Ik ben er gebleven om de gebeurtenissen af te wachten, toen omstreeks middernacht het vliegtuig aankwam » ([206]).

Want, zo onze drie voorlopig in veiligheid waren, bleef nog het vliegtuig.

Het verslag ([207]) dat 's anderendaags door de *Feldkommandant* van Namen werd opgesteld, vermeldt het volgende :

> « 23.30. Schietpartij op het vliegveld.
>
> 0.30. Melding van de ontdekking van twee valiezen ([208]) (...). Tevens vermeldt het verslag dat twee burgers gezien werden die bij de valiezen wilden komen. Een van hen werd aangehouden, maar kon opnieuw ontsnappen. Een portefeuille, met een identiteitskaart en geld, alsmede een pistool werden van de aangehoudene afgenomen (...). De *Feldgendarm* maande de gevangene aan de plaats van de lichtsignalen aan te duiden. Van die gelegenheid gebruik makend slaagde de gevangene erin te ontvluchten. Een salvo in zijn richting miste het doel omwille van de duisternis (...) De achtervolging werd onmiddellijk ingezet, maar leidde niet tot de gevangenneming van de twee vluchters. Op datzelfde ogenblik werd gemeld dat de lichtbakens gevonden waren. Het bevel werd gegeven de lampen aan te steken.

(204) Misschien een gedikteerd verslag : *Présent : Capitaine Dobson*, s.d.

(205) *Closed-combat*-training was niet overbodig.

(206) « John », verslag van 12 november 1942. Om terug in Vonêche te komen legt hij te voet 60 km. af.

(207) G.R.M.A., T 501, R 96, fr. 519-522.

(208) Jean Cassart maakte er, uit zijn geheugen, een inventaris van op : we onthouden dat ze officiële dokumenten, inlichtingen, verslagen, waaronder een verslag *Benoît*, bevatten.

(...)

0 u. 45. Aankomst van de G.F.P. 739 van Namen (...)

0 u. 55. Een vijandelijk vliegtuig vliegt over Neufchâteau en over het vliegveld. Ingevolge een lange draaibeweging veronderstelt men dat het vliegtuig zich niet op een landing voorbereidde en op initiatief van de *Kreiskommandant* vroeg men de tussenkomst van nachtjagers (...) (209) ».

Om 1 u. 55 draaide het vliegtuig nog altijd rond, want de piloot weet niet welke beslissing te nemen : hij ziet het terrein, de lampen juist geplaatst, maar er ontbreekt een herkenningsteken, de letter L — alleen gekend door de leider van de zending — die hem in morse moet doorgeseind worden. En terwijl hij aarzelt, vloekt Cassart, die zich nog steeds tegen de muur van het kerkhof verbergt :

« De piloot geeft motorstoten, die hem moeten doen herkennen (...). De motorstoten worden herhaald. Ik begrijp dat Dufort er zich over verbaast het sein niet te zien. Hij zal dus niet landen. Hij overvliegt het plein op lage hoogte, met zijn boordlichten aangestoken (...). Oh, hem niet kunnen verwittigen ! Red je toch, vermits het sein er niet is en ik roep hem een lange reeks scheldwoorden toe ! ».

De piloot neemt uiteindelijk een beslissing en landt bij de rode lamp (210). De Duitsers zeggen zelfs dat hij uit zijn cockpit kwam, maar hij liet gelukkig zijn motor draaien. Van zodra hij een verdachte aanwezigheid bemerkte, steeg hij onmiddellijk terug op :

« Wanneer de eerste gendarmen op ongeveer dertig meter van het toestel waren gekomen, gaf de piloot gas (...) en op dat ogenblik openden alle toegelopen gendarmen het vuur. Een honderdtal schoten werden afgevuurd en meerdere troffen zeker doel. Maar toch slaagde het toestel erin op te stijgen en weg te vliegen in een bocht naar het oosten toe » (211).

En zo kan men zeggen dat, wanneer de wagen van de *Abwehr* eindelijk in Brussel aankomt — het is 2 u. 30 — de balans maar zwak is in vergelijking met wat de Duitsers hadden kunnen verhopen. De ramp kon vermeden worden. De enige, maar toch belangrijke buit is de inhoud van de twee achtergelaten valiezen. Ze bevatten vele inlichtingen die aan de Duitsers een preciezer beeld zullen geven van de omvang van het fenomeen van het verzet dat zij veroorzaken, want men vindt er sporen in terug van verschillende

(209) Die niet tussenkomen op dat moment, want de piloot kan nog altijd beslissen te landen, zoals dat hier het geval zal zijn. De Lysander zal ook niet aangevallen worden op de terugweg. We zullen nooit weten of het hier gaat om vermoeidheid van hen die op de loer lagen dan wel over een gemist maneuver !

(210) Hij moest het niet doen, maar het is een dappere kerel en zoals Cassart het me zelf schreef (1977) : *...le pilote Dufort, courageusement, peut-être aussi avec quelque sympathie indulgente envers ce maladroit de Cassart qui devait avoir oublié le code... atterrit !*

(211) De piloot zal erin slagen naar zijn basis terug te vliegen, maar is praktisch leeggebloed, zoals hij het zelf zal meedelen aan Cassart in 1976.

groepen met dewelke Cassart in verbinding staat ([212]). Daarentegen, geen namen, dus daar geen mogelijkheid voor aanhoudingen. Zo Cassart er in slaagt Engeland te bereiken, is niets verloren. Hij beschikt nog over een troef : het radiokontakt, dat hij ten andere gebruikte om zijn tegenslag te laten kennen ([213]) :

> « BEN IN HINDERLAAG GEVALLEN. WERDEN GEKWETST. HEBBEN TWEE VALIEZEN VERLOREN MET VEEL DOKUMENTEN EN ONZE IDENTITEIT. WIJ SLAAGDEN ERIN ONZE VRIENDEN TE VERWITTIGEN OM SCHADE TE BEPERKEN. GROTE BEWONDERING VOOR PILOOT (...) HOPEN DAT HET MOGELIJK ZAL ZIJN OPERATIE LATER OPNIEUW TE PROBEREN. ZONIET ZULLEN WEGGAAN NAAR FRANKRIJK WANT GEVAAR VOOR ONZE VRIENDEN DIE ONS VERBERGEN » ([214]).

Een ding staat vast : de zaak van Neufchâteau is niet te wijten aan het toeval, er was duidelijk een hinderlaag gelegd. Er is dus een verrader die een enorm potentieel risico vertegenwoordigt : de inlichtingen die hij gegeven heeft kunnen niet van een ondergeschikte komen : hij moest de datum en de vertrekplaats van het vliegtuig kennen : dat was natuurlijk in geen geval een publiek geheim !

***

In weerwil van de georganizeerde patrouilles en de verschillende kontroleposten die 's nachts geplaatst werden, komen Cassart en « Henri » in de vroege morgen uit hun respektieve schuilplaatsen, vermijden de belangrijke stations en ontmoeten elkaar ten slotte in hetzelfde kompartiment van de trein die naar Bastenaken rijdt. Vandaar begeven ze zich naar het dorp Grand-Halleux, waar ze bij Emile D., Adjudant bij de Ardense Jagers, een veilige schuilplaats vinden, waar ze zullen kunnen rusten en hun lichte kwetsuren verzorgen.

De volgende dag gaat Adjudant D. naar Luik en Brussel om de belangrijkste betrokkenen te verwittigen, onder wie de drie leiders van *Luc* (Cauvin en Leclercq die onverrichterzake van Vonêche teruggekeerd zijn daar de operatie *Containers* door Londen afgelast werd, waarschijnlijk om « technische » redenen ([215]) en Bernard, die in de hoofdstad was gebleven).

(212) Verklaring van Otto Weil : *Les documents découverts sur place ont été immédiatement examinés et grâce aux renseignements que (« N ») m'avait donnés concernant le code de Cassart et de (...) je suis parvenu à déchiffrer un document qui établissait le contact du groupe de Cassart avec environ onze services de renseignement différents dont notamment le service « Luc ».*

(213) Niet gedateerd telegram, dat slechts op 16 december aan de Belgische Veiligheid wordt overgemaakt.

(214) Dit bericht werd gekopieerd en ontcijferd door de *Funkabwehr* (konfrontatie Weil-« N » op 31 maart 1947).

(215) *Nous étions avec Bob (...), il y avait Georges, il y avait moi, Pierrot L.* (toekomstig marconist van *Marc*) *et nous devions aller à un parachutage à Vonêche. (...) Le souvenir de Vonêche est un souvenir extraordinaire (...) l'attente, la nuit entre minuit et deux heures du matin, dans cette prairie toute plate, entourée de bois, où il y avait 20° sous zéro... Et je me souviens qu'on a dansé le « Lambeth Walk » (...). On dansait et on chantait sous le clair de lune (...)* (Interview Cauvin, 1976).

(...)

« Ik kreeg bevel me onmiddellijk naar Brussel te begeven om de dienst op de hoogte te brengen (...) Tevens had ik bevel gekregen me ten huize van bepaalde personen te begeven die kompromitterende papieren moesten doen verdwijnen. Na mijn opdracht uitgevoerd te hebben, ben ik naar huis teruggekeerd en heb ik Meneer Cassart verwittigd dat mijn verslag in Leuven was afgegeven.

De volgende dag is Meneer Cassart naar Brussel vertrokken (alhoewel ik hem aangeraden had bij mij te blijven), langs Leuven (...) Wij hadden afgesproken dat hij de volgende woensdag bij mij thuis zou terugkeren » ([216]).

Donderdag de 11e is Cassart te Luik, de 12e te Brussel :

« ...waar ik aankom bij het vallen van de nacht. Ik ga dadelijk naar de Louizawijk, waar ik erop rekende Commandant Bernard, advokaat Cauvin, de H. Leclercq en John te vinden. Helaas is er een vergissing in het huisnummer ! (...)

Ik heb geen keuze, het is mama die de volgende morgen een afspraak zal maken met de H. Leclercq, die zij op zijn kantoor zal ontmoeten (...) De afspraak wordt vastgelegd om 7 u. in het *Café de la Ville de Liège* ».

De 13e december begeeft hij zich naar Leuven... bij « N » ! Hij vraagt hem bepaalde agenten te Leuven te verwittigen en hem tevens een dienst te bewijzen :

« Daar ik niet wist in welke richting mijn achterdocht moest gaan, wil ik niet meer te Brussel logeren in geen enkel van de plaatsen, waar ik tot hiertoe geweest ben (...) Nochtans voor het geval dat ik soms een avond in panne zou vallen te Brussel, moest ik toch kunnen beschikken over een voorlopige schuilplaats, een mogelijke plaats om onder te duiken en ik denk aan Mevrouw J. (...). Ik wilde een afspraak met haar maken. « N », aan wie ik het probleem uiteenzette, wil het haar wel vragen. Hij gaat deze namiddag voor sluitingstijd naar Brussel en zal Mevrouw J. zeggen dat ik haar graag zou ontmoeten die avond, om 6 u. 30 in het *Café de la Ville de Liège*. Ik meen op die manier het meeste tijd gewonnen te hebben ».

Hij laat bij « N » een van zijn revolvers achter (« N » weet derhalve dat hij gewapend is) en neemt het kode-boek van « Henri » mee. Hij vertrekt uit Leuven naar Mechelen en vindt er onderdak. Te Brussel stapt hij af aan het Noordstation om 6 u. 31 en gaat de *Ville de Liège* binnen voor zijn eerste afspraak.

Onnodig te zeggen dat « N » ondertussen gebruik maakt van de buitengewone kans die hem geboden wordt. « Theo » — want nu hij officieel agent van de *Abwehr* is ([217]), heeft hij recht op een « oorlogsnaam » — maakt de afspraak met Mevrouw J. en verwittigt zijn chefs, in dit geval Weil die hem het telefoonnummer van zijn dienst gegeven had « waar hij me kon doen oproepen onder mijn naam « Walter » *alias* waarvan ik me bediende voor alle kontakten met hem » ([218]). Wanneer « N » zich aanmeldt, is het al laat en

(216) Zie *infra*, p. 82.

(217) « N » ontving eerst enkele duizenden frank, vervolgens een vast maandloon van 4.500, achteraf 6.250 fr., met daarenboven nog een onkostenvergoeding en een speciale premie van 50.000 fr.

(218) Verslag ondervraging Weil, reeds aangehaald.

het is zaterdag. Weil « stond op het punt de dienst te verlaten ». Maar « N » deelt de « aanwezigheid van Cassart » in de *Ville de Liège,* Brabantstraat mee. Hij duidt precies de plaats aan en geeft een voldoende juiste beschrijving om hem gemakkelijk te herkennen. Weil besluit dan een van zijn oversten aan te spreken, *Hauptmann* Schellewald ([219]), hoofd van het Bureau III f van de *Abwehrstelle* van Luik, die echter ook vaak in Brussel werkt onder bevel van *Major* Möhring :

> « Enkele dagen na de mislukking van de onderneming te Neufchâteau (...) heeft Weil me opgebeld bij mij thuis (...) Ik denk dat het een zaterdagnamiddag was, omstreeks 17 u. Hij vertelde me dat zijn informateur, d.w.z. N. hem zojuist verwittigd had dat Cassart zich op dat ogenblik zelf in het *Café A la Ville de Liège,* Brabantstraat, bevond. Daar de leden van de G.F.P. de gewoonte hadden van het weekeinde te genieten om rust te nemen, hebben we, na diskussie met Weil, en gezien de mocilijkheid beschikbaar G.F.P.-personeel te vinden, besloten zelf de aanhouding te verrichten. Op dat ogenblik had ik juist mijn schoonbroer en een van zijn kameraden bij mij, beiden officieren van de *Wehrmacht* aan wie ik vroeg ons te vergezellen om ons zo nodig bij te staan. We zijn er met ons vieren naar toe getrokken. De twee officieren zijn eerst de gelegenheid binnengestapt en zetten zich aan een tafel bij de ingangsdeur. Vervolgens zijn Weil en ikzelf binnengegaan. N... had aan Weil het signalement van Cassart meegedeeld en had daarenboven precies aangeduid waar hij zich in het café bevond, in gezelschap van een vrouw (...) » ([220]).

Deze dame is natuurlijk Mevrouw J. Zij kent Cassart sinds 1940 toen hij haar nieuws kwam brengen van vrienden die in het niet-bezette Frankrijk verbleven. Zij heeft hem tweemaal teruggezien in 1941 en is sinds dan zonder nieuws. Ze heeft nochtans de afspraak aanvaard die haar diskreet werd meegedeeld in de winkel waar zij werkte.

> « Op de afspraak aangekomen in de *Ville de Liège* iets voor 6 u. 30, kwam Kapitein Cassart bijna onmiddellijk bij mij. Hij vertelt me grote zorgen te hebben (...) Hij vroeg me in welke mate hij op mij kan rekenen zo hij op een avond in Brussel zonder onderdak zou zijn (...) Ik gaf hem mijn adres (...) We waren een biezondere manier van bellen overeengekomen, waardoor ik hem zou kunnen herkennen, toen twee heren in burger, die we niet hadden zien binnenkomen de kapitein plotseling bij de polsen en bij de schouder namen, terwijl ze zegden : « U bent aangehouden » » ([221]).

Cassart besteedt natuurlijk meer aandacht aan het gaan en komen : het is, verre van, niet zijn eerste klandestiene afspraak en hij weet zich nu opgejaagd ; nochtans :

> (...)
>
> « Zij gaat heel vriendelijk akkoord met mijn vraag : ondertussen hadden twee Duitsers in uniform plaats genomen aan de tafel aan onze rechterzijde, daarna plaatsten twee burgers zich aan de tafel links. Ik had er geen aandacht aan besteed en opeens neemt een van hen me bij de polsen en zegt : « Meneer, U bent aangehouden ». Onmiddellijk is alles me duidelijk : N... ! Terwijl de twee Duitsers in uniform opstaan, ploft

(219) Geboren in de Warthe op 18 november 1893, Dr. in de ekonomische wetenschappen, handelsdirekteur, deelnemer aan WO I, ging in 1939 naar de *Abwehr* over.

(220) Ondervraging Schellewald, 18 april 1947.

(221) Verklaring Mevr. J., 5 januari 1945.

> een burger onmiddellijk zijn hand in de rechterzak van mijn mantel, haalt er een browning uit, terwijl hij zei : « Ik dacht het wel ».
> Het spel is verloren, nu moet er betaald worden ».

Maar blijft nog de tweede afspraak, die met Leclercq en Cauvin op dezelfde plaats om 7 u., wat natuurlijk een ernstige fout is, maar de tijd was geteld en de verplaatsingen gevaarlijk. Gelukkig wist « N » niets af van deze tweede ontmoeting en wanneer Leclercq, even voor zeven uur, de gelegenheid binnenstapt, ziet hij dat Cassart omringd is en hij gaat een biertje aan een andere tafel nemen. Cauvin komt op zijn beurt aan en beschrijft de scène met de juistheid en de zin voor het beeld van de echte beroepsfilmer die deze advokaat van vorming is.

> « Ik kom voor het Café waar Georges reeds sinds enkele minuten binnengestapt was omdat ik wat geklungeld had met mijn sleutels, omdat ik er helemaal zeker van wilde zijn dat de wagen gesloten was vermits we na deze afspraak moesten vertrekken om ons gedurende enkele dagen uit de circulatie te houden. Achter de draaideur is er een gordijn. Men bevindt zich dus in het donker in die draaideur ; dan het gordijn en men komt plotseling in een hel verlichte plaats terecht. Ik sta als aan de grond genageld. Voor mij zie ik een rechthoekig café. Op het einde rechts de toonbank, een meisje achter de toonbank, een jongen leunt aan tegen de tapkast, rechtover het meisje, met de mond open, links een hele reeks tafels en op het einde een deur naar de toiletten. En in dit café, onmiddellijk naar links, wanneer mijn blik naar links gaat, zit een man : Georges Leclercq. En drie tafels van hem... vier of vijf tafels verder, de rug van een vrouw, Cassart omringd door twee of drie Duitse militairen. Het is op dat ogenblik dat ik die schok had (...) De Duitsers zeiden geen woord. Het was volslagen stil, men zou een vlieg gehoord hebben in die gelegenheid. De jongen stond vastgenageld aan de toog. De vrouw zag er verschrokken uit. Het is heel eenvoudig, men had een foto kunnen nemen, zo onbeweeglijk was het beeld (...) » ([222]).

Ondanks de schok verliezen beide leiders van *Luc* hun koelbloedigheid niet. Cauvin gaat bij Leclercq zitten en begint met hem, in die drukkende stilte, te praten over... aan- en verkoop van sardines. De Duitsers hebben niet de reaktie, die normaal zou schijnen, nl. hun identiteit te kontroleren — soldaten, meer vertrouwd met dat soort arrestaties dan officieren, zouden dat misschien wel gedaan hebben ? — en verlaten met hun gevangenen het café ([223]). Wanneer zij iets later de wagen met de nummerplaat 444 zullen ontdekken (die door « N » eveneens doorgegeven was vóór Neufchâteau) ([224]), is het te laat ; Leclercq en Cauvin zijn te voet vertrokken !

Voor Jean Cassart is het lot gekeerd, alleszins voor het ogenblik. Toch wordt er, dank zij zijn voorbeeldige houding tijdens de ondervragingen, geen enkele aanhouding verricht in de schoot van de Dienst *Luc,* waarvan de verantwoordelijken ditmaal daarenboven het « geluk » hadden de aanhouding bij te wonen : Iedereen zal dus in de kortst mogelijke tijd verwittigd worden.

Voor Leclercq en Cauvin is het terrein ditmaal voorgoed aangebrand. Bernard, John Mahieu en hun echtgenotes die evenzeer gekompromitteerd

(222) Interview Cauvin, maart 1977.
(223) Mevr. J. zal vrijgelaten worden op 26 juni 1942.
(224) Het gaat om een wagen op naam van de Duitser Karel Druschky (zie *infra,* p. 85, noot 237).

zijn, hebben Brussel reeds verlaten op maandag de 15e ([225]). De situatie van Cauvin is uitermate kritiek want brieven, waarin zijn naam vermeld wordt, werden ontdekt in de wagen, die hen naar de afspraak gebracht had. Zij duiken dus onder in afwachting dat het ogenblik gekomen is om naar Frankrijk te vertrekken.

Maar « N » is nog altijd niet ontmaskerd. Zijn « werkgevers » geven hem opdracht in kontakt te blijven met de agenten van *Luc,* die hij kent. Het doel is niet ze onmiddellijk aan te houden, dat zou zonder twijfel de « Gestapo » (*Sipo-SD*) in dergelijk geval wel doen. Voor de *Abwehr* en zijn politie, de G.F.P., kan dat wachten : er is beter te doen. De marconist moet gevonden worden. Twee agenten, die van elkaars bestaan niets afweten, zetten zich aan die taak : « Theo » (« N »), die we reeds goed kennen en « Rougeron ». Alle twee draaien rond de agenten van S. te Leuven ([226]). Ten slotte ontdekt « N » de schuilplaats in Grand-Halleux, « Rougeron » verkent de omgeving en de G.F.P. besluit tot de aanhouding van « Henri » en zijn gastheer, adjudant D., over te gaan op 17 januari, de dag zelf waarop Cassart gezegd had terug te zijn ([227]). Sinds kort verblijft « Henri », als voorzorgsmaatregel, niet meer te Grand-Halleux, maar niet ver daarvandaan te Arbre-Fontaine. D. is dus alleen thuis. Wanneer er aangebeld wordt, staat hij op. Hij gelooft dat het Cassart is, opent de deur en staat pal voor een kapitein en drie onderofficieren, die het huis beginnen te onderzoeken, de zolder, vervolgens de mansardes, de kamer in gereedheid gebracht voor Cassart...

> « (...) Toen we op de overloop kwamen vroeg de officier me «Welke is die kamer ? » Ik antwoordde hem : « Het is de kamer van mijn vrouw, ze ligt nog te bed, maar gaat maar binnen ». Hij wilde niet binnengaan. Ik ging toch in de kamer (...) Ik nam mijn revolver en laadde die.
>
> (...)
>
> Terug op de overloop, mijn revolver tegen mijn broek gedrukt, zag ik mijn zoon midden tussen hen staan (...)
>
> De officier stond met zijn rug gedraaid, met de neus tegen de deur van de badkamer (waar de zendpost zich bevond) die gesloten was : hij wachtte tot men hem de sleutel zou overhandigen. Aan de andere zijde van mijn zoon stonden de drie onderofficieren. Toen ik me te midden van hen bevond vroeg de officier me : « Wat is er daar ? ». Ik bekeek hem (...) en vuurde mijn eerste schot af, dat hem onder het linkeroog trof. Ik draaide me naar rechts en vuurde nog drie keer : twee onderofficieren geraakt in het hart vielen op slag neer. De derde probeerde toch te ontsnappen door zich in de kamer van de H. Cassart te verschuilen. Maar hij struikelde, wankelde en viel, waarna hij zich op de knieën zette, met de handen in de lucht als om zich over te geven : op dat ogenblik schoot ik hem een kogel in de lever (...) » ([228]).

(225) Leclercq en Cauvin zullen op 27 januari 1942 vertrekken.

(226) « Theo » hangt van Weil af, « Rougeron » van Schellewald ; dus van de twee verantwoordelijken voor hetzelfde departement contraspionage. Maar de cloisonering is zover doorgedreven dat de twee *Vertrauensleute* elkaar niet kennen ; ...ze zullen zelfs elkaar wederzijds aangeven bij hun respektieve chef ! Men kan nooit genoeg benadrukken hoezeer het gebrek aan verstandhouding, zelfs in de schoot van dezelfde politieformatie, in de kaart speelde van de verzetsstrijders.

(227) Zie *supra,* p. 78.

(228) Aktiviteitsverslag, 17 januari 1942.

D. gaat dan naar de badkamer, vernietigt de zender, snelt naar beneden en, daar er wachtposten voor zijn deur stonden, slaagt erin te ontsnappen langs het kolenkeldergat en loopt « Henri » tegemoet.

Alles is nu gedaan. Cassart aangehouden, de « drie *Lucs* » op de vlucht, blijft er nog alleen over Londen te *doen* verwittigen door een andere zender ([229]), de 20ste :

> « WERD VERZOCHT U VOLGEND BERICHT DOOR TE ZENDEN. VOOR WAR OFFICE VOOR GENERAAL VANWEGE VICTOR ([230]). JACQUES AANGEHOUDEN BRUSSEL. GROEPEN VERWITTIGD DIE ONMOGELIJKE VOOR BEVRIJDING ZULLEN DOEN (...) VICTOR BEDREIGD MAAR GERED NA VIER VIJANDEN NEERGESCHOTEN VERNIELDE POST ECHTER VERLOREN. SLEUTELS KODE ONTDEKT DOOR VIJAND. VRAAG LISETTE VOOR BINNEN TWEE MAANDEN (...) VERLATEN VLIEGVELDEN WORDEN IN HET OOG GEHOUDEN. ZO GEEN LISETTE ZAL TRACHTEN TE VERTREKKEN VIA FRANKRIJK MAAR ZEER MOEILIJK ».

***

Dat is het laatste bericht van de zending *Hireling*. Alvorens te trachten er een balans van op te maken, laten we eens onderzoeken hoe deze dramatische gebeurtenissen voorgesteld worden door de *Geheime Feldpolizei* in zijn halfmaandelijkse aktiviteitsverslagen en, meer bepaald, in het verslag voor de periode van 15 tot 31 december 1941 ([231]). Dat zal ons iets leren over de werking van de Duitse polities.

Zoals gewoonlijk behandelt Hoofdstuk II de belangrijke gebeurtenissen, die de Veiligheidspolitie aanbelangen (*Wichtige sicherheitspolizeiliche Ereignisse*). We vinden er een spoor van de mislukte aanhouding te Grand-Halleux, het verslag waarin gemeld wordt dat *Feldpolizeisekretär* Hillebracht van de groep 648 neergeschoten werd, terwijl drie hulpkrachten van de *Feldpolizei* ernstig gekwetst werden. De schuldige is gevlucht en alhoewel alle middelen voor de achtervolging onmiddellijk werden ingezet, is hij nog niet teruggevonden. Daarom wordt zijn naam, zijn beschrijving en zijn foto in de opzoekingsberichten verspreid door het Centraal Bureau voor de bezette gebieden van Frankrijk, België en Nederland ([232]). Hij wordt *wegen Mordes gesucht*.

In gans deze zaak spelen *Abwehr* en G.F.P. geen erg glansrijke rol. Maar men kan een of meerdere doden niet in de doofpot steken, zoals men de ganse zaak van de landing te Neufchâteau heeft weggemoffeld, waarop geen enkele toespeling wordt gemaakt in het verslag over de eerste helft van december !

---

(229) Alhoewel nog niet geïdentificeerd, gaat het hier ongetwijfeld om een radio van *Clarence*.

(230) Noodsignaal, « Victor » duidt dan Henri, « Jacques » Cassart aan.

(231) G.R.M.A., T 501, R 108, fr. 346-394.

(232) *MELDEBLATT der Fahndungszentrale für die besetzten Gebiete in Frankreich, Belgien und Holland*, nr. 75, 3 januari 1942.

De aanhouding van Cassart wordt vermeld in het Hoofdstuk III, dat handelt over contraspionagezaken. Men leest er op pagina 8 :

> « ...De 13e december werd de gewezen Belgische officier Jean Cassart, geboren te Antwerpen op 2 juni 1906, aangehouden, verdacht van spionage. Cassart werd in het bezit gevonden van een groot aantal belastende dokumenten ([233]) waardoor men een groot aantal medewerkers kan veronderstellen. Deze stukken bevatten onder andere dokumenten over de installaties van de *Wehrmacht,* legereenheden en vliegvelden. Men veronderstelt dat de vertegenwoordiger van een Duitse firma eveneens aan deze organizatie inlichtingen gegeven heeft met betrekking tot zijn onderneming. Tijdens een latere, belangrijkere aktie ([234]) werden vier leden van deze spionage-organizatie aangehouden. De opzoekingen gaan verder ».

Volgen dan twee paragrafen, die niets te maken hebben met de voorgaande (een eerste over een aktie te Evere, een andere te Vilvoorde). Ten slotte komt, in een vierde paragraaf, de auteur van het verslag terug op de zaak van Grand-Halleux, zonder te precizeren dat zij in een ander hoofdstuk vermeld werd, noch dat zij rechtstreeks verband houdt met de arrestatie van Cassart :

> (...)
>
> « Een aanhoudingsbevel werd uitgevaardigd door de *Abwehr Belgien* in een lopende spionagezaak tegen een radiotelegrafist op vlucht, wiens aanwezigheid gemeld werd in het dorp Grand-Halleux (...) Tijdens de huiszoeking, die daarop plaatsgreep, werd een volledige korte golfzendinstallatie gevonden en gegrepen. Men heeft nog altijd de hand niet kunnen leggen op de radiotelegrafist ».

Men ziet hoe deze rapporten met voorzichtigheid moeten gelezen worden en hoe, inderdaad, de bestemmelingen ([235]) weinig of slecht ingelicht werden en alleen maar een verdraaid beeld van de aktiviteit van de G.F.P. kregen : men zwijgt over een mislukte onderneming, men vermindert de uitwerking van een tweede. Daarom ziet men zich verplicht te liegen in een volgend rapport : Cassart wordt aangehouden « in bezit » van talrijke dokumenten ; het gaat hier natuurlijk om de dokumenten uit de valiezen die te Neufchâteau in beslag werden genomen ! Wat de *grösserer Aktion* betreft, die toeliet vier personen aan te houden, die schijnt me eerder tot de myte dan tot de werkelijkheid te behoren : zou het hier gaan om de aanhouding van Mevrouw Cauvin ([236]) en van twee onbekenden, waaronder misschien de Duit-

---

(233) *Umfangreiches Belastungsmaterial.*

(234) *Einer grösseren Aktion.*

(235) *Verteiler : Leitender Feldpolizeidirektor.*
Feldpolizeichef der Wehrmacht
Heeresfeldpolizeichef
Leiter der G.F.P.West
Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich
— Kommandostab über O.Qu. —
Abwehrstelle Belgien
Militärverwaltungschef
Militärverwaltungschef — Wirtschaft und Bericht —

(236) De 16e aangehouden, werd zij toch vrijgelaten : Ook Mevrouw Leclercq werd « stevig » ondervraagd.

ser, die eigenaar was van de door Cauvin en Leclercq gebruikte wagen en die in het verslag vermeld wordt als een vertegenwoordiger van een Duitse firma ? ([237]) Ten slotte kan men zich terecht de vraag stellen hoe, zowel te Brussel als te Berlijn, een verband kan gelegd worden tussen de aanhouding van Cassart en de poging tot aanhouding van Henri, die op dezelfde bladzijde vermeld staan, maar zonder enige wederzijdse verwijzing en gescheiden door twee zaken die daarmee niets te maken hebben ?

Latere meer diepgaande studies zullen zonder twijfel erin slagen beter de omvang van deze tekorten, vrijwillige of niet, aan te tonen en een bepaald gebrek aan doeltreffendheid van de G.F.P., geheime politie van de *Wehrmacht,* te verklaren. We voegen er aan toe dat haar eeuwige konflikten met de verschillende takken van de politieke politie (*Sipo-SD*), de rivaliteiten, het gebrek aan koördinatie uiteraard een goede rendabiliteit niet bevorderen.

Toch is het steeds zo dat « N » uiteraard andere leden van de groep van Leuven kent. We hebben reeds vermeld ([238]) dat het niet in de gewoontes van de *Abwehr* ligt onmiddellijk tot aanhoudingen over te gaan, wanneer men kan verwachten andere schakels van de keten te ontdekken of toekomstige akties te beletten. In dit geval mag men aannemen dat men bekentenissen van Cassart verwacht — ze zullen nooit komen ([239]) — of nieuws betreffende de steeds voortvluchtige marconist. Aangezien Londen het stilzwijgen bewaart, verdwijnt de hoop op een andere vangst. De aktie tegen de sektie van Leuven, waar « N » woont, heeft plaats op maandag 13 april 1942. Veertien door « N » gekende personen worden aangehouden ; de sektie-overste zelf ontsnapt aan de operatie. Hij zal gezocht worden ([240]) maar ook deze misgreep zal niet vermeld worden in het verslag van de G.F.P. die, eens te meer, het verband met de zaak Cassart niet legt en het belang van de ontdekking opblaast.

> « Te Leuven en Herent werd een verzetsgroep van een 200 man ontdekt. De leider van die groep is de oorlogsinvalide Van D... » ([241]).

(237) Naar wat Hauptmann Piepe (IIIf Brussel) verklaarde, was Karel Druschky lid van het bureau Iwi (ekonomische spionage). In de door Cauvin gebruikte auto bevonden zich door Druschky getekende dokumenten, die toelieten vrij rond te rijden als kontaktpersoon voor de filmmaatschappij Tobis : uiteindelijk werd Druschky voor zwarthandel aangehouden.

(238) Zie *supra,* p. 68-69.

(239) Het verslag van de G.F.P. over de eerste helft van februari bevestigt dat : *...il nie et refuse de donner les noms de ses collaborateurs* (...) ; Otto Weil zal van zijn kant verklaren : *Cassart, interrogé par la G.F.P., n'a rien voulu dévoiler de son activité, des missions dont il était chargé et des personnes avec lesquelles il était en contact. Il prétendait même n'avoir jamais quitté la Belgique. Lorsque nous lui avons fait la preuve qu'il avait été en Angleterre et qu'ensuite il avait été parachuté en Belgique, il a même répondu avec arrogance qu'il considérait que l'Angleterre était le prolongement de la Belgique...*

(240) Tevergeefs. *Meldeblatt der Zentralfahndungsstelle,* 27 juni 1942. Hij zal erin slagen Groot-Brittannië te bereiken.

(241) In werkelijkheid de adjunkt van het sektiehoofd (G.R.M.A., T 501, R 108, fr. 461).

De beschuldigden zullen met Cassart in juli 1943 ([242]) te Berlijn voor de rechtbank staan. De aanklacht vat de feiten aldus samen :

(...)

« Beklaagde Cassart, uit Engeland gekomen, is op het einde van de zomer 1941 per vliegtuig in België aangekomen, samen met marconist Verhaeghen en landde per valscherm. Het vliegtuig dropte tevens materieel dat moest dienen voor sabotagehandelingen. CASSART had van de Britse Inlichtingsdiensten bevel gekregen de in België bestaande verzetsgroepen samen te brengen, in hun bewapening te voorzien en de verbinding met Engeland tot stand te brengen. Bijgevolg heeft hij kontakt opgenomen met de verschillende organizaties.

De 8ste december 1941 wilde hij langs de lucht naar Engeland terugkeren en een grote hoeveelheid spionagemateriaal meenemen. Het vliegtuig uit Engeland kwam aan, maar kon Cassart niet aan boord nemen, daar Duitse soldaten op die plaats verschenen.

Beklaagde S..., had op aanraden van de Belgische oud-officier met naam BERNARD te Leuven een verzetsorganizatie gesticht, waarvan hij de leider was. Het doel van deze verzetsbeweging, over geheel België verspreid, was het heroprichten van het gewezen Belgisch Leger, hulp te bieden aan de Engelsen bij een eventuele landing en aan de Britse inlichtingsdienst inlichtingen door te geven over de Duitse strijdkrachten. Daarnaast moesten ook sabotagedaden verricht worden (...) ».

***

Balans van het Cassart-avontuur ? De agent zelf geeft die, met zeer veel luciditeit ([243]) :

« Wat is het resultaat van deze zending ? Brutaal gesteld was zij lonend. Wat is echter het resultaat van de bruuske onderbreking ? Het verlies is groot, meen ik, gezien vanuit het oogpunt *sabotage*. De onderbreking kwam op het ogenblik dat de zending in haar volle effektieve faze kwam. Wat de *hergroepering* betreft, was de grondslag slecht. Men begon einde 1941 alsof de ontscheping in de lente 1942 zou gebeuren, we zijn nu reeds 1944. Het is goed een schijn van aktiviteit te geven om de spanning erin te houden, maar willen organizeren zoals ik het in 1941 deed en daarbij verhopend alles geheim te kunnen houden gedurende meerdere jaren, was utopisch. Wat dit betreft geloof ik dat mijn arrestatie katastrofes voorkomen heeft. Dat, en dat meen ik nog steeds, was mijn troost in de gevangenis. Ik weet niet wat er momenteel gebeurt, maar ik wil toch mijn mening herhalen : Ik heb geen vertrouwen, tenzij in zeer kleine, onafhankelijke groepen, die rechtstreeks met Londen kontakt hebben.

(...)

Ik betreur het ten zeerste dat deze zending beoordeeld wordt twee jaar na de feiten ! Ik koester niet de illuzie dat men met alles akkoord moet gaan, maar men mag niet vergeten dat ik een maand later moest

(242) Tijdens een schorsing van de zitting slaagt Jean Cassart erin te ontsnappen uit het lokaal waar het gerechtshof zich bevindt dat hen moest oordelen. Hij slaagt erin vanuit Berlijn, naar België te ontkomen (17-30 september 1943). Na tal van avonturen belandt hij tenslotte in Londen op 20 januari 1944. Na talrijke teleurstellingen — zijn verhaal is zo onwaarschijnlijk dat men het pas na geruime tijd aanvaard — wordt hij in een gevechtseenheid opgenomen en vóór de optrekkende strijdkrachten geparachuteerd in september 1944.

(243) *La mission de 1941 en Belgique*, s.d. (1944).

terugkeren en dat ik dan, de nieuwe richtlijnen opvolgend, nieuwe klemtonen zou gelegd hebben, geremd of zelfs opgegeven zou hebben. Wat ik vooral deed in dat eerste deel van mijn opdracht, was uittesten wat ook maar doenbaar scheen ».

Zou men er niet mogen aan toevoegen dat juist omdat deze zending uitgevoerd werd vanaf de winter 1941, ze een grote psychologische rol gespeeld heeft ? Zij had het effekt van een echte « detonator » op allen — en we weten hoe talrijk ze waren — die deze agent, die zichzelf beschouwde als een propaganda-instrument, benaderden of er over hoorden spreken. Dat is meer in het biezonder waar voor de dienst *Luc,* waarvan de omstandigheden een geprivilegieerd gesprekspartner maakten, want, we herhalen het, het was de enige dienst die geparachuteerd sabotagematerieel ontving. *Luc* noteerde terecht het belang van de zending op het moreel vlak : « Sabotage werd op grote schaal uitgevoerd, de agenten vonden er een genoegen in omwille van de bekomen resultaten » ([244]).

Luc had zich, door gedurende die periode veel van zijn krachten aan sabotage te wijden, verwijderd van zijn inlichtingsopdracht, die hij op zich genomen had. Dat is tegen het onaantastbare beginsel van het afbakenen van de aktiviteiten, die de Dienst goed door elkaar gemengd heeft vermits, gelukkig voor hemzelf, de leiders van *Luc* ook verder gingen met het evacueren van « colli's » en van « aangebrande » agenten. Dat alles kon men kritizeren in de Londense bureaus van S.O.E., S.I.S., en M.I.9 ([245]) : maar men negeerde aldus de werkelijkheid van de spontane reakties van het « terrein ». Terecht zal Henri Bernard noteren : « Slechts vanaf 1942 kwamen daarover vanuit Londen precieze richtlijnen. In oktober 1941 waren wij mensen van goede wil, die niet de ondervinding hadden van onze opvolgers en die alleen maar vroegen om op de moffen te kloppen » ([246]).

Voor *Luc* blijft een negatief aspekt van de zaken overduidelijk. Zeker, de Duitsers kenden het net al, reeds na de biecht van « J » te Parijs. Maar na Neufchâteau en de dokumenten die er ontdekt werden, weten zij er meer over. Schellewald zal het na de oorlog zeggen :

« (...) Het gevonden en in beslag genomen materieel werd meer en meer belangwekkend, zodat het niet meer mogelijk bleef het onderzoek vanuit Luik verder te zetten voor geheel België en dat het overgemaakt werd aan de Centrale van Brussel. De organizatie « Luc » werd van alle kanten aangevallen. Schellewald beschouwde « Luc » als de eerste anglo-Belgische spionage-organizatie (...) ».

Ondanks een laatste aarzeling — LUC IN GEVAAR MAAR BLIJFT TE BRUSSEL VOOR POGING ONTSNAPPING CASSART ([247]) — heeft de leiding van de Dienst dus het terrein moeten verlaten en naar onbezet Frankrijk uitwijken. Maar het essentiële zal bewaard blijven, de opvolging zal

(244) Verslag van G. Leclercq, Londen, 24 juli 1942.
(245) Hetzij respectievelijk : Aktie, Inlichtingen en Ontsnapping.
(246) Brief van H. Bernard aan de Administrateur van de Staatsveiligheid, 14 juli 1947.
(247) Telegram van *Speed,* s.d.

verzekerd zijn, *Luc* zal zijn werking verderzetten. « Ik geloof niet, in tegenstelling met wat men kon beweren », zal Bernard schrijven, « dat de zaak Cassart een breuk geweest is in de lijnen. Nooit was « Luc », weldra « Marc » geworden, voorspoediger dan vanaf 1942 » ([248]).

Dat zullen we nu bekijken. Daarvoor moeten we een laatste maal terugkomen op het konflikt over de leiding van de Belgische diensten, dat *Benoît* en *Dewinde-Sabot* tegenover elkaar stelde.

***

We lieten *Benoît* in oktober te Brussel, op het ogenblik dat hij poogde zijn gezag te herstellen, dat gekompromitteerd was door het bestaan van de lijn *Dewinde*.

Zijn rechtstreekse adjunkt erkende trouwens deze moeilijke toestand. « Het doel van de reis », zal hij schrijven, « was kontakt opnemen met de organizaties ginds die geen vertrouwen meer schenen te hebben » ([249]). We hebben gezien dat *Luc*, van zijn kant, verkoos zijn voornaamste bedrijvigheid verder te zetten met *Dewinde*, terwijl *Benoît* in zekere zin in quarantaine geplaatst was. En daarin, zonder het te weten, handelt hij naar de wens van Londen dat op 3 november naar *Sabot* telegrafieert :

> « IS BENOIT BELGIE. ZO JA VERONDERSTELLEN VOOR REORGANIZATIE VAN ZIJN NET. WILT VERMIJDEN ZIJN INMENGING IN S.R. DEWINDE HERNOMEN DOOR U (...) ».

Sabot ageert dienovereenkomstig ([250]) :

> « (...) BENOIT STEEDS IN BELGIE HEB HEM AGENT GESTUURD OM HIER MET SPOED TERUG TE KEREN EN HEM AF TE ZONDEREN (...) ».

Benoît schijnt deze agent niet ontmoet te hebben ; hij keert naar Frankrijk terug op 19 november. Het oordeel van *Sabot* is duidelijk :

> « VERTROUWELIJK VAN SABOT — GEZIEN SINDS TERUGKEER BENOIT — HIJ HEEFT GEZIEN BELGIE VEEL POLITIEKERS EN VERSCHILLENDE ORGANIZATIES SABOTAGE INLICHTINGEN EN ANDERE. HIJ BEWEERT ALLEEN HOOFD VOOR GEHEEL BELGIE EN FRANKRIJK TE ZIJN ».

In feite gaan beide mannen slechts over een punt akkoord : er moet te Londen verslag uitgebracht worden.

Eens te meer gaan de omstandigheden het beslissingsproces versnellen. Inderdaad, op 25 november worden *Benoît* en zijn medewerkers ondervraagd en vervolgens aangehouden door een biezondere kommissaris van de *Surveil-*

(248) *Loc. cit.* (noot 246).
(249) Ondervraging te Londen, 5 mei 1942.
(250) Telegram van *Speed*, 15 november.

lance du Territoire van Montpellier. Het is een onverwachte heropleving van de zaak « J » ([251]) ! Wanneer deze laatste terugkeerde in het niet-bezette Frankrijk, na de leiders van *Zéro* en *Luc* te doen verwittigen hebben voor het gevaar dat zij liepen, heeft hij inderdaad de raad die Jean Cassart hem gegeven had : zo snel mogelijk naar Londen gaan, niet opgevolgd. In de *Midi* gebleven, wordt hij opnieuw gekontakteerd door « Meunier », diezelfde die hem in de armen van de *Abwehr* te Parijs had geduwd ([252]). « J » verklikt hem aan de Fransen : ze houden hem aan in de trein die hem naar Parijs terugbracht. « Meunier » ([253]) maakt gewag van de door « J » ondertekende verbintenis als agent in dienst van Duitsland. « J » wordt dus op zijn beurt beschuldigd. Daar hij *Benoît* zeer goed kent, wordt het een algemene aanhouding. Op 7 december worden 20 agenten, met huisbezoek, ondervraagd. Al de adressen waren door de autoriteiten gekend.

Deze vangst ondermijnt nochtans niet het vertrouwen van *Benoît* — hij is zeker van de steun van het *Deuxième Bureau*. Ten andere, worden hij en zijn adjunkten niet vrijgelaten op 10 december, gevolg van een *refus d'informer* want het *examen approfondi* (...) *n'a permis de relever aucune charge contre ces Belges* ? ([254]) Zo hij derhalve van plan is de « dienst te reorganizeren » ([255]), zo hij lang zal blijven voortvechten, toch hebben de Staatsveiligheid en de Engelsen definitief hun verantwoordelijkheden opgenomen op 29 november :

> « AAN SABOT.
> VAN ONZE VRIENDEN EN WIJ OVERBRENGEN DOOR U AAN BENOIT EN ALLEN FORMEEL BEVEL GEEN SPRAKE TE HEBBEN LEIDER BEVELHEBBER FRANKRIJK EN BELGIE EEN ENKELE PLAATS BEKWAAM TE BEVELEN WIJ TE LONDEN NIEMAND ANDERS ».

en geven op 18 januari 1942 aan *Luc* bevel het kontakt te verbreken :

> « (...) PIERRE ([256]) IS BIJ ONS STOP OVERBRENGEN VOLGEND GEDEKODEERD BERICHT AAN LUC VERMIJDT ELK KONTAKT BENOIT STUUR ONS SPIONAGERAPPORTEN VIA WALTER ([257]) SABOT GELUKWENSEN AAN ALLEN PRACHTIG WERK (...).
> ADMINISTRATEUR STAATSVEILIGHEID ».

(251) Zie *supra*, p. 62 e.v.

(252) « Meunier » zal op 3 juli 1945 verklaren : *Le 3 novembre 1941, je fus chargé d'aller chercher des fonds à Marseille, où je devais rencontrer l'agent du Portugal. Je ne le rencontrais d'ailleurs pas au rendez-vous. En me chargeant de cette mission, FOLMER me donna ordre aussi, en remontant vers Paris, d'aller prévenir (« J ») à Montpellier de ce qu'il devait rentrer d'urgence à Paris. Je suis donc allé à Marseille, n'ai pas rencontré le délégué portugais, puis suis allé à l'adresse de (« J ») à Montpellier, adresse qui m'avait été donnée par FOLMER* (...).

(253) Zie *supra*, noot 133.

(254) Officiële tekst, aangehaald in het Verslag van *Benoît*, te Londen opgesteld, 29 april 1942.

(255) Dat is het derde punt van zijn nota aan Lissabon C 17 van 3 januari.

(256) *Dewinde*.

(257) William Ugeux, dus de dienst *Zéro*.

Voor *Benoît* is dat het begin van het einde. Maar voor wie is die boodschap bestemd ? De administrateur weet wie zich verschuilt onder het pseudoniem van de tweede leider van *Zéro,* « Walter » ; maar wie is « Luc » na de aanhouding van Cassart en het vertrek van Leclercq, Cauvin en Bernard ?

***

HET EINDE VAN DE DRIE « LUC »'s - REORGANIZATIE

De geschiedenis kent van die donkere periodes, donker en ook obskuur. Het is een van die periodes die *Luc* doormaakt tussen de aanhouding van Cassart en het vertrek naar Groot-Britannië van zijn stichters.

Ons beperkend tot de voornaamste akteurs, weten we dat Bernard, erg bekend en zeer bedreigd ([258]), België op 15 december verlaat met « John » en hun beider families ([259]). Op de demarkatielijn worden ze tot staan gebracht door honden en ze danken hun redding slechts aan de aanwezigheid aan hun zijde van vrouwen en kinderen en aan het feit dat het een patrouille van « gewone » *Feldgendarmen* was. Zij overschrijden, in de nacht van de volgende dag, de demarkatielijn en komen aan te Poligny, bij *Benoît,* op Kerstavond. « John » zal naar Brussel terugkeren om er andere bedreigde agenten van *Luc* op te halen, onder wie de held van de ontsnapping van Grand-Halleux, adjudant D., en twee andere belangrijke agenten ([260]).

Te Limoux zal Bernard, afgezonderd door de gebeurtenissen en niet op de hoogte van wat zijn twee vrienden doen, trachten bepaalde kontakten met bezet België terug op te nemen via « John » en een andere agent van *Benoît* ([261]). Ook Pierre Haumann, die *Tégal* zal stichten, en VN5, agent van *Luc,* die in oktober 1941 een schuilplaats in Frankrijk gezocht had, na de aanhouding van zijn vrouw, zullen terug naar Brussel gaan. Hij zal, iets later,

(258) *Bernard, c'était une espèce d'étendard,* vertelde me Jean Cassart. Hij was werkzaam in de DWGL (beter bekend als OTAD, *Office des Travaux de l'Armée démobilisée*), die dikwijls als dekmantel diende voor een aantal ongeoorloofde aktiviteiten. Hij meldde zich aan op de normale kontrole, waaraan elke officier onderworpen was en vertrok onmiddellijk daarop. Hij had goed gespekuleerd op de strikte scheiding binnen de Duitse diensten en won op die manier een week tijd. Bij de volgende kontrole is hij reeds ver weg.

(259) En ook enkele minder belangrijke, maar evenzeer bedreigde agenten.

(260) De buitengewone wilskracht van deze mannen, die de strijd zullen verder zetten, moet hier vermeld worden. Adjudant D zal verder vechten in Kongo, « Bob » wordt geparachuteerd voor de P.C.C. (Zending *Banks*..., november 1942, aangehouden op 10 mei 1943, gerepatrieerd). De derde wordt de eerste radiotelegrafist van *Marc* (*Bird,* geparachuteerd op 24 oktober 1942). De marconist van Cassart zal België pas in de lente 1943 verlaten, na zelf nog gepoogd te hebben « iets opnieuw op gang te brengen ». Hij is in Londen terug op 30 juli 1942, maar komt om bij de start van een nieuwe opdracht op 8 april 1944.

(261) Henri Bernard komt, samen met zijn echtgenote en zijn dochtertje, in februari 1942, via Lissabon, in Londen aan na een uiterst moeizame doortocht van de Pyreneeën. Henri Bernard vervoegt dan het regelmatig leger.

Cinq, de nieuwe leider van *Luc,* worden. Deze moedige pogingen van *Benoît* zullen tot niet veel leiden ; hij wordt verder bekritizeerd in België :

> « LUC EN WALTER SCHRIJVEN (262) BENOIT BEGAAT NIEUWE BEDRIEGERIJEN IK VRAAG U ZIJN ONMIDDELLIJKE TERUGROEPING ».

en te Londen (263), meer bepaald over een *Verslag over het spionagerapport Luc van 28 januari 1942, ontvangen op 26 maart* :

> « Bovenvermeld spionagerapport kwam onvolledig aan (zie bijgevoegde gedetailleerde lijst) en geeft aanleiding tot volgende kommentaren :
>
> 1) *Fotodokumentatie Luc en Zéro :* Ontvangen schetsen 1 tot 19. Drie foto's ontbreken, meer bepaald de details over het opvangapparaat van geluidsgolven van een nieuw type. Het verslag en de nomenklatuur van de foto's ontbreekt eveneens.
>
> 2) *Persoonlijke dossiers :* De dossiers voor de Heren Pierlot, Gutt, Spaak, Van Strydonck en Richard ontbreken.
>
> 3) *Dossiers Luc :* De dossiers over de oorlogshaven van Cherbourg, torpedo- en benzinedepots, pompcentrales, evenals de dossiers over het depot van Nardoet, vliegveld en watervliegtuigensteiger, depot van duikbootakkumulatoren, enz... ontbreken.
>
> 4) *Belgisch Staatsblad :* Verzameling ontbreekt.
>
> 5) *Duitse verordeningen :* Verzameling ontbreekt.
>
> Het lijkt vreemd dat het spionagerapport, op speciaal papier gesteld, met inventaris van de stukken (getekend LUC) niet ter bestemming kwam.
>
> Te noteren valt dat bepaalde foto's, overzichten van plattegronden, enz. van vroegere rapporten gewijzigd werden door de dienst BENOIT, wat tot gevolg heeft dat ons enkel een zeer beperkte dokumentatie bereikt.
>
> Bepaalde andere dokumenten bereiken ons onvolledig, zoals de *Renseignements Militaires et Mouvements de trains à Louvain* (opgesteld door ZERO 056 op 23-1-1942) die we in handen kregen, terwijl bepaalde bladzijden ontbraken en anderen verknipt waren.
>
> Anderzijds bereikten de Duitse spionagerapporten (militaire en ekonomische eersterangsinlichtingen) ons nooit.
>
> Men zou moeten weten of het de dienst BENOIT toegelaten is de stukken te schiften en bepaalde inlichtingen, volgens ons van hoogste waarde, weg te laten.
>
> Om over de gevolgen van de door BENOIT gepleegde schifting te kunnen oordelen, zou de dienst LUC door ons verwittigd kunnen worden om ons door middel van een biezonder verslag een dubbel van de laatste rapporten op te sturen ».

Benoît zal volharden in zijn weigering toe te geven dat zijn rol, onmisbaar in het begin, gevaarlijk was geworden en blijft zich vastklampen, vooral wat *Luc* betreft (264). Op 14 maart doet hij nog aan Londen seinen :

---

(262) *Speed,* boodschap nr. 41, 29 februari 1941.

(263) Hem in Frankrijk houden, waar hij al te goed gekend is, is niet meer noodzakelijk en ook niet meer wenselijk. De Staatsveiligheid zal op 21 februari aan het *War Office* schrijven : *...on the ground of received information you agree me that his remaining in France is an absolute nuisance.*

(264) In een brief aan « 5 » schrijft *Sabot* : *J'ai averti Benoît que Luc avait cessé contact avec lui. Il était fameusement furieux contre Londres, Luc, Cinq et évidemment moi aussi* (14 maart 1942).

« VOOR LEPAGE VRAAG BEVESTIGING OF INLICHTING ZOUDT BEVEL GEGEVEN HEBBEN LIJN LUC NIET MEER DOORSTUREN LANGS MIJ BEGRIJP NIET WAAROM LIJN ONTNOMEN ZONDER TITULARIS TE KENNEN. BENOIT ».

Niets aan te doen, hij zal Frankrijk verlaten op het einde van de maand en via Portugal belandt hij te Londen in mei ([265]).

*
**

Na de uitschakeling van *Benoît* is het nu de beurt aan *Sabot* ([266]) en aan de doublures, gekozen door Leclercq en Cauvin. Voor het deel inlichtingen is dat Pierre Depretere, diegene die door Cauvin « hun plaatsvervanger » wordt genoemd. Deze 27-jarige onderwijzer, reserve-officier, was van bij het begin agent van *Luc,* rechterarm van Leclercq, zoals *Benoît* het zei, met als kengetal VN5. Maar voor allen is hij voortaan *Cinq* of *5*. De tweede doublure is *Police* ([267]), een pas gerekruteerd agent : hij zal zich bezig houden met de sabotagetak, want die dualiteit, in de Dienst ingebracht door de zending Cassart, mag niet uit het oog verloren worden. Die sabotage moest, we herhalen het, in principe voortgezet worden, zelfs al weet niemand of dat werkelijk zal gebeuren en indien wel, met welke middelen.

We hebben het geluk de twee verslagen *Sabot* en het telegram *Speed* te bezitten, die handelen over deze herneming (verslag 18 van 15 februari 1942, verslag 20 van de 24e ([268]) en telegram nr. 30, de 22ste ontvangen).

15-2-1942.

« Verslag nr. 18

I. *Financiële toestand*

(...)

II. *Lijn LUC*

Luc, Cauvin (...) zijn in de vrije zone aangekomen. Luc en Cauvin zullen binnen de tien dagen vertrekken, onder valse namen met paspoorten (...)

Samen met Luc ontmoette ik hier agent VN5 (DEPRETERE Pierre, reserve-onderluitenant). Cinq vertrok op 10 januari in de avond terug naar België. Deze lijn hebben we nu als volgt georganizeerd. De spionageverslagen zullen elke week per koerier in Lyon belanden ([269]) : elke

(265) In 1943 wordt hij belast met de kontakten met de BCRA van de Vrije Fransen, terwijl in Frankrijk zelf een embryonaire dienst blijft verder werken onder leiding van Mevr. Doyen.

(266) *UN SEUL CHEF SABOT.*

(267) Of *Polis.* Het betreft hier de leider van een groep, die nogal toevallig bij de zaak betrokken geraakte. Hij bevindt zich bij een adjunkt van Cauvin, wanneer hij op 15 december de katastrofe verneemt. Hij gaat Leclercq en Cauvin opzoeken in de hoeve, waar zij zich verschuilen. Zijn onloochenbare persoonlijke waarde (hij is ingenieur) zijn dapperheid en zijn « handigheid » bestemmen hem voor als adjunkt van Depretere en hij zal de groep naar *Sabot* begeleiden. Daarvoor was hij wat men een « geïsoleerd agent » noemt, die zich met ongeveer alles bezighield, maar vooral met het ontvluchten van krijgsgevangenen en met sabotage.

(268) Toevallig draagt het origineel de ingangsdatum bij de Veiligheid : 15 maart, wat overeenstemt met de toenmalige termijn van drie weken.

(269) Bij Oreel.

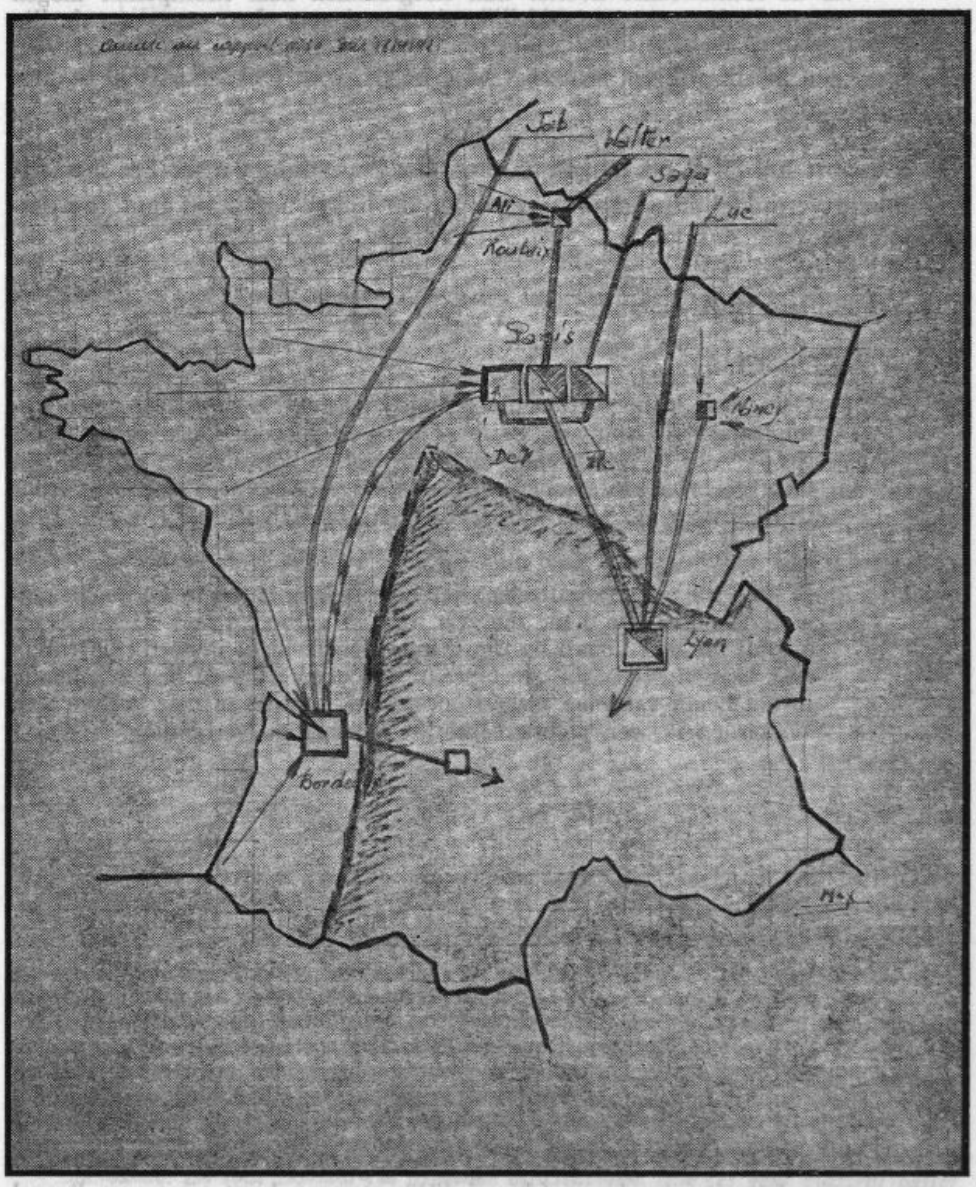

ILLUSTRATIE Nr. 3

zaterdag zal ik de agent van Cinq zien. Zo zullen wij een blijvend, rechtstreeks en snel kontakt tussen ons hebben. Die reis zal volledig van Cim gescheiden zijn (270). Ik zei tegen Cinq, die Walter (271) kent hem ervan op de hoogte te brengen dat de lijn Luc breekt met Benoît. Beide lijnen zijn duidelijk afgescheiden, maar bij pech zal de ene lijn de spionagerapporten van de andere nemen en omgekeerd.

Om het gebruik van de zender-saboteur te vermijden, in afwachting dat zij een eigen zender hebben, heb ik beide lijnen meegedeeld dat zij via de rechtstreekse koerier hun telegrammen naar Montpellier mogen sturen. Ik breng ze onmiddellijk via *Speed* over. Luc vroeg me de lijn Luc te financieren (272) a rato van 40.000 Belgische fr. per maand. Aan Cinq gaf ik, bij zijn terugkeer naar België, voor februari 40.000 fr. mee (...) ».

Rapport nr. 20 is op talrijke punten een bevestiging, maar het laat ons toe enkele verduidelijkingen te geven over de lijnen *Sabot* en hun toevoerwegen (273) :

24-2-1942.

« *Verslag nr. 20*

I. *Lijn CIM*

1) Gaat zoals in het verleden regelmatig elke week naar Lyon, met wisselplaatsen in Roubaix, Parijs, Dreux en Mâcon. Onze agent Georges (274) of (...) bediende van het Belgisch konsulaat en adjunkt van Georges halen de spionagerapporten op te Mâcon, waar ze gebracht worden door (...) de « *passeur* » van DROUX (275).

(...)

7) Walter wil me absoluut zien, hetzij in België, hetzij in Parijs. Ik antwoordde hem dat u me die reis formeel verboden had. Het is beter dat hij me niet kent : op die manier heb ik meer invloed (276). Max ging hem in het begin van februari opzoeken : hij zal hem regelmatig in het begin van elke maand ontmoeten. Op die manier hebben wij, Walter en ik, een rechtstreekse en regelmatige verbinding.

---

(270) *Zéro.*

(271) William Ugeux.

(272) Voor de financiering van *Luc* door *Sabot,* zie *infra,* noot 294.

(273) Zie illustratie nr. 3. *Sabot* kontroleert dus vier « lijnen » in België : twee die we kennen, *Walter,* d.w.z. *Zéro,* en *Luc.* De twee anderen, *Jab* en *Saga,* kennen slechts een kort bestaan. *Saga* werd opgericht door de agent *Brave,* geparachuteerd op 7 november 1941 met het doel vijf kleine onafhankelijke *sans contacts entre eux ni avec les autres réseaux* uit te bouwen. *Brave* wordt aangehouden op 6 maart 1942 en gefusilleerd op 2 april. *Jab* is een ontsnapte militair, op eigen initiatief door *Sabot* gerekruteerd om, in afspraak met Londen, één van alle bestaande lijnen onafhankelijke lijn te stichten, die in België alleen personen zou gebruiken, die voor geen enkele andere lijn werken. *Jab* keert terug naar België op 30 november 1941, wordt een eerste keer aangehouden in februari 1942, ontsnapt, keert terug naar Brussel en wordt opnieuw, aan de demarkatielijn, aangehouden op 20 april. Hij laat zich doorgaan voor een ontsnapte krijgsgevangene en beëindigt de oorlog in een *OFLAG.*

(274) Georges Oreel, zie *infra,* noot 283.

(275) Op de demarkatielijn : deze belangrijke agent werd niet teruggevonden en werd derhalve niet als AID herkend.

(276) Nogal vermakelijk voor wie William Ugeux kent. Maar als de berg niet naar Mohammed gaat... Walter is in de *Midi* in juni, in Lissabon in juli, in Londen in augustus ; hij wordt diezelfde maand reeds naar het bezet gebied teruggebracht om er de *Poste de Commandement Belge* op te richten.

II. *Lijn LUC*

1) Ik nam kontakt met LUC en CAUVIN en 5, die naar België terugkeerde en de nieuwe LUC wordt. 5 zal elke week zijn spionageverslagen door Belgische agenten laten geworden : zij zullen ze tot bij Georges brengen, waar zij eten en logies zullen krijgen ; dat wordt dan een rechtstreekse lijn, per koerier, tussen Brussel en Lyon.

2) LUC verbrak sinds begin februari kontakt met BENOIT, zijn spionagerapporten zijn reeds langs Lyon gepasseerd.

(...)

6) LUC is in Lyon, hij zal volgende week met een vals paspoort naar Lissabon vertrekken (...) » (277).

***

Het vertrek, met een Lagrange-paspoort (278), aangekondigd in dat rapport nr. 20, van Leclercq en Cauvin, vergoedt hen voor hun lijden en hun toewijding, maar wordt tevens een bron van vermaak voor de Engelsen :

> *...from the aerodrome of (?) just outside Lyon for Barcelona. Ironically enough the passage which they took was in a German Lufthansa machine.*

Leclercq, Bernard en Cauvin werden op 21 juli 1942 te Londen vereremerkt met het Oorlogskruis (279). Bernard kan « zijn » oorlog verder zetten, Cauvin realizeert met de Amerikaan John Latouche een prachtige film over Kongo. Leclercq zou jammer genoeg niet lang genieten van zijn vrijheid in Londen, waar hij beheerder was geworden van het « Home » voor agenten. Hij stierf op 21 juni 1943, 's avonds, in een Londens hospitaal, omringd door de administrateur van de Staatsveiligheid, majoor Page, *Dewinde* en *Walter* (280).

***

(277) We zijn in het bezit van het uitvoerig antwoord van Londen op dit verslag van *Sabot* (24 maart 1942). De Veiligheid gaat met praktisch alle punten akkoord en wenst *vivement ainsi que CAP* (Page) *que tu te perfectionnes dans l'information. Tu pourrais ainsi te consacrer entièrement à cette tâche* (daartegenover staan de « colli's ». Over *Walter* en *Luc*, schrijft Nicodème : *Comme tu as bien voulu nous l'apprendre nos amis sont servis. Tu n'as donc lieu de t'inquiéter pour eux que des lettres qu'ils t'enverront.* Later zullen we zien dat wat *Luc* betreft de rol van *Sabot* belangrijker zou moeten zijn. Daarentegen was hij geen voorstander van de oplossing Max als regelmatige gezant in België : *C'est évidemment parfait de garder avec eux* (Walter en Luc) *un contact marchant au mieux, mais nous trouvons dangereux de le faire par une seule personne.* Deze keer volgt *Sabot* die raad niet op.

(278) *Et je me demande s'ils n'ont pas eu le transport gratuit, s'ils ont payé sur la ligne allemande. En tout cas moi j'ai demandé officiellement que ces gens puissent passer avec des faux passeports* (Onderhoud met Lagrange, 1972). Wat Lagrange betreft, zie *supra*, p. 49.

(279) Tot 5 augustus 1943 zullen er slechts 22 uitgereikt worden voor de Staatsveiligheid.

(280) *Marc* brengt België op de hoogte (gekodeerde nota voor *Jendel* van 8 juli 1943) : (...) *10° Nous avons le regret d'avoir perdu L* (ontcijferd : oude Luc) (...) ; het nieuws werd aan *Bastion* bevestigd door *Mill* op 16 augustus ; *Mill* zal hulp geven aan Mevrouw Leclercq. Leclercq zelf komt op de voorpagina van *Onafhankelijk België*, wat *Dewinde* terecht in woede doet ontsteken : *...L'auteur de cet article, qui ignore vraisemblablement tout des méthodes allemandes, ignore que Leclercq a laissé au pays une femme et quatre enfants dont l'un âgé de 22 ans* (Nota aan de Administrateur, 9 september 1943).

Die twee rapporten van *Sabot* tonen het essentiële verschil aan, vooral omwille van veiligheidsredenen, tussen de twee belangrijkste lijnen *Cim* (*Zéro*) en *Luc*. De eerste is gebaseerd op de tussenposten Roubaix en Parijs ([281]), de tweede is rechtstreeks — als men die term hier mag gebruiken. Een enkel punt van overeenkomst, het eindpunt Lyon, hetzij bij *Jacques* (Lagrange) ([282]) of, meest voorkomend, bij *Georges* ([283]). Daarna gaan de spionagerapporten verder, normalerwijze bij *Sabot*. Lyon is, als Centrum, net als Roubaix, de grote nieuwigheid van de « lijn Dewinde ». De twee wegen kunnen elkaar hulp verschaffen, wanneer er een breuk ontstaat.

LUC ONDER LEIDING VAN VN5

ZENDING *BERET* EN *BOTTE*

Wanneer *Cinq* op 10 februari naar België terugkeert, zou in principe alles goed moeten gaan wat de inlichtingen betreft. De agenten in België zullen opnieuw, voor *dat* werk, een aangesteld leider hebben, kompetent, goed bijgestaan, die beschikt over een zeer regelmatige evacuatieroute voor de dokumenten ([284]) die nu terecht komt bij *één enkel,* algemeen aanvaard

(281) Roubaix (Jean en Paul) is een echte draaischijf. In zijn verslag aan Londen zal « Jean du Nord », — inmiddels Ali geworden — in februari 1944 verklaren 104 spionagerapporten overgemaakt te hebben. Nochtans werd hij sinds april 1941 door de Duitsers gezocht, zijn vrouw en oom waren reeds aangehouden. Eens te meer schijnt de G.F.P. het belang van deze ontdekking niet gemeten te hebben. De verkeerde schrijfwijze (Duber voor Dubar) schijnt dat te bevestigen. Jean, met als schuilnaam *Ali* wordt opnieuw in Frankrijk gedropt om er een onafhankelijke lijn te leiden (zie J. FOSTY, *op. cit.,* p. 102-105). In Parijs wordt de verbinding verzekerd door de beroemde *Dame de Pique* (Schoppenvrouw). Reeds in 1940 door Jean de Roubaix aangeworven, organizeert zij de overtochten van de Demarkatielijn in Châlons-sur-Saône, zelf brengt zij er de « post » vanuit Parijs : zij is dan 60 jaar oud ! Wanneer zij verontrust wordt, moet zij uiteindelijk naar Londen vertrekken. Op 3 april 1943 zal William Ugeux schrijven : *Mme Picabia a été matériellement et moralement une des colonnes de l'édifice des Réseaux belges en France.*

(282) Zie *supra,* p. 49.

(283) Georges Oreel, voorheen boekhouder bij het *Office de la Navigation de Liège,* is dan sekretaris bij het Belgisch Konsulaat in Lyon. De dokumenten die hem toevertrouwd worden, vertrekken als U.S.diplomatiek valies via Bern. Later worden zij aan *Sabot* overhandigd, die de landweg gebruikte om Portugal te bereiken. Oreel helpt ook ontsnapten. In principe nam hij elke zaterdagavond de spionagerapporten mee die *Sabot* ontvangen had. Nadat in januari 1943 een arrestatiepoging door de Duitsers mislukte, werd Georges in een hinderlaag gelokt en neergeschoten op 30 mei 1944. Op dat ogenblik leidde hij, in afspraak met de Belgische regering, het Franse net *Coty,* dat door Strijdend Frankrijk (*La France combattante*) herkend werd als net van eerste kategorie.

(284) Van bij de start, is *Sabot* zeer nauwlettend : *samedi dernier 28-2-1942 le courrier n'était pas encore arrivé à Lyon, il y a eu une panne* (Brief aan « 5 », 4 maart 1943) ; regelmatig worden tijdens het geheel van deze periode berichten van ontvangst gegeven, zoals : *les courriers des 20-5 et 27-5 sont arrivés complets* (...) *Le courrier 20-5 est arrivé avec 6 jours de retard* (Brief aan « 5 », 8 juni 1942) ; de

en goed « ingereden » lijnhoofd : *Sabot* (285). Blijft nog een enkele handicap, maar van formaat : alles zal zeer traag en met veel risico's verlopen, zolang *Luc* niet zal beschikken over een eigen radio-kontakt. In dat derde oorlogsjaar kan men zonder radioverbinding geen doeltreffend werk verrichten.

In Londen is men zich daar goed bewust van. Getuige daarvan deze brief van *29 januari,* door Kapitein Nicodème, verantwoordelijke voor de inlichtingen bij de Staatsveiligheid, gezonden aan zijn Britse « korrespondent » :

« Mijn beste Page,

Deze morgen onderzochten we samen ons programma voor de volgende maand. We bereikten volledige overeenstemming inzake volgende oplossingen.

Ik hoop dat u binnenkort uw akkoord zult kunnen bekrachtigen. Aldus zal ik de details van de zendingen, die onze vrienden toevertrouwd zullen worden, kunnen laten geworden.

(...)

2° DIENST LUX : Wat deze dienst betreft zullen we vermoedelijk over precieze informatie beschikken voor onze vriend ROLL (286). U ging steeds met mij akkoord de Dienst Lux zo spoedig mogelijk een bekwame marconist te verschaffen ; daarom stel ik voor Onderluitenant C° bij die dienst in te lijven. De Dienst Lux zou duidelijke richtlijnen moeten krijgen om de bestaande kontakten met de sabotagediensten te verbreken (287).

Zoals u weet is de Dienst Lux, wat militaire inlichtingen betreft, uiterst belangrijk (288). Om die opnieuw totaal in handen te krijgen (...) hebben we er alle belang bij dat deze opdracht door een waardevol man uitgevoerd wordt. Daarom stel ik C° voor. (...) ».

Dit voorstel zal aanvaard worden (289). Op 13 februari wordt de zending C° uitgewerkt. Voor éénmaal citeren we de tekst in extenso, althans wat de titels van de hoofdstukken betreft, want deze zending is opgebouwd volgens een schema dat klassiek zal worden :

---

vertragingen worden langs beide kanten vastgesteld : *Nous nous étonnons fortement de ne pas avoir reçu réponses aux notes du 19-2-1942 et 3-3-1942* (*Cinq* aan *Sabot,* 17 maart 1943). Hier moet genoteerd worden dat de nota van de 3e maart, waarnaar verwezen wordt, *Luc 1 + 1* ondertekend was. Deze samenwerking tussen « 5 » en *Police* zal echter niet lang duren.

(285) Zie het telegram van 4 januari bevestigd voor *Luc* en *Zéro* op 8 februari (...) *UN SEUL CHEF SABOT MESSAGE TERMINE.*

(286) Deze radiotelegrafist van *Zéro* werd op 1 maart 1942 geparachuteerd. Oorspronkelijk was hij voorbestemd voor *Luc,* maar de verbindingen werden *entravés par les conditions atmosphériques* (*Note sur l'Année 1941,* Londen, 2 april 1942) en de plannen zullen veranderd worden ; voorzover ons thans bekend is, grepen twee operaties plaats in januari, in februari géén, en dertien in maart.

(287) De tegenvaller Cassart is niet vergeten, maar de dubbelzinnigheid zal lang blijven bestaan.

(288) Eens te meer moeten we hier benadrukken dat we de spionagerapporten van *Luc niet bezitten.* Een dergelijke vermelding is derhalve zeer kostbaar : misschien het resultaat van de vleiende appreciaties, die *Dewinde* overmaakte.

(289) Brief van Page aan Nicodème (27 februari 1942) : (...) *I have consulted my chief and he agrees with : ...That Lieutenant C.O. (Service name BERET) shall be sent to the LUC service* (...).

« *Werkingszone* : België.

Hoofdopdracht : Zich ter beschikking stellen van het net LUX (belangrijkste opsporingsnet Militaire inlichtingen in België) (290).

Middel om in kontakt te komen met het net LUX : Aanmelden bij de (...) Maatschappij, Vooruitgangsstraat te Brussel. Aanmelden bij de H. CUVELIER en hem zeggen dat u komt vanwege Marinette (...) (291).

Verbindingsmiddel : Radio-apparaat.

Kode : Engelse kode.

Spionagerapporten : (...) voor de organizatie LUX (...) wordt het vervoer van de spionagerapporten verzekerd door de organizatie (...) (292).

Evacuatie dokumenten door duiven : (...).

Duur van de zending : Onbepaald.

Terugtrekkingsweg : Onbezet Frankrijk. In beginsel centrum van Montpellier (293) (...).

Brievenbus in Lissabon : (...).

Via de B.B.C. : Zo wij voor u een bericht hebben, zullen wij *POUR LA COLLINE* zeggen. De termen zouden zijn *en parlant du SOMMET*, wanneer alles goed gaat, en *du BAS*, wanneer we er een ongunstige betekenis moeten aan geven.

Wedde : In Londen betaald als officier. In België zal hij bezoldigd worden op de basis van 8.000 fr. per maand (...).

Geldmiddelen : Vóór korte tijd lieten wij aan de organizatie LUX een som van 250.000 fr. geworden (294). Daar die vermoedelijk nog geldmiddelen nodig heeft, zult u wel een supplementaire som van 150.000 fr. tot haar beschikking willen stellen, som die u hier zal overhandigd worden. (...).

Aankomstplaats : Bezet Frankrijk (...) (295).

Biezondere onderrichtingen : *Biezondere aanbevelingen voor de Dienst LUX* :

1° Hun aanbevelen zich ervan te onthouden medewerkers te nemen in gelijkaardige inlichtingsdiensten. Hun daarom uitleggen dat wij met parallelle netten werken en dat wij eisen dat er absoluut geen enkele verbinding tussen die netten mag bestaan, behoudens bepaalde kontakten tussen de leiders van de netten, voorzover zij elkaar voordien

(290) Bevestiging van de hoger vermelde mening (noot 288).

(291) De voornaam van de dochter van Cuvelier. Dit paswoord was overeengekomen met *Dewinde* voor zijn vertrek in november 1941.

(292) Zie *supra*, p. 92.

(293) D.w.z. *Sabot* ; het « departement colli's », dat zal geleid worden door agent *Breach*, die op 28 september 1942 geparachuteerd werd.

(294) *Luc* ontvangt regelmatig een toelage van *Sabot*. Hier mag gerust vermeld worden en zelfs onderstreept, want het is te weinig bekend, dat *de Belgische diensten VOLLEDIG door België gefinancierd werden*, zoals ook de sommen, soms zeer hoge bedragen, die ontleend werden door de zendingsgelastigde. Dit zou reeds een afzonderlijke studie wettigen. Voor *Luc* weten we, door een brief aan *Sabot* van 1 juli 1942, dat zijn schatkist 150.032 fr. bedraagt op dat ogenblik. Van februari tot juni ontving hij van *Sabot* 440.000 en 60.000 fr. Voor juli zal hij 59.200 + 20.000 fr. ontvangen (Verslag *Sabot*, 28 juni).

(295) Gemakkelijkheidsoverwegingen, inzonder van topografische aard, maken dat dit meestal het geval is voor opdrachten met bestemming België.

reeds kenden. Hun goed doen begrijpen dat dit een noodzaak én een waarborg voor allen is ([296]).

2° Eveneens aan LUX aanbevelen medewerkers die deel uitmaken van paramilitaire formaties of die behoren tot sabotagenetten te weigeren. Daarom moet hun uitgelegd worden dat wij duidelijk verschillende netten bezitten en dat tussen deze netten absoluut waterdichte schotten moeten bestaan. Een van de netten doet aan inlichtingswerk en alleen aan inlichtingswerk, het andere net aan sabotage of passief verzet. Daar het net « Inlichtingen » absoluut ongedeerd moet blijven, wat er ook moge gebeuren, moet dus elk kontakt met organizaties die zich met andere zaken dan « Inlichtingswerk » bezig houden, verbroken worden ([297]).

3° Alleen de twee belangrijkste leiders van LUX mogen u kennen. Het is overbodig dat zelfs de adjunkten van die leiders u kennen, maar het is essentieel dat u hun namen kent alsook het wachtwoord dat de organizatie gebruikt. U mag de grote lijnen van de organizatie kennen, maar behalve de twee leiders mag niemand van de organizatie u kennen.

4° Nooit andere berichten dan dewelke u door de leiders van de organizatie gegeven worden overzenden zonder vooraf LONDEN op de hoogte te brengen.

5° De organizatie LUX de raad geven ons hier eerst op de hoogte te brengen, alvorens zich te verbinden, wanneer mogelijk te leggen kontakten weinig zeker schijnen ».

(...)

De « waardevolle man » met deze zending belast heeft als kodenaam *Béret* gekregen ([298]). Het is een 29-jarige beroepsofficier (3de Lanciers). Hij had Brussel in maart 1941 verlaten en bereikte Engeland in oktober 1942, na 4 maanden internering in het Spaanse kamp Miranda.

Zoals allen die hem voorafgingen wordt radiotelegrafist *Béret blind* gedropt, d.w.z. zonder een « ontvangstkomitee ». Dat komt pas later. Nochtans grijpen deze operaties — zowel voor het gemak van de piloten als voor hen die gedropt worden ([299]) — bij voorkeur plaats bij volle maan. Zo gebeurt

(296) Dat is evident, maar ieder weet dat in bezet gebied veel agenten — of zij het wisten of niet — tot verschillende netten behoorden. Het wordt derhalve tijd een poging tot organizatie te ondernemen. Aan de ene kant is het een kwestie van voorzichtigheid, in geval van arrestatie, anderzijds een kwestie van doeltreffendheid om de binnengekomen inlichtingen te kunnen vergelijken. Daartegenover staat dat Londen blijk geeft van veel realisme door de noodzaak van kontakten tussen hoofden van netten in te zien. Deze kontakten waren en zullen zeer menigvuldig blijven tussen *Luc* en *Zéro* en waren daarenboven ook voorzien. Meestal is men onwetend van het feit dat de grote « Engelse » diensten — zoals *Clarence* en *Mill*, soms zeer ingewikkelde kontakten hebben. Een voorbeeld : *René à Lx* (d.w.z. *Marc* aan *Mill*) : *votre demande a été immédiatement transmise à Bark* (d.w.z. het net *Bayard*) *via Zéro car je n'ai plus de contact direct avec Bark...*

(297) Een *Ajoute à la Mission C.O.* (20 februari 1942) komt nog uitgebreid op dit punt terug en eindigt aldus : *c'est le seul moyen de constituer un réseau de Renseignements parfaitement efficace et passant inaperçu.* We weten echter reeds hoe moeilijk dit menselijkerwijze wel is !

(298) Of *White*. Het feit dat de zendingen in 1942 kwasi allen een kodenaam hebben die begint met een B (*Botte, Brise, Brave* en andere *Boris*) schijnt een tastbaar teken van het nieuwe belang van de Belgische Staatsveiligheid, die het volledige vertrouwen van de Britten begint te genieten.

(299) Maar wat een risico tijdens het trajekt !

het ook deze 3e maart 1942. Weliswaar is er nog niemand op de droppingsplaats, maar nu, sinds het begin van het jaar, bestaat er een *Centre d'accueil pour poulets* : Roubaix, een echte draaischijf ([300]), waar men zich om de « formaliteiten » bekommert. *Sabot* schrijft :

> « Caviar ([301]) kwam me opzoeken en verklaarde het volgende : ...op 3 maart ontving Caviar Edouard ([302]) en Jean *(Béret)* die op 20 km. zuidwesten van Lens landden. Zij kwamen in Roubaix aan zonder zenders, die ze verstopt hadden in een steengroeve. Caviar bracht hen naar de grens, heeft hen door de doeane geloodst en naar Brussel gestuurd naar de adressen die u aangeduid had (...) Wilt u noteren dat Lens ver van Roubaix ([303]) ligt om de valiezen op te halen (...). Toch klaagt hij niet, daar hij iemand van zijn mannen aangeduid heeft om zich te specializeren in het ophalen van de ter plaatse gelaten piano's in een geschikte rieten mand (bloemenmand) ([304]).
>
> (...)
>
> Deze mannen kwamen aan met het woord *« S. TURGEON. Amitiés Pierre »*. Dat is volmaakt, want Caviar herkent zeer goed het handschrift en de handtekening van Dewinde ».
>
> (...)

De gedropten komen dus aan via de tijdens de vorige zomer daartoe door *Dewinde* voorbereide weg, die zelf op dat ogenblik in Engeland is ([305]). *Béret* heeft als « valpunt » te Brussel E. Cuvelier, goede vriend van *Dewinde,* door hem in 1941 als tussenpersoon tussen *Luc* en *Zéro* aangeduid ([306]). *Béret* komt aan, kontakteert Cuvelier, maar BRENGT HEM om een ongekende reden NIET OP DE HOOGTE van zijn « hoofdopdracht » ([307]). Dat heeft eigenlijk slechts een betrekkelijk belang, vermits Cuvelier sinds het vertrek van Cauvin, *geen kontakt meer* heeft met de opvolgers, de « nieuwe Luc's ». Weliswaar werd *Walter* (*Zéro*) door zijn marconist *Roll* verwittigd, maar het telegram dat hem op 17 maart verstuurd werd, was weinig duidelijk in het tweede deel :

---

(300) De uitdrukking is niet te sterk. Een voorstel tot Eervolle Vermelding voor Jean du Nord vermeldt dat 80 van de door Belgische regering geparachuteerde personen, ontvangen werden door de Dienst (zie noot 281).

(301) Paul de Roubaix, aktief sinds de beginperiode.

(302) *Bravery,* die dezelfde nacht geparachuteerd werd. Het betreft hier een radiotelegrafist, voor *Brave* bestemd, geparachuteerd op 7 november 1941 om onafhankelijke netten op te richten. *Brave* zal op 6 maart aangehouden worden ! (zie noot 273).

(303) In vogelvlucht 20 km ! Maar het moet lang duren wanneer men zendposten meedraagt !

(304) Deze agent wordt voor allen *le fleuriste,* wat ten andere zijn beroep is.

(305) Eind november vertrok hij opnieuw naar Portugal : *DEWINDE SERA LISBONNE JEUDI RETENEZ PLACE AVION* (Telegram *Speed,* nr. 14). Hij zal opnieuw gedropt worden (Zending *Banker* op 11 november 1942 voor de *Poste de Commandement Belge (P.C.B.)*) en terug in Londen zijn op 13 mei 1943.

(306) Zie *supra,* p. 53.

(307) *Mais il ne m'en a jamais parlé ! Il n'en a jamais été question...* (Onderhoud Cuvelier, 1973). De houding van *Béret* is eigenaardig in het geheel van deze zaak ; het zal een raadsel blijven, want deze agent zal aangehouden én terechtgesteld worden.

« VOOR WALTER (...) HEBBEN VRIEND VAN PIERRE ([308]) NAAR CUVEL GESTUURD PIANO VOOR LUX VOOR INLICHTINGEN ALLEEN WORDEN ORGANIZATIE BERET HERHAAL BERET VERKIEZEN HEN ONAFHANKELIJK VAN U TE HOUDEN STOP ZULLEN KONTAKT OPNEMEN LUX SABOTAGE DOOR ANDERE DIENST ».

Het hele drama wordt natuurlijk veroorzaakt door het feit dat in Londen de naam van de opvolger van *Luc, Cinq* niet gekend is. Wilde derhalve, voor *Walter,* het bericht niet alleen en eenvoudigweg zeggen dat de sektie Inlichtingen van *Luc* de kodenaam *Béret* draagt — WORDEN ORGANIZATIE BERET — en dat het hoofd ervan wel degelijk Cuvelier is ? Deze laatste heeft in ieder geval herhaaldelijk bevestigd dat hij noch *Cinq,* noch *Police* kende ([309]). De toestand is dus meer dan verward, een oplossing komt te voorschijn in het eerste telegram van *Béret,* ontvangen op 28 maart 1942 :

« SPRONG 20 KM ZUIDEN OVEREENGEKOMEN PLAATS. GEEN MOEILIJKHEID VASTGELEGDE KONTAKTEN. VOLGENS WALTER MOET IK LUX HEROPNEMEN MAAR WERKEN MET CUVEL DAT BEVALT ME ».

Londen antwoordt dezelfde dag :

« (...) VOOR HET OGENBLIK WERKEN MET CUVELIER (...) ».

en bevestigt op 1 april :

« AKKOORD DAT U WERKT MET CUVEL ALIAS ATHOS (...) ».

In werkelijkheid zal het hoofd van *Luc-Inlichtingen* dus geen kontakt hebben. *Béret* wordt aangehouden, door radiopeiling, op 15 april ([310]). Hij zal op 3 oktober gefusilleerd worden ([311]).

***

Luc moet dus verdergaan met de weg over land te gebruiken en zich voor het overige tevreden stellen met beloftes of gelukwensen, zoals die van *Sabot* in een antwoord aan *Cinq* op 4 april :

---

(308) *Dewinde.*

(309) *Mais moi je n'ai jamais eu de rapports avec* (Cinq), *je n'ai jamais eu de rapports avec* (Police) *non plus. Donc j'ai fini au fond au moment où Cauvin est parti... eod. loc.*

(310) Dat brengt de vlucht van E. Cuvelier en zijn echtgenote mee, die in België hun vijf kinderen moeten achterlaten. Cuvelier brengt een jaar in de Spaanse gevangenissen door en zal Lissabon bereiken in mei 1943.

(311) Het verslag van de GFP, over hem (T 504, R 08, fr. 462) luidt : « op heterdaad betrapt en aangehouden terwijl hij inlichtingen doorstuurde ». Daartegenover staat dat hij verklaarde op 26 maart in de buurt van Vielsalm gedropt te zijn, zonder twijfel met de bedoeling de sporen onduidelijk te maken. De klandestiene *Libre Belgique* (nr. 35 van 15 februari 1943) zal hem eer bewijzen.

ILLUSTRATIE Nr. 4

« Ik ontvang op het ogenblik een biezondere afgevaardigde van Londen (312). Ziehier wat men me schrijft : « Maak aan alle medewerkers mijn hartelijkste gelukwensen over. Moed, doet allen verder ! » Ik zend u allen in België de ganse inhoud van deze gelukwensen, want wij hier (niet-bezet Frankrijk) verdienen niet zoveel lof. Mijn beste groeten ».

Sabot telegrafeert ten andere de volgende dag naar Londen :

« (...) ZEG DOOR BBC LUC UW INLICHTINGEN KOSTBAAR DOE VERDER ».

Het is nochtans waarschijnlijk dat alleen maar brieven wisselen geen voldoening schenkt aan *Cinq*, die in een eerste faze besluit zelf naar Montpellier te gaan. *Sabot* zal dit bezoek vermelden in zijn verslag nr. 32 van 20 april, wat ons de gelegenheid geeft te zien waar men aan toe is, spijtig genoeg steeds zonder de mogelijkheid te hebben de aard en het aantal van de door « 5 » overgemaakte inlichtingen op hun waarde te toetsen (313) :

(...)

« V. *Dienst LUC*

Luc is me hier komen opzoeken, ziehier een samenvatting van onze gesprekken.

1) *Financiering :* U hebt me getelegrafeerd dat hij betaald werd. Hij heeft sinds februari 40.000 Bfr. per maand ontvangen en 5.000 Ffr. Hij heeft zopas 200.000 Bfr. ontvangen van Walter. We werden het erover eens Luc die 200.000 fr. te laten als schatkistreserve en ik ga verder alle maanden te betalen. Hij heeft 50.000 Bfr. nodig voor zijn diensten in België en 10.000 Ffr. voor het wegbrengen van zijn spionagerapporten één keer per week.

2) *Radio :* Luc zegt me zijn beloofde piano niet gekregen te hebben. Roll (314) bij Walter aangekomen, was niet voor hem, zendt hem zo snel mogelijk piano en marconist bij *Monsieur* Paul (...), huisbewaarder van het Ministerie van Justitie aan de Ernest Allardstraat, met het wachtwoord LUC PATRON.

3) *Wegbrengen van de spionagerapporten Luc :* Luc gebruikt twee speciale agenten die om beurt elke week hun rapporten tot bij Georges (315) brengen. Die twee agenten nemen de rapporten in Brussel, gaan naar de Franse grens, waar zij aan één kant en de spionageverslagen aan de andere kant overgaan. Na de doeanekontrole nemen zij de rapporten weer op en gaan er rechtstreeks mee naar de demarkatielijn. Een van de agenten gaat daar alleen over, terwijl hij zijn verslagen aan een grensarbeider toevertrouwt om ze daarna terug te nemen,

(312) Ongetwijfeld gaat het hier om *Breach* ; zie noot 293.

(313) Behalve door middel van drie zeer beknopte teksten (en een prachtige schets van het vliegveld van St. Denijs-Westrem bij Gent, dat bij mirakel bewaard bleef : illustratie nr. 4) : de eerste behandelt het geheel van de uit België afkomstige inlichtingen : (...) *courrier filmé : je suis effrayé du volume que prend le courrier* (verslag *Sabot*, 1 mei 1942) ; de tweede tekst betreft enkel *Luc : 1) Bien reçu les deux courriers dont les récapitulations commencent par « croquis n° 1 à 21 » et « champ d'aviation de Raversyde »* (...) (Brief aan *Cinq*, 14 maart 1942) ; de laatste is de enige teruggevonden inlichting afkomstig van *Luc* en omwille van haar belangrijkheid via radio doorgeseind : (...) *LUC DIT TANKS PETROLE HOBOKEN ONT PLUS DE UN MILLION TONNES ESSENCE* (telegram van 23 mei 1942).

(314) Een vergissing van Londen, het betreft hier een radiotelegrafist *Zéro*, geparachuteerd op 1 maart 1942.

(315) Een Belg tewerkgesteld in het Amerikaans Konsulaat te Lyon, zie *supra*, noot 283.

terwijl de andere agent met zijn « post » de grens overschrijdt. Geen van beiden loopt gevaar voor wat de rapporten betreft.
Luc heeft een akkoord gesloten met het Franse *Deuxième Bureau*. Hij helpt bij de doortocht door België van ontsnapte Franse krijgsgevangenen, in ruil waarvoor het *Deuxième Bureau* zich er toe verbindt zijn twee agenten te dekken bij gebeurlijke moeilijkheden in de vrije zone. Zo de spionagerapporten zouden ontdekt worden in de vrije zone, dan zullen de agenten de hulp inroepen van het *Deuxième Bureau*, en ze zullen dadelijk vrijgelaten worden, met hun intakt gelaten « post ».
Ik geloof dat dit systeem uitstekend is en ultra-snel. Te noteren valt dat we bij deze afspraak geen enkele inlichting aan de Fransen doorspelen.

4) Mevr. D. (316), gezien het werk van haar echtgenoot, laat ik haar door Luc 2.000 Bfr. per maand bezorgen. Zij blijft alleen met twee kinderen. Ik zal dat verder blijven doen tot eventueel tegenbericht.

5) *Inlichtingen :* Luc vraagt of er inlichtingen of dokumenten zijn, die u zoudt willen bekomen. Ze zouden zeer blij zijn om het even welke nuttige poging te ondernemen.

6) *Kommunisten :* Luc heeft kontakt met hen tot stand gebracht. Ze vragen materieel : 500 G.P.'s met munitie, automatische geweren, offensieve en Mills-granaten, traangasbommen, brandbommen met vertraagde werking.
Luc zou alle sabotageaktiviteit aan die kommunisten kunnen doorgeven. Luc zou de bevelen geven, de kommunisten zouden slechts de uitvoerders zijn ».

(...)

Dit laatste punt van het verslag van *Sabot* zou verwondering kunnen wekken. *Sabot* had er beter aan gedaan te schrijven « het kontakt met hen heropgenomen ». In werkelijkheid is *Luc* reeds lang in verbinding met kommunisten en Leclercq zelf had veel waardering voor hen (317) :

(...)

« Ik ben zo vrij uw aandacht te vestigen op de kommunistische groeperingen. Met de belangrijkste van België, die bindingen heeft in Duitsland hebben wij konnekties. We kunnen ze voor hun werk en discipline alleen maar loven. Hierbijgevoegd verslag over dit onderwerp » (318).

LUC (get.) Leclercq.

De verbinding werd gerealizeerd in 1941, vóór de komst van Jean Cassart, door een jong verzetsman, Jean Roch, die later Korpsoverste van de Gewapende Partizanen zal worden. In de zomer van 1941 was hij reeds in rechtstreekse verbinding met de leiding van de Gewapende Partizanen, die zich aan het organizeren waren. In die hoedanigheid meldt hij zich bij *Luc* aan :

(...)

« Ik meld me na een zekere tijd aan bij die organizatie [Luc] als afgevaardigde van gewapende groepen. De uitdrukking Gewapende Partizanen werd toen nog niet gebruikt. Dat komt later ! — gewapende groepen die echter gekontroleerd worden door de kommunistische partij. Het is in die hoedanigheid ; men is het erover eens dat ieder op zijn stelling

(316) Echtgenote van onderofficier D., auteur van de schietpartij te Grand-Halleux.
(317) *Rapport sur l'organisation « Luc »*, Londen, 24 juni 1942.
(318) Dit werd niet weergevonden.

blijft en het doel is gemeenschappelijk : strijd tegen de Duitsers. In die hoedanigheid wordt ik goed ontvangen door die mensen, in die mate dat men me het hoofd van de organizatie doet kennen, die Leclercq heette » (319).

De verbinding gaat dus verder onder *Cinq,* die aan zijn adjunkt deze « rode lijn » overgeeft, maar *Luc,* zonder materieel, zal zijn sabotage-aktiviteiten staken. Vanaf dan zullen de wegen uiteenlopen.

Cinq keert, blijkbaar tevreden, naar België terug, na een reis die *s'est effectué dans les meilleures conditions.* Hij ziet *Walter* — de kontakten tussen *Zéro* en *Luc* blijven bestaan op het niveau van de leiders van de netten — en geeft aan *Sabot* verschillende banale nieuwtjes over de dienst (320). Acht dagen later, in een brief van 30 april, is de toon daarentegen volledig veranderd : voor de eerste keer wordt hij ongeduldig, des te meer daar sommigen zijn reis naar de *Midi* als zeer vruchteloos schijnen te beoordelen :

« Mijn beste Sabot,

We zijn erg gelukkig met de van Maud (321) ontvangen gelukwensen, maar nochtans dient opgemerkt te worden dat deze laatste ons verwaarloost en helemaal niet van plan schijnt te zijn gevolg te geven aan de herhaalde vragen vanwege onze dienst.

Inderdaad, het is nu juist vier maanden geleden dat we een piano vroegen, drie maanden, een klein bericht (BBC), en meer dan één maand S. (sabotage) materieel (322). Tot vandaag is niets van dat alles uitgevoerd. Dat is niet erg opbeurend, geloof me vrij ! Ik geloof te kunnen zeggen dat we het maximum leveren. Maar de tegenprestatie, zeer miniem, die van Maud moet komen, laat op zich wachten. Op de kleinste vraag van deze laatste haasten we ons te antwoorden. Waarom is er dan geen wederkerigheid ?

Anderzijds verneem ik, uit verschillende bronnen, dat vragen geformuleerd door gelijkaardige diensten, maar veruit minder belangrijk dan de onze, zonder verwijl antwoord krijgen, want het gebeurt vaak dat een boodschap, door één van die organizaties gevraagd, door de BBC uitgezonden wordt *vier dagen na de aanvraag*... Het is in het belang van de dienst de agenten nu en dan te stimuleren. Bij sommigen is de twijfel binnengeslopen. De opmerkingen die gehoord worden zijn veelvuldig en verdubbelen in intensiteit, en dit na mijn reis. Men vraagt zich, terecht ten andere, af of de Dienst Luc wel enig krediet heeft bij Maud ».

(...)

(319) Onderhoud Jean Roch, 1975.

(320) Brief aan *Sabot,* 23 april 1942. Men moet nochtans opmerken dat *Luc* na de mislukking van St. Nazaire erg in verlegenheid was. Wat zouden zijn agenten aan de kust moeten doen in dergelijk geval ?

(321) « Londen », de beide termen zijn elk even vaag : regering ? Staatsveiligheid ? Britten ? Het geheel ? *Maud* is een zeer gemakkelijke verzamelnaam : ik vermeld dit hier daar ik meen dat deze abstraktie (« deze laatste ») *Cinq* enigszins zenuwachtig maakt, zoals anderen erdoor geïrriteerd zullen raken. Gelukwensen ondertekend door Administrateur Lep (Lepage), Cap (Nicodème) of Page, zijn meer persoonlijk en derhalve bemoedigender.

(322) De sabotagedienst van *Luc* was als *ARRETE MOMENTANEMENT FAUTE MATIERES* gemeld bij het vertrek van de eerste leiders van de dienst (Telegram van *Speed,* 22 februari). *Sabot* liet op 20 maart weten : *LUC SABOTAGE DEMANDE URGENCE PASTILLES EMERI POUR CAMIONS ALTIMETRES* (...). Hij had *Luc* in een brief van 14 (maart) verwittigd : (...) *Je câble pour le matériel saboteur demandé.*

We weten dat dat krediet bestaat, dat *Luc* door de Staatsveiligheid beschouwd wordt als *le principal réseau de recherche de Renseignements militaires en Belgique* (323), dat er reeds een marconist, *Béret,* zonder sukses werd gezonden (324), dat een andere zich klaarmaakt (325). Maar *Cinq* is niet op de hoogte van die meningen en die initiatieven, zoals hij ook niet weet hoe de Britten zelf, nochtans karig met lofuitingen, « Luc », Georges Leclercq, beoordeeld hebben bij zijn aankomst op *Patriotic School* :

« (...)

16) On arrival at the airport of Shannon they took another ' plane which brought them to Poole in England and from there they were sent to the R.V.P.S. (326).

SPECIAL POINT :

17) This man, together with CAUVIN, was responsible for building up a large secret organisation in Belgium and his name therefore should be well know to the Belgian Security in England.

CONCLUSION :

18) This man makes a very good impression and would appear to have performed extremely valuable work in Belgium. He obviously has a great deal of information which would be of interest to M.I.19, M.I.6 and S.O.2 (327).

19) As his activities would appear to be capable of being easily checked up through reference to the Belgian Security, the interrogation of this man was not carried out is very great detail and it is suggested that the additional information, which he is perfectly willing and ready to divulge, would be of greater interest to the organisation mentioned above.

RECOMMANDATION :

20) It is recommanded that after his case has been checked up with the Belgian Security and after he has given additional information to the other organisation, that he should be released to continue service for the Belgian Government ».

Wat de persoonlijke mededelingen van de B.B.C. betreft, zullen we zien dat *Luc* er een zal ontvangen op 15 mei. Maar ze zijn zeldzaam geworden, om een heel eenvoudige reden. Op dat ogenblik zijn een bepaald aantal netten, voornamelijk voor « sabotage » en « propaganda » geïnfiltreerd door de *Abwehr,* en ondanks de genomen voorzorgen (328) zijn er onder de gearresteerde marconisten toch « die onder toezicht werken » (329). Van dat ogenblik af zouden zij een zeer ernstig gevaar betekenen, want de door hen gevraagde persoonlijke berichten zouden « echtheid » en waarborgen kunnen

(323) Zie *supra,* p. 59.

(324) Op 3 maart vertrokken.

(325) *Botte.*

(326) *Royal Virginian Patriotic School* : daar ondervraagt men de nieuw-aangekomenen.

(327) Taken van de *Military Intelligence* en van de *Special Operations,* waarvan wij de specifieke rol niet kennen.

(328) Zie *supra,* noot 27. De *Security Checks* worden talrijker en tevens ingewikkelder.

(329) Alhoewel minder bekend, in tegenstelling met Nederland waar het verschijnsel frekwenter was, hebben ook in België « gekontroleerde » radio's gewerkt.

verlenen aan agents-provocateurs. *Luc* (330), die over geen radiotelegrafist beschikt, kan daarover rechtstreeks geen boodschappen ontvangen, vergelijkbaar met dewelke aan *Zéro* via *Roll* (13 en 23 april) worden toegestuurd :

« WIL ZEGGEN ZO BOODSCHAPPEN BBC VOOR U ALLEEN ZIJN STOP ZO JA ZULLEN WE ZE DOORGEVEN STOP (...)

(...) HEBBEN ALLE BERICHTEN NIET UITGEZONDEN LANGS BBC STOP VERSCHILLENDE DAARVAN WERDEN GEVRAAGD DOOR DIENST SABOTAGE STOP WIJ VREZEN DAT DUITSE AGENTEN BOODSCHAPPEN DOOR BBC DOEN VRAGEN OM ONZE TOEGEWIJDEN TE VANGEN (...) ».

***

Op 6 mei seint Londen via *Speed,* de marconist van *Sabot,* dit gekodeerd telegram door bestemd voor *Luc.* De persoonlijkheid van hen, die dat doen verzenden, geeft nog meer gewicht aan de verleende gelukwensen. Daarbij kondigt het, opnieuw, de komst van de zo verhoopte radiotelegrafist aan :

« VOOR LUC VAN LEP EN MAJOR (331) STOP UW INLICHTINGSDIENST VERLEENT ONS ENORME DIENST STOP FORMEEL BEVEL VOOR U EN UW TOEGEWIJDEN STOP NIETS TE MAKEN MET SABOTAGE NOCH SABOTEURS NOCH WENDELEN (332) STOP DE ECHTE PATRIOTTEN DIENEN ONS BEST DOOR ONS INLICHTINGEN TE ZENDEN STOP WIJ ZULLEN PIANO BIJ U STUREN STOP BOODSCHAP BEEINDIGD ».

Vooraleer deze goede berichten *Cinq* bereiken, voor wie ze alleen bestemd zijn (333), verloopt er jammer genoeg minstens een week... en *Cinq* had wel onmiddellijk die aanmoedigingen nodig, want hij staat voor een moeilijke zaak, voorspel van een drama, dat, latent, spoedig zal uitbarsten.

Het toeval doet inderdaad de zaken eigenaardig verlopen ; diezelfde 6e mei schrijft « 5 » *Sabot* een zeer ernstige brief : hij heeft moeilijkheden met « adjunkt » *Police.*

Men herinnert zich dat bij het vertrek van Leclercq en Cauvin naar Groot-Brittannië besloten was dat *Police* (en zijn mannen) zich met de sektor sabotage zouden belasten, terwijl *Cinq* de oude inlichtingslijnen zou behou-

(330) *Luc* krijgt, behalve die van 15 mei (*Félicitations à tous les Lucs*), een ander persoonlijk bericht op de BBC op dinsdag 19 augustus : *Bravo pour les amis de Juliette,* maar het was *spontanément annoncé* voor *Luc. Sabot* had hem aangeraden *de prévenir à l'avance les agents que le message est pour eux* (brief van 8 juni). « 5 » zal er zich over verwonderen het bericht niet gehoord te hebben : vandaar schijnt de verbinding eerder langzaam te verlopen, wat een slechte indruk nalaat bij de agenten (brief aan *Sabot* van 8 juli).

(331) D.w.z. Lepage, Administrateur van de Staatsveiligheid en *Major* Page, S.I.S.-verantwoordelijke voor België.

(332) Hij werd voor de S.O.E. gestuurd op 28 januari, zending *Mandamus.* Zoals steeds is het telegram natuurlijk in kode, wat echter niet belet dat de aanwezigheid van een echte naam een ernstige fout is, die gelukkig slechts zelden voorkwam.

(333) Wat bewezen wordt door het feit dat het hier slechts om inlichtingen gaat en door de uitdrukking « u en uw toegewijden ».

den. Dit *modus vivendi* bood tenminste het voordeel, die twee types van aktiviteiten van elkaar gescheiden te houden. We zullen niet nakaarten over het feit dat het duidelijker had geweest definitief tot een scheiding over te gaan, zoals Londen het overigens scheen te wensen. Duidelijker en veel minder gevaarlijk ! Waarom dan deze zo lang instandgehouden dubbelzinnigheid ? Twee veronderstellingen kunnen naar voor gebracht worden. De eerste is dat de « doctrine » op dat gebied van de Staatsveiligheid — gesteund door de I.S. — nog niet goed uitgebouwd is, heen en weer geschud zoals ze wordt door de verschillende taken die haar opgedragen worden en onder de druk van de konkurrentie vanwege de S.O.E. en de 2e Direktie van het Ministerie van Landsverdediging ([334]). De tweede veronderstelling is dat *Luc,* vóór zijn vertrek, zijn werk niet wilde ontmanteld en de « familie » *Luc* niet gescheiden zien.

Ondanks de nochtans duidelijke tekst van het hoger vermelde telegram van 6 mei, bestaan er dus twee vertakkingen. Wat Londen ten andere goed weet.

De ernst van het probleem dat zich gaat stellen tussen de beide « opvolgers » is het gevolg van een eenvoudig feit : om aan sabotage te doen, ten minste op het niveau dat de zending Cassart had laten verhopen, moet er materieel zijn en, ondanks de talrijke aanvragen, komt dat niet en *LE SERVICE (...) ARRETE MOMENTANEMENT FAUTE MATIERES* ([335]).

Edelmoedig als hij is, heeft *Cinq* vrijwillig een deel van de inlichtingsbronnen overgelaten aan *Police,* meer bepaald de magistratuur en de « rode lijn » ([336]), « milieu waarin zijn talrijke relaties hem de taak aanzienlijk moesten vergemakkelijken ». *Cinq* verklaart aan *Sabot* zich « niets meer aan te trekken van dit deel van de Dienst ». Maar hij komt ertoe zich rekenschap te geven van het feit dat « de inlichtingen door *Police* doorgegeven eerstens weinig talrijk zijn en daarbij weinig belangwekkend, wat niet klopte met wat die lijnen gewoonlijk aan Cauvin doorgaven ». En naast dit gebrek aan rendement toont *Police* zich zeer « nieuwsgierig » naar alles wat met de organizatie van de Dienst te maken heeft, zoekt gelegenheden om in kontakt te treden met *Walter,* leider van *Zéro,* « wat deze laatste vermijdt in de mate van het mogelijke », laat zich *Luc II* noemen, wat natuurlijk tot verwarring leidt en tot « een bepaalde onrust in de dienst, want

(334) We herinneren eraan dat de zending Cassart een initiatief S.O.E.-2e D. was, waarvan de Staatsveiligheid kwasi niet op de hoogte was. De betrekkingen Staatsveiligheid-*Intelligence Service* zijn ten andere van den beginne af vol vertrouwen en zullen het blijven. Daarentegen zal men tot 1942 moeten wachten vooraleer S.O.E. zonder aarzeling meewerkt. De notulen van een *Réunion n° 7 du 24 février 1942,* waarbij alle partijen betrokken waren (S.O.E., S.I.S., Staatsveiligheid, Ministerie van Landsverdediging) eindigen aldus : *Lorsqu'un citoyen belge s'adressera aux autorités britanniques pour être chargé de mission, il sera dirigé sur la S.E. (...). L'envoi en mission se fera de commun accord.*

(335) Zie noot 322 ; de nota over *L'Année 1941* van 2 februari 1942 geeft een uitleg voor januari : *entravés par les conditions atmosphériques* ; maar *Luc* vraagt verder materieel aan. Hij gaat daar onvermoeibaar mee door tot einde juni : dat blijkt uit telegram 129 van *Speed* : (...) *LUC DEMANDE MATERIEL SABOTAGE A PARACHUTER MANHAY* (...).

(336) D.w.z. de betrekkingen met de kommunisten.

voor alle agenten is de naam van de opvolger van *Luc 5* ». In werkelijkheid « is het duidelijk bewezen dat *Police* poogt zich meester te maken van de gehele leiding van de dienst, en daarvoor wenst hij de steun van *Walter* te vragen ». *Cinq* achtte het niet nodig *Sabot* van zijn verdenkingen op de hoogte te brengen. Hij ontving echter, totaal onverwacht, het bezoek van Mevr. Cauvin, die hem vertelde van « de koortsachtige aktiviteit die heerste in het Paleis, waar allen zich met ziel en lichaam schenen in te zetten voor de dienst ». *Cinq* keek uiteraard raar op, want zijn adjunkt vertelt hem dat er sinds weken niets meer van de magistratuur te verwachten valt door het vertrek van Cauvin. Hij heeft dan ook Mevr. Cauvin de opdracht gegeven een diskreet onderzoek te doen en zo verneemt hij « dat regelmatig elke week dokumenten en plannen, waarvan sommige zeer belangrijk, schijnt het, aan *Police* gegeven werden ». Hierover ondervraagd, geeft deze laatste uiteindelijk toe dat hij dat alles aan *Zéro* meedeelt, wat *Walter* ten stelligste loochent.

En om dat alles te bekronen, vernam *Cinq* dat *Police,* zonder er hem van te verwittigen, een som van 50.000 fr. had gehouden van de 250.000 fr. die Londen, via *Walter,* aan *Luc* had gezonden. Dat zijn ernstige feiten, die *Cinq* meent te moeten meedelen aan *Sabot*. Steeds volgens hem, gaat het onderzoek verder.

In feite is de toestand stilaan uit de hand gelopen, maar *Cinq* besluit *nu* zijn ongerustheid mee te delen, omwille van de aanwezigheid te Brussel van *Max,* de voornaamste en ontzaglijke adjunkt van *Sabot*. Hij verzekert meer bepaald de verbindingen met de netten van België ([337]) :

> (...)
> « *Verbinding België*
>
> Ik bewaar Max voor dit doel. Er zijn nog steeds onopgehelderde problemen. Max steekt steeds over zonder iets bij te hebben en kan dus alleen maar terug over de grens gezet worden. Het is onontbeerlijk deze lijn te behouden, want dat geeft de Belgen vertrouwen. We zullen langs dit middel snel een oplossing geven aan alle kleine dienstdetails tussen hen en ons. (...) » ([338]).

Voor *Cinq* ([339]) gaat het hier niet meer om « kleine dienstdetails » en de aanwezigheid van *Max* gaf hem de gelegenheid hem, waarschijnlijk op 4 mei, te raadplegen. Het is des te belangrijker daar hij weet dat zijn konkurrent *Police* reeds de afgevaardigde van *Sabot* ontmoet heeft tijdens diens laatste verblijf in België, en dat zonder hem te verwittigen. Deze keer wil *Cinq* niet meer « gepasseerd » worden. Hij schrijft en ontmoet dus *Max*. Na deze

(337) De burgerlijke ingenieur *Max,* geboren in 1913, leidde eerst een opvangcentrum in niet-bezet Frankrijk en werd in oktober 1941 adjunkt van *Sabot*. Als eventueel plaatsvervanger ondernam *Max,* in weerwil van de raad van Londen talrijke kontaktzendingen in België. Hij verdween in Duitsland na zijn aanhouding in januari 1943.

(338) Verslag van *Sabot* aan Londen, 11 april 1942.

(339) De periode dat de spionagerapporten *Luc 1 + 1* ondertekend werden, is lang voorbij.

ontmoeting gaat deze laatste onverwacht ([340]) naar de woonplaats van *Police* om hem uitleg te vragen. *Max* geeft een verslag over dat onderhoud ([341]). Zoals te verwachten was, bekritizeert « de aangeklaagde » fel, zonder precieze grieven aan te halen, « 5 », die *prétentieux et revenu avec des airs de matamore* was na zijn bezoek aan *Sabot* in april te Montpellier ([342]). *Max*, met veel onpartijdigheid, oordeelt dat de twee leiders « niet gemaakt zijn om met elkaar overeen te komen ». Men kan de ene aan de andere niet ondergeschikt maken. « De oplossing van een splitsing in twee afzonderlijke lijnen (...) zou genoegdoening geven aan beide pleiters ». En *Max* eindigt zijn verslag aan *Sabot* op deze wijze : « Beiden zijn akkoord om hun geschil aan uw arbitrage voor te leggen ». Wat duidelijk een werkelijke invloed op de netten in België aantoont.

Eigenaardig genoeg is Londen, alhoewel niet op de hoogte van dat geharrewar, gewoonweg uit veiligheidsoverwegingen, eveneens voorstander van een strikte scheiding, maar steeds zonder echter het idee van een *Luc*-Inlichtingen/*Luc*-Sabotage op te geven. Men geeft evenwel voorrang aan het eerste. Dat wordt aangetoond in het telegram, dat *Speed* op 8 mei ontving, dus twee dagen na de brief van « 5 » aan *Sabot* :

> « ZULLEN RADIO ZENDEN NAAR CINQ — STELLEN ALS VOORWAARDE VOOR DIENST LUC PRIMO VOLGENDE RADIO AAN CINQ VOOR INLICHTINGEN SECUNDO DAT CINQ ANDER ADRES EN NAAM VOOR LUC SABOTAGE AANDUIDT ZULLEN DAN OPNIEUW VERBINDING LEGGEN STOP EISEN WATERDICHTE SCHOTTEN TUSSEN HEN MAAR ALLE SPIONAGERAPPORTEN LUC VIA CINQ STOP CATHERINE ([343]) NIET BENADEREN ANDERE DIENST ».

De belofte een radio te zenden, gekoppeld aan een persoonlijke boodschap die allen op de 15e kunnen horen *Félicitations à tous les Lucs* ([344]), zou de atmosfeer moeten opklaren en de « goede verstandhouding » bevorderen, die *Sabot* diezelfde 15e mei voorhoudt in de raad die hem gevraagd werd :

> « Mijn beste Cinq en Police,
>
> Ik acht nuttig persoonlijk tussen te komen in uw diensten, maar alleen voor de eendracht en de eenheid. U kent het resultaat beko-

(340) *Police* is juist verhuisd en « 5 » heeft *Max* zijn nieuw adres gegeven. Om indruk te maken vermeldt *Max* dit gegeven niet om te doen geloven dat, vanuit de *Midi*, *Sabot* bekwaam is de verplaatsingen van hem, die hij van zover leidt, te laten kontroleren.

(341) Brief van *Max*, Brussel, 5 mei 1942. Tien dagen later, vooraleer naar Londen door te zenden, voegde *Sabot* er eigenhandig aan toe : *Vous voyez combien mon petit Max m'aide bien. Il mérite sa deuxième étoile* (luitenant). *Je compte sur vous* (14 mei 1942).

(342) Zie *supra*, p. 103.

(343) Zending *Manfriday*, sabotage.

(344) Belgische uitzending van de B.B.C. om 21 u. 15. Deze boodschap kreeg natuurlijk weerklank. Zo kunnen we in de enige bewaarde nota van « 5 » aan zijn sektorchef in Brugge lezen : *La confiance que nous témoigne notre gouvernement doit se justifier une fois de plus* (...) *Adoptons la devise : « Aujourd'hui beaucoup, demain plus encore »*.

men door uw bewonderenswaardige grote baas ([345]). Mijn bevel is eenvoudig. Luc moet enig blijven en moet zelfs steeds beter doen. Om dat resultaat te bereiken, maakt beiden abstraktie van uw persoonlijkheid, weest noch CINQ noch POLICE, weest eenvoudig LUC.

Met uw gewezen baas, hebben wij overeengekomen 5 = inlichtingen en Police : Sabotage. Tracht zo perfekt mogelijk deze scheiding te verwerkelijken, maar helpt elkaar zoveel als u kunt (...).

Hartelijk dank aan beiden voor uw vertrouwen me dit incident voorgelegd te hebben. Zodra iets niet gaat, vertrouwt u beiden aan mij toe. Ik ben dat gewoon ; ik bevind me steeds tussen hamer en aanbeeld. Wat scheuringen, slechte karakterverstandhouding, wrijvingen (...). Het is ongehoord. Maar allen hebben me steeds zo prachtig geholpen. Er is geen Dienst Sabot, maar een zeer hechte familie Sabot. Met als resultaat 150 colli's per maand (...) en inlichtingen : in drie weken van Brussel naar Londen.

Aan u beiden, en aan allen die u helpen, Goede moed. *Vive Luc tout court !* ».

Men ziet dus dat *Sabot* geen rekening gehouden heeft met de mening van *Max* — misschien in de hoop tegen alle verwachtingen in tot een regeling te komen. Misschien heeft hij eenvoudigweg dat advies nog niet ontvangen. De geschiedenis van de klandestiniteit, of eerder van de klandestiene betrekkingen, is dikwijls moeilijk te begrijpen, wanneer men geen rekening houdt met de vertragingen in de verbindingen. We weten wanneer een boodschap vertrekt, zeer zelden wanneer die aankomt. Het probleem is nog moeilijker wanneer het gaat om verbindingen tussen Engeland en België en wanneer de boodschap gekodeerd is. Het gebeurt dus zeer dikwijls dat een situatie helemaal veranderd was, wanneer het antwoord op het gestelde probleem aankwam.

Sabot brengt Londen, via *Speed*, op de hoogte van dat « geharrewar », maar dat pas op 19 mei, en stelt voor het duidelijke onderscheid van de twee aktiviteiten te bevestigen door een telegram, die eindigt met... *CONSULTEZ VIEUX LUC - URGENT*.

Sabot is waarschijnlijk niet zeker van de uitwerking van zijn brief en minder gerust dan hij het wil laten uitschijnen, vraagt hij tweemaal opnieuw aanmoedigingen voor *Luc* : in zijn Verslag nr. 37 van de 18e ([346]) en door een telegram *Speed* van 21 mei ([347]).

Een nieuwe gebeurtenis grijpt plaats : de komst te Montpellier van *Police* die erin slaagt *Sabot* tot een nieuwe taakverdeling te overtuigen, die in een telegram *Speed* uiteengezet wordt. Het telegram wordt te Londen ontvangen op 1 juni. Daarin staat :

---

(345) Georges Leclercq maakte een sterke indruk op *Sabot* : *Luc est un homme épatant, sérieux, prudent, réfléchi ; je suis en admiration devant lui* (verslag *Sabot*, 24 februari 1942) ; *Luc m'a laissé une impression formidable, c'est un chic type 100 %* (*Sabot* aan *Cinq*, 4 maart 1942).

(346) De achttiende : (...) *La ligne Luc est splendide* (...) *une note personnelle ou un message BBC*...

(347) *LUC DECOURAGE PAS SOUTENU PAR VOUS NE REÇOIT PAS PIANO ET MATERIEL SABOTEURS POURRIEZ-VOUS DONNER URGENCE BBC MESSAGE* (...).

« POLICE LUC HIER IK STEL VOOR AANWERVING COLLI'S VERZENDEN EN ONTVANGEN RAPPORTEN EN MATERIEEL VOOR DE TWEE. CINQ SPECIALIZEREN MILIT. INLICHTINGEN ONDERZOEK BRIEFWISSELING REX EN VNV VERKEER DIT NET DUITSE OPEISINGEN. POLICE GESPECIALIZEERD EKONO POLIT EN FINAN. INLICHTINGEN. ELK BRENGT ANDERE OP HOOGTE GEEN SABOTAGE BIJ LUC ». (...)

Dit projekt van werkverdeling is, gelukkig, klaarder uiteengezet in het verslag nr. 39 van 30 mei :

« V. *Dienst LUC :*

Police is me komen opzoeken. Ik heb hem de volgende direktieven tot scheiding gegeven :

1) Opsturen en ontvangen van spionagerapporten : alle twee.
2) Verwerving van colli's : alle twee.
3) Militaire inlichtingen : Cinq.
4) Ekonomische inlichtingen : Police.
5) Politieke inlichtingen : Police.
6) Financiële inlichtingen : Police.
7) Sabotage : geen van beiden.
8) Radio : zo mogelijk elk een piano en een operator.
9) Briefwisseling Rex en VNV : Cinq.
10) Spoorwegverkeer : Cinq.
11) Verkeer op de waterwegen : Cinq.
12) Opeisingen door de Duitsers : Cinq.

Samenwerking en wederzijdse hulp, elk zal de andere op de hoogte brengen van zijn partikuliere domeinen ».

Ondertussen kruisen twee brieven elkaar, een duidelijke illustratie van de moeilijkheden bij de klandestiene verbindingen, zelfs wanneer het hier slechts België en het niet-bezette Frankrijk betreft. De eerste is van *Sabot,* de 23ste. Hij hoopt dat de oplossing voor het verdelen van de inlichtingen aanvaard wordt door « 5 » ([348]). De tweede, de 25ste, van « 5 » aan *Sabot,* toont aan dat de spanning alleen maar toeneemt :

« (...)

19) Nieuwe gegevens verergeren de reeds bestaande situatie betreffende Police. Zijn eerlijkheid wordt meer dan twijfelachting. Walter zelf toont zich wantrouwend (...) Police is van zijn reis teruggekeerd en heeft me een onderhoud gevraagd.

(...) ».

Londen, nog niet op de hoogte van de evolutie van de toestand ([349]), waarborgt, door een telegram van de 30ste, de eerste oplossing : scheiding Inlichtingen/Sabotage maar kondigt vooral belangrijk nieuws aan :

(348) *Mes chers Luc et Police,*
J'espère que vous serez tombés d'accord ensemble sur ma proposition à Police : un seul service, chacun son activité, tous les deux au courant de tout (...).

(349) Eens te meer stelt men vast hoe moeilijk dat alles is. Men zou zich kunnen terugwanen in de tijd toen de bevelen van de Koning van Spanje bij Alva belandden en helemaal onuitvoerbaar bleken !

« UW SUGGESTIES VOOR POLICE LUC ZEER GOED MAAR EISEN PERFEKTE OVEREENSTEMMING MAAK ALLES OK TUSSEN HEN TWEE STOP PIANO LUC VANDAAG VERTROKKEN BIJ EVRARD (350) ZULLEN ANDERE STUREN VOLGENDE MAAND ZELFDE ADRES STOP ».

***

PIANO LUC VERTROKKEN . . .

Zijn kodenaam is *Botte*. Het is een beroepsofficier, die, uit krijgsgevangenschap ontsnapt, op 31 januari 1941 in België is, naar Frankrijk trekt en oversteekt naar Noord-Afrika. Hij belandt uiteindelijk op 6 januari 1942 in Engeland, waar hij zich ter beschikking stelt van de Staatsveiligheid op 27 januari. Samen met radiotelegrafist *Bruce* (351) wordt hij geparachuteerd tijdens de nacht van 28 mei (352).

Zijn zendingsbevel, gedateerd van 15 mei en opgesteld volgens hetzelfde schema als dat van *Béret* (353), is toch minder vaag over degenen tot wie hij zich moet wenden. Vooreerst heeft hij al een kontaktadres, dat van Evrard, een agent van *Luc* van in het begin, huisbewaarder van het Ministerie van Justitie waar Georges Leclercq werkte. Dat wordt voortaan het « adres kippen » van de Dienst (354). Hij bezit ook een afgesproken wachtwoord (355) : *Il demandera Luc Patron*. Ten slotte, en vooral, dat staat duidelijk in het zendingsbevel — zonder twijfel om een nieuw incident als *Béret*-Cuvelier te vermijden — moet hij *se mettre à la disposition du « 5 » Service Luc*. Hij heeft « duidelijke instrukties » (356) voor *Luc* mee en tevens een som van 150.000 Bfr., die hij « aan Luc persoonlijk zou moeten overhandigen ». Hij zal enkel de radiozender bedienen, opzoeken van inlichtingen is hem absoluut verboden. Hij zal alleen gekend zijn door het hoofd van de Dienst en hijzelf zal het adres van 3 of 4 leden kennen, gewapend met een welbepaald wachtwoord. De radio-verbindingen moeten « tot het strikte minimum beperkt worden, voorbehouden aan belangrijke en gekontroleerde inlichtingen, aan vragen betreffende noodzakelijke verduidelijkingen voor de goede werking van de organizatie ». Men ziet dat men de tegenstanders van de contraspionage en de *Funk-*

(350) Huisbewaarder van het Ministerie van Justitie, zie noot 354.

(351) Hij was bedoeld voor de dienst *Clarence*, maar slaagt er niet in het radiokontakt te leggen.

(352) Op 30 mei was het volle maan.

(353) Zie *supra*, p. 98-99.

(354) Na *Boris*, toekomstig hoofd van *Marc*, opgevangen te hebben, wordt hij, samen met « 5 » en meerdere andere leiders op 9 oktober 1942 door de G.F.P. aangehouden.

(355) *ENVOYEZ RADIO ANNONCE CHEZ CONCIERGE MINISTERE DE LA JUSTICE MOT PASSE LUC PATRON* (telegram van *Speed*, 13 april 1942).

(356) Deze werden niet teruggevonden : maar een telegram aan *Speed* op 3 juni vermeldt : *DIRECTIVE DONNEE A EMISSAIRE LUC EST ENTENTE* ; voor « 5 » en *Police*, zo zullen we zien, is het reeds te laat.

abwehr (met de goniometrische radiopeilingen) zeer *au sérieux* begint te nemen, die van het beroep van klandestiene radiotelegrafist het meest gevaarlijke dat er maar bestaat maken ([357]).

***

Men kan zich de vreugde indenken die de komst van *Botte* bij « 5 » teweegbracht — hij wacht reeds zolang ! — hij deelt die mee aan *Sabot* op 3 juni ([358]) :

> « (26) Heb het grote genoegen u de aankomst van onze kip en zijn radio te kunnen aankondigen. Van hem kreeg ik de bevestiging van de stevige reputatie die onze dienst geniet bij major (Page) (...) Weest er zeker van dat wij onze inspanningen zullen verdubbelen om het prestige dat wij verworven hebben hoog te houden. We beginnen nog maar pas en we zullen niet ophouden verbazing te verwekken » (...).

In dit verslag zal *Cinq* nochtans, om redenen die ik nog steeds niet kan verklaren — want kan men verhopen een dergelijke gebeurtenis te verbergen ? — geen gewag maken van de incidenten, en deze keer zeer ernstig, die hem tegenover *Police* plaatsten.

De zaak is inderdaad opengebarsten, in de letterlijke zin van het woord. Op 26 mei maakt *Police* een afspraak met *Cinq* om hun geschillen te regelen, die, naar wat men kan weten, wel te verstaan betrekking hebben zowel op personen- en belangenproblemen als op dienstkwesties. *Police,* ingenieur, briljant technicus, wil immers niet alleen bevelen, maar ook « rationalizeren » op zijn manier. De ontmoeting is woelig, een schot gaat af. Dat zal een einde maken aan de « samenwerking » *Cinq-Police.*

Pas op 6 juni bereikt het nieuws van deze dramatische ontmoeting *Sabot,* via *Walter,* hoofd van *Zéro.* In zijn verslag nr. 40 aan Londen, deelt *Sabot* mee :

> « Ik verneem van Walter dat het echt oorlog was. Police en Cinq hebben ruzie gemaakt (...) willen niet meer samenwerken (...).
>
> In die omstandigheden laat ik Cinq op zijn plaats als hoofd van de lijn Luc, maar geplaatst onder de morele autoriteit van (...) [Magistraat], die de belangrijkste leverancier van administratieve inlichtingen was voor de dienst Luc (...).
>
> Ik zal dit incident regelen door toedoen van (...). Ik zal de twee antagonisten scheiden, zal hun lot verdelen naargelang ieders noden (...) en ik zal Police op een zijspoor leiden, waar hij niet kan schaden » (...).

Diezelfde dag schrijft *Sabot* in België aan *Cinq, Police* en aan rechter X.

---

(357) *Speed* telegrafeert op 19 mei, wanneer hij het nieuws overmaakt van het ongeluk dat *Roll,* marconist van *Zéro,* overkwam toen hij op het nippertje aan de aanhouding ontkwam, maar zendpost en kode verloor : *BOCHES DOIVENT AVOIR NOUVEAU MOYEN D'ECOUTE MUSIQUE DEVIENT GRAND DANGER.* In het geval van *Botte* luidde de opdracht van de zending : *s'assurera avec Luc si la région de Charleroi ne paraît pas plus favorable aux émissions. Il nous semble* (...) *que la région de Bruxelles est fortement surveillée.*

(358) *Sabot* zal de 11de via *Speed* telegraferen : *PIANO LUC BIEN ARRIVE.*

We hebben het geluk die brieven te bezitten. In de eerste brief verklaart *Sabot* zich uiteraard zeer geschokt door de ernst van het incident, maar hij laat zijn reeds genomen beslissing om hem in feite als enige leider van de lijn te beschouwen niet blijken :

> « Het kwaad is geschied ; laat ons ons nog enkel bezig houden met het goed te maken. Ik bekijk de toestand alleen vanuit ons aller vaderlandslievende plicht.
>
> 1) u moet onmiddellijk uit elkaar gaan.
>
> 2) ik plaats u beiden onder de hogere militaire kontrole van X.
>
> (...)
>
> 4) behoudt voor jou alleen alle agenten die totdusver met jou gewerkt hebben, en meer bepaald op het militair gebied, onderschepte briefwisseling ([359]), spoorwegverkeer, verzamelen en verzenden van colli's, opsturen van de spionagerapporten.
>
> (...)
>
> 8) RADIO : de naar Evrard gestuurde marconist is voor jou (...) ([360]).
>
> (...) ».

Police zal de personen die voor hem werkten voor zich behouden en zal « X » zijn rapporten onder verzegelde omslag laten geworden. Dus, op dat ogenblik, geen uitschakeling van *Police,* maar wel een rem op zijn rekrutering binnen het net, waarvan *Cinq* op dat ogenblik in feite het belangrijkste behoudt : de kontrole over de militaire inlichtingen ([361]) en de radio-uitzendingen.

De tweede brief, aan *Police,* is bijna in dezelfde termen gesteld. Er is natuurlijk geen sprake van radio ; wat de agenten betreft schrijft *Sabot* :

> « 5° Bewaar voor jou uitsluitend jouw persoonlijke agenten, met wie je totdusver in kontakt was (...) » ([362]).

De derde brief is een dankbrief aan « X » voor wat hij zal kunnen doen om de zaak « in de doofpot » te stoppen en voortaan met zijn moreel gezag en zijn onpartijdigheid « de dienst Luc in zijn geheel » te dekken, « opdat deze prachtige organizatie niet teniet zou gaan ». Wat zijn waardeoordeel over de twee tegenspelers betreft is het minste wat men ervan kan zeggen dat die duidelijk in het voordeel van *Cinq* is. « X » zal « het werk » doen, dat hem ge-

(359) Het gaat hier om een operatie gestart van bij de aanvang door de eerste *Luc*'s. Georges Leclercq vermeldt het ten andere op de eerste plaats in zijn verslag aan Londen van 24 juni 1942. Volgens hem begon dat in maart 1941, waren er een dertigtal postbedienden bij betrokken en was het doel contraspionage, het opsporen van voornamelijk ekonomische kollaboratie en het ontvreemden van mandaten bestemd voor lui in Duitse dienst.

(360) Het gaat natuurlijk om *Botte,* die op 28 mei gedropt werd.

(361) In zijn verslag 43 van 28 juni zal *Sabot,* verwijzend naar een gesprek met of een brief aan « 5 », schrijven : *Inutile de te rappeler que ce sont avant tout les renseignements militaires qui sont les plus intéressants.*

(362) *Police* werd naar Groot-Brittannië teruggeroepen (28 juni). Hij verliet Brussel in oktober met bestemming Lyon, maar kon daar zijn reis niet verder zetten, daar hij geen paspoort kon bekomen. Het merendeel van zijn Belgische agenten werd in november aan *Marc* toegevoegd onder de benaming *Service Jean. Police* zelf werd agent van *Sabot,* vervolgens van de *Poste de Commandement Belge.*

vraagd was. « In hem heb ik », zal *Cinq* schrijven ([363]), « een welwillende steun en een uiterst kostbare raadgever gevonden ».

Het eerste gevolg van deze zaak — die pas later, met de komst van *Boris,* een slot zal kennen — is natuurlijk dat de dubbelzinnigheid, die slechts nefast kon zijn, weggewerkt wordt en, misschien vooral, dat het probleem sabotage in de schoot van de dienst definitief geregeld wordt : de tweede marconist, voor dat type aktiviteit voorzien en nog beloofd op 3 juni ([364]), zal natuurlijk nooit gedropt worden. Het tweede resultaat, belangrijker nog dan het eerste, is klaarblijkelijk dat « 5 » niet beschikt over de diensten van *Botte,* die in een dergelijke corrida aangekomen, voor hem niet, of zeer weinig, zal werken ([365]). In november 1943 zal hij terug in Engeland belanden, na een maandenlang verblijf in Spaanse gevangenissen en kampen. In Londen ondervraagd, verklaart hij over *Luc* :

> (...)
>
> « Ik ben naar Brussel gegaan, waar Paul (van Roubaix) me mijn materieel bracht (...). Te Brussel heb ik Luc 5 gekontakteerd, die toen in volle ruzie met Police was (...) Luc 5 verschafte me onderdak bij nr. 1 waar ik vier dagen bleef. Ik werd vervolgens samengebracht met Tom nr. 2 die voor mij een pension vond in Brussel, waar ik met valse papieren ondergebracht was.
>
> (...) ».

Het is dus vooral omwille van de omstandigheden dat *Botte* erkende « een slechte start gehad te hebben in die dienst ». In werkelijkheid zal zijn eerste boodschap zijn om aan te kondigen dat hij naar een andere dienst wil overgaan, wat Londen op 6 juli zal aanvaarden ([366]).

***

De zaak *Police* zal in ieder geval niet belet hebben dat het werk verder gaat, zoals *Sabot* het noteert in zijn verslag 41 van 13 juni en *le courrier est arrivé régulièrement toutes les semaines.* Het wegvallen van *Botte* zal weinig gevolgen hebben, want *Boris,* de « adjunkt-voogd » van « 5 » ([367]), toekom-

(363) *Cinq* aan *Sabot,* 28 juni 1942.

(364) Bericht aan *Speed* : (...) *RENVERRONS SI ACCORD VOUS ET LUC AUTRE PIANISTE FIN MOIS POUR POLICE* (...).

(365) In zijn eerste verslag aan de Staatsveiligheid (4 juli 1942) schrijft *Boris,* toekomstig hoofd van de dienst : *Botte fait toujours plus ou moins partie de l'organisation.*

(366) Het betreft hier in feite het einde van een zeer eigenaardige geschiedenis, die aantoont hoe moeilijk en onzeker het leven van een net was : einde 1941 ontstaat de dienst *Beaver* (marconist *Beaverpool* werd op 26 oktober gedropt, de organizator *Beaver* op 11 december). *Beaver* wordt aangehouden in februari 1942. Een van zijn agenten ontsnapt naar Engeland en wordt opnieuw gedropt op 22 mei (*Fox*) met een marconist (*Brise*) om de dienst *Beaver-Baton* te stichten, ten koste van wat reeds bestond. *Fox* wordt op zijn beurt aangehouden op 23 juni en *Brise* staat er alleen voor. Onze *Botte* neemt met hem kontakt op om, met het akkoord van Londen, de *Service B.B.* op te richten. De agent, die hem gebracht had, zal hij bij zich houden, met akkoord van « 5 ». Hij keert naar Londen terug in april 1943.

(367) Hij zal raad geven — hij heeft een vorming als agent —, organizeren, soms leiding geven. Maar « 5 » die totale voldoening schenkt, zal tot aan zijn aanhouding op 9 oktober de nominale leider van *Marc* blijven.

stig hoofd van de Dienst, — na de grote breuk van 9 oktober ([368]) in *Luc*, dan *Marc* ([369]) geworden — is sinds 26 juni 1942 in België. Met zijn komst vangt een nieuwe glorierijke tragische ([370]) tijd aan tijdens welke het net tot een kwasi perfekt apparaat zal uitgroeien en dit op het cruciale ogenblik van de operaties. Maar dat is een andere geschiedenis !

Om deze studie af te sluiten onthouden we hier de gelukwensen van de Administrateur aan *Luc* — 29 juni 1942 — in verband met de door de dienst doorgestuurde inlichtingen ([371]) :

> (...)
> « We zijn tevreden deze gelegenheid te kunnen benutten om u onze erkentelijkheid uit te drukken voor het prachtige werk dat u verricht en voor de talrijke uiterst belangrijke dokumenten die u ons voortdurend doorzendt. Het is ons spijtig genoeg niet mogelijk, biezonder uit veiligheidsoverwegingen, de ontvangst ervan te melden en elk van hen te bespreken ».

en de brief, door *Luc* Leclercq ondertekend, die *Boris* bij zijn dropping meebrengt :

> « Mijn beste vrienden,
>
> Moed ! Uw werk is prachtig ! We zijn trots op u. De ouderen groeten u en weten dat u met uw durf, uw inzet, uw vaderlandsliefde en uw geest van tucht, vertrouwen zult schenken aan diegene, die naar u toekomt en dat u voort zult doen door het werk, dat zij met u begonnen zijn, nog verder uit te breiden.
>
> Deze vriend is drager van richtlijnen van zijn leiders en wij voegen er al onze wensen aan toe.
>
> Blijft één, we wensen jullie nog geluk, want we weten dat uw werk uiterst kostbaar is ».

---

(368) Er vallen 2 doden en 8 arrestaties ; « 5 » wordt in juni 1943 terdoodveroordeeld en gefusilleerd op 23 juli 1944.

(369) Deze naamswijziging — opnieuw de naam van een evangelist — gebeurde niet, zoals algemeen aangenomen wordt, na de verandering van de leiding, maar voorzichtigheidshalve na de arrestatie op 10 juni, te Aulnois, van « Raisin », leerlingofficier aan de Koninklijke Militaire School, regelmatig koerier voor *Luc*, met de talrijke dokumenten die hij die dag meedroeg. Otto Weil (zie *supra*, noot 193) zal het belang van deze « vangst » bevestigen : *Vers le mois de juillet 1942, un nommé VIGNOBLE a été arrêté par la police française au moment où il franchissait la frontière franco-belge, en chemin de fer, dans la région d'Aulnois. La police française d'Aulnois ayant ouvert ses paquets a constaté qu'il transportait un important matériel d'espionnage et l'a mis à la disposition des Allemands. J'ai été chargé d'évaluer les documents saisis dans les bagages de cet homme. VIGNOBLE était en réalité un courrier du service de « LUC ». Grâce au matériel découvert on a pu déceler l'existence de plusieurs centaines d'agents travaillant pour le service « LUC » et j'ai pu établir un premier tableau d'organisation de ce service.* Vignoble zal in Duitsland, tijdens de zomer 1943, verdwijnen. Men ziet dat de zaken opnieuw slechter gaan, te meer daar een andere *Luc*-koerier, « Hiboux » op 26 van dezelfde maand aangehouden wordt in Sales de Béarn. Bij zal aan de dood ontsnappen en wordt in 1945 gerepatrieerd.

(370) De eerste belangrijke arrestatie, van agent VN1, grijpt plaats op 29 juni. Deze beroepsmilitair was door Georges Leclercq in februari 1941 gerekruteerd onmiddellijk na zijn vrijlating uit een Stalag. Zijn grote verdienste was het aankoppelen van de lijn *Come*. Hij zal in 1945 gerepatrieerd worden.

(371) Via *Sabot* die *Muret* geworden was, nieuw pseudoniem omdat hij zich bedreigd wist. Hij wordt op 28 januari 1943 aangehouden, verraden door een « hoofd colli's » « Adolphe de Toulouse ». *Sabot* wordt gerepatrieerd in 1945.

Peter Scholliers

DE MASSALE ONTRUIMING VAN DE SS-GEVANGENISSEN *

DE TRANSPORTEN VAN 8 EN 23 MEI 1944 NAAR BUCHENWALD

Vanaf midden 1943 namen de verzetsaktiviteiten in heel België sterk toe. De verzetsgroepen hadden zich goed georganizeerd, kregen buitenlandse hulp en er waren kontakten onderling (1). Bovendien ontbrak het niet aan mensen die lid van een of andere illegale groep wensten te worden. De bezetter reageerde fel op het stijgend aantal verzetsakties : er werden meer manschappen ingeschakeld en de akties tegen de verzetsgroepen werden frekwenter doorgevoerd. De Duitse politie beschikte daarenboven over informatiediensten die niet zelden een verzetsgroep van binnenin uitholden. Stijgende verzetsakties en fellere reaktie vanwege de bezetter vormden de aanleiding tot de aanhouding van steeds meer verzetslui, zodat de Belgische gevangenissen stilaan overvol raakten. Begin 1944 was het nodig een plaatsje te 's-Hertogenbosch (Vught) voor de Belgische gevangenen voor te behouden. Deze oplossing bleek echter niet te voldoen, zodat naar andere mogelijkheden werd uitgekeken (2). In april 1944 waren er kontakten tussen het *Reichssicherheits-*

(*) Opgesteld aan de hand van : P. SCHOLLIERS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie. Het konvooi van 8 mei 1944 naar Buchenwald,* Brussel, verhandeling V.U.B., 1975 en W. VAN ROMPAEY, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie. Het konvooi van 23 mei 1944 naar Buchenwald,* Brussel, verhandeling V.U.B., 1975.

(1) Zie o.a. H. BERNARD, *Histoire de la résistance européenne,* Verviers, 1968, p. 203. De winter '42-'43 hield niet enkel een militaire nederlaag voor de Duitsers in, maar tevens een psychologische in de bezette gebieden. Wanneer de Duitse troepen gaandeweg in het defensief werden gedrongen, groeiden hoop op een definitieve ommekeer tegelijkertijd met aktiever verzet.

(2) Tussen januari en april 1944 werden ongeveer 800 Belgen in Vught opgesloten. In bijlage 1 staan alle in 1944 uit België vertrokken transporten.

hauptamt (RSHA) ([3]) te Berlijn en zijn Belgische afdeling, de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst Brüssel* (Sipo-SD). Het RSHA toonde « begrip » voor de overbevolking van de Belgische SS-gevangenissen en stelde voor een aantal gevangenen naar Duitsland over te brengen. Het kamp te Breendonk diende allereerst te worden ontruimd ([4]). Begin mei 1944 nam Straub, leider van de *Staatspolizei* (Stapo, een afdeling van de Sipo-SD) en plaatsvervangend chef van de Sipo-SD voor België en Noord-Frankrijk, omtrent deze zaak persoonlijk kontakt op met Reeder, de *Militärverwaltungschef*, onmiddellijk ondergeschikte van de militaire goeverneur, von Falkenhausen. Straub informeerde de militaire overheid over deze mogelijkheid en vroeg de toelating om gevangenen naar Duitsland te deporteren.

Op 2 mei legde Reeder dit voorstel aan von Falkenhausen voor. Von Falkenhausen — hoewel hij dit later ten stelligste ontkende — verleende de toelating. Hij stelde echter als voorwaarde dat de Sipo-SD Brussel verder over de gedeporteerden in Duitsland zou kunnen beschikken ([5]). De Sipo-SD Brussel maakte deze voorwaarde aan het RSHA te Berlijn over, dat daarmee instemde. Onze studie wees uit dat de Sipo-SD Brussel inderdaad verder kon beschikken over deze gevangenen : zes gevangenen werden na hun deportatie, bij wijze van represaille voor « misdaden » in België, in Buchenwald als gijzelaars terechtgesteld. Het is dus op initiatief van de hoogste Duitse SS-leiding en met de goedkeuring van het militair bestuur in België, dat Belgische gevangenissen werden ontruimd en dat grote aantallen gevangenen naar een koncentratiekamp werden gestuurd. Het was niet toevallig dat de Belgische gevangenen naar het KZ Buchenwald werden gezonden : dit kamp kon immers op dat ogenblik nog zo een 2.500 gevangenen herbergen ([6]).

Het kamp te Breendonk diende als eerste te worden ontruimd. Het ging hier om zowat 630 personen. De gevangenis van Sint-Gillis (Brussel) bevatte circa 250 gevangenen en in de gevangenis van Antwerpen zaten zowat 100

(3) De Rijksveiligheidsdienst, o.l.v. Heydrich en later van Kaltenbrunner ontstond in september 1939 door het samenvoegen van *Sicherheitspolizei* (een staatsdienst) met de *Sicherheitsdienst* (een nazi-organizatie). Het RSHA hing rechtstreeks af van de RFSS, Himmler. Het RSHA had in alle bezette gebieden afdelingen. De Belgische afdeling, Sipo-SD, krijgt later enige aandacht.

(4) Brief van de *Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD* aan de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nord-Frankreich*, von Falkenhausen, 26-4-1944. (*Breendonk*, Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin (MVG), Rap. 497, Tr. 216). De deportatie naar Duitsland was niet nieuw. Sinds september 1941 werden regelmatig transporten naar Duitsland gestuurd. Dat van 22 september 1941 naar Neuengamme (de 255 weggevoerden werden door J. GOTOVITCH in een initiërend artikel behandeld : *Introduction à l'étude de la déportation, le convoi du 22-9-1941* in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1967) was het eerste. Definitieve statistieken ontbreken tot op vandaag. J. GOTOVICH vermeldt in de *Mededelingen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 8, maart 1978, p. 52-53, dat er in totaal 41.222 erkende politieke gevangenen waren. Maar ongetwijfeld waren er heel wat meer gedeporteerden (zie bijlage 2).

(5) Brief van de « Groep Politie » (*Militärverwaltung*) aan de *Dienststelle Brüssel*. « Ontruiming van de kampen », 3-5-1944 (*Breendonk*, MVG, Rap. 497, Tr. 216).

(6) Brief van de *Beauftragte...* aan von Falkenhausen, 26-4-1944 (*Breendonk*, MVG, Rap. 497, Tr. 216).

mensen opgesloten. Deze drie gevangenissen leverden voldoende gevangenen om een eerste transport naar Buchenwald te vormen. Naamlijsten werden zo vlug mogelijk opgesteld. Reeds op 5 mei 1944 was alles in gereedheid gebracht. Het transport bestond uit 967 mannen, die allen als POLITIEKE GEVANGENEN werden beschouwd. Onder hen bevonden zich 915 Belgen en 52 niet-Belgen ([7]). In de nacht van 5 op 6 mei — dus amper enkele dagen nadat het voorstel tot deportatie was gedaan — vertrok een trein uit het Ooststation te Antwerpen, richting Willebroek, met de gedetineerden uit de gevangenis van Antwerpen. Op hetzelfde ogenblik werd het kamp van Breendonk bijna volledig ontruimd. Alle gevangenen, op enkelen na, werden op vrachtwagens gezet en naar het station van Willebroek gevoerd, waar hen de trein van Antwerpen wachtte. Langs Aalst reed de trein naar het station van Schaarbeek, waar op hun beurt de gevangenen uit Sint-Gillis werden opgepikt. Vandaar ging de reis linea recta naar Buchenwald, langs Aarlen, Luxemburg, Koblenz, Fulda, Gotha, Erfurt en Weimar. De reis duurde drie dagen. Zestig personen zaten opgesloten in één goederenwagen. Elke gevangene had recht op een stukje brood en wat worst. Per wagon beschikte men over twee emmers water. De deportatietrein kwam midden in de nacht van 8 mei 1944 in het KZ Buchenwald aan. De ontvangst gaf een voorsmaakje van wat de gevangenen te wachten stond : de deuren van de wagons werden opengegooid, de gevangenen werden eruit gesleurd, getrokken of geslagen en honden werden op hen losgelaten.

Amper twee weken later, op 20 mei, vertrok een tweede transport uit België in de richting Buchenwald. Ditmaal telde het 890 gevangenen uit verschillende kleine gevangenissen, waarvan 849 Belgen. Op 19 juni en tenslotte op 10 augustus 1944 vertrokken de twee laatste transporten uit België, richting Buchenwald, met respektievelijk 575 en 827 gevangenen ([8]). De massale ontruiming van de Belgische gevangenissen gaf dus op korte tijd — mei tot augustus — aanleiding tot vier grote transporten naar Buchenwald : in totaal werden 3.259 mensen weggevoerd. Deze massale deportaties hadden als resultaat dat in het KZ Buchenwald (na Auschwitz) het grootste aantal Belgen werd opgesloten (zie bijlage 2).

(7) Bepaalde gevangenen, die absoluut niet als *politiker* konden aangezien worden — o.a. gevangenen van gemeenrechtelijke aard — kregen in Buchenwald een rode driehoek opgespeld en werden als *Politike Belgier* gekatalogeerd. Voor beide transporten samen vormt dit soort gevangenen echter een te verwaarlozen minderheid (zie tabel 6, « Motief van aanhouding » : 58 weggevoerden werden wegens gemeenrechtelijke misdaden gearresteerd, ttz. 3,2 % van de transporten). Dit onderzoek houdt geen rekening met de niet-Belgen.

(8) Beide laatste transporten werden reeds bestudeerd, doch de bewerkingswijze was verschillend, zodat een diepgaande vergelijking totaal onmogelijk bleek : R. ORBIE, *Sociaal statistische studie van de Belgen uit het konvooi van 19 juni 1944 naar Buchenwald,* Brussel, Koninklijke Militaire School (KMS), 1966 en A. BARONHEID en J. DE BACKER, *Essai d'application de procédés mécanographiques en vue de l'étude de la déportation en Belgique. Le convoi du 10-8-1944 vers Buchenwald,* Brussel, KMS, 1967. De Belgen die in kleine groepen of individueel in Buchenwald aankwamen, waren onderwerp van een verhandeling verricht aan de U.L.B. door H. VERHAM. C. Somerhausen (U.L.B.) tenslotte onderzocht in 1978 de Belgische bevolking in Dora.

SAMENSTELLING VAN DE TRANSPORTEN

De leeftijd, het beroep en de woonplaats van de gedeporteerden weerhielden vooreerst onze aandacht.

De leeftijdsstruktuur van de weggevoerden brengt een paar interessante feiten aan het licht. Tabel 1 geeft de absolute en relatieve cijfers per transport en dadelijk blijkt dat voor beide transporten bepaalde leeftijdsgroepen sterk naar voor traden (9). De periode 1910-1915 vormde een top waar de voorgaande perioden geleidelijk naar toe groeiden. De bar slechte levensomstandigheden in de laatste jaren van de eerste wereldoorlog, met een daling van het geboortecijfer en hoge kindersterfte als gevolg, zorgden voor een minder grote aanwezigheid van de klasse 1915-1919. De analogie tussen beide transporten stopt echter na deze periode : het transport van 23 mei bleek meer jonge mensen te bevatten dan het eerste. Amper 13,6 % van de weggevoerden van dit laatste transport was op het ogenblik van de deportatie tussen 14 en 24 jaar oud, terwijl dat van 23 mei meer dan eenvijfde uit deze leeftijdsgroep herbergde. Een verklaring blijven we schuldig.

TABEL 1. *Indeling per geboortejaar*

Transport van 8 mei		Transport van 23 mei	
1866-1870	1		
1871-1875	2	1870-1874	2
1876-1880	21 (2,2 %)	1875-1879	9
1881-1885	22 (2,4 %)	1880-1884	16 (1,8 %)
1886-1890	42 (4,6 %)	1885-1889	34 (4,0 %)
1891-1895	80 (8,7 %)	1890-1894	56 (6,5 %)
1896-1900	104 (11,3 %)	1895-1899	84 (9,9 %)
1901-1905	115 (12,5 %)	1900-1904	102 (12,1 %)
1906-1910	145 (15,8 %)	1905-1909	128 (15,0 %)
1911-1915	150 (16,4 %)	1910-1914	142 (16,7 %)
1916-1920	108 (11,8 %)	1915-1919	94 (11,0 %)
1921-1925	111 (12,1 %)	1920-1924	146 (17,2 %)
1926-1930	14 (1,5 %)	1925-1929	36 (4,2 %)

De beroepsstruktuur van de betrokkenen bleek heel wat minder gemakkelijk te rekonstrueren. We zagen ons geplaatst tegenover onvolledige en tegenstrijdige bronnen. Rigoureuze historische kritiek bood niettemin een oplossing. Liever dan zelf te dokteren aan een alles omvattende beroepsindeling,

(9) Wegens een misverstand, werd niet dezelfde leeftijdsindeling gebruikt.

gebruikten we de kategorieën van de Telling van 1930 ([10]). We zijn er ons echter van bewust dat deze indeling rudimentair blijft.

TABEL 2. *Indeling volgens het beroep*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen
Landbouw			
patroons	22	38	60
arbeiders	30	30	60
TOTAAL	52	68	120 (6,8 %)
Nijverheid			
patroons	13	43	56
bedienden	2	44	46
arbeiders	242	246	488
TOTAAL	257	333	590 (33,4 %)
Handel-diensten			
patroons	160	131	291
bedienden	102	30	132
arbeiders	9	18	27
TOTAAL	271	179	450 (25,4 %)
Vrije beroepen	63	17	80 (4,5 %)
Overheid			
bedienden	188	196	384
arbeiders	25	—	25
TOTAAL	213	196	409 (23,1 %)
Niet-aktieven			
studenten	32	27	59
anderen	26	10	36
TOTAAL	58	37	95 (5,3 %)
Onvoldoende omschreven beroepen	1	19	20 (1,1 %)
ALGEMEEN TOTAAL	915	849	

(10) *Bevolking. Algemene Telling op 31 december 1930*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Brussel, 1936-1937. De *Economische en sociale telling van 27-2-1937* legde het aksent op de nijverheidsgroep en op de handeldrijvende groep, zodat we deze niet konden gebruiken.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de industriesektor het sterkst vertegenwoordigd was, gevolgd door de tertiaire sektor en de overheidsdiensten. Opvallend is het relatief kleine aandeel van de vrije beroepen. In elke beroepssektor werden nogmaals drie groepen onderscheiden : patroons, bedienden en arbeiders. Deze indeling werd overgenomen van de « Groene Fiche ». De verzameling van deze fiches, die officieel *Algemeene telling der te repatriëren personen* heet, werd samengesteld met het doel een statistiek van alle vermiste personen op te maken. De telling die in september 1944 door het Belgisch Kommissariaat van Repatriëring werd doorgevoerd, gaf erg betrouwbare informatie over alle vermisten. Zo werd het beroep vóór de deportatie vermeld. Dit verschaft ons inlichtingen over de ekonomische funktie van de betrokkene en geeft tevens een aanduiding in verband met de sociale positie die hij bekleedde. Dergelijke gegevens dienen echter steeds met enige reserve benaderd. De kategorie « patroon », zij het nu in de handels- of industriële sektor, herbergde b.v. zowel de fabriekseigenaar als de alleenwerkende ambachtsman, zowel de kleine café-uitbater als de groothandelaar. Tabel 3 vat deze sociale indeling samen :

TABEL 3

	Transport 8 mei	Transport 23 mei	Samen	%
Patroons	195	212	407	23 %
Bedienden	292	270	564	32 %
Arbeiders	306	294	600	34 %
Vrije beroepen	63	17	80	4 %
Niet-aktieven	58	37	95	5 %
Onvoldoende omschreven	1	19	20	
TOTAAL	915	849	1.764	100 %

Het grote aantal patroons valt te verklaren door de massale inbreng uit de sektor handel-diensten : winkeliers, haarkappers, enz. De meeste bedienden kwamen uit de sektor handel-diensten of waren in overheidsdienst. Politiemannen, rijkswachters, militairen, leden van het onderwijskorps en ambtenaren horen in deze laatste kategorie thuis. Arbeiders, vooral industriearbeiders, vormden in beide transporten de meerderheid. Het spreekt vanzelf dat dergelijke rudimentaire gegevens niet toelaten welomlijnde besluiten in verband met de weggevoerden te formuleren. We beschikken niettemin over geldige indikatoren omtrent de beroepsstruktuur van de gedeporteerden van « onze » transporten. We waren van plan na te gaan of die beroepsgroepen al dan niet overeenstemden met de beroepsstruktuur van de Belgische bevolking om op dergelijke wijze te onderzoeken of er eventuele groepen onder- of oververte-

genwoordigd waren. Dit bleek echter in geen geval door te voeren, daar gegevens over slechts twee transporten een te beperkte basis zijn om dergelijke vergelijking te maken.

Waar de leeftijds- en beroepsstruktuur van beide transporten veruit analoog zijn, treft men een verschil in de verdeling volgens woonplaats aan. Tabel 4 brengt dit naar voor.

TABEL 4. *Indeling per woonplaats*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Prov. Antwerpen	99	100	199	11,2
Limburg	36	56	92	5,2
Oost-Vlaanderen	7	90	97	5,4
West-Vlaanderen	3	38	41	2,3
TOTAAL	145	284	429	24,3
Henegouwen	76	159	235	13,3
Luik	50	218	268	15,1
Luxemburg	8	38	46	2,6
Namen	20	96	116	6,5
TOTAAL	154	511	665	37,6
Brabant				
Leuven	351	18	369	20,9
Brussel	235	24	259	14,7
Nijvel	29	6	35	2,0
TOTAAL	614	48	662	37,6
Niet gekend	2	5	7	0,4
ALGEMEEN TOTAAL	915	849	1.764	100

Wat het transport van 8 mei betreft, eiste de provincie Brabant, met 614 van de weggevoerden, het leeuweaandeel voor zich op. Het arrondissement Leuven, met 351 gedeporteerden (38 % van het transport) was in grote getale vertegenwoordigd. Uit de Waalse en Vlaamse provincies kwamen zowat hetzelfde aantal personen. Voor Vlaanderen was de provincie Antwerpen goed vertegenwoordigd, terwijl uit Oost- en West-Vlaanderen slechts 7 en 3 personen werden gedeporteerd. Voor Wallonië waren de provincies Luik en Henegouwen het sterkst aanwezig. Het transport van 23 mei toonde een geringe

aanwezigheid van Brabanders, terwijl Vlaanderen maar vooral Wallonië goed waren vertegenwoordigd. Bewoners van de provincies Luik en Henegouwen waren in dit transport uitermate sterk aanwezig. Het transport van 8 mei laat dus een duidelijk overwicht van de provincie Brabant zien, maar dat van 23 mei herstelt het evenwicht, wat tenslotte volgend beeld geeft :

Vlaanderen	429	24,3 %	45,2 %
Arr. Leuven	369	20,9 %	
Wallonië	665	37,6 %	39,6 %
Arr. Nijvel	35	2,0 %	
Arr. Brussel	259	14,7 %	

Het lichte overwicht van Vlaanderen (6 %) kwam vooral uit de massale inbreng van de weggevoerden uit het Leuvense voort. Niettemin blijkt uit deze cijfers dat beide transporten elke landsstreek aan bod laten komen. De verklaring voor de verschillende samenstelling van de transporten voor wat de plaats van herkomst betreft, schuilt in het feit dat het kamp te Breendonk het overgrote deel van de gevangenen voor het transport van 8 mei leverde. Zoals bevolen door de Sipo-SD, werd eerst dit kamp ontruimd, dat vooral gevangenen uit het Leuvense en het Brusselse herbergde.

DE AANHOUDINGEN

Gegevens betreffende de Duitse diensten, verantwoordelijk voor de aanhouding, staan in tabel 5 vermeld. We stellen dadelijk vast dat, op enkele uitzonderingen na, de Sipo-SD voor de meeste interneringen zorgde. Het waren dus effektief gevangenen van de Sipo-SD die naar Buchenwald werden gevoerd.

TABEL 5. *Dienst die arresteerde*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Sipo-SD (Stapo)	887	754	1.641	93,5
GFP	5	33	38	2,1
Sonderkommission	1	7	8	0,4
Belgische politie of Rijkswacht	0	6	6	0,3
Sipo-SD (Kripo)	15	2	17	0,9
Devisenschutz-kommando	0	1	1	
Feldgendarmerie (FG)	4	46	50	2,8
Niet geweten	3	0	3	
TOTAAL	915	849	1.764	100

De *Geheime Feldpolizei* (GFP) en de *Feldgendarmerie* (FG), organismen ressorterend onder de militaire overheid, arresteerden respektievelijk 38 en 50 mensen. De GFP en de FG waren echter NIET bevoegd om gevangenen te deporteren. Dat ook deze gevangenen werden weggevoerd, valt te verklaren door het feit dat deze personen onmiddellijk na hun aanhouding aan de Sipo-SD uitgeleverd werden.

Het is misschien nuttig hier even de verschillende politiediensten in herinnering te brengen. De *Sicherheitspolizei* (Sipo) werd in 1936 door Himmler opgericht en maakte sedert 1939 onder Heydrich deel uit van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA). De Sipo omvatte de *Staatspolizei* (Stapo, beter bekend als Gestapo, *Geheime Staatspolizei*) en de *Kriminalpolizei* (Kripo, gerechtelijke politie). De *Sicherheitsdienst,* oorspronkelijk als inlichtingsdienst van de SS en de NSDAP in 1931 door Heydrich gesticht, werd in 1939 onder diens leiding bij het RSHA gevoegd. De Sipo-SD kreeg aanhoudingsbevoegdheden in bezet België vanaf 4 februari 1941. Enkel teoretisch bleef zij onderworpen aan de militaire overheid ([11]). Voordien lagen de politionele taken uitsluitend in handen van de diensten van het leger : *Feldgendarmen* en *Geheime Feldpolizei.* Naast deze beide diensten werd een *Hilfpolizei* (Hipo) opgericht, omdat het kader van FG en GFP van circa 1.000 man te klein geacht werd ([12]). Voor deze laatste dienst werden « betrouwbare » Belgen gerekruteerd ([13]).

Het motief van aanhouding wordt in volgende tabel gegeven. We weerhielden enkel de rechtstreekse aanleiding tot de aanhouding. Het spreekt vanzelf dat een verzetsman evengoed een werkweigeraar kon geweest zijn.

(11) Zie A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944),* Deel 1, *De Sipo in België* in *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog,* nr. 3, Brussel, 1974.

(12) A. DE JONGHE, *op. cit.,* p. 21 e.v.

(13) J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique,* Deel 1, Brussel, 1972, p. 23. Volgens J. GOTOVITCH en J. GERARD-LIBOIS, *L'An 40,* Brussel, 1971, p. 143, waren er in mei 1941 zowat 1.271 Feldgendarmen.

TABEL 6. *Motief van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Verzet	731	650	1.381	78,2
Werkweigering	21	18	39	2,2
Gemeenrechtelijke misdaden	22	36	58	3,2
Deviezensmokkel	2	4	6	0,3
Wapenbezit	10	7	17	0,9
Politieke opinie	16	2	18	0,9
Desertie uit het Duitse leger	4	4	8	0,4
Gijzelaar	74	28	102	5,7
Inbreuk op jodenwetten	7	0	7	0,4
Per vergissing	6	0	6	0,3
Hulp aan verzet	0	9	9	0,5
Verdacht van anti-Duitse aktiviteiten	0	35	35	1,9
Wraak/twist	0	4	4	0,2
Niet geweten	22	52	74	4,1

Naast de gemeenrechtelijke misdaden, de desertie uit het Duitse leger en de aanhouding per vergissing (naamverwisseling b.v.), krijgen we o.i. een betrekkelijk volledige steekkaart van de akties tegen de bezetter. Voor beide transporten was het verzet veruit de belangrijkste reden van aanhouding (78,2 %). Van minder belang waren de gijzelaars, de werkweigeraars en de personen verdacht van anti-Duitse aktiviteiten. De term « verzet » omsluit uiteraard een heleboel ondernemingen, gaande van het overbrengen van berichten tot sabotagedaden. Een verdere indeling — hoe belangrijk ook — kunnen we bij gebrek aan gegevens helaas niet geven.

Het kan enige verwondering wekken dat ook gijzelaars en werkweigeraars naar een koncentratiekamp werden gestuurd. Gijzelaars werden immers vooral in de citadel van Hoei opgesloten, terwijl werkweigeraars naar Duitse werkkampen met een ruw regime werden gezonden (de *Arbeitserziehungslager,* A.E.L.). De verklaring voor de deportatie van deze kategorieën gevangenen ligt in het feit dat deze mensen na hun aanhouding in gevangenissen van de Sipo-SD terecht kwamen. Bij de ontruiming van de Belgische SS-gevangenissen in mei 1944 maakten ook zij van de transporten deel uit.

Het is klaar dat de werkweigering ook een belangrijke vorm van verzet tegen de bezetter was. Heel wat meer Belgen dan uit deze tabel blijkt, weigerden de verplichte tewerkstelling. Zoals gezegd, werden ze in hoofdzaak

naar A.E.L.-kampen gestuurd ([14]). Zo we het cijfer van dit motief van aanhouding bij het cijfer van de gearresteerden om « zuivere » verzetsdaden tellen, bekomen we een percentage van 80,4 en indien we tenslotte alle anti-nazi-aktiviteiten op een rijtje zetten (van verzet tot inbreuk op de jodenwetten) stellen we vast dat 85 % van onze gedeporteerden wegens verzetsaktiviteiten werden aangehouden. Heel anders was het gesteld met de gijzelaars. Gijzelaars waren mensen die gewoonlijk bij wijze van represaille of preventief werden aangehouden. In feite hadden ze in vele gevallen rechtstreeks met het verzet niets te maken. Intimidatie was meestal de drijfveer voor hun arrestatie. Met de terechtstelling van gijzelaars vanaf november 1942 werd dit ten top gedreven. Deportatie en exekutie van gijzelaars werden aanvankelijk aarzelend, doch op het einde van 1943 zonder skrupules door de bezetter toegepast. De doeltreffendheid van de gijzelaarsname werd vaak door de hoogste militaire overheid in twijfel getrokken. Het was immers noodzakelijk de gijzelaar uit een potentieel gevaarlijk milieu te nemen, zoniet was de arrestatie zinloos ([15]).

Tabel 7 en 8 geven respektievelijk plaats en datum van de aanhouding.

TABEL 7. *Plaats van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Prov. Antwerpen	102	94	196	11
Limburg	34	54	88	4
Oost-Vlaanderen	5	91	96	5
West-Vlaanderen	2	35	37	2
TOTAAL	143	274	417	23
Henegouwen	73	164	237	13
Luik	35	212	247	14
Luxemburg	4	42	46	2
Namen	20	93	113	6
TOTAAL	132	511	643	36
Brabant				
Brussel	245	29	261	15
Leuven	361	18	379	21
Nijvel	27	3	30	2
TOTAAL	633	50	683	38
Niet geweten	7	14	21	1
ALGEMEEN TOTAAL	915	849	1.764	100

(14) Volgens recente cijfers weigerden ongeveer 40.000 Belgen de verplichte arbeid in Duitsland (J. GOTOVITCH, *Statistieken over deportatie en verzet* in *Mededelingen...*, nr. 8, maart 1978, p. 53).

(15) Meer informatie over het fenomeen gijzelaar in P. SCHOLLIERS, *Het konvooi van 8 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, V.U.B., 1975, p. 240-280.

Tafel 7 geeft hetzelfde globale beeld als tabel 4, waar de samenstelling van het transport volgens woonplaats staat vermeld : de meeste mensen werden bijgevolg in hun woonplaats aangehouden.

TABEL 8. *Datum van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Vóór 1943	21			
Jan. tot aug. 1943	74	8	115	6,5
Sept. 1943	12			
Okt. 1943	16	9	25	1,4
Nov. 1943	9	13	22	1,2
Dec. 1943	69	23	92	5,2
Jan. 1944	118	68	186	10,5
Feb. 1944	127	89	216	12,2
Maart 1944	239	231	470	26,6
April 1944	227	302	536	30,4
Mei 1944	0	94	94	5,3
Niet geweten	3	5	8	0,4
TOTAAL	915	849	1.764	100

Tabel 8 toont aan dat de maanden maart en april 1944 veruit de belangrijkste perioden van arrestatie waren (57 % van de aanhoudingen). Januari en februari zagen ook heel wat arrestatiegolven (23 %), terwijl de periode 1942-1944 voor 14,3 % instond. Alleen het transport van 23 mei zorgde voor arrestanten in de maand mei. Beide transporten waren dus hoofdzakelijk samengesteld uit personen die tussen januari en april 1944 aangehouden waren.

De interessantste informatie verkrijgen we door de gegevens van beide laatste tabellen met elkaar in relatie te brengen : we komen op dergelijke wijze namelijk de aanhoudingen in groep op het spoor. Deze waren meestal het gevolg van tot in de puntjes voorbereide razzia's.

De deportatietrein van 23 mei telde betrekkelijk weinig gevangenen die in groepsverband werden aangehouden. Enkele gemeenten waren toch slachtoffer van een razzia : Ronse 40 gearresteerden ; Poperinge 12 ; Aat 17 ; Ellezelles 29 en Esneux 26. Het transport van 8 mei was daarentegen voor een groot deel samengesteld uit gevangenen die in groepsverband, zij het daarom niet op dezelfde datum, werden aangehouden :

Antwerpen (stad)	25 gearresteerden
Feluy	17 gearresteerden
Luik (stad)	23 gearresteerden
Arr. Leuven	361 gearresteerden

Uiteraard valt het enorme hoge cijfer voor het arrondissement Leuven onmiddellijk op. 361 mensen (wat 39,4 % van het transport van 8 mei uitmaakt) werden in een korte tijdspanne aangehouden. Dit groot aantal beïnvloedt de statistische resultaten van beide transportonderzoeken in hoge mate. Deze massale aanhoudingen waren het gevolg van een verklikking. Een lid van het Belgisch Leger der Partizanen (B.L.P.) werd op 23 december 1943, tijdens een aktie gericht tegen de Witte Brigade, opgepikt. Hij verraadde zijn medestrijders, een massa helpers en sympatizanten. Tussen januari en april 1944 werden er ongeveer 600 mannen en vrouwen aangehouden ([16]). De arrestaties namen een dergelijke uitbreiding dat niet alleen het B.L.P. en de streek van Leuven geteisterd werden, maar ook andere verzetsorganizaties, streken van Limburg en het Brusselse ([17]) !

Tabel 9 geeft de plaats van opsluiting in België. De cijfers hebben betrekking op de plaats van waaruit de gevangene vertrok. Heel wat gevangenen werden immers in meerdere Belgische gevangenissen opgesloten.

TABEL 9. *Plaats van internering in België*

	Transport van 8 mei			Transport van 23 mei	
Antwerpen	88	9,61 %	Antwerpen	126	14,0 %
Breendonk	597	65,24 %	Charleroi	173	20,4 %
Sint-Gillis	229	25,00 %	Gent	175	20,6 %
Onbekend	1		Hasselt	28	3,3 %
			Luik	256	30,1 %
			Namen	31	3,6 %
			Sint-Gillis	57	6,7 %
			Onbekend	3	

Het transport van 8 mei bestond uit gevangenen die in slechts drie gevangenissen zaten opgesloten. Dat van 23 mei daarentegen was het resultaat van de ontruiming van « kleinere » gevangenissen, waaronder Antwerpen, Charleroi, Gent en vooral Luik. De samenstelling van beide transporten was dus duidelijk een gevolg van de bevelen begin mei 1944 door de Sipo-SD gegeven : allereerst de ontruiming van Breendonk, dan de ontruiming van andere gevangenissen.

(16) L. VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen,* Leuven, 1971, p. 123, voetnoot.

(17) De Sipo-SD, o.l.v. Paulsen, was in de periode januari 1944 tot april 1944 buitengewoon aktief in het Leuvense. Niet minder dan zeven groots opgezette razzia's werden op touw gezet. Tussen de klopjachten door werden nog tal van aanhoudingen verricht. Een indikatie van de netelige situatie wordt weergegeven door volgende passus : « Neem nota van uw order om alles in het werk te stellen om verdere aanhoudingen in 065 (kodenaam voor Leuven) te voorkomen. Inmiddels heeft de zaak zulke uitbreiding genomen, dat er werkelijk niet veel te doen is » (NCWO II, Papieren Van Brussel, 25 maart 1944, MF 54A). Een verdere beschrijving in : P. SCHOLLIERS, *op. cit.* Over enkele aanhoudingen en deportaties naar Buchenwald, zie *Vriendenkring van Buchenwald, Periodiek Inlichtingsblad,* nr. 37, maart 1977, p. 1-7.

HET VERZET

Tabel 10 geeft informatie over de aansluiting bij het verzet. We moeten er eerst en vooral op wijzen dat meerdere weggevoerden aangesloten waren bij verschillende verzetsorganizaties. We tekenden dan ook alle verzetsgroepen op waarbij een gedeporteerde was aangesloten, zodat we hier niet de absolute cijfers geven van het aantal personen dat bij het verzet was, maar wel de aansluitingen ([18]).

TABEL 10. *Aansluiting bij het verzet*

Verzets-organizatie	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Onafhankelijkheidsfront	174	103	277	19,2
Belgisch Leger der Partizanen	210	73	283	19,6
Kom. Partij België	17	0	17	1,1
Witte Brigade	45	38	83	5,7
Nationaal Koningsgezinde Beweging	70	31	101	7,0
Organisation Militaire Belge de Résistance	24	65	89	6,1
Belgisch Nationale Beweging	37	49	86	5,9
Geheim Leger	111	140	251	17,4
Service Renseignement et Action	45	32	77	5,3
Groupe « G »	32	36	68	4,7
Diversen + individuelen	22	83	105	7,3
TOTAAL	787	650	1.437	100

Wat het transport van 8 mei betreft, noteren we in totaal 787 aansluitingen. Het hoge aantal aangeslotenen bij het Onafhankelijkheidsfront (O.F.) en vooral bij het Belgisch Leger der Partizanen (B.L.P.) valt dadelijk op. Samen zorgden deze beide organizaties voor bijna de helft van de aansluitingen. De Nationaal Koningsgezinde Beweging (N.K.B.) en het Geheim Leger (G.L.) waren minder sterk vertegenwoordigd, terwijl de overige verzets-

(18) Het transport van 8 mei telde 151 mensen die niet bij het verzet waren (16 %), wat toelaat te zeggen dat 764 gedeporteerden (84 %) erkende verzetslui waren. Voor dat van 23 mei liggen deze cijfers als volgt : 199 niet aangeslotenen (23 %) of 650 (77 %) erkende verzetslui.

groeperingen elk voor circa 30 à 60 aansluitingen zorgden. De aanwezigheid van een dergelijk hoog aantal Gewapende Partizanen is onder meer te verklaren door de razzia's in het Leuvense.

Het transport van 23 mei telde 650 aansluitingen. De ruime vertegenwoordiging van leden van het Geheim Leger en het Onafhankelijkheidsfront valt op. De cijfers zijn echter veel minder uitgesproken dan die van het eerste transport. Voor beide transporten samen, zorgden het O.F. en het B.L.P. voor bijna 40 % van het totaal der aansluitingen. Wij moeten er echter op wijzen dat de verdeling in verzetsgroepen dateert van na de oorlog. Het is praktisch onmogelijk met honderd procent zekerheid vast te stellen wie juist bij welke groep aangesloten was. Zo bijvoorbeeld bestond er een sterke interaktie tussen het O.F., het B.L.P. en de Belgische K.P.

Voor meer informatie betreffende het verzet verwijzen we naar gespecializeerde studies ([19]).

DE OPSLUITING IN DUITSLAND

Tabel 11 geeft de verdeling in de kampen en werkkampen (Kommando's). Het valt onmiddellijk op dat slechts een minderheid, nog geen 20 % van de gevangenen, in Buchenwald bleef. Tot nu toe werd Buchenwald steeds als het belangrijkste element voorgesteld, terwijl de Kommando's slechts bijzaak leken. De cijfers van tabel 11 herleiden deze stelling tot haar ware proporties : de Kommando's waren kwantitatief veel belangrijker dan het moederkamp. Buchenwald zelf funktioneerde enkel als schakel bij de arbeidsverdeling.

TABEL 11. *Verdeling in de werkkampen*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Buchenwald	187	126	313	17,7
Dora	91	66	157	8,9
Harzungen	87	529	616	34,9
Ellrich	324	87	411	23,4
Hadmersleben	64	0	64	3,6
Halberstadt	61	0	61	3,4
Overige kampen of werkkampen	100	40	140	7,9
Onbekend	1	1	2	
TOTAAL	915	849	1.764	100

(19) Zie o.m. : H. BERNARD, *La résistance*, Brussel, 1968. *Het Gulden Boek van de Belgische Weerstand*, Brussel, 1948. K. TANHAM, *Contribution à l'histoire de la résistance belge, 1940-1944*, Brussel, 1971. L. Van Brussel geeft in zijn hoger geciteerd werk data en akties van het Leuvense partizanenkorps op.

Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de historiek van het kamp van Buchenwald ([20]). Het volstaat te zeggen dat reeds vanaf 1939 Buchenwald één van de meest uitgebreide kampen van Duitsland was, met tal van werkkampen die verspreid lagen over geheel Duitsland (in totaal zouden er 250.000 gevangenen in het kamp opgesloten zijn geweest). Bij de aankomst van de deportatietreinen uit België in Buchenwald, werden de gevangenen naar het « Kleine Kamp » gestuurd. Dit was een kamp in het kamp, waar de gevangenen een tweetal weken verbleven, gedurende dewelke ze werden ingeënt, geschoren en « ontsmet ». Na die periode vertrokken de meeste gevangenen — in ons geval meer dan 80 % — « op Kommando » ([21]). Zij die op 8 mei 1944 in Buchenwald aankwamen, vertrokken op 23 mei voor het grootste deel naar het Kommando Dora. Van daaruit kwamen 324 gevangenen terecht in het Kommando Ellrich. De gevangenen die met het tweede transport aankwamen, vertrokken op 8 juni naar Dora, waarvan de meesten (529) naar het Kommando Harzungen werden gestuurd. Het hoeft geen verwondering te wekken dat de gevangenen van beide transporten Dora, Ellrich en Harzungen van werkkrachten voorzagen. Deze drie Kommando's herbergden de grote ondergrondse hallen van het *Mittelwerk,* waar de V1 en V2 werden gebouwd. Op het ogenblik dat de deportatietreinen uit België aankwamen, begon de produktie op volle toeren te draaien. De werkkrachten werden dadelijk voor het grootste deel naar dit belangrijke complex doorgezonden.

Onze gevangenen maakten in een reeds erg chaotische periode met het kamp kennis, toen orde en regelmaat meer en meer op de helling kwamen te staan. De wintermaanden van 1945 zagen de totale ondergang van het KZ-systeem. We moeten hier dan ook onderstrepen dat de algemene toestand van de kampen verslechterde met de opmars van de geallieerden. Zo de administratie tot einde maart 1945 perfekt bleef funktioneren, lieten de werk-, leef- en woonwijze van de gevangenen steeds meer te wensen over. De doorbraak bij El Alamein in november 1942 en de Duitse nederlaag bij Stalingrad in februari 1943 hadden nog geen rechtstreekse invloed in de kampen. Maar de massale bombardementen op Duits grondgebied vanaf december 1943, de landing in Normandië en Zuid-Frankrijk resp. in juni en augustus 1944 en zeker de snelle doorbraak van het Rode Leger in Oost-Europa (juli 1944 : Polen bereikt, oktober : Hongarije) zorgden voor paniek in de Duitse rangen. De Russische opmars startte daarenboven de evacuatie van kampen in het Oosten. Heel wat evacuatietransporten kwamen vanaf september 1944 in Dachau, Buchenwald, e.a. terecht. De (betrekkelijke) orde en regelmaat

(20) Over de historiek van het kamp : E. KOGON, *De SS Staat. Het systeem der Duitse concentratiekampen,* Parijs-Amsterdam, 1968. O. WORMSER-MIGOT, *Le système concentrationnaire nazi, 1933-1945,* Parijs, 1967.

(21) Men beschouwde dat het « op kommando gaan » minder overlevingskansen bood dan het verblijf in het moederkamp zelf. Vandaar dat de klandestiene organizatie, opgericht door de politieke gevangenen in Buchenwald, poogde « waardevolle » gevangenen in Buchenwald zelf te houden.

verdwenen dan ook om geleidelijk plaats te maken voor chaos ([22]). In deze kontekst leek het ons uiterst zinvol na te gaan waarom sommige gevangenen in Buchenwald bleven en waarom anderen naar werkkampen werden gestuurd. Deze probleemstelling deed reeds heel wat inkt vloeien. Verschillende auteurs kenden aan het toeval een grote rol toe. Zo bijvoorbeeld zouden de eerste 200 in Buchenwald aangekomenen niet naar een Kommando moeten. Een andere stelling houdt met het toeval, terecht, geen rekening en beweert dat de koncentratiekampadministratie enkel oog had voor het motief van arrestatie. De zwaarste « misdadigers » tegen het regime — dus de politieke gevangenen — zouden naar de hardste kampen en Kommando's worden verwezen, terwijl de minder zware « misdadigers » naar minder harde kampen of Kommando's moesten vertrekken.

We verrichtten in verband hiermee een onderzoek betreffende de gevangenen van onze transporten. Mogelijke criteria voor de verdeling in kampen en Kommando's zijn volgens ons : het motief van aanhouding ; de leeftijd (= fysieke konditie) ; het beroep ; aansluiting bij een verzetsorganizatie. De laatste maatstaf werd weerhouden met het oog op de mogelijke tussenkomst van de interne klandestiene verzetsorganizatie. Wat het motief van aanhouding betreft, wezen we er reeds op dat alle gevangenen uit België als politieke gevangenen in Buchenwald werden opgesloten, wat ook de ware reden van arrestatie mocht geweest zijn. Maar de mogelijkheid kan niet uitgesloten worden dat de administratie van het kamp het werkelijk motief kende. We verrichtten dus een onderzoek naar de samenhang tussen het motief van aanhouding en het kamp/Kommando van opsluiting en stelden vast dat het motief geen criterium vormde, daar een massa gijzelaars naar Ellrich en andere « harde » kampen werd gestuurd en er een massa verzetslui in Buchenwald of in « gemakkelijke » kampen bleef. Met het motief van aanhouding werd dus geen rekening gehouden.

We onderzochten vervolgens de samenhang tussen de leeftijd en het kamp/Kommando van opsluiting en stelden vast dat de oudste weggevoerden in Buchenwald bleven. Tot de leeftijd van ongeveer 55 jaar werden sommige gevangenen naar het complex Dora gezonden. De overgrote meerderheid van de gevangenen die naar Dora-Ellrich-Harzungen ging, was jonger dan 45 jaar. Ongetwijfeld speelde de leeftijd en de daaraan verbonden fysieke gesteldheid van de gevangenen een belangrijke rol bij de beslissing of iemand al dan niet naar een werkkamp moest.

Volgens W. Barthel ([23]) zou de verantwoordelijke dienst in het *Mittelwerk,* de organizatie die instond voor de leiding van het complex Dora waar de gevangenen werden tewerkgesteld, telkens wanneer er werkkrachten nodig

(22) Hierover volgend getuigenis van L. Van Eeckhout : « Als ik daar nu met een Poolse vriend over praat, die daar (Dachau) voordien ook gezeten heeft, dan praten wij over twee verschillende kampen » (*Knack-magazine,* 13-9-1978, p. 57).

(23) W. BARTHEL, *Gutachten über Rolle und Bedeutung des KZ Dora-Mittelbau und die Funktion der SS bei der A4-produktion,* Frankfurt-am-Main, 1970, p. 21.

waren, aanwijzingen in verband met de keuze aan de leiding van het kamp gegeven hebben. Deze aanwijzingen zouden vooral in verband gestaan hebben met de beroepsbekwaamheden. Om dit na te gaan, onderzochten we de relatie tussen het beroep (opgegeven aan de Duitsers) en het verblijf in het kamp of Kommando. Het is gebleken dat praktisch geen rekening werd gehouden met het beroep. O.i. was dit criterium in de lente 1944 ontoepasselijk geworden, gezien de naar wanorde overhellende toestand in de kampen.

Een veel gehoorde stelling houdt tenslotte in dat de klandestiene organizatie in Buchenwald verantwoordelijk was voor de transporten naar de Kommando's. Deze organizatie zou getracht hebben belangrijke mensen te redden. Dit betekende ondermeer zo veel mogelijk personen met kommunistische sympatieën in Buchenwald houden. Met deze stelling begeven we ons op glad ijs en voorzichtigheid is geboden. Om dit na te gaan, leek ons het onderzoek naar de samenhang tussen verzetsorganizatie en het kamp/Kommando van verblijf passend. Dit onderzoek levert interessant materiaal op. Indien we rekening houden met de cijfers voor het O.F. en het B.L.P. voor het transport van 8 mei, stellen we vast dat deze verzetsgroepen het sterkst in Buchenwald waren vertegenwoordigd (samen 55 %). Beschouwen we daarentegen de cijfers voor personen die niet bij het verzet waren aangesloten, bemerken we dat deze mensen in hoofdzaak naar Ellrich werden gestuurd. Houden we tenslotte rekening met het aantal leden van de N.K.B. en het G.L., komen we tot de vaststelling dat er verhoudingsgewijze meer personen naar Kommando's gingen dan er in Buchenwald bleven. We zijn derhalve geneigd enige rol in de keuze aan de organizatie in het kamp toe te schrijven : leden van het O.F. en het B.L.P., linkse groepen, bleven overwegend in Buchenwald. Maar zo we b.v. de cijfers voor het Kommando Ellrich nader beschouwen, dan bemerken we dat voor beide transporten het O.F. en het B.L.P. heel sterk vertegenwoordigd waren. Deze cijfers relativeren enigszins bovenstaand besluit. Ze laten niet toe een duidelijk antwoord te geven op de vraag of de organizatie al dan niet haar sympatizanten gered heeft ([24]). We kunnen besluiten dat de verdeling in kampen en Kommando's als volgt gebeurde ([25]) : faze a) een bepaald Kommando had gebrek aan werkkrachten ; faze b) een keuze werd in Buchenwald gemaakt onder de gevangenen die het meest bekwaam leken ; faze c) ontsnapten aan deze keuze : gespecializeerde arbeiders, dokters, mensen gesteund door de klandestiene organizatie.

Tabel 12 verstrekt gegevens over de sterfgevallen per plaats van overlijden. Allereerst valt het hoog sterfecijfer op : voor het transport van 8 mei 442 sterfgevallen (48,3 %) en voor het transport van 23 mei 551 (64,9 %).

(24) Volledigheidshalve moeten we opmerken dat de klandestiene organizatie in Buchenwald niet uitsluitend kommunisten of sympatizanten in het moederkamp probeerde te houden, maar ook tal van andere personen.

(25) Over de transporten getuigde A. Simonart, één van onze gedeporteerden : *Ne partaient pas en transport les malades, les invalides, les médecins et les infirmiers ou ceux qui étaient retenus au camp pour d'autres raisons, faveurs, etc.* (MVG, Ref. X).

Er is een niet onbelangrijk verschil tussen beide cijfers. O.i. is het lagere sterftecijfer van het eerste transport te verklaren doordat Breendonk voor 65 % verantwoordelijk was voor de samenstelling ervan. We menen namelijk dat de levensomstandigheden in Breendonk van die aard waren, dat er een eerste selektie doorgevoerd werd : slechts de meest geharden overleefden het. Deze mensen, in tegenstelling tot hun kollega's uit andere gevangenissen, waren dus een koncentrationair regime gewoon, wat de aanpassing — en de overleving — in Buchenwald gemakkelijker maakte.

TABEL 12. *Aantal sterfgevallen per overlijdensplaats*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Buchenwald	50	48	98	9,9
Dora	43	55	98	9,9
Harzungen	9	97	106	10,7
Ellrich	166	110	276	27,8
Halberstadt	3	0	3	0,3
Hadmersleben	2	0	2	0,2
Gross Rosen	3	5	8	0,8
Verschillende Kommando's	17	5	22	2,2
Nordhausen	44	51	95	9,6
Sachsenhausen	8	42	50	5,0
Bergen Belsen	42	131	217	21,8
Tijdens evacuatie	44			
Buiten Duitsland	10	4	14	1,4
Onbekend	1	3	4	0,4
TOTAAL	422	551	993	100

Wat het transport van 8 mei betreft, torent het dodenaantal van het Kommando Ellrich hoog boven de andere cijfers uit. Voor dat van 23 mei tekent het sterftecijfer van Harzungen, Ellrich en dat van de evacuatieperiode (Bergen Belsen en ' tijdens evacuatie ') zich af.

Herhaalde malen dook in de tekst het begrip « harde kampen » of « Kommando's » op. De vergelijking tussen de relatieve sterfte van elk kamp laat toe vast te stellen welke kampen of Kommando's nu eigenlijk « hard » waren. We weerhielden enkel de voor onze transporten belangrijke kampen en Kommando's.

TABEL 13. *Procentuele sterfte per kamp/Kommando*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei
Buchenwald	26,7 %	33,1 %
Dora (*)	43,5 %	45,4 %
Hadmersleben	3,1 %	—
Halberstadt	4,9 %	—

(*) Om praktische redenen werden de cijfers voor Dora, Ellrich, Harzungen en Nordhausen samengesteld.

Onmiddellijk blijkt dat het sterftecijfer voor Buchenwald lager ligt dan dat van het complex Dora. De sterftecijfers voor Halberstadt en Hadmersleben waren ongewoon laag. Uit dergelijke cijfers kan men het best de « hardheid » van het kamp aflezen. Het gaat natuurlijk niet op te zeggen dat de levensvoorwaarden in Buchenwald gunstig waren : respektievelijk een kwart en een derde van de daar opgeslotenen zijn overleden (cijfers voor onze transporten). Maar in verhouding tot Dora, lijken de levensomstandigheden minder slecht.

Tabel 14 toont aan dat wat de sterfte betreft, vier duidelijke perioden te onderscheiden zijn : van mei tot september 1944, de kennismaking met het kamp ; van oktober tot december, de periode van harde arbeid en de periode na de aanpassing ; van januari tot maart 1945, de koude winter en de eerste evacuaties ; van maart tot mei, de periode van de evacuaties.

Reeds in de eerste periode (mei-september 1944) waren er in Buchenwald veel sterfgevallen. We weten dat de oudste leeftijdsgroep in het hoofdkamp zelf verbleef. We mogen aannemen dat de eerste slachtoffers oudere mensen waren, die niet tegen het koncentrationaire regime opgewassen waren. In een tweede periode (de wintermaanden van 1944) schijnen de gevangenen zich aangepast te hebben, doch de strenge winter van het voorjaar 1945 eiste weer slachtoffers.

Voor Dora en Harzungen kunnen analoge besluiten geformuleerd worden, hoewel de cijfers niet zo uitgesproken zijn. Merkwaardig is, dat er tot en met september slechts één slachtoffer in Ellrich gevallen was ! Nochtans waren er op dat ogenblik reeds veel gevangenen van beide transporten in het Kommando opgesloten. Pas vanaf oktober 1944 telde men de eerste sterfgevallen in het Kommando. De cijfers voor de maanden januari, februari en maart vormen een piek. Ellrich kende toen inderdaad een katastrofale periode : een harde winter, vermindering van voedselrantsoen, onverminderde werkprestaties, afwezigheid van drinkwater, enz. ([26]).

(26) De rampzalige levensvoorwaarden bezorgden de verantwoordelijken van Ellrich op het einde van de maand maart 1945 een probleem, in die zin dat de lijken zich bleven opstapelen en ze niet vlug genoeg konden begraven worden. Een oplossing werd gevonden door ze te verbranden.

TABEL 14. *Aantal sterfgevallen per periode en per overlijdensplaats*

	Transport van 8 mei				Transport van 23 mei			
	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45
Buchenwald	22	3	17	8	15	1	25	7
Dora	12	17	13	1	16	11	24	4
Harzungen	4	2	3	0	8	14	26	13
Ellrich	1	67	92	6	0	22	73	15
Nordhausen	0	0	21	23	0	0	35	16
Bergen Belsen	0	0	7	35	0	0	53	78
Sachsenhausen	0	0	1	6	0	0	1	41
TOTAAL	39	89	154	79	39	48	237	174

Beide transporten samen

	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45
Buchenwald	37	4	42	15
Dora	28	28	37	5
Harzungen	12	16	29	13
Ellrich	1	89	165	21
Nordhausen	0	0	56	39
Bergen Belsen	0	0	60	113
Sachsenhausen	0	0	2	47
TOTAAL	78	137	391	253 = 859

Geen enkele gevangene vertrok naar Nordhausen « op Kommando ». Het was pas tijdens de evacuaties dat gevangenen in dit Kommando terecht kwamen. Vanaf maart 1945 werd Nordhausen — en meer bepaald de Bölcke-kazerne — gebruikt om alle zieken en invalieden uit de omliggende Kommando's samen te brengen. Zonder enige medische hulp, zonder de minste hygiëne en zonder voedsel achtergelaten, had het verblijf in Nordhausen zeker de dood als gevolg ([27]).

Vanaf einde maart 1945 grepen er evacuaties plaats. Een enorm groot aantal gevangenen werd naar Bergen Belsen en Sachsenhausen gestuurd. De cijfers van tabel 12 tonen meteen aan welke tol de evacuatietransporten en het verblijf in de evacuatiekampen geëist hebben. In totaal stierven nog 253 gevangenen van beide transporten in de weken vóór de Duitse kapitulatie. De evacuatieperiode van de koncentratiekampen verdient niet enkel aandacht om het hoge sterftecijfer, maar ook wegens het chaotisch en onverantwoordelijke karakter dat ze kenmerkte.

Vanaf maart 1945 heerste er een ware paniekstemming in alle Duitse rangen. Zoals hoger gemeld, rukten de geallieerde legers steeds vlugger naar Berlijn op en alle hoop op een ommekeer van de situatie werd vanaf het winteroffensief van 1944-45 de kop ingedrukt. In deze chaotische eindeoorlogsperiode hadden de Duitsers de verantwoordelijkheid over tienduizenden die in de koncentratiekampen opgesloten zaten. De paniekstemming was vooral dàar voelbaar. De gevangenen waren op de hoogte van de algemene oorlogssituatie en hun verborgen hoop uitte zich af en toe in openlijk verzet. In dit stadium waren de verantwoordelijken van de kampen radeloos... Ze wisten volstrekt niet wat te doen met deze thans kwasi onnuttige, maar gevaarlijke en bezwarende mensenmassa. Sommige kampkommandanten waren ervan overtuigd dat het Derde Rijk vernietigd was en hadden oog voor de toekomst : ze wilden zich revalorizeren door het kamp volledig intakt te houden en aan de geallieerden over te dragen. Zij zouden « safe » zijn en hoopten te kunnen rekenen op een reddend woordje vanwege hun oud-gevangenen ([28]). Andere kampkommandanten wilden met het Derde Rijk tenonder gaan en voelden er veel voor om de gehele kampbevolking uit te roeien ! Er drong zich tenslotte een derde mogelijkheid op : het transport van deze potentiële arbeidersmassa naar voorlopig veiliger gebieden, m.a.w. de evacuaties. Maar de hoogste Duitse leiding aarzelde om een beslissing te nemen. Slechts op het allerlaatste ogenblik besloot men de kampen te ontruimen (het KZ Buchenwald werd b.v. op 11 april bevrijd, het eerste evacuatietransport vertrok op 4 april, het laatste in de morgen van 11 april !).

(27) Nordhausen werd op 4 april 1945 fel door de geallieerden gebombardeerd, met de bedoeling een daar gevestigd radiostation te treffen. Zowat 1.000 van de circa 5.000 gevangenen kwamen om tengevolge van deze aktie. (D. ROCHETTE en J.M. VANHAMME, *Les Belges à Buchenwald et dans ses Kommandos extérieurs*, Brussel, 1976, p. 145-146.

(28) Sommige kampverantwoordelijken, o.a. H. Wimmer, adjunkt van de kampkommandant van het Kommando Hadmersleben, hebben kontakt opgenomen met de gevangenen. Wimmer zou ervoor zorgen dat het kamp intakt zou blijven, op voorwaarde dat de gevangenen zich in erg gunstige zin over hem zouden uitspreken.

Verschillende evacuatietransporten vertrokken uit Buchenwald, Dora en de Kommando's. Deze transporten kregen meestal een welbepaald einddoel mee, maar naarmate de geallieerden steeds meer Duits grondgebied bezetten, werden de evacuatietransporten naar andere richtingen geleid. Op bepaalde ogenblikken waren vele van deze transporten volledig geïsoleerd en doolden zij rond met de hoop zo lang mogelijk uit geallieerde handen te blijven. Ze stuitten tenslotte toch op verbijsterde geallieerde soldaten. Andere transporten werden ten einde raad naar reeds overbevolkte kampen geleid. Begin 1945 schenen alle evacuatiemarsen slechts één enkele richting uit te gaan : Bergen Belsen. Dit kamp, aanvankelijk bedoeld voor circa 15.000 gevangenen, kreeg al vlug een infernaal uitzicht. Het gebrek aan voedsel en drinkbaar water, de besmettelijke ziekten, de hopen lijken, het kannibalisme en de hopeloze overbevolking noopten de Duitsers op Britse hulp beroep te doen. Het kamp, met op dat ogenblik 60.000 gevangenen, werd op 15 april 1945 bevrijd. Na die datum stierven nog meer dan 13.000 gevangenen !

De evacuaties kunnen derhalve als een « waardig » einde van het fenomeen koncentratiekamp in nazi-Duitsland beschouwd worden : de gevangenen werden op een nog onmenselijker manier behandeld dan in de kampen zelf. Tabel 15 geeft een overzicht van de verschillende evacuatierichtingen, waarbij gevangenen van de transporten van 8 en 23 mei betrokken waren.

EINDBESCHOUWINGEN

Dit onderzoek van twee transporten die kort na elkaar uit België vertrokken, had niet de bedoeling komaf te maken met heel wat problemen i.v.m. de Belgische bevolking van de koncentratiekampen. Het wilde slechts een bouwsteen zijn voor een grondige statistische kennis van alle Belgische gevangenen, een thans nog grotendeels braakliggend terrein in de historiografie van de tweede wereldoorlog. Studies op dat vlak zijn dan ook vatbaar voor kritiek. Niettemin geeft het onderzoek belangwekkende en representatieve resultaten, vooral wegens de grootte van de steekproef (32,3 % van de Belgische gevangenen in Buchenwald werden hier onderzocht). We moeten de representativiteit ervan echter onmiddellijk relativeren daar deze studie aangetoond heeft dat elk transport een specifieke samenstelling had, die vaak beantwoordde aan bepaalde akties vanwege de bezetter ([29]).

Wanneer de Belgische gevangenissen overvol raakten, greep de SS de gelegenheid aan om werkkrachten in hun kampen te storten en om zich meteen van lastige gevangenen te ontdoen. We achten het hier nogmaals nuttig de specifieke samenstelling van de eerste twee grote transporten, gevolg van de

(29) Dit kwam ook duidelijk tot uiting in de samenstelling van het transport van 22-9-1941 naar Neuengamme. De weggevoerden, bijna allen kommunisten, hadden openlijk hun sympatie voor de aangevallen Sovjetunie betuigd.

TABEL 15. *Evacuatietransporten en aantal geëvacueerden*

	8 mei	23 mei
Buchenwald naar		
Dachau	2	17
Tsjechoslovakije	0	3
Ravensbrück	6	0
Flossenburg	7	4
Bergen Belsen	2	0
Sachsenhausen	3	1
Dora naar		
Ravensbrück	15	17
Sachsenhausen	0	1
Nordhausen	0	7
Bergen Belsen	25	20
Harzungen naar		
Nordhausen	0	85
Bergen Belsen	34	139
richting Elbe	2	25
Ellrich	0	139
Ellrich naar		
Ravensbrück	2	0
Bergen Belsen	74	34
Sachsenhausen	26	66
Nordhausen	55	27
TOTAAL	253 (*)	575 (**)

(*) Nettocijfers van de effektief geëvacueerde gevangenen.
(**) Cijfers met dubbelstellingen, b.v. gevangenen werden van Harzungen naar Ellrich gestuurd, vandaar naar Bergen Belsen.

overbevolking van onze gevangenissen en van de deportatie op grote schaal, te belichten. De samenstelling van de deportatietreinen van 8 en 23 mei 1944 valt te verklaren door de bevelen door het RSHA te Berlijn gegeven in verband met de ontruiming van de gevangenissen. Als eerste gevangenis werd Breendonk ontruimd en de zowat 630 gevangenen van dit kamp drukten dan ook in hoge mate hun stempel op de samenstelling van het transport van 8 en 23 mei. Het overgrote deel van de weggevoerden van het transport van 8 mei was afkomstig uit de provincie Brabant, terwijl de provincies Oost- en West-Vlaanderen, Namen en Luxemburg uiterst gering waren vertegenwoordigd. We wezen erop dat dit te verklaren is door het feit dat de meerderheid van de gevangenen in Breendonk en Sint-Gillis opgesloten was. Wat Sint-Gillis betreft, lijkt het normaal dat de meeste daar opgeslotenen Brabanders waren, terwijl we onderstreepten dat heel wat mensen uit het Leuvense in Breendonk zaten opgesloten. We moeten er verder op wijzen dat veel gedeporteerden (circa 50 %) aangesloten waren bij het Onafhankelijkheidsfront en bij het Belgisch Leger der Partizanen, wat eveneens te verklaren is doordat de weggevoerden hoofdzakelijk in Breendonk opgesloten waren. Daar zaten immers vooral slachtoffers van razzia's, die tegen deze beide verzetsgroepen waren gericht. Uiteraard duiden deze hoge cijfers er ook op dat de Partizanen en het O.F. een grote aanhang in België kenden. Qua beroepssamenstelling waren de meeste gedeporteerden als arbeiders in de nijverheidssektor, als bedienden in dienst van de overheid en als kleine middenstanders werkzaam. Meer dan 80 % van de gevangenen werd naar een Kommando gestuurd, vooral naar het complex Dora (Dora, Harzungen en Ellrich). De gevangenen van het eerste transport werden daarheen gestuurd omdat er werkkrachten nodig waren. De nood aan werkkrachten vormde volgens ons de bepalende faktor bij de verdeling van de gevangenen in de verschillende kampen en Kommando's.

Tenslotte moeten we even stil staan bij een enkel aspekt, namelijk de fysieke konditie waarin de overlevenden in België zijn teruggekomen. We weten slechts weinig over de medische en psychische toestand van de gerepatrieerden : slechts één dokument, de SHAEF-kaart ([30]), licht ons in beperkte mate hierover in. We hebben kunnen vaststellen dat deze mensen de kampen in een ellendige toestand verlieten : ondervoeding, wonden, ziekte en apatie hebben lang na hun thuiskomst sporen nagelaten. Enkelen stierven een paar dagen na hun terugkeer in België.

Het transport dat op 23 mei 1944 naar Buchenwald vertrok, was eveneens voor het grootste deel samengesteld uit arbeiders uit de industriesektor, uit middenstanders en uit ambtenaren in overheidsdienst. Wat de woonplaats betreft, zagen we dat 60 % in Wallonië, 33 % in Vlaanderen en bijna 6 % in Brabant woonde. We stelden vast dat we met de cijfers van beide trans-

(30) Deze fiche werd ingevuld bij de repatriëring van de weggevoerde. Ze werd ook *D.P. Registration Card* genoemd en werd opgesteld door een dienst van het UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*).

porten een volledige doorsnede van België verkrijgen. Alle grote verzetsorganizaties waren in dit transport vertegenwoordigd, hoewel er geen uitschieters waren, zoals wel het geval was voor het eerste : er waren immers weinig gevangenen die slachtoffers waren van massale razzia's. In verband met het verblijf in Duitsland kunnen we noteren dat 81 % van het transport naar Dora is gegaan om er te werken in de ondergrondse fabrieken. Tenslotte speelden de uitputtende evacuaties een grote rol in het hoge sterftecijfer van het transport van 23 mei. Slechts 35 % van de Belgische gedeporteerden werden gerepatrieerd.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1. *Deportatie uit België in 1944*

Bestemming	Vertrekdatum	Aantal gevangenen
Vught	14-1	119
Vught	9-2	56
Vught	29-2	73
Vught	4-3	244
Vught	8-4	38
Vught	13-4	80
Vught	16-4	188
Buchenwald	6-5	967
Buchenwald	20-5	890
Buchenwald	19-6	544
Ravensbrück	18-6	193 vrouwen
Ravensbrück	8-8	170 vrouwen
Buchenwald	10-8	827
Vught	30-8	131
Neuengamme	30-8	circa 1.703
Ravensbrück	30-8	circa 250 vrouwen
Ravensbrück	1-9 (?)	circa 130 vrouwen
Sachsenhausen	4-9	8 à 900

Bron : W. VAN ROMPAEY, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie : het konvooi van 23 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, V.U.B., 1975, p. 12-13.

BIJLAGE 2. *Opsluitingen van Belgische gedeporteerden in Duitse kampen*

1. KZ Auschwitz	30.581	Belgen	waarvan	26.755	overleden
2. KZ Buchenwald	5.745	»	»	526	»
3. KZ Neuengamme	2.137	»	»	577	»
4. KZ Dachau	2.131	»	»	375	»
5. KZ Ravensbrück	circa 2.000	»	»	389	»
6. KZ Mauthausen	1.931	»	»	782	»
7. KZ Sachsenhausen	1.792	»	»	?	»
8. KZ Vught	1.526	»	»	?	»
9. KZ Flossenburg	1.137	»	»	372	»
10. KZ Natzweiler	648	»	»	100	»
TOTAAL	49.628			29.876 (60,2 %)	

Bron : Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin. D.D.O., *Farde des statistiques de déportés de Belgique dans les camps et prisons d'après les documents en possession du service en date du 31-12-1956,* bijgewerkt tot 1978. J. Gotovitch vermeldt dat er 41.222 ERKENDE weggevoerden waren (*Statistieken over deportatie en verzet* in *Mededelingen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog,* nr. 8, maart 1978, p. 53). Bovenstaande cijfers tonen aan dat heel wat mensen GEEN officiële erkenning van politieke gevangene aanvroegen of verkregen. Het juiste cijfer van het totaal aantal gedeporteerden uit België kan derhalve veel hoger liggen dan 49.628.

BIJLAGE 3. *Beroepsindeling van het transport van 8 mei 1944*

1. Landbouw			
Werkt voor eigen rekening		22 (2,4 %)	
Landbouwarbeider		30 (3,2 %)	
2. Nijverheid			
	Patroons	Bedienden	Arbeiders
Mijnbouw		2	43
Metaal	1		51
Glasbewerking			5
Chemische industrie			2
Voeding	2		11
Textiel			8
Bouw	1		24
Houtindustrie			6
Papier			1
Vervoerbedrijf			40
Niet gedefinieerd	9		51
TOTAAL	13 (1,4 %)	2	242 (26,4 %)
3. Handel-Diensten			
Aan- en Verkoop	67	10	
Horeca	10	7	
Diensten	83	85	9
TOTAAL	160 (17,4 %)	102 (11,1 %)	9 (0,9 %)
4. Vrije beroepen			
Geneesheren	8		
Verplegers	4		
Advokaten, notarissen	4		
Journalisten	6		
Kunstenaars	2		
Geestelijken	8		
Diversen	31		
TOTAAL	63 (6,9 %)		
5. Overheid			
Staatspersoneel		24	5
Gemeentepersoneel		11	2
NMBS		19	18
PTT		11	
Politie, rijkswacht		50	
Leger		49	
Onderwijs		24	
TOTAAL		188 (20,4 %)	25 (2,7 %)

6. Niet-aktieven : studenten : 32 (3,5 %) — anderen : 26 (2,8 %)

7. Onvoldoende omschreven beroepen : 1

BIJLAGE 4. *Beroepsindeling van het transport van 23 mei 1944*

	Patroons	Bedienden	Arbeiders
1. Landbouw			
Werkt voor eigen rekening		38 (4,5 %)	
Landbouwarbeider		30 (3,5 %)	
2. Nijverheid			
Mijnbouw	1	2	55
Metaal	1	7	62
Glasbewerking			2
Chemische industrie		7	6
Voeding	3	5	7
Textiel	4	8	22
Bouw	8	2	28
Houtindustrie	2	3	14
Papier	1		
Precisieindustrie	1		5
Vervoer	14	2	19
Niet gedefinieerd	8	8	26
TOTAAL	43 (5 %)	44 (5,1 %)	246 (28,9 %)
3. Handel-Diensten			
Aan- en Verkoop	66	16	8
Horeca	13		
Diensten	52	14	10
TOTAAL	131 (15,4 %)	30 (3,5 %)	18 (2,1 %)
4. Vrije beroepen			
Geneesheren	5		
Advokaten, notarissen	3		
Kunstenaars	1		
Geestelijken	5		
Diversen	3		
TOTAAL	17 (2 %)		
5. Overheid			
Staatspersoneel		32	
Gemeentepersoneel		23	
NMBS		24	
PTT		20	
Politie, rijkswacht		50	
Leger		47	
TOTAAL		196 (23 %)	

6. Niet-aktieven : studenten : 27 — anderen : 10

7. Onvoldoende omschreven beroepen : 19 (2,2 %)

Rudi Van Doorslaer

GENTENAARS IN DE INTERNATIONALE BRIGADEN

MOTIVATIES VOOR HET VRIJWILLIGERSCHAP IN EEN POLITIEK-MILITAIR KONFLIKT

Mannen zijn er die van om het even waar komen
en duistere en frappante vergelijkingen maken
simpele lieden zijn er, dronkaards
en geheelonthouders
zij verwarren vrijheid dood liefde de herinnering aan hun moeder
de geschiedenis van hun leven hun vaderland
hun liefdes
in eenvoudige bewoordingen en gebaren van sneeuw.

Naar Achille CHAVEE,
uit « *La Brigade Internationale* ».

INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

Dit artikel is bedoeld als mikro-voorstudie voor de behandeling van alle Belgische vrijwilligers voor de Internationale Brigaden.

De doorlichting van de probleemstelling voor de Gentse « Interbrigadisten » werd ons als het ware opgedrongen door de toestand van het bronnenmateriaal. Voor Gent hadden wij namelijk de beschikking over

een belangrijk parketdossier (1). Daarmee konden wij voor het eerst de beperktheid van ons ander bronnenmateriaal op een degelijke manier aanvullen. Verklaren wij ons nader.

Door de aard van de Brigaden zelf en de manier waarop de vrijwilligers ook in Vlaanderen werden geworven, naar Spanje gekanalizeerd en achteraf in de Brigaden zelf gevolgd krijgt men in bijna alle bronnen informatie over een beperkt aantal vrijwilligers (2). Precies over deze vrijwilligers namelijk die vóór hun vertrek reeds in de politieke of syndikale strijd hadden gestaan, die in het milieu van de Kommunistische Partij waren gekend. Opnieuw vindt men diezelfde personen terug tijdens de Tweede Wereldoorlog. De anderen, de anoniemen, waarvan wij oorspronkelijk het bestaan slechts konden vermoeden, kwamen daarin slechts sporadisch aan bod. Zowel de dossiers van het administratief centrum van de Brigades in Barcelona, als het archiefonderzoek in de *Servicios Documentales* in Salamanca, konden aan dit euvel maar gedeeltelijk verhelpen. Zoals gezegd doorbrak slechts de bestudering van dit volumineus gerechtelijk dossier deze beperktheid.

♣

De vraag die zich bij de studie van deze beperkte groep onmiddellijk stelt is deze van de representativiteit. Totnogtoe slaagden wij erin 1.100 namen terug te vinden van Belgen die naar Spanje vertrokken om dienst te nemen in de Brigaden. Voor sommigen onder hen beschikten wij

(1) Rijksarchief Beveren-Waas, *Rechtbank van Eerste Aanleg te Gent,* Bundel niet-vervolging (november 1936-juli 1937), griffienummer 30.596. Wij zagen ons verplicht, op vraag van de heer Prokureur-generaal bij het Hof van Beroep te Gent, de namen van de personen die in dit gerechtelijk dossier voorkwamen slechts met initialen te publiceren. Wij vragen de lezer hiervoor begrip op te brengen. Wij oordeelden trouwens dat voor dit artikel niet zozeer de namen belangrijk waren, maar veeleer de daden die werden gesteld en de motivaties die er aan de basis van lagen.

(2) De andere belangrijkste archiefbronnen die wij voor het opstellen van dit artikel gebruikten zijn de volgende :

— *Dossiers van de administratieve diensten van de Internationale Brigaden.* 150 in aantal. Met dank aan Albert De Coninck. (via de A.V.E.R. — *Amicale des Anciens Volontaires pour l'Espagne Républicaine,* Parijs). Schaduwarchief Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

— *Lidkaarten van de Belgische « Vriendenkring van vrijwilligers voor het Republikeins Spanje ».* Opgesteld in 1947, 127 in aantal. Met dank aan Ward Adriaens.

— *Servicios Documentales — Salamanca (S.D.S.).* Het dokumentatiecentrum van Salamanca bewaart de archieven die tijdens en na de burgeroorlog door de Nationalisten op de Republikeinen werden buitgemaakt. Het bronnenmateriaal is in twee grote sekties verdeeld, een politiek-sociale afdeling (*Politico-Social*/P.S.) en een militaire (*Militar*/S.M.). Verder is de afdeling P.S. opgesplitst in een reeks geografisch ingedeelde paketten. De hiernavolgende paketten werden geraadpleegd : Barcelona (B), Cartagena (J.E.), Castellon (T), Lerida (S), Madrid (M) en Valencia (V). Wij bedanken hierbij kollega Luk Kongs voor de waardewolle hulp die hij ons verleende bij het op het spoor komen en bewerken van de archieven in Salamanca. Dank ook aan Dr. Pedro Ruiz de Ulibarri die ons de toelating verleende deze oud-politiearchieven te raadplegen.

— *Ministerie van Volksgezondheid, Dienst Oorlogsslachtoffers* (MVG/DO). Dossier Dienst Opzoekingen, Dokumentatie en Overlijdens (Dienst O.D.O.), diverse dossiers statuten : Politiek Gevangene (P.G.), Burgerlijk Weerstander (B.W.), Weerstander door de sluikpers (P.W.). Speciaal moeten wij een woordje van dank richten aan Mevr. Van der Stiggel die steeds met veel bereidwilligheid ons werk heeft vergemakkelijkt.

— *Archieven van het Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn* (O.C.M.W.) te Gent. Oud-archief Commissie van Openbare Onderstand (C.O.O.). Wij danken graag de Heren Plasschaert, Van de Putte en Van der Speeten. Zonder hun hulp waren wij niet in de mogelijkheid geweest deze archieven te raadplegen.

slechts over heel summiere gegevens ; bewijs daarvan het feit dat wij voor 385 de geboorte- en verblijfplaats niet terugvonden. De reden daarvoor is vrij eenvoudig : de overgrote meerderheid van deze vrijwilligers behoorde tot een vrij lage sociale klasse, waarover nu eenmaal weinig biografische gegevens in de klassieke bronnen voor het grijpen liggen. De wel geïdentificeerden verdeelden zich als volgt : 132 uit de Brusselse agglomeratie, 355 uit Wallonië en 227 uit Vlaanderen. Aangezien wij precies 68 namen van personen uit de Gentse agglomeratie ([3]) op het spoor kwamen vormen dezen een 30 % van het totaal aantal geïdentificeerde Vlamingen in Spanje. Wij moeten hierbij beklemtonen dat het bronnenmateriaal voor Gent vollediger is en dit uiterraad ook het aantal geïdentificeerde personen beïnvloedt.

♣

Voegen wij hier nog aan toe dat het niet in onze bedoeling lag een gedetailleerde studie te maken van de militair-technische inbreng van de Gentse vrijwilligers op het aktieterrein in Spanje. Veeleer willen wij op zoek gaan naar de achtergronden en de drijfveren van deze personen. Deze wortelen uiteraard in de Vlaamse samenleving, zodat deze studie relevanter kan genoemd worden voor de rol van katalysator die de Spaanse burgeroorlog in België vervulde (en voor de Kommunistische Partij van België die zich als het ware met deze vrijwilligers had vereenzelvigd) dan voor die burgeroorlog zelf.

1. DE BURGEROORLOG IN SPANJE EN DE OPRICHTING VAN DE INTERNATIONALE BRIGADEN

Om duidelijk te maken welke gebeurtenissen en motieven ook in Gent een rol speelden bij het vertrek of de aanwerving van vrijwilligers voor de I.B. dienen wij eerst een kort, onvolledig en schematisch overzicht te geven van wat aan de basis lag van de oprichting van dit wel biezonder vrijwilligerskorps.

Na jarenlange sociale en politieke spanningen in Spanje brak op 17 juli 1936 een militaire opstand uit tegen de Republiek. In de grote steden en arbeiderscentra van het land stonden de militairen echter tegenover de inderhaast bewapende linkse milities en aan de wettige regering trouw gebleven soldaten en politiekrachten. In de ekonomisch vitaalste streken van het land grepen de opstandelingen aldus naast de macht. Deze aanvankelijk gunstige uitgangspositie voor de Republiek ging echter vlug verloren. Verantwoordelijk daarvoor waren vooral de algehele desorganizatie van de centrale regering en de snelle hulp die de rebellen ontvingen van Duitsland en Italië. De kern van het opstandelingenleger — bestaande uit Marokkaanse huurlingen en het

(3) Behorend tot de stedelijke agglomeratie van Gent rekenden wij : Gent, St-Amandsberg, Gentbrugge en Ledeberg.

vreemdelingenlegioen — werd met Duitse en Italiaanse vliegtuigen over de Straat van Gibraltar gebracht wat de militaire krachtsverhoudingen drastisch wijzigde. De in een losse — soms onbestaande — struktuur verenigde politieke milities bleken niet opgewassen tegen de militair geschoolde beroepssoldaten en drie maanden na het uitbreken van de opstand rukten Franco's troepen op naar Madrid. Pas toen verschenen de Internationale Brigaden voor het eerst op het krijgstoneel.

Het was van bij het uitbreken van de burgeroorlog in Spanje duidelijk dat dit konflikt moeilijk binnen de eigen nationale grenzen kon opgesloten blijven. Op het Iberisch schiereiland kwamen de diverse politieke en ideologische tendenzen, zoals ze na de Eerste Wereldoorlog op internationaal niveau waren gegroeid, tegenover elkaar te staan. Op initiatief van Groot-Brittannië en Frankrijk werd begin september 1936 in Londen een « Niet-interventie komitee » samengeroepen. Zowat alle Europese landen, met inbegrip van Italië, Duitsland en de Sovjetunie sloten er zich bij aan. In de praktijk voerden de as-landen hun tussenkomst echter meer en meer op. Begin oktober desolidarizeerde de Sovjetunie zich van dit internationale zelfbedrog en begon op haar beurt de hulp aan de Spaanse republiek op te drijven. Het is in het kader van deze ideologisch-politieke tegenstellingen en internationale machtsverhoudingen dat ook de oprichting van de Internationale Brigaden moet gezien worden.

Vooraf dient nog een opmerking gemaakt over deze voorgeschiedenis van de oprichting van de I.B. Het direkte Russische en Komintern-initiatief terzake werd lange tijd en in vele bronnen tegengesproken. Dit is vrij normaal gezien men uit kommunistische hoek steeds de nadruk wou leggen op het spontane karakter van het ontstaan en de ontwikkeling van de Brigaden. Wat het organizatorische aspekt betreft is dit zeker de waarheid geweld aandoen. Hierop komen wij zo dadelijk terug. Wat de vrijwilligers zelf betreft is dit in essentie een juiste weergave van de gebeurtenissen. Wij zullen op deze problematiek voor de Gentse vrijwilligers uiteraard dieper ingaan. Daarnaast geven verschillende — historische — werken vrij uiteenlopende versies van de ontstaansgeschiedenis van de Brigaden ([4]). Feit is dat tal van vrijwilligers naar Spanje trokken maanden vóór de eigenlijke oprichting van de I.B. Over deze oprichting nu de volgende schets.

Reeds op 21 juli 1936 werd op een bijeenkomst van de Komintern en de Profintern (de internationale kommunistische vakbondsorganizatie) in Moskou besloten een diskrete niet openlijke hulp te verlenen aan de Republiek. Een paar dagen later, de 26ste juli besliste de Profintern in Praag financiële steun te geven. Daarnaast zou op deze vergadering ook zijn voorgesteld

(4) De meest volledige versie vonden wij terug bij Andreu CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, Barcelona, Ariel, 1974. Daarnaast raadpleegden wij ook Hugh THOMAS, *The Spanish Civil War*, Penguin Books, 1971 ; Jacques DELPIERRE DE BAYAC, *Les Brigades Internationales*, Paris, Fayard, 1968 ; Georges SORIA, *Guerre et révolution en Espagne*, Tome 3, Le Tournant, Paris, Livre Club Diderot et Laffont, 1976.

een legergroep van 5.000 man op te richten, te werven onder de linksgezinden van diverse landen ([5]). De sovjetambassadeur in Madrid, Moses Rosenberg, stelde echter in een rapport niet de vorming van een eenheid van 5.000 voor, maar een vooraf georganizeerd legerkorps, degelijk bewapend en onder Komintern bevelvoering. Ook de Russische militaire advizeurs pasten hun plannen voor de meer uitgebreide organizatie van de werving van vrijwilligers in die zin aan. Nog in augustus zouden in Parijs besprekingen hebben plaatsgegrepen tussen leiders van de Franse en Italiaanse kommunistische partijen onder voorzitterschap van Thorez, sekretaris-generaal van de Franse kommunistische partij. Eind augustus, begin september hechtte Stalin zijn goedkeuring aan dit initiatief ([6]). Maurice Thorez kreeg vervolgens de opdracht dit projekt aan de Spaanse regeringsleiders voor te leggen. Met het Rosenbergrapport op zak bezocht hij een reeks Spaanse steden en voerde informatieve besprekingen met diverse politieke leiders ([7]). Niet enkel de anarchisten maar ook bepaalde socialistische kringen waren echter niet erg ingenomen met dit plan. Men argumenteerde dat de buitenlandse vrijwilligers gerust konden ingeschakeld worden in de bestaande milities. Daardoor zouden ze echter onder Spaanse bevelvoering komen te staan en niet onder de politieke leiding van de Kommunistische Internationale. De anarchisten, die in de Brigaden uiteraard het paard van Troje van Moskou zagen, voegden daar nog aan toe dat zij niet in de eerste plaats manschappen, maar wapens nodig hadden.

De militaire toestand — zoals gezegd, stonden de troepen van Franco midden september aan de poorten van Madrid — liet de Republikeinse regering echter weinig keuzemogelijkheden. Een voorlopige overeenkomst werd bereikt. De Brigaden konden genieten van een volledige autonomie, ook in de bevelvoering. Een internationaal Militair Komitee zou als tussenschakel dienen met de Generale Staf van het Republikeins Leger. In de schoot van dit Militair Komitee zou een afgevaardigde zetelen van de Spaanse regering. Op 21 of 22 september keerde Thorez naar Moskou terug waar hij door het Politburo van de Kommunistische Partij van de Sovjetunie werd ontvangen.

Vermoedelijk werd pas toen door het Uitvoerend Komitee van de Kommunistische Internationale de definitieve beslissing getroffen de Internatio-

(5) Georges Soria schrijft dat dit een fabel is ontsproten uit de pen van de Spaanse nationalistische geschiedschrijving (SORIA, *op. cit.*, p. 335). Zowel Thomas als Castells nemen aan dat op dat ogenblik reeds een eerste diskussie op internationaal niveau plaatsgreep omtrent de organizatie van de vrijwilligers voor Spanje (THOMAS (H.), *op. cit.*, p. 379 en CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 56.)

(6) Daar waar hij wel het bezoek van Thorez aan Moskou en Stalin op 21 september vermeldt, heeft Thomas geen weet van deze eerste tussenkomst van Stalin, noch van de zending van Thorez. Enkel Castells maakt hiervan melding (CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 58).

(7) Ook de P.C.E. had reeds in die zin kontakten gelegd met de regering. Reeds begin augustus had het Centraal Komitee het plan opgevat om met de vreemdelingen die reeds in Spanje vochten speciale eenheden te vormen, gehecht aan het Vijfde Regiment (deze legereenheid was de vijfde in Madrid en georganizeerd door de kommunisten). Vermoedelijk konden zij op dit terrein bij de regering echter geen voldoende gewicht in de schaal werpen, gezien de terughoudendheid zowel bij sommige socialisten als bij de anarchisten.

nale Brigaden te organizeren en de werving van « militair getrainde » vrijwilligers op gang te brengen (8).

Opnieuw werden nu onderhandelingen aangeknoopt met de Spaanse regeringsleiders. Nadat eerst van officiële zijde de term « vreemdelingenlegioen » was opgeworpen, uiteraard onaanvaardbaar voor de kommunisten, werd door de P.C.E. de betiteling « Internationale Brigaden » voorgesteld. Een afvaardiging van de Komintern voerde begin oktober definitieve besprekingen met Martinez Barrio — voorzitter van de *Cortes* — en zette een akkoord in de reeds beschreven zin op papier (9).

De 12de oktober kwamen de eerste vrijwilligers in Albacete aan. Vijf dagen lager volgde de toelating de basis voor de I.B. te installeren en pas op 22 oktober werd de oprichting van de Brigaden door de Republikeinse regering officieel toegestaan.

2. HET VERTREK VAN DE GENTSE VRIJWILLIGERS

Op 10 oktober 1936 vertrokken twee Gentenaars, los van elkaar, naar Spanje. De ene, Theodulus De Meyer, was een 28-jarige werkloze textielbewerker, lid van de Kommunistische Partij (10). De tweede was H.D., een jonge man van vierentwintig jaar die reeds twaalf stielen en dertien ongelukken had gekend. H.D. trok er per motorfiets op uit om zijn steentje bij te dragen voor de uitbouw voor wat hem een rechtvaardiger wereld leek ; hij was echter ook tuk op avontuur en op zoek naar het geluk dat hij in Gent niet vinden kon.

H.D. was op eigen initiatief en als « geïsoleerde » naar Spanje vertrokken ; voor De Meyer gold dit niet. Op een middag was Kamiel Van Acker,

(8) De sovjethistoricus K.L. MAIDANIK, die kon beschikken over de archieven van het I.M.L., schrijft dat « in de maand september het Uitvoerend Komitee van de Komintern de beslissing trof de Internationale Brigaden te organizeren ». MAIDANIK (K.L.), *Ispanskii proletariat v natsyonalnorevolutsyonnoj voinie*, Academia Nauk SSSR, Institut Istorii, Moskou, 1960, p. 207 en 370. Overgenomen uit CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 59. Ook de onder de hoede van het Instituut voor Marxisme-Leninisme in Moskou gepubliceerde geschiedenis van de Komintern bevestigt deze versie. Het Presidium van het Uitvoerend Komitee van de Komintern besloot in september 1936 tot « de rekrutering tussen de arbeiders van verscheidene landen van militair opgeleide vrijwilligers om deze naar Spanje te sturen ». Aldus het citaat uit het verslag van deze vergadering. Vermoedelijk was dit niet lang nadat het Sekretariaat op 18 en 19 september het rapport van Manuilsky over Spanje bediskussieerde. *Outline history of the Communist International*, Moscow, Progress Publishers, 1971, p. 416 en 436. *Institute of Marxism-Leninism, Central Committee of the C.P.S.U.*, onder de leiding van A.I. Sobolev.

(9) Vermeldt in : LONGO (Luigi), *Le Brigate Internationali in Spagna*, Roma, 1956, p. 44.

(10) *Archieven K.P.B. — Interview met Willy De Coninck*, te Brussel op 13 september 1978.

federaal sekretaris van de K.P.B. ([11]) bij hem aan huis gekomen en had hem gevraagd of hij als vrijwilliger naar Spanje wou vertrekken. Zonder aarzelen was hij op dit aanbod ingegaan ([12]).

Hier ontmoeten wij reeds één konstante die bij de rekrutering van de vrijwilligers naar voor kwam : de rol van de kommunistische organizatie.

De kronologie is in dit opzicht verhelderend. Het konflikt in Spanje brak uit in juli. De kommunistische pers volgde van hij het begin de evolutie van de politieke en militaire gebeurtenissen op de voet. Slechts zelden werd echter gewag gemaakt van de aanwezigheid van buitenlandse vrijwilligers aan de zijde van de volksmilities.

Nog op 5 september 1936 schreef Bert Van Hoorick ([13]), na een bezoek aan Spanje, in *De Roode Vaan* over het gebrek aan buitenlandse hulp voor de Republiek. Hij stelde dat ze niet in de eerste plaats soldaten, maar wapens nodig had ([14]). Pas de tweede week van september werd in de kommunistische pers voor het eerst melding gemaakt van een Belg die sneuvelde aan het Baskische front in Irun ([15]). Het is trouwens zo dat de propaganda en agitatie rond de burgeroorlog in Spanje in september werd geïntensiveerd. Zo werden voor Oost-Vlaanderen zowel in Aalst als in Gent meetings georganizeerd.

---

(11) Van Acker Camillus werd geboren op 31 mei 1902 in Gent en was modelmaker in een metaalbedrijf. Na de Eerste Wereldoorlog was hij lid geworden van de Socialistische Jonge Wacht. Tijdens zijn militaire dienst met de Belgische bezettingstroepen in Duitsland in kontakt gekomen met de Duitse kommunisten, werd hij in 1926 lid van de K.P.B. Het daaropvolgende jaar vertrok hij voor 9 maanden naar de Sovjetunie waar hij de school voor politieke opleiding van de Komintern volgde. In 1932 werd hij samen met Ferdinand Minnaert en de dokwerker Cyriel Verkest in de gemeenteraad verkozen. Naast Minnaert — die echter als senator meer door parlementair werk werd in beslag genomen — was hij in 1936 de voornaamste figuur van de K.P.B. op federaal vlak. Vooral de organizatorische aspekten nam hij voor zijn rekening. In 1938, toen de kommunisten in Gent een zware nederlaag leden bij de gemeenteraadsverkiezingen, werd hij niet meer herkozen. Tot eind 1938 leidde Van Acker de federatie, dan werd hij wegens « taktische » meningsverschillen van zijn leidende funkties ontheven en vervangen door de metaalbewerker Prosper Catrysse. Tijdens de meidagen van 1940 werd hij met vele Gentse kommunisten opgepakt en naar Frankrijk gedeporteerd. Hun konvooi werd echter door de oprukkende Duitse groepen ingesloten, zodat hij in het zog van de vele duizenden vluchtelingen naar huis kon terugkeren. Zijn eerste illegale taak tijdens de bezetting lag op syndikaal terrein. Later — na de Duitse aanval op de Sovjetunie — werd hij naar de partizanen overgeplaatst die hij mede hielp organizeren. Op 16 november 1943 — hij was toen Sektorkommandant van het Belgisch Leger der Partizanen voor het Vlaamse landsgedeelte — werd hij door agenten van de GFP in een café op het Fontainasplein te Brussel neergeschoten toen hij aan de aanhouding wou ontkomen... Enkele uren later overleed hij aan zijn verwondingen. — *Interview met wijlen Jozef Vlaeminck* te Gent op 24 oktober 1973. *Interview met Joseph Van Acker* te Gent op 10 maart 1977. *Gegevens Dienst Bevolking Stad Gent. MVG/DO, O.D.O. en D.P.G. inzake Van Acker Camillus.*

(12) ADRIAENS (W.), *Vrijwilligers voor de vrijheid. De Belgische anti-fascisten in de Spaanse burgeroorlog,* Leuven, Kritak, 1978, p. 111-112. — *Interview met Theodule De Meyer.*

(13) Albert Van Hoorick werd op 31 januari 1915 in Aalst geboren. Nog erg jong was hij reeds in 1936 één van de toonaangevende figuren geworden van de K.P. in Aalst. Hij was lid van het Centraal Komitee en lid van het Bestuur van de V.K.P.

(14) *De Roode Vaan,* 5 september 1936.

(15) *De Roode Vaan,* 12 september 1936. Het gaat hier om René Pasque uit Brussel.

Op 3 oktober publiceerde *De Roode Vaan* voor het eerst een briefje van Vlaamse vrijwilligers in Spanje. Een week later volgde een interview met Robert Dubois (gelegenheidsverslaggever voor *De Roode Vaan* in Spanje) met een vrijwilliger uit Charleroi ([16]).

Alhoewel wij over de kanalen die van het Komintern-besluit tot de toepassing ervan in Gent leidden geen precieze gegevens hebben noch geschreven dokumenten bezitten, kunnen wij met een grote waarschijnlijkheid het volgende schema opstellen. Op 21 of 22 september nam het Uitvoerend Komitee van de IIIde Internationale de beslissing vrijwilligers voor de op te richten Brigaden te werven. De richtlijnen werden doorgegeven naar de diverse sekties. Begin oktober kwam het Politiek Bureau van de Belgische partij samen in de privé-woning van Xavier Relecom, waar een speciale afgevaardigde van de Komintern aanwezig was om de rekruteringsmetoden te bespreken ([17]). Daarna werden op een aantal bijeenkomsten de praktische richtlijnen uitgewerkt en werden de verantwoordelijken voor deze werving — één per federatie — aangeduid. Zoals reeds uit onze tekst kon blijken vertrouwde de partijleiding deze opdracht voor Gent toe aan Kamiel Van Acker ([18]). Pas de tweede week van oktober kwam de organizatie voor de wervingen dus ook in Gent goed op gang.

⁂

Op 23 oktober vertrokken opnieuw 6 Gentenaars naar Spanje. Allen kwamen zij uit de specifieke arbeidersbuurt van het Patershol. De meesten waren buren en woonden in de Plotersgracht. Alhoewel geen leden noch sympatizanten van de Kommunistische Partij vond de politie bij allen sporen van hun kontakt met de partij of met een partijlid net vóór hun vertrek. Van twee onder hen wist men met zekerheid dat zij het lokaal van de K.P. hadden bezocht de dag vóór hun afreis ([19]). Een huiszoeking bij een partijlid in de Plotersgracht leverde bewijsstukken op waardoor nog eens twee Gentenaars en een Duits kommunist als naar Spanje vertrokken konden worden geïdentificeerd ([20]).

(16) *De Roode Vaan,* 10 oktober 1936. Dubois verbleef tussen 4 september en 3 oktober in Spanje. Hij was in Oostende geboren op 9 maart 1906. Hij emigreerde naar de Verenigde Staten, maar werd daar wegens zijn revolutionaire aktiviteiten uitgewezen. Terug in België werd hij één van de leidinggevende figuren van de K.P.B. in West-Vlaanderen. In 1939 werd hij gekozen in het uitgebreid Partij-bestuur van de Vlaamse Kommunistische Partij (*Archieven K.P.B.*).

(17) *Interview met Jean Jonas,* te Brussel, op 3-7-1978. Jonas was tot de eenmaking met de S.J.W. (Kerstdag 1936) sekretaris-generaal van de Kommunistische Jeugd. Hij was op 2 februari 1909 geboren in Luik en in 1929 lid geworden van de K.J. Na het 6de Kongres van de K.P.B. in 1936 werd hij gekozen in het Politiek Bureau.

(18) Dat Van Acker van de partijleiding uit de « verantwoordelijkheid » had gekregen voor deze wervingen werd ons ook bevestigd door zijn broer, Joseph Van Acker. (*Interview met Joseph Van Acker,* te Gent, op 10-3-1977).

(19) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent, 30.596.* P.V. Gerechtelijke politie van 19-11-1936.

(20) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent, 30.596.* P.V. 2-12-1936. Huiszoeking bij G.C.

Hoewel het nu nog niet in onze bedoeling ligt reeds diepgaand te peilen naar de motivaties voor het vertrek van deze mensen naar Spanje, is het toch wel interessant een uittreksel over te nemen van het Rijkswachtverslag dat bij de terugkomst van twee van deze vrijwilligers (begin januari 1937) werd opgesteld :

« Zij hebben verklaard dat, in den loop der maand oktober 1936 zij vernamen dat er door tusschenkomst der kommunistische partij te Gent en in het bijzonder van den kommunistischen gemeenteraadslid Van Acker, middel was om te vertrekken naar Spanje ten einde er te gaan werken. Zij gingen in het Leninhuis waar de hier vóórmelde Van Acker elk een kosteloos reisbiljet naar Parijs gaf. Deze verzekerde dat zij 10 pesetas per dag zouden verdienen en dat hunnen vrouw 18 frank en 5 frank per kind en per dag zouden betaald worden gedurende hun verblijf in Spanje. Op 24-10-1936, zijn zij met nog enkele onbekenden te Parijs aangekomen, hebben er elk 50 fr. ontvangen en zijn den zelfden avond naar Marseille doorgereisd. Daar werden zij hunne eenzelvigheidstukken afgenomen en aan boord van een schip gebracht, die zich een 500tal meters van de kust voor anker legde. Den vierden dag is het naar Valencia vertrokken. Van Valencia zijn zij per spoor doorgereisd naar Albacete alwaar zij militaire kleederen en wapens ontvingen en vervolgens werden zij naar het front van Madrid gestuurd. Daar zij niet naar Spanje vertrokken waren voor te vechten, hebben zij hunne wapens in een kazerne van Madrid achtergelaten en zijn zij weggevlucht. Na een drietal dagen, waren zij door militianen aangehouden en naar Albacete overgebracht alwaar zij in het gevang opgesloten en goed behandeld werden, daar de spaansche overheid dacht dat zij zoodoende terug naar het front zouden willen gaan hebben. Toen zij wenschten terug naar België gezonden te worden, werden zij overgebracht in de gevangenis van Barcelona. Ongeveer een zestal weeken bleven zij er opgesloten en werden er op eene beestachtige manier behandeld. Toen zij daartegen protesteerden, werden zij met den dood bedreigd. Dank aan een spaansche vrouw, werd de Belgische consul te Barcelona verwittigd, door wiens tusschenkomst zij eindelijk in vrijheid werden gesteld. Van het gevang van Barcelona zijn zij overgebracht naar de haven van deze stad en er schipgegaan naar Marseille alwaar zij door tusschenkomst van den Belgischen Konsul een reisbiljet ontvingen om naar hunne haardstede terug te keeren (...). Tot 30-12-1936, hebben de echtgenoote en het kind van D.C. regelmatig hunne vergoedingen gekregen. De onwettige vrouw van M. heeft niets gekregen » ([21]).

De belangwekkende elementen die uit dit verslag naar voor komen zijn toch wel de tussenkomst van de K.P., het feit dat deze personen zogenaamd naar Spanje gingen om er te werken, de desertie en de opsluiting in Albacete en Barcelona, de tussenkomst van het Belgisch Konsulaat en de steun aan de achtergebleven familieleden. Voegen wij aan dit geval nog toe dat beide « vrijwilligers » bij hun terugkeer werden vergezeld door een derde Gentenaar, V.A. (voor de twee vermoedelijk geen onbekende, want ook hij woonde in het Patershol), die pas begin december was vertrokken. Ook hij was uitgewezen — na nog geen maand verblijf in Spanje — en werd door het Konsulaat in Barcelona terug naar België geloodst ([22]). Vermeldenswaardig is ook wel dat van deze zes plus één personen er precies zes in oktober 1936 werkloos waren en werden ondersteund door de Kommissie van Openbare

(21) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent, 30.596.* P.V. 2896 van 12-1-1937.
(22) *Ibidem.* SDS/P.S., M., 1717.

Onderstand, wat meteen ook betekende dat zij niet waren verenigd in een syndikale organizatie ([23]).

Een week later — op 30 oktober — vertrok dan een nieuwe, grotere groep Gentse vrijwilligers. Nadat gedurende de week van 23 tot 29 oktober enkele gegadigden zich kwamen aanmelden in het K.P.-lokaal — te situeren in de toenmalige Zaadsteeg, nu de Schepenhuisstraat vlak bij het Gentse stadhuis — werd op 29 oktober een vergadering belegd waar deze mensen aanwezig waren ([24]). De bijeenkomst werd voorgezeten door Kamiel Van Acker. Een reeks praktische afspraken voor het vertrek werd gemaakt. De daaropvolgende dag omstreeks 19 u vertrok men in kleine groepjes naar het St.-Pietersstation. Daar werd de groep in twee gesplitst. Willy De Coninck, Jan Pirot en Polydoor Van Laere (alias Franqui Paul, de bokser) — leden van het Federaal Komitee — waren aangeduid als verantwoordelijken voor de begeleiding onderweg ([25]). Allen ontvingen nu ook een reisbiljet naar Parijs. In Rijsel kreeg de groep van Pirot-Van Laere moeilijkheden met de politie. Ze werden naar het Rijkswachtbureau geroepen, maar konden met enige uren vertraging toch verder reizen naar Parijs ([26]). Daar aangekomen meldde de groep zich aan op het nummer 8 van de Mathurin-Moreaulaan waar het *Maison des Syndicats* was gevestigd. Dit huis kon — tot 16 februari 1937 wanneer het verbond op de werving van vrijwilligers in voege trad — zowat doorgaan als officieel aanwervingslokaal. Een beperkte administratie van kommunisten — zowel Fransen als anderen — zorgde voor het inschrijven, logeren en voeden van wie zich aanbood. Willy De Coninck kondigde zijn groep Gentenaars aan als zijnde van de K.P.B. Allen dienden formulieren in te vullen waarin naast biografische gegevens ook naar de politieke affiliatie en de funktie in de politieke organizatie werd gevraagd ([27]). Volgens D.M., hierover ondervraagd door het parket van Gent, begaven Willy De Coninck en Van Laere zich vervolgens naar het K.P.-lokaal in Parijs ([28]). W. De

(23) O.C.M.W./*Oud-archief C.O.O.*, nrs 6.926, 2.138, 21.452, 16.222, 5.256.

(24) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie van 11-12-1936. Onderhoor D.M.R. *Interview met Willy De Coninck*, te Brussel op 13 september 1978.

(25) *Interview met Willy De Coninck, op. cit.* — *Willy De Coninck* was op 16 november 1913 in Zingem geboren. Als zoon van een liberaal onderwijzer was hij aan de Gentse Rijksuniversiteit — eerst studeerde hij aardrijkskunde, later farmacie — in de kringen van de socialistische studenten terecht gekomen. Toen een splitsing werd doorgevoerd volgde hij de kommunistisch georiënteerde Marxistische Studentenbond. In 1931 werd hij lid van de Kommunistische Jeugd en in 1932 van de partij. Na enige maanden kwam hij in het Federaal Komitee als verbindingspersoon met de studentenbeweging. — *Polydoor Van Laere* was in Gent geboren op 11 mei 1909. Eigenlijk dokwerker van beroep verwierf hij vrij snel faam onder zijn boksersnaam : Franqui Paul. Hij baatte gedurende 2 jaar met zijn vrouw het café van het K.P.-lokaal uit. Ook hij was lid van het Federaal Komitee. — *Jan Pirot* werd op 23 april 1902 in Hoboken geboren. In 1928 kwam in in Gent wonen. « Dagloner » van beroep, werd hij in 1935 werkloos. Voor de kommunisten uit het Patershol was hij hun « celleider » en vertegenwoordiger in het Federaal Komitee.

(26) *Interview W. De Coninck, ibidem.* R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, 30.596. P.V. Onderhoor Rijkswacht van S.L. op 21-12-1936.

(27) *Interview Willy De Coninck, ibidem.*

(28) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie Onderhoor D.M. dd. 11-12-1936.

Coninck herinnert zich daar niets meer van, en ontkent dit trouwens ([29]). Feit is dat er zowel een technisch bureau als een koördinatie-komitee voor de I.B. was opgericht dat zetelde in de kantoren van de P.C.F. ([30]). De daaropvolgende dag werd de reis verder gezet tot Perpignan, waar de volgende morgen de groep met een kollektief paspoort en heuse Spaanse namen erop in een autobus de grens overging. Via Barcelona en Valencia kwam men 's nachts in Albacete aan.

Wie maakte nu deel uit van deze groep ? De ganse groep bestond volgens D.M., in zijn reeds geciteerde verklaring voor de politie, uit een dertigtal personen. W. De Coninck vermeldde hetzelfde getal, maar benadrukte dat er ook tal van niet-Gentenaars deel van uitmaakten (ondermeer vrijwilligers uit Aalst, Zelzate en Zottegem) ([31]). Van de 16 Gentenaars die wij konden identificeren als zijnde vertrokken op 30 oktober, waren er 7 lid of sympatizant van de Kommunistische Jeugd in Gent, en dan brengen wij daarbij Willy De Coninck niet in rekening omdat hij — hoewel pas 23 — reeds lid was van het Federaal Komitee. Daarnaast telden wij nog eens 5 leden van de Kommunistische Partij in Gent. In tegenstelling met de vorige groep was er nu slechts een klein aantal (niet gesyndikeerde) werklozen ([32]). Wij vonden 3 personen op de steunlijsten van de Kommissie van Openbare Onderstand van oktober 1936 terug. Uiteraard kan dit samenhangen met de vrij lage leeftijd van een aantal onder hen. Lag het gemiddelde 23 reeds vrij laag (lager dan doorgaans voor de vrijwilligers van de I.B. wordt aangenomen), dan waren er de uitschieters naar beneden : twee personen van 16, twee van 17 en één van 18 jaar.

Ook uit het vertrek van deze groep kunnen wij dus een aantal interessante gegevens halen die de voor de vorige groep typerende elementen aanvullen. Vooreerst het feit dat nu ook bepaalde leden van de Kommunistische Partij en de jeugdorganizatie vertrokken. Verder de georganizeerde begeleiding naar Spanje, vertrekkend bij de K.P. in Gent en lopend over het internationaal verzamelcentrum in Parijs, waar de P.C.F. in samenwerking met de Komintern (of vice versa) de zaken in handen hield. Deze maal lag de gemiddelde leeftijd veel lager en waren er veel minder werklozen in de groep. Toch zullen ook nu weer een aantal vrijwilligers bijna onmiddellijk terugkeren, soms met interventie van de Belgische diplomatieke vertegenwoordiging.

***

(29) *Interview Willy De Coninck, ibidem.*

(30) CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 449.

(31) *Interview Willy De Coninck, ibidem.* R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent,* 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie onderhoor D.M., dd. 11-12-1936.

(32) Wij moeten hier toch opnieuw de opmerking maken dat de personen die wij in de archieven van het OCMW-Gent terugvonden niet-gesyndikeerde werklozen waren. Uitzondering hierop vormen zij die na hun terugkeer uit Spanje een beroep deden op de COO aangezien ze dan gedurende maanden geen syndikale bijdragen meer hadden betaald. Ook de personen die in de Gentse randgemeenten woonden vonden wij uiteraard niet terug.

Na dit « massale » vertrek van eind oktober scheen het grote entoesiasme om naar Spanje te vertrekken langzaam weg te ebben. In de loop van de maand november vertrokken nog een tiental Gentenaars, ditmaal in kleine groepjes of individueel. Slechts één onder hen was lid van de K.P. Merkwaardig is dat nu ook twee socialisten de weg naar Spanje vonden. Eén onder hen, de 49-jarige Andreas Schelstraete was schrijnwerker van beroep en gemeenteraadslid van Mariakerke voor de Belgische Werkliedenpartij. Hij zou tot augustus 1938 in Spanje blijven ([33]). De tweede socialist, A.V.W., was 30 jaar oud en bediende bij de « Bond Moyson » in Gent. Zijn reis naar Spanje eindigde in Parijs. Aan het Parket verklaarde hij « te walgen » van de strijdmakkers waarmee hij in Parijs — uiteraard Avenue Mathurin-Moreau — had kennis gemaakt ([34]). Deze strijdmakkers waarover A.V.W. sprak waren vooral Polen. Hij verklaarde echter uitdrukkelijk op eigen initiatief te zijn vertrokken. In verband met deze toch wel korte uitstap van A.V.W. leek het ons nuttig *in extenso* een brief weer te geven — gedateerd op 24 november 1936 — van de Belgische ambassadeur in Parijs, Graaf de Kerckhove de Dentergem, aan zijn minister van Buitenlandse Zaken P.H. Spaak :

Fréquemment, se présentent à l'Ambassade des sujets belges qui rentrent d'Espagne où ils ont combattu, en qualité de volontaires, au service de l'une ou l'autre organisation militaire. Ils viennent solliciter soit un secours, soit un rapatriement. Dans la plupart des cas, des fins formelles de non-recevoir leur sont opposées.

J'ai l'honneur de vous signaler que le courant en sens inverse : Belgique-Espagne, semble reprendre, depuis quelques jours, avec plus d'intensité. Ainsi, aujourd'hui même, j'ai appris que plusieurs Gantois s'étaient enrôlés à un des bureaux de recrutement que le « Frente Popular » maintient à Paris (local des Syndicats communistes, 8, avenue Mathurin Moreau).

L'un d'entre eux est venu se confesser à l'Ambassade. C'est un secrétaire de Mutualité socialiste de l'agglomération gantoise, marié, père de famille, déclaré inapte au service militaire belge. Ceci ne l'a pas empêché de vouloir entrer dans les rangs de l'armée gouvernementale espagnole. L'intéressé a déclaré, à un de mes collaborateurs, que la propagande qui l'avait décidé, lui et divers de ses compagnons à se mettre en route pour Paris et Perpignan, émanait du « Comité pour l'Aide à l'Espagne » qui fonctionnerait à Gand, au local du Parti communiste. Les frais de voyage de Gand à Paris sont avancés aux volontaires.

Ce qui est particulièrement répréhensible dans le cas visé ci-dessus est le fait que ce ne sont pas des chômeurs ou de tout jeunes gens qui se laissent entraîner, mais bien des ouvriers qualifiés ou même des dirigeants d'Associations syndicales qui n'ont, à première vue, aucun intérêt pécuniaire à tenter leur chance au-delà des Pyrénées ([35]).

Eveneens dit element moeten wij dan in ons totaalbeeld schuiven : ook mensen met een stabiele sociale situatie, die geen lid waren van de K.P. hebben zich op weg begeven naar Spanje. Voor deze mensen zag onze ambassadeur echt geen motivatie om « over de Pyreneeën hun geluk te beproeven ».

(33) *Lidkaart vriendenkring van Oud-Spanjestrijders*, SDS/*SM*, Carp. 1.688, fo. 105.

(34) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, 30.596. P.V. Onderhoor A.V.W. door de Gerechtelijke Politie, dd. 14-12-1936.

(35) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, nr. 30.596.

Ons uitgangspunt was diametraal tegenovergesteld, en wij werden precies voor het probleem gesteld een verklaring te vinden voor het vrijwilligerschap van de niet direkt politiek geëngageerden.

Ook tijdens de maand december 1936 reisden nog een tiental Gentenaars naar Spanje. Opnieuw zijn daar zowel leden als niet-leden van de K.P. bij, hoewel deze laatsten in de meerderheid zijn. Ook hun gemiddelde leeftijd — 28 jaar — lag gevoelig hoger dan bij de grote groep van oktober. Vermelden wij dat zulks voor diegenen die in november vertrokken eveneens het geval was. Opnieuw stellen wij vast dat vijf onder hen bij het vertrek werkloos waren ([36]). Over twee personen brachten wij hier graag enkele aanvullende gegevens. Van de eerste, de 27-jarige in St.-Amandsberg geboren V.A., beschreven wij reeds de terugkeer via het Belgisch Konsulaat in Barcelona. Hij was wat wij een exponent zouden noemen van de marginale bevolkingsgroep die het Gentse Patershol bewoonde in de tweede helft van de jaren dertig. Hij was gehuwd en had in 1935 één kind. Tussen 1932 en 1935 was hij als landloper opgesloten geweest in Merksplas. In 1935 en 1936 werd hij een paar maal opgepakt voor kruimeldiefstallen. Na zijn vrijlating uit Merksplas genoot hij steun van de C.O.O. tot 1939, met weliswaar een korte onderbreking, de duur van zijn reis naar Spanje. Zijn vrouw werd in een verslag van de C.O.O. als « bedelaarster » bestempeld, terwijl V.A. er ook nog een klandestien beroep op nahield : opkoper van oud papier ([37]). Tijdens de bezetting, in september 1941, trok hij als vrijwillig arbeider naar Duitsland ([38]). Als wij dit laatste gegeven daar nog aan toevoegden is het omdat het als het ware het logische gevolg was van de psycho-sociale marginaliteit, van het « paria-bestaan », waarin V.A. vastgeroest zat en waaraan voor de meesten geen ontsnappen meer mogelijk was. Wij brachten over deze « maatschappelijk marginalen » reeds een aantal gegevens aan en wij zullen pogen deze groep in de loop van dit artikel nauwer te omlijnen.

De tweede persoon die we nader zouden willen belichten vertrok op 28 december. J.R. was een 24-jarige in Gentbrugge geboren handelsreiziger. Zijn ouders dreven een kleine kruidenierszaak in Merelbeke ([39]). Vader R. was koster en had zijn zoon een degelijk katolieke opvoeding gegeven. J.R. hield er echter andere opvattingen op na, werd lezer van *De Roode Vaan* en *L'Humanité* en vervolgens lid van de K.P. ([40]). Ook voor hem sloeg de werkloosheid echter toe en zes weken nadat hij thuis was weggetrokken vertrok ook hij via de tussenkomst van Kamiel Van Acker naar Spanje. Na zijn terugkeer zou J.R. bij de anti-kommunistische Broederbond van oud-« Interbrigadisten » terechtkomen. Maar daarover later meer.

Het vertrek van vrijwilligers kan voor 1937 nu echt sporadisch genoemd

(36) O.C.M.W., *Oud-archief COO*, nrs. 4.425, 6.819, 6.918, 11.295 en 12.804.
(37) *Ibidem*, nr. 6.819.
(38) MVG/DO, *Dienst O.D.O.*, dossier V.A.
(39) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief COO*, nr. 12.804.
(40) R.A.B.W., *R. 1ste A. Gent*, nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie 6-2-1937.

worden. Over het ganse jaar gespreid — na juni vertrok er niemand meer — komen wij aan niet meer dan een tiental. Was daar nog een socialist bij, Pieter Walraeve (wij zullen hem later in deze tekst nog ontmoeten), dan dienen wij voor de overigen opnieuw dezelfde vaststelling te maken : dit waren geen direkt politiek gemotiveerde vrijwilligers. Om dit te illustreren het volgende voorbeeld. R.G. was een 36-jarige dokwerker. Hij bezat reeds een volumineus strafregister, gespreid van 1920 tot 1936. Hij liep veroordelingen op wegens dronkenschap, diefstal, wapenbezit, slagen en het « zich onttrekken aan de kiezing » ([41]). Volgens de gerechtelijke politie « werkt R.G. niet graag, is hij belust op avonturen en spelen geen politieke beweegredenen mee ». Op 10 februari 1937 was hij voorlopig in vrijheid gesteld na 6 maanden in de gevangenis te hebben doorgebracht wegens geheimstokerij ([42]). Een week later vertrok R.G. naar Spanje.

***

Welke waren nu de redenen van dit teruglopen en uiteindelijk uitblijven van de afreizen naar Spanje ? De eerste en meest voor de hand liggende reden dient uiteraard gezocht in de uitputting van de potentiële vrijwilligers. De K.P.B. zelf was een kleine organizatie in het Gentse. Van de ongeveer 1.500 leden in Vlaanderen anno 1936 telde de partij er een 350 in Gent ([43]). Zowel wat ledental als wat de verkiezingsresultaten betreft hadden de kommunisten gestadig vooruitgang gemaakt na het uitbreken van de ekonomische krisis. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 was een groot sukses geboekt met 3 verkozenen. De parlementsverkiezingen van 1936 hadden hen in het kanton Gent een aanzienlijke stemmenwinst opgeleverd (van 6,9 % in 1932 naar 9,4 %). Ondanks de pogingen — eind jaren '20 begin jaren '30 — om de partij op basis van bedrijfscellen te reorganizeren, waren de wijkcellen in 1936 toch nog de algemene regel gebleven. De cel voor de havenarbeiders vormde hierop wel een uitzondering. Een aantal Spanje-vrijwilligers willen wij bij deze gelegenheid toch even in hun respektievelijke cellen plaatsen. Pol Van Laere, de bokser, was lid van de cel Rabot ; Theo De Meyer militeerde in de cel Brugse Poort en Jan Pirot in de cel Patershol. Over deze laatste cel verklaarde ons Ferdinand Minnaert dat ze vol zat met « lompenproletariaat dat meeliep met de kommunisten » ([44]). Belangrijk in deze uitspraak is toch wel dat ze ons nog een andere aanduiding geeft i.v.m. deze personnen. Jan Pirot was — zoals wij reeds schreven — lid van de K.P.B. in Gent. Vele andere vrijwilligers uit het « Patershol » waren dat zeker niet. Toch blijkt uit deze uitspraak — wij nemen aan dat oud-senator Minnaert geen enkele reden had om zijn partij op die manier in een ongunstig daglicht te stellen — dat hun

(41) MVG/DO, *Dienst O.D.O.*, dossier R.G.
(42) R.A.B.W., *R. 1ste A.*, nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie, dd. 14-4-1937.
(43) *Archieven K.P.B.*, IV, 1937-1939. Rondschrijven aan de federale sekretarissen i.v.m. de ledenwerving, 12 september 1938.
(44) *Interview met wijlen Ferdinand Minnaert*, op 25-10-1973 te Gent.

kontakten met de kommunisten verder gingen dan een eenmalig kontakt bij hun vertrek naar Spanje. Wij zouden zelfs durven verder gaan. Zou dit « lompenproletariaat », en dan niet alleen uit het « Patershol », niet deel uitgemaakt hebben van de groep van sympatizanten — een vage omschrijving inderdaad — van de K.P.B. in Vlaanderen anno 1936 ? En van haar elektoraat ? Dit is uiteraard moeilijk te bewijzen aangezien er geen bronnenmateriaal voor beschikbaar is en vermoedelijk zelfs nooit heeft bestaan. Toch lijkt deze hypotese een plausibele verklaringsgrond te kunnen vormen voor de vrij aanzienlijke terugval van het aantal kommunistische stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Had men in 1936 nog 9,39 % van de stemmen gehaald in het kanton Gent voor de parlementsverkiezingen, dan bereikte men naar 5,52 % van de stemmen meer in 1938 ([45]). Van 3 vielen zij op één zetel. De kommunisten zelf weten deze achteruitgang aan de campagne van een aantal ex-kommunisten. « Ongure elementen, uit de partij gesloten wegens hun schandelijk gedrag tegenover de partij, voerden een meest hatelijke fluisterhetze kampagne van man tot man tegen onze partij en haar militanten », schreef *Het Vlaamsche Volk* ([46]). Dat deze « ongure elementen » afkomstig waren uit het milieu van bepaalde groepen oud-Spanjestrijders voegen wij daar onmiddellijk aan toe. En dat deze « elementen » precies voeling hadden met dat « lompenproletariaat », omdat zij daar nu eenmaal zelf ook deel van uitmaakten, staat buiten kijf.

Hoe het COPAC (*Centre d'Organisation et de Propagande Anti-Communiste*) een aantal van deze ex-Interbrigadisten uit Gent voor zijn propaganda-kar wist te spannen zullen wij in het hoofdstuk over de terugkeer van de vrijwilligers in detail analyzeren. In ieder geval kwam de K.P.B. hierdoor in een erg troebel daglicht te staan, wat denkelijk zijn gevolgen heeft gehad op een deel van haar kiezerskorps.

Deze uiteenzetting voerde ons een eind weg van de oorzaken van het teruglopen van het aantal vrijwilligers in 1937 ; toch leek ze ons noodzakelijk voor een goed begrip van de beperktheid van de eigen K.P.-kring en het milieu waarin een deel van haar militanten werkzaam was. Daarenboven heeft deze uiteenzetting ons voor het probleem geplaatst om uit te maken of deze groep vrijwilligers enkel een toevallige samenstelling had, of eveneens een onderdeel, eventueel afspiegeling vormde van het kommunistisch of « kommunizerend » milieu in het Gent van de tweede helft van de jaren '30.

Tot het wegblijven van de vrijwilligers zal daarnaast zonder twijfel de konkrete berichtgeving over de gebeurtenissen in Spanje hebben bijgedragen.

---

(45) In absolute cijfers haalde men in 1938 meer stemmen dan in 1936. Pas in 1948 voerde men het vrouwenstemrecht in voor de parlementsverkiezingen. Dit verklaart het verschil in absolute cijfers. De relatieve cijfers blijven echter wel hun waarde behouden, aangezien wij voor de berekening van het % voor de gemeenteraadsverkiezingen uitgingen van het aantal uitgebrachte stemmen (*Vertoog voor 1939 nopens den Bestuurstoestand der provincie Oost-Vlaanderen in 1938*, Gent, 1939. — DESMET (R.), EVALENKO (R.) en FRAEYS (W.), *Atlas des élections belges* (1919-1954), U.L.B., Institut de Sociologie Solvay, 1958).

(46) *Het Vlaamsche Volk*, 22 november 1938.

De bekendmaking van de namen van de eerste gekwetsten en gesneuvelden zal een aantal eventuele kandidaten er wel van overtuigd hebben dat het hier alles behalve een gezondheidswandeling betrof.

Een ander zeker niet onbelangrijk feit was de tussenkomst van de gerechtelijke kringen en van de regering om de wervingen voor de Brigaden te beletten. Reeds eind november was de kommunistische betrokkenheid terzake in de Kamer aan bod gekomen en hadden tussenkomsten van Xavier Relecom, K.P.B.-volksvertegenwoordiger voor Brussel (en algemeen partijsekretaris) en de Rexist Horward aanleiding gegeven tot een reeks wederzijdse scheldpartijen ([47]). Dezelfde Horward diende samen met zijn partijgenoot Derudder op 1 december een wetsvoorstel in ter bestraffing van diegenen die personen zouden hebben geworven voor een vreemde troepenmacht ([48]). Twee weken later diende de minister van Justitie, François Bovesse op zijn beurt een wetsvoorstel in. Op 24 november had hij in de Kamer reeds duidelijk stelling genomen : « (...) De regering verklaart eenparig, dat zij niet zal dulden dat er op ons grondgebied wervingsondernemingen voor wie het ook zij tot stand komen, en om zulks te beletten, zal zij, zo nodig, al de middelen gebruiken die de wet tot haar beschikking stelt » ([49]). Nu waren de diverse gerechtelijke diensten reeds begin november op speurtocht gegaan naar diegenen die de hand hadden in deze wervingen ; daarbij hadden zij in de eerste plaats de vrijwilligers gevolgd. Familieleden of zijzelf bij hun terugkeer werden onderhoord. Ondertussen was de Openbare Veiligheid bezig deze informatie te centralizeren en lijsten van de vrijwilligers aan te leggen. Het Parket van Gent leverde een degelijke inspanning terzake, wat voor de aandachtige lezer van deze tekst wel geen geheim meer zal zijn. In een rapport aan de minister van Justitie stelde de Prokureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel dat de wetgeving in dit verband — wat niet-militairen betrof — toch ernstige leemten vertoonde ([50]). Minister Bovesse had daarom op 15 december zijn wetsvoorstel ingediend. Benadrukt moet worden dat enkel de personen die mensen aanwierven door middel van « giften, bezoldigingen, beloften, bedreigingen, misbruik van gezag of van macht » door deze nieuwe wet konden vervolgd worden ([51]). Hoewel het hier om rekbare begrippen gaat, werden « idealistische vrijwilligers » uitdrukkelijk niet strafbaar gesteld. Op 24 december werd dit ontwerp in de Kamer goedgekeurd. Enkel de kommunisten, sommige Vlaams-nationalisten en enkele socialisten stemden tegen. De meeste socialisten en Rexisten onthielden zich. Op 1 januari 1937 trad deze « aanvulling van de wet op de militie, de werving en de dienstverplichtingen » in voege ([52]). Het spreekt voor zich dat de rekbaarheid van enkele bepalingen

(47) *Parlementaire Handelingen,* Kamer. P.V. zitting 24-11-1936.
(48) *Parlementaire Documenten,* Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zittingsjaar 1936-1937, n r. 102.
(49) *Parlementaire Handelingen,* Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 24-11-1936.
(50) *Parlementaire Documenten,* Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 16-12-1936.
(51) *Parlementaire Documenten,* Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zittingsjaar 1936-1937, 15-12-1936, nr. 77.
(52) *Het Belgisch Staatsblad,* 1 januari 1937.

in deze wettekst — was b.v. het betalen van een spoorbiljet naar Parijs een gift of bezoldiging ? — de kommunisten niet veel maneuvreerruimte meer bood. Men kon b.v. moeilijk doorgaan met het openlijk aanspreken van personen, met het beleggen van vergaderingen enzomeer. Vooral omdat de gerechtelijke instanties de kommunisten die verantwoordelijk waren voor de organizatie kende (voor Gent was dat het geval met Van Acker) en op de voet volgde. In Gent werd het dossier, dat midden november 1936 was gestart, in juli 1937 geklasseerd zonder dat er vervolging was ingesteld.

Ondermeer in Charleroi werd echter wel gebruik gemaakt van deze wetgeving om tegen twee kommunisten (om reden van aanwervingen van vrijwilligers voor Spanje) vervolging in te spannen. Hierop verder ingaan zou ons echter te ver leiden ([53]).

3. DE GENTENAARS IN SPANJE

« Gij allen waart getuige van onze geestdrift en onze vreugde, toen wij vernamen dat we eindelijk konden vertrekken naar het land waar de beslissende slag geleverd werd tusschen de verdrukkers en de verdrukten » schreven uit Spanje een aantal Gentenaars in een brief aan *De Roode Vaan,* gepubliceerd op 2 januari 1937 ([54]). In hetzelfde nummer stond een al even entoesiaste brief van Willy De Coninck afgedrukt : « Wij waren jong, en onze geestdrift kende geen perken. Waarom zouden wij dan nog langer aarzelen ? Als het om zo een grootste taak gaat, konden wij dan nog langer denken aan familie en toekomst ? Wij konden het niet ! Wij hoorden de oproep en vertrokken » ([55]).

Waar kwamen deze Gentenaars nu terecht ? Zoals wij in ons inleidend hoofdstuk schreven had men midden oktober 1936 een begin gemaakt met de organizatie van de basis voor de Brigaden in Albecete. Wanneer de grootste groep Gentenaars daar begin november toekwam was de vorming van de diverse eenheden dus volop aan de gang. Bij het indelen van de vrijwilligers had de leiding van de Brigaden in de eerste plaats het nationaliteitscriterium weerhouden. Het plaatsen van de Vlamingen was dus niet eenvoudig. Zij waren vanzelfsprekend niet voldoende in aantal om een eigen bataljon te vormen. De meesten onder hen — maar zeker niet allen — kwamen dan ook in de Duitse Brigade, de XIde Internationale Brigade, beter gekend als « Thälmann », terecht. Als gevolg daarvan vormden zij *de facto,* een Vlaamse sektie van het Bataljon « Edgar André », waarvan naast een meerderheid van Duit-

(53) Vermelden wij echter nog dat de K.P. na het in voege treden van deze wet een klandestiene struktuur voor het kanalizeren van de vrijwilligers naar Spanje uitbouwde. Aangezien wij deze organizatie niet meer in Gent in aktie zien, gaan wij daarop niet verder in.

(54) *De Roode Vaan,* 2 januari 1937. Brief van 9 december 1936.

(55) *De Roode Vaan,* 2 januari 1937.

sers ook Oost-Europeanen deel uitmaakten ([56]). Wij telden in het geheel een 20-tal Gentenaars die behoorden tot het Bataljon « Edgar André ». Een aantal anderen kwam in de XIVe Brigade « La Marseillaise » terecht. Deze laatste was bijna volledig samengesteld uit Fransen en een niet onaanzienlijke groep franstalige Belgen. Ook vonden wij nog een aantal Gentse vrijwilligers in de Anglo-Amerikaanse « Lincoln »-Brigade terug. Deze Brigade kreeg het nummer XV toegewezen.

Zoals reeds in onze inleiding gezegd ligt het niet in onze bedoeling een gedetailleerde analyse te maken van de diverse militaire akties waarbij de Gentse vrijwilligers betrokken waren, maar wel van de evenementen die een bredere politieke draagkracht hadden, of ons nadere inlichtingen over de betrokken personen bezorgden, of tenslotte een duidelijk aanwijsbare invloed hadden op wat na de terugkeer te gebeuren stond.

*
**

Toen de vrij omvangrijke groep Gentenaars begin november in de basis van Albecete toekwam was hun eerste taak het schoonmaken van de lokalen. Na een paar dagen geïmprovizeerde dril kwamen op 7 november de — hoofdzakelijk Russische — wapens toe en de uniformen. Dezelfde dag, 's avonds, ging het met kamions richting Madrid. Tijdens de rit werd aan Willy De Coninck (die zoals zovelen onder de Gentse vrijwilligers geen militaire dienst had gedaan) de werking van een wapen uitgelegd ([57]). Ondermeer ook het feit dat onder de Gentenaars een aantal erg jonge vrijwilligers waren, zal wel reeds duidelijk hebben gemaakt dat W. De Coninck op het terrein van de militaire opleiding niet de enige leek was. Dit terwijl de richtlijnen van de Komintern precies op dit aspekt toch wel de nodige nadruk hadden gelegd. In ieder geval werden ook de Vlamingen voor het eerst daar ingezet waar de Brigaden hun grootste roem zouden oogsten, namelijk de verdediging van Madrid. Zij zouden verder bijna alle grote operaties van de Internationale Brigaden meemaken. Van 28 november — met de hervormde Thälmann — tot 7 december 1936 in de universiteitswijk van Madrid. In februari 1937 de Jarama-slag. Twee maanden later de gevechten in de streek van Guadalajara, juli Brunete en tussen augustus en november Belchite. In 1938 werd in januari slag geleverd rond Teruel en in juli en augustus bij de grote terugtocht aan de Ebro. Op 23 augustus 1938 — na de internationale overeenkomst in de Volkerenbond — werd het Bataljon « Edgar André » gedemobilizeerd.

Op 7 januari 1937 sneuvelde de eerste Gentenaar op het front van Ma-

(56) Een aantal Vlamingen kwamen bij hun aankomst in het Bataljon Thälmann terecht, dat tot 28 november 1936 deel uitmaakte van de XIIde Brigade. Toen men de Duitstaligen in één Brigade wou groeperen werd het Bataljon naar de XIde Brigade overgeplaatst en vervoegden de meeste Vlamingen het Edgar-André Bataljon.

(57) *Interview Willy De Coninck, ibidem.*

drid in de omgeving van Majadahonda ([58]). Het was de 16-jarige Juliaan Druwé, lid van de Kommunistische jeugd. Bij zijn vertrek op 30 oktober had hij aan zijn stiefvader gezegd dat hij naar Parijs ging om een kongres bij te wonen ([59]). Hij was niet alleen. Op 7 en 8 januari werd in de omgeving van Madrid slag geleverd om de weg naar La Coruña. Van de 3.500 soldaten van de XIde Brigade bleven slechts 800 niet-gekwetsten over. Daarmee weze meteen aangetoond — en dit is één van de honderden voorbeelden die wij zouden kunnen aanhalen — dat de Internationalen in Spanje geen marionettensoldaten waren. Vooral de gevechten aan de Jarama (ten zuiden van Madrid) waren voor de Vlamingen van de Edgar André een zware beproeving. 15 februari was speciaal voor de Gentenaren een zwarte dag : 3 van hen verloren het leven. Alfons Lenssens, een 29-jarige in Dendermonde geboren dokwerker en lid van de K.P., Jean-Marie Van Boeckxel, een 21-jarige student lid van de Kommunistische Jeugd en Joseph Vercoutere, een 22-jarige schilder.

Lenssens was in november 1932 werkloos geworden. Na een jaar steun van de C.O.O. werd hij lid van het socialistisch syndikaat. In december 1936 vertrok hij naar Spanje. Pas in juni vernam de vrouw van Lenssens via haar schoonbroer dat hij was gesneuveld ([60]). *Het Vlaamsche Volk* publiceerde zijn overlijden pas op 12 juni 1937 ([61]). Zijn vrouw ontving geen officieel overlijdensbericht. In augustus 1938 diende zij zich — aangezien zij geen inkomsten meer had — tot de C.O.O. te wenden die haar tot 1940 zou helpen ([62]). Dit was uiteraard koren op de molen van de anti-kommunisten, zoals dit uittreksel uit een artikel van de *Gieljotiene van Pierlala* — een volks satireblad uit Gent dat wij in de loop van dit artikel neer zullen ontmoeten — aantoont. « Wat is er gebeurt met de weduwe van een Spaansch strijder, de Gentenaar Lenssens ? Ware zonder hulp van niet-kommunisten, die arme vrouw niet sedert lang verhongerd ? », schreef Pierlala ([63]). Dit was echter slechts een voorproefje van de scherpe kritiek die de kommunisten rond de Brigaden-vrijwilligers nog zouden te slikken krijgen.

In mei 1937 was een aankondiging van de dood van Jean-Marie Van Boeckxel in *Het Vlaamsche Volk* verschenen ([64]). In een brochure die onder de titel « Vlamingen in strijd voor de vrijheid », door een aantal Vlaamse vrijwilligers in Spanje was samengesteld, drukte men een brief af van Van Boeckxel's moeder aan een aantal van zijn vrienden in Spanje ([65]). Als besluit van

(58) In *De Roode Vaan* schreef Willy De Coninck dat een 28-jarig Gentenaar die aktief was geweest in de grote staking van 1936 sneuvelde aan het front van Madrid. Wij, noch Willy De Coninck tijdens het interview dat wij hem afnamen, konden deze persoon identificeren (*De Roode Vaan,* 16 januari 1937).

(59) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie van 6 februari 1937.

(60) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.,* nr. 6918, dossier Lenssens Alfons.

(61) *Het Vlaamsche Volk,* 12 juni 1937.

(62) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.,* dossier 6.918.

(63) *De Gieljotiene van Pierlala,* 7 augustus 1938.

(64) *Het Vlaamsche Volk,* 8 mei 1937.

(65) *Vlamingen in strijd voor de vrijheid.* Samengesteld door Wilfried Wouters. Voorwoord : André Houlez. Madrid, St. Gillis-Brussel, Consejo Obrero, 1937, p. 12.

haar brief schreef zij het volgende :

> « Waarde kameraad, mogen zijn offer en mijn droefenis u den noodigen moed geven voor den strijd. Sluit u schouder aan schouder, vereenigt u, de rijen worden dunner bezet, helaas ! want velen zijn gevallen en vallen nog in dien onheilspelvollen *(sic)* oorlog.
>
> Ik kan er helaas niet meer aan denken deel te nemen aan dezen strijd, die gij, jonge kameraden, kunt voortzetten. Ik kan u niet meer volgen, dan met mijn vurige wenschen oprecht zoals die van mijn kind, ik verzeker het u. »

Zij zou zich verder aktief inzetten bij de Internationale Rode Hulp (later de Vlaamse Volkshulp) en meer in het biezonder de opvang en plaatsing van Spaanse kinderen verzorgen. De reakties van de achtergebleven familieleden waren dus niet steeds gelijklopend.

Vercoutere was net als Van Boeckxel op 30 oktober vertrokken. Hij was gehuwd en had 1 kind ; zijn vrouw was in februari 1936 pas 20 geworden. Vóór 1936 had Vercoutere bij een voddenhandelaar gewerkt. Tot oktober van hetzelfde jaar werd hij door de C.O.O. ondersteund. Zijn vrouw zou jaren later aan de politie verklaren dat haar man enkele weken na zijn vertrek een brief schreef waarin hij zijn spijt uitdrukte over zijn vertrek naar Spanje ([66]). Zij genoot financiële hulp die via de kommunistische partijorganizatie werd uitbetaald terwijl haar man in Spanje was ([67]). Hoeveel dat was en van wie dat geld kwam konden wij in dit geval niet uitmaken. In ieder geval kreeg zij geen verdere bijdragen meer uitbetaald van de Openbare Onderstand toen deze instelling hierover was ingelicht. In een artikel in *Het Vlaamsche Volk* over de Vlamingen in het Bataljon Edgar André vermeldde Wilfried Wouters in juni het sneuvelen van « Verkouteren » ([68]). Wij vonden geen enkel spoor van kontakten tussen Vercoutere en de Kommunistische Partij vóór zijn vertrek naar Spanje. Hoewel zijn vrouw geen officieel bericht kreeg van het overlijden van haar echtgenoot, werd zij er achteraf door een aantal kommunisten — ondermeer Jan Pirot — wel van op de hoogte gebracht. Zijn naam stond ook vermeld bij de gesneuvelde Gentenaars toen een reeks organizaties in juni 1937 een huldetentoonstelling voor de Internationale Brigaden organizeerden in de kleine feestzaal van de *Vooruit* ([69]).

Nog aan de Jarama — in februari 1937 — sneuvelde de Gentenaar Etienne De Schrijver. Over hem bezitten wij geen nadere biografische gegevens. Evenmin veel gegevens bezitten wij over Louis Van der Eedt. Hij overleefde het Spaans avontuur niet. Van Frans Waldack, een 26-jarige dokwerker, weten wij dat hij op een niet gekende datum sneuvelde in Toledo. Voor zijn vertrek

(66) M.V.G., *Dienst O.D.O.*, dossier overlijden V.J.
(67) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.*, dossier 18.065.
(68) *Het Vlaamsche Volk*, 26 juni 1937.
(69) M.V.G., *Dienst O.D.O.*, dossier overlijden V.J. *Het Vlaamsche Volk*, 12 juni 1937. Deze organizaties waren : de Socialistische Arbeidersjeugd voor Vlaanderen, de Syndicale Jeugd, de K.P., de B.W.P., de Internationale Rode Hulp, de Socialistische Oud-strijders, het Mateottifonds, de Rode Studentenbond, de Socialistische Studiekring.

leefde hij volgens zijn moeder samen met een vrouw die lid was van de K.P.B. ([70]).

Vanzelfsprekend raakten eveneens veel Gentse vrijwilligers in Spanje gekwetst. De in oktober vertrokken M.H. werd reeds een maand later wegens opgelopen verwondingen in Valencia gehospitalizeerd ([71]). Hetzelfde overkwam A.V.d.V. wegens ziekte. Zijn familie verklaarde aan de politie dat hij geen kommunist, maar een overtuigd socialist was. Hij was 21 jaar oud ([72]). Zo kunnen wij ook het voorbeeld geven van de eveneens 21-jarige A.D.W., katoenbewerker van beroep, die bij zijn grootouders woonde in de Gentse arbeidersbuurt van de Muide. Zijn ouders hadden hem daar achtergelaten toen hij 6 maanden oud was ([73]). Toen hij begin december 1936 naar Spanje vertrok was hij één jaar werkloos. Hij kwam net als zovele Vlamingen in de Thälmann-brigade terecht. In mei 1937 was hij reeds tweemaal gekwetst ([74]). Drie maanden later besliste de geneeskundige kommissie van de Brigade in Albecete tot zijn repatriëring wegens een nieuwe ernstige verwonding ([75]). Wij zouden op deze manier vele gevallen kunnen naar voor brengen ; niet weinig Gentenaars liepen inderdaad — soms zware — kwetsuren op. Voor sommigen betekende dit de terugkeer naar België, enkelen waren invalide voor het ganse leven.

Ik meen dat uit deze feiten vrij klaar de meedogenloosheid van deze oorlog naar voor komt. Maar naast deze « krijgsomstandigheden » waren er ook andere. De weersomstandigheden, vooral in de sierra's waren hard, te koud in de winter, verzengend heet in de zomer. De kleding was soms onaangepast. De voeding liet niet zelden te wensen over, maar dit kan gezien het ekonomisch ontwikkelingsniveau van de Spaanse maatschappij van toen geen verwondering baren. Ook de bevelvoering, ondermeer het snelle wisselen van het kaderpersoneel en de politieke kommissarissen, werd dikwijls als negatief ervaren.

De kontakten met thuis waren moeilijk. De korrespondentie diende wegens de militaire censuur onrechtstreeks te worden gevoerd via de kanalen van de Internationale Rode Hulp. Nog in april 1937 werd via *Het Vlaamsche Volk* de families van de vrijwilligers gevraagd om hun brieven naar Spanje in een dubbele omslag naar de I.R.H. te Brussel te sturen ([76]). Van daar vertrokken ze via Parijs naar Albecete waar ze over de diverse Brigaden werden verdeeld. Dit was uiteraard een erg tijdrovende procedure. Omgekeerd wer-

(70) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. Verslag Gerechtelijke politie, 11-12-1936.

(71) R.A.B.W., *Rechtbank Este Aanleg Gent,* nr. 30.596. Verslag Gerechtelijke politie, 11-12-1936. Onderhoor moeder van M.H.

(72) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. Verslag Gerechtelijke politie, 11-12-1936.

(73) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.,* nr. 831. Dossier A.D.W.

(74) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. Verslag Gerechtelijke politie, 22-5-1937.

(75) S.D.S., S.M., Carpeta 4.763, fol. 51.

(76) *Het Vlaamsche Volk,* 24 april 1937.

den de brieven uit Spanje door de militaire censuurdienst van de Brigaden nagelezen en eventuele vermeldingen waaruit de vijand nuttige gegevens zou kunnen putten werden weggeknipt. « Ik zou U nog meer schijven kameraad maar het is ons absoluut verboden. Zelfs mogen we de plaats niet aanduiden waar we zijn », schreef B.G. aan R.D., federaal sekretaris van de K.P.B. in Oostende ([77]). Verder werden op basis van deze briefwisseling door de censuurkommissie rapporten over het moreel van de Brigaden opgesteld ([78]).

Niet enkel met de briefwisseling ging het vrij stroef. Ook de Vlaamse kranten — zelfs de kommunistische — kwamen zelden door ([79]). Het gevolg van dit alles was dat er in Spanje bij sommige Vlaamse vrijwilligers onzekerheid heerste over wat er met hun familie gebeurde en niet in het minst uiteraard ook omgekeerd.

Dit was één van de redenen van de terugkeer uit Spanje van Willy De Coninck. Op 24 januari 1937 greep in Gent het stichtingskongres van de Vlaamse Kommunistische Partij plaats. De Vlaamse kommunisten van het Edgar André-bataljon besloten iemand naar dit stichtingskongres af te vaardigen. W. De Coninck werd hiervoor uitgekozen ([80]). Voorzien van de nodige toelatingen van de Brigade-overheden kon hij Spanje verlaten en de dag van het kongres zelf kwam hij in Gent aan. Een paar dagen later verklaarde hij echter aan de Gentse Rijkswacht dat hij voor onbepaalde tijd naar België was teruggekeerd « teneinde de ouders en familieleden wiens zonen meestrijden in de rangen der Internationale Brigade, inlichtingen te verschaffen over hunnen toestand, dit ten gevolge der valsche geruchten welke in België verspreid worden nopens de slechte behandeling... » ([81]). De partijleiding had hem inderdaad gevraagd niet onmiddellijk terug naar Spanje te vertrekken. In een aantal Vlaamse steden wou men voorlichtingsvergaderingen beleggen voor de familieleden van de vrijwilligers ([82]). Hij werd aldus (naast Gent) naar Aalst, Antwerpen, Mechelen en Vilvoorde gestuurd. Merkwaardig was wel dat de familileden van een aantal gesneuvelden hiervan nog niet op de hoogte waren. Zo moest Willy De Coninck aan de ouders van Juliaan Druwé (de meeste Gentenaars sneuvelden pas later, in februari, aan de Jarama) de dood

(77) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg te Brugge*, nr. 123. Brief gevonden tijdens huiszoeking bij R.D.

(78) Wij vonden twee zulke rapporten — voor september en oktober 1937 — terug. Het rapport van september vermeldde de pogingen van de nederlandssprekenden (*Grupo Holandes y Flamenco*) om aan de *Censura Militar* te ontsnappen. Zij trachtten hun brieven rechtstreeks via de burgerlijke postdiensten te versturen. *Relacion de Censura Militar*. S.D.S., P.S., B, Carpeta 15-39.

(79) *Het Vlaamsche Volk*, 30 juli 1938. Brief van Vlaamse vrijwilligers in Spanje.

(80) *Interview met W. De Coninck, op. cit.*

(81) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg te Gent*, nr. 30.596. Rijkswachtonderhoor W. De Coninck, 6 februari 1937. Aan de Antwerpse krant *De Dag* verklaarde Willy De Coninck het volgende : « De kameraden ginder hadden vernomen dat hunne familieleden zeer ongerust waren over hun lot in Spanje. Er werd besloten aan te vragen of één van hem mocht terugkeren. Dit werd toegestaan. Men legde ter stemming wie zou gaan. Ik werd verkozen. Ik leg hier huisbezoeken af om de families der Gentsche vrijwilligers te komen geruststellen » (*De Dag*, 4 februari 1937).

(82) *Interview met W. De Coninck, op. cit.*

van hun zoon melden ; de partij had hen hiervan niet op de hoogte durven stellen ([83]). Na drie weken verblijf in België vertrok De Coninck opnieuw naar Spanje. Twee personen vergezelden hem. De eerste, Pieter Walraeve, was een socialist die eerst via de B.W.P. naar Spanje wou vertrekken. Aangezien hem dat niet lukte wendde hij zich tot de kommunisten. Kamiel Van Acker vroeg aan Willy De Coninck om dan maar eens te zien « wat voor iemand dat was » ([84]). Dit is wel kenschetsend voor de houding van de kommunisten na december 1936. Zij waren door de rechterzijde van mensenronselarij geschuldigd. Een vrij dubbelzinnige wetgeving was gestemd om hen te immobilizeren. Daar waar in oktober 1936 zowat iedereen — met alle gevolgen van dien — naar Spanje kon vertrekken was men nu veel voorzichtiger geworden. Het rapport over Pieter Walraeve was echter positief en hij kon met De Coninck vertrekken. Walraeve had zes jaar op zee gevaren als mekanieker, met de graad van officier. Na een maand liet hij aan zijn vrouw weten dat hij kursussen volgde om ook in Spanje officier te worden ([85]). Zijn vrouw, een onderwijzeres hield een waar pleidooi voor de politie : « Geen vreemde inmenging is met dit vertrek gemoeid. Mijn man zelf is een overtuigd socialist en uitte steeds zijne bewondering voor de democratische kameraden die in de rangen van het Spaansche regeringsleger streden. Wij hebben een kindje en de beste verstandhouding heerschte in ons huisgezin » ([86]). De tweede die mee naar Spanje vertrok was de Duitse geneeskundestudent aan de R.U.G. — van joodse origine — Willy Weinberg ([87]). In Parijs, vanzelfsprekend op de Mathurin-Moreaulaan, werd aan Weinberg gevraagd bij het geneeskundig onderzoek te helpen ([88]). De reis ging dan op de klassieke manier verder naar Albacete.

Nog in Gent was Willy De Coninck benaderd door een journalist van de Antwerpse krant *De Dag*. In het interview dat dit blad publiceerde — en dat later bijna ongewijzigd door *Het Vlaamsche Volk* werd overgenomen — gaf hij een aantal biezonderheden over de Gentenaars in Spanje en over zijn eigen zending ([89]). Volgens De Coninck waren er op dat ogenblik een zeventigtal Gentenaars in Spanje ([90]). Hij benadrukte dat zeker niet allen kommunist

(83) *Interview met W. De Coninck, op. cit.*

(84) *Ibidem.*

(85) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke politie van 12 april 1937.

(86) *Ibidem.*

(87) Een uitgewerkte biografische notitie over Willy Weinberg zou ons te ver voeren. Vermelden wij enkel dat hij op 11 juli 1904 in Kassel werd geboren. Aan de Gentse Universiteit had hij kontakten met de kommunistische studenten en vooral met hun voorman Isidoor Springer, alias Sabor. Na zijn terugkeer uit Spanje schreef hij zich opnieuw in aan de universiteit. In 1940 werd hij door de Belgische politiediensten aangehouden en naar Frankrijk gedeporteerd. Daar kwam hij in het kamp van Gurs terecht. Hij overleefde de Tweede Wereldoorlog (*Interview W. De Coninck, op. cit.* M.V.G., *Dienst O.D.O., op. cit.*).

(88) *Interview W. De Coninck, op. cit.*

(89) *De Dag,* 4 februari 1937. *Het Vlaamsche Volk,* 6 februari 1937.

(90) Tijdens het interview dat wij hem afnamen vond W. De Coninck dit enigszins overdreven. Wij telden precies 68 Gentenaars, maar dan over de ganse aktiviteitsperiode van de Brigaden gespreid (*Interview met W. De Coninck, op. cit.*).

waren. Ook de sociale samenstelling van de groep was volgens hem vrij uiteenlopend : er waren arbeiders bij, intellektuelen, werklozen, oudstrijders en studenten. Op dit aspekt zullen wij in onze besluiten ingaan. Verder beweerde de ondervraagde dat er in Albacete geen lange militaire training was gegeven, omdat de meesten van zijn groep oud-soldaten waren. De feiten leren ons dat hij hier de waarheid enigszins geweld aandeed. Een klacht liet hij horen over de verzorging in de klinieken. Deze gebrekkige verzorging weet hij vooral aan het gebrek aan geschoolde krachten en aan geneesmiddelen. Verder vertelde hij dat de vrijwilligers 10 pesetas soldij per dag ontvingen, wat toen ongeveer 28 BF was. Tot slot nog deze bevestiging uit het interview : de invalieden zouden een pensioen krijgen dat ongeveer gelijk zou zijn aan dat van de invalieden van de Eerste Wereldoorlog. Wij vonden een dergelijke bewering bij de teruggekeerden die in het anti-kommunistische kamp belandden herhaaldelijk terug. In ieder geval kon het geld voor deze pensioenen enkel van de Republikeinse regering komen. Bij een nederlaag van de Republiek, mogelijkheid waarmee W. De Coninck geen rekening hield, was hier echter geen sprake meer van. Dat deze belofte — blijkbaar mondeling vóór het vertrek toegezegd — niet werd gehouden zette bij een aantal vrijwilligers na hun terugkeer kwaad bloed en dat zou ook de Gentse kommunisten in nauwe schoentjes brengen.

⁂

Keren wij terug naar de Gentenaars in Spanje. Wij schetsten zoëven een vrij somber beeld van de beproevingen die de Interbrigadisten aan het front moesten doorstaan. Vanzelfsprekend stond niet iedereen aan het front, maar diegenen die een administratieve, politieke of sanitaire taak kregen toegewezen vormden toch een minderheid.

Voor de anderen golden deze zware omstandigheden wel. Allen waren als vrijwilligers naar Spanje gekomen. Hoevelen hadden echter niet gedacht slechts voor een relatief korte periode te worden ingezet ? Sommigen hielden het slechts een paar dagen uit, zagen dat het in Albacete inderdaad ernst was en kwamen op hun vrijwilligerschap terug. Anderen bedachten zich zelfs nog vóór ze in Spanje waren aangekomen. Wij schetsten reeds het korte avontuur van de Bond Moyson-bediende A.V.W. W.R. een 27-jarige dagloner, deed in november de reis tot Perpignan. Hij kwam daar op zijn besluit om naar Spanje te gaan terug en vroeg hulp aan de Belgische konsul in Sète *d'une manière arrogante,* zoals deze aan zijn ambassadeur in Parijs schreef ([91]). De interventie van de Belgische vertegenwoordigingen in het buitenland is trouwens een element dat wij herhaaldelijk terugvonden. Allleen reeds voor de Gentse vrijwilligers kwamen wij zeven personen op het spoor wier lot door de Belgische konsulaire diensten werd ter harte genomen. Vier werden vanuit Frankrijk terug naar België geloodst. Drie werden dank zij de tussenkomst

(91) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. Brief van de Belgische konsul in Sète aan de ambassadeur in Parijs, dd. 28 november 1936.

van Jules Simon, konsul in Barcelona, uit de gevangenis gehaald en door de Republiek uitgewezen.

S.L. vertrok op 30 oktober. Hij was gehuwd, had twee kinderen, maar leefde gescheiden van zijn vrouw. Vlasbewerker van beroep was hij in maart 1935 werkloos geworden ([92]). Vanaf februari 1936 genoot hij steun van de C.O.O. Na de gekende weg te hebben afgelegd via Albacete, werd hij gedurende twee dagen ingezet aan het front van Madrid. Zijn sektie werd uit elkaar geslagen. Daarna weigerde S.L. terug naar het front te gaan. « Onder het voorwendsel dat ik schrik had », verklaarde hij aan de Gentse Rijkswacht ([93]). Hij moest dan karweien opknappen, anders kreeg hij geen eten. Op 11 december werd hij over de grens gezet en kon met behulp van de konsulaire dienst terugkeren naar België. Hij beweerde dat Jan Pirot hem had meegevraagd « om te gaan werken » in Spanje ([94]). M.J. en D.C.A. van hun kant vertrokken op 23 oktober ; wij gaven reeds in het derde hoofdstuk het relaas weer dat zij voor de Gentse Rijkswacht deden. Om wat deze twee personen betreft de tussenkomst van het Belgisch Konsulaat in Barcelona te illustreren, volgt hier een uittreksel uit een brief van Jules Simon, gedateerd op 11 december 1936 aan P.H. Spaak, minister van Buitenlandse Zaken :

Ces compatriotes, venus en Espagne pour combattre dans les rangs des gouvernementaux, ont, après un court séjour dans le pays, demandé à être licenciés et rapatriés. Ils ont été arrêtés et emprisonnés en attendant leur expulsion.

J'ai pu les interroger et j'ai consigné les listes (sic) *ci-jointes les renseignements permettant de les identifier.*

Je leur ai promis de m'occuper d'eux et de m'efforcer de les faire libérer le plus tôt possible et de faire transférer ceux de la catégorie b) — détenus depuis 11 jours à la prison-modèle où le séjour est certes plus confortable que dans les cellules de la police.

Si j'obtiens leur élargissement avant la huitaine, j'essaierai de les embarquer sur le bateau français qui viendra sans doute le 18 courant. Dans le cas contraire et si l'attente devait être trop longue avant l'arrivée du bateau suivant — pour autant qu'il en revienne un bien entendu — j'aurais à les rapatrier par fer. Je ne puis dans ces conditions, que solliciter vos instructions tout en vous priant cependant, de prescrire à l'Ambassade de Belgique à Paris de faire d'urgence une démarche auprès des Autorités compétentes françaises pour qu'une réduction du prix du billet leur soit accordée sur les réseaux du « Midi » de « Paris-Orléans » et du « Nord ».

Vous jugerez sans doute utile de prévenir les familles des intéressés du sort qui leur a été réservé en Espagne ([95]).

D.M.R. vertrok op 30 oktober. Na 3 dagen verblijf in Albacete kreeg hij toelating om even de stad in te gaan. Hij maakte daarvan gebruik om de plaat

(92) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.*, Dossier nr. 4.926 inzake S.L.

(93) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent*, nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie, dd. 11 december 1936.

(94) *Ibidem.*

(95) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent*, nr. 30.596. Brief van Jules Simon, Konsulgeneraal in Barcelona aan P.H. Spaak, Minister van Buitenlandse Zaken, dd. 11 december 1936.

te poetsen en op eigen houtje naar België terug te keren ([96]). Hij was 16 jaar oud en had, net als de zopas vermelde personen, tot op het ogenblik van zijn vertrek geen enkel kontakt gehad met de kommunisten.

Het is duidelijk dat voor diegenen die bijna onmiddellijk uit Spanje terugkeerden — of daar zelfs nooit geraakten — eigenlijk geen politieke motieven een rol speelden. Bij wie bleef was de ideologische motivatie veelal wel aanwezig, maar begonnen na een tijd echter ook andere elementen door te wegen. De oorlog bleef aanslepen en de perspektieven werden steeds minder rooskleurig. Wij schetsten reeds de moeilijke dagelijkse leefomstandigheden van de « Interbrigadist » aan het front. Het revolutionair elan knakte bij sommigen, zelfs bij de meest overtuigden, na een tijd af. Met het wegebben van het entoesiasme kwamen ook de moeilijkheden. Sommigen, ook de vrijwilligers van het eerste uur, weigerden verder te vechten. Anderen deserteerden. Een aantal — geen Gentenaars — bekochten zulks met hun leven ; anderen hadden meer geluk en kregen klusjes achter het front op te knappen. Velen ook zochten hun heil in de drank. Slechts de sterksten bleven overeind, en hierin speelde denkelijk meer de psychische ingesteldheid dan de louter politieke overtuiging een rol. Benadrukken wij dat deze twee faktoren — gelukkig trouwens voor het voortbestaan van de Brigaden — zeker niet helemaal los staan van elkaar.

Van de 68 geïdentificeerde Gentenaars haalden er acht een militaire graad in de Internationale Brigaden. Drie onder hen brachten het tot sergeant en vijf tot luitenant. Van deze laatsten waren er vier, met name Gustaaf Lampaert, Jan Pirot, Antoine Van Fleteren en Willy De Coninck, lid van de K.P.B. De vijfde, Fernand Stevens, had via zijn vrienden en familie reeds relaties met de kommunisten vóór zijn vertrek.

Toen de grootste groep Gentenaars op 30 oktober naar Spanje vertrok zagen wij dat bepaalde militanten, leden van het Federaal Komitee, waarin de partij vertrouwen stelde werden aangeduid om de begeleiding naar Spanje te verzorgen. Hierbij — en zulks lag in de logika van de verwachtingen — was het echter niet gebleven. Zowel Ferdinand Minnaert als Kamiel Van Acker hadden aan Willy De Coninck zowat het peterschap over de Gentse vrijwilligers in Spanje meegegeven : hij moest hen politiek volgen. Later ontving De Coninck van Georges Van den Boom, sekretaris van de K.P.B., een schriftelijke mandaat in die zin ([97]). Toen één van deze Gentse kommunisten — bokser Paul Van Laere — eind 1936 of begin 1937 moreel knakte en weigerde nog verder naar het front te gaan, diende hij van Arthur Dorf, de politieke kommissaris van het Bataljon Edgar André, schriftelijk verslag uit te brengen aan de partijverantwoordelijken in Gent ([98]). W. De Coninck

(96) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent*, nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie, dd. 11 december 1936. Onderhoor D.M.R.
(97) *Interview Willy De Coninck, op. cit.*
(98) *Ibidem.* Arthur Dorf was van Duitse nationaliteit. Tussen 28 oktober 1936 en 14 januari 1937 was hij politiek kommissaris van de Edgar André. Hij ging daarna over naar het kaderkommissariaat van de 11de Brigade (CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 449 en 527).

deed dit nog eens mondeling over toen hij voor het stichtingskongres van de V.K.P. naar België overkwam. Ook over D.M., die eveneens lid was van de partij, bracht hij verslag uit. Ook voor deze laatste waren de frontomstandigheden op een bepaald ogenblik te zwaar gebleken. Hij ging uit de XIde Brigade weg en herpakte zich later. Voor Van Laere waren de gevolgen onmiddellijk voelbaar : hij werd, nog toen hij in Spanje verbleef, uit het Federaal Komitee verwijderd. De verbitterde Van Laere, die zo graag terug naar huis wou maar dat niet mocht, kreeg toen de job van « masseur » in het hersteloord van de Brigaden in Benicassim ([99]). De zoals steeds goed ingelichte *Pierlala* gooide ook in dit geval wat olie op het vuur : « Durft een van die beide kommunistische leiders [bedoeld worden Minnaert en Van Acker] het geval Franki Paul goedpraten ? Neen, Franki Paul was geen lafaard, dat had hij honderden malen bewezen. Maar wie kan 't afkeuren dat zelfs de moedigste er voor terugschrikt eene versterkte positie zonder wapens aan te vallen ? », was zijn retorische vraag ([100]). Ook in Spanje bleven voor de K.P.B. de militanten dus in de eerste plaats militanten met alles wat zulks aan niet te overtreden regels veronderstelde. In de anti-fascistische strijd dienden de kommunisten een voortrekkersrol te vervullen. In bepaalde omstandigheden was dit een zware opgave die ook de psychische weerbaarheid van het individu in de weegschaal wierp ; voor de Spanjevrijwilligers was de Tweede Wereldoorlog inderdaad reeds begonnen.

4. DE TERUGKEER

Hoe was het nu met de achtergebleven familieleden van de vrijwilligers gesteld ? Wij vermeldden reeds dat vrouwen van « Interbrigadisten » steun kregen uitbetaald. P.B., echtgenote van F.D.C. kreeg 18 BF per dag voor haarzelf en 5 BF per dag per kind ([101]). Ondertussen bleef zij verder van de C.O.O. steun genieten ([102]). De vrijwilliger H.A. leefde gescheiden van zijn vrouw sedert 1921. Allebei hadden ze een andere partner gevonden ([103]). De vrouw waarmee H.A. samenwoonde kreeg voor haar en haar vier kinderen geld dat ze ontving in het K.P.-lokaal in de Zaadsteeg. Ze vertelde aan de politie dat ze daar elke zaterdag naartoe ging en dat het Kamiel Van Acker was die haar de som overhandigde ([104]). Dit leidde trouwens tot een konflikt met de wettelijke echtgenote van H.A. die het geld voor zich opeiste. Nog vrouwen kwamen daar voor dezelfde reden. Andere vrouwen van vrijwilli-

(99) S.D.S., P.S., T., 160.
(100) *De Gieljotiene van Pierlala,* nr. 31, 31 juli 1938.
(101) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. Onderhoor Gerechtelijke Politie van B.P., 19 november 1936.
(102) OCMW-Gent, *Oud-archief C.O.O.,* nr. 6.566.
(103) *Idem,* nr. 21.453.
(104) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie van 28 november 1936.

gers verklaarden aan de politie dat zij niets ontvingen. Dit kon ons, gezien de bron, echter niet op een dwaalspoor brengen. Alle gegevens — ook de interviews — wijzen erop dat de direkte familieleden van de vrijwilligers, d.w.z. zij die afhankelijk waren van het inkomen van de betrokkenen, financieel werden geholpen ([105]). Aangezien het precies de funktie was van de Internationale Rode Hulp om mensen die om politieke redenen in nood verkeerden te helpen, werd deze organizatie bij deze campagne betrokken. Volgens A. Castells kwam het geld hiervoor ten dele — of volledig — van de Spaanse regering die de soldij (die 30 pesetas zou bedragen hebben) slechts ten dele (10 pesetas) aan de vrijwilligers uitbetaalde en de rest voor de direkte familieleden bestemde. Dit geld kwam dan België binnen door bemiddeling van de Spaanse ambassade in Brussel ([106]). Dat dit geld dan verder via het kommunistische partijapparaat werd verdeeld was gezien het karakter van de Brigaden een vrij logische zaak. In ieder geval profiteerden zeker niet alleen de families van de « politieke » vrijwilligers van deze steun. Bij de voorbeelden die wij daarnet aanhaalden ging het namelijk om wat ik voorlopig nog « Patershol »-vrijwilligers zou willen noemen. Of deze financiële hulp zich dan nog tot november 1938 voortzette konden wij niet uitmaken. Wij zouden daar echter wel een groot vraagteken durven achter zetten.

⁂

In het Gentse was het na de snel op elkaar volgende solidariteitsmeetings met de Spaanse Republiek in oktober en november 1936 even stil geworden rond de burgeroorlog. In april 1937 werd een herdenking gehouden in het feestpaleis van de *Vooruit* voor de gevallen Juliaan Druwé ([107]). Twee maanden later organizeerde men een huldeplechtigheid voor de gesneuvelde Gentenaars in de Internationale Brigaden ([108]).

In mei 1937 begon de terugkeer van de eerste vrijwilligers die reeds een tijdlang in Spanje hadden gevochten. Willy De Coninck werd opgeroepen om zijn militaire dienst te komen vervullen ([109]). Dit middeltje gebruikte men trouwens herhaaldelijk. Eens dat de politiediensten op de hoogte waren van het vertrek van een vrijwilliger werd nagegaan in hoeverre hij met de militiewetgeving in orde was. Zijn naam werd doorgegeven aan de militaire overheden. De vrijwilliger werd dan ofwel opgeroepen voor zijn militaire dienst (bij tuchtmaatregel) indien hij deze nog niet had verricht of werd heropgeroepen zo hij deze wel had vervuld. Zij die niet kwamen opdagen werden wegens desertie vervolgd. Zo werd de Gentse vrijwilliger Louis Wewer voor het krijgshof te Brussel in beroep vrijgesproken ([110]). Een andere Gen-

(105) *Interview met W. De Coninck, op. cit. Interview met wijlen F. Minnaert, op. cit.*
(106) CASTELLS (A.), *op. cit.*, p. 90.
(107) *Het Vlaamsche Volk*, 10 april 1937.
(108) *Het Vlaamsche Volk*, 12 juni 1937.
(109) *Interview W. De Coninck, op. cit.*
(110) *Het Vlaamsche Volk*, 22 januari 1938.

tenaar daarentegen, R.G., kreeg van de krijgsraad in Gent vier dagen voorwaardelijk arrest ([111]). Beiden waren begin 1938 teruggekomen. Zowat een maand daarvoor was een Antwerps vrijwilliger nog tot 1 maand effektief veroordeeld. De kommunisten stelden dat hun campagne tegen deze processen dan toch vruchten had afgeworpen.

In mei 1937 was de in Aalst geboren Valeer De Vos teruggekomen omdat hij in Spanje een zware verwonding aan de ruggegraat had opgelopen ([112]). Een paar weken later werd hij in de gevangenis opgesloten. Tijdens de algemene werkstaking van juni 1936 werkte hij in een tabaksfabriek in Aalst en had daar de fietsbanden van werkwilligen doorgesneden ; daarvoor was hij bij verstek tot vier maanden veroordeeld ([113]). In oktober 1937 liet men hem opnieuw vrij en werd hij aan de gevangenispoort door oud-vrijwilligers verwelkomd ([114]).

Ondertussen was in augustus ook Jan Pirot teruggekeerd. « Met geschokten gezondheidstoestand was hij in ziekenverlof naar Gent gekomen », schreef Minnaert ([115]). Pirot begon onmiddellijk met het geven van een aantal meetings ([116]). Op maandag 30 augustus werd ook hij door de Rijkswacht aangehouden. « De gendarmen en de opsporingsbrigade is door hare spionnagediensten goed ingelicht over de terugkomst der gekwetste en zieke antifascisten uit het Spaans volksleger », schreef *Het Vlaamsche Volk* ([117]). Korte tijd later werd hij echter vrijgelaten.

Het bleef in Gent nu opnieuw een tijdje stil rond de vrijwilligers, tot in februari een herdenking voor de gesneuvelde Interbrigadisten werd op touw gezet op initiatief van de « Vriendenkring der oud-strijders van Spanje » ([118]). Deze « Vriendenkring van Anti-fascistische oud-strijders van Spanje » was in Gent reeds in september of oktober 1937 opgericht en had haar zetel in Café « Midi » op het Koophandelsplein ([119]). De sekretaris van de kring was Jan Pirot. Pas op 13 februari 1938 werd op nationaal niveau het stichtingskongres van de vriendenkring belegd. De Vlaamse afdeling zou volgens het persverslag van een ruime autonomie kunnen genieten ([120]). Merk-

(111) *Idem.*
(112) S.D.S., P.S., T., 157.
(113) *Het Vlaamsche Volk,* 31 juli 1937.
(114) *Het Vlaamsche Volk,* 16 oktober 1937.
(115) *Het Vlaamsche Volk,* 4 september 1937.
(116) *Het Vlaamsche Volk,* 14 augustus 1937.
(117) *Het Vlaamsche Volk,* 4 september 1937.
(118) *Het Vlaamsche Volk,* 29 januari 1938.
(119) *Archief en Museum voor de Socialistische Arbeidersbeweging - Gent,* Militarisme II. *Brief van de Vriendenkring aan het BWP-bestuur in Gent* i.v.m. de deelname van de oud-Spanjevrijwilligers aan de 11 november - betoging van de BWP, dd. 30 oktober 1937. Ze mochten aan deze optocht niet als afzonderlijke groep (met spandoek) deelnemen, maar dienden zich bij de Socialistische Oud-Strijders te voegen. Ook mochten zij bij die gelegenheid geen eigen colportage houden. Dit is typerend voor de houding van de BWP-leiding : deze zag ook in de Vriendenkring een kommunistische mantelgroepering.
(120) *Het Vlaamsche Volk,* 19 februari 1938.

waardig genoeg vonden wij Pirot in de nationale leiding van deze kring niet terug ([121]). Op dat ogenblik — februari 1938 dus — waren er vermoedelijk reeds geschillen gerezen tussen hem en de leiding van de K.P. in Gent. Deze geschillen leidden tot zijn uitsluiting uit de partij in juni. Deze beslissing werd, volgens het verslag in *Het Vlaamsche Volk,* met eenparigheid van stemmen genomen door het Gents federaal komitee. Dit omdat hij de « partijleiding belasterde » en « partijvijandige elementen steunde in hun uitlatingen over Spanje » ([122]). Wat deze uitlatingen dan wel inhielden werd niet vermeld. Andere bronnen bezorgen ons daarover meer inlichtingen. Zowat een maand na zijn uitsluiting lag Pirot namelijk aan de basis van de oprichting van de Gentse afdeling van de « Broederbond der Spaansche Oudstrijders ». Hun « Open brief aan de Vlaamsche bevolking » werd op 1 augustus 1938 in *Het Volksblad,* propagandablaadje van de « Concentratie der Propagandamiddelen voor het Anti-communistisch Offensief » gepubliceerd ([123]).

Wat verweten deze mensen nu konkreet aan de kommunisten ? Vooreerst dat ze hadden verzuimd de syndikale bijdragen van de vrijwilligers verder te betalen tijdens hun verblijf in Spanje. Dit was uiteraard belangrijk omdat dezen bij hun terugkeer geen werkloosheidsuitkering zouden kunnen genieten. Volgens de Broederbond had de K.P. dit opzettelijk niet gedaan om de oud-vrijwilligers van haar financiële steun afhankelijk te maken : zo zouden de teruggekeerden zwijgen over wat in Spanje gebeurd was. Verder beweerden zij dat het lidmaatschap van de Vriendenkring verplichtend was, anders kregen zij geen hulp. Zij dienden zich te laten onderzoeken door een medische kommissie die de invaliditeit en de steunmogelijkheden onderzocht. Tenslotte kloegen zij het feit aan dat de weduwen en kinderen van de gesneuvelden hetzelfde lot ondergingen. Het doel van de Broederbond was bijgevolg de kommunisten « te ontmaskeren » en hulp te verlenen aan de teruggekeerden, de gewonden en de weduwen. De open brief besloot aldus : « De kom-

(121) Naast een Nationaal Komitee werd ook een « Kontroolkommissie » opgericht. Daarin vonden wij — volgens het persverslag — de Vlaming Wever terug. Deze moet vermoedelijk geïdentificeerd worden als de Gentenaar Ludovicus Wewer, een 34-jarige schildersgast, lid van de Kommunistische partij. In Spanje had hij gediend in het Bataljon « Franco-Belge » van de XIVde Brigade. Hij was net als Pirot in de loop van september 1937 teruggekomen. Toen hij na 9 maanden Spanje thuis kwam had zijn vrouw — volgens een C.O.O.-verslag — reeds een andere partner gevonden en ging hij elders wonen. Tot november leefde hij — zoals hij zelf verklaarde — van het geld dat hij in Spanje had ontvangen. Dan vroeg hij steun aan de C.O.O. Volgens zijn dochter leed hij bij zijn terugkeer uit Spanje aan een « zenuwinzinking ». Hij werd beschuldigd van desertie maar door het Krijgshof in Brussel vrijgesproken. Wewer zou tijdens de bezetting één van de leiders van het Belgisch Leger der Partizanen worden in Gent ; daarover meer in hoofdstuk V (M.V.G./D.O., *Dienst O.D.O.,* dossier Wewer Louis. O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.,* nr. 19.269).

(122) *Het Vlaamsche Volk,* 25 juni 1938.

(123) *Het Volksblad,* 1 augustus 1938. Bijvoegsel aan nr. 5 van *Volkswacht.* Deze « Concentratie der Propagandamiddelen voor het Anti-communistisch offensief » is beter gekend onder haar franstalige benaming *Centre d'Organisation et de Propagande Anti-communiste* of C.O.P.A.C. Dezelfde « Open brief » zou nog in het Brusselse katolieke blad *De Courant* gepubliceerd worden (*De Courant,* 5 augustus 1938). De oprichting van de Broederbond werd eveneens in de *Gazette van Gent* opgenomen (*Gazette van Gent en der beide Vlaanderen,* 2 augustus 1938).

munisten hebben ons bedrogen (...) wij zullen hen daarvoor rekenschap vragen » ([124]).

In het begin van dit artikel vermelden wij dat enkele vrijwilligers verklaarden dat zij naar Spanje waren gelokt met de belofte er te kunnen werken. De bron van deze uitspraak — een verklaring aan de Rijkswacht — boezemde ons weinig vertrouwen in. Het feit dat de Broederbond nooit met dit argument uitpakte bevestigt het wantrouwen dat wij ten opzichte van deze uitspraak koesterden.

***

Wie waren nu deze mensen die blijkbaar zonder erg lang talmen uit de kommunistische partij waren gestapt (of geroyeerd) en in het uiterst-rechtse vaarwater van COPAC waren terechtgekomen ? Wij beschreven reeds de figuur van Jan Pirot. De K.P. had in het Patershol een vrij talrijke aanhang verworven. Dat was ondermeer zijn werk geweest. Daarenboven bezat hij een vechterstemperament en was hij geen slechte spreker. Deze kwaliteiten hadden hem in de Gentse federale leiding gebracht ; in de Brigaden kon hij tot luitenant opklimmen. Tot de slag aan de Jarama was zijn houding in Spanje inderdaad voorbeeldig geweest ([125]). Daarna raakte hij meer en meer ontmoedigd. Hij volgde nog een tijd lang de officierenschool van de Brigaden in Pozorrubio, maar slaagde er niet in deze te voleindigen. In augustus 1937 kwam hij « op ziekenverlof » terug naar Gent ([126]). Blijkbaar verweet de K.P. hem dat hij niet meer naar Spanje wou terugkeren, hoewel de partij dat eigenlijk nooit publiek heeft gemaakt. Verder vonden wij naast Pirot bij de Broederbond terug : de Gentenaars R.G., D.M.A., W.P., J.R., Van Herreweghe Gustaaf en De Vos Valery.

Van R.G.'s persoonlijkheid — hij vertrok in februari 1937 — gaven wij reeds een aantal elementen ([127]). Wij vermeldden eveneens het feit dat hij bij zijn terugkeer voor de krijgsraad werd gedaagd. Hij was het prototype van een niet-politiek vrijwilliger. Deze kwalifikatie geldt ook voor de 26-jarige C.M.A. : hij was één van diegenen die na een maand reeds terug in Gent stonden en via de konsulaire dienst waren teruggekomen ([128]). Merkwaardig is wel dat de man een oogziekte had vóór hij naar Spanje vertrok ; zijn zicht was daardoor erg slecht. Dit zou aan *Pierlala* de volgende uitspraak ontlokken : « (...), waarom hebben de ronselaars in menschenvlees dien duts naar Spanje laten gaan ? Was 't hen al gelijk voor welk soort menschelijk vee ze hunne premie trokken ? » ([129]). Verder was er de in mei 1937 vertrokken

(124) *Het Volksblad,* 1 augustus 1938.
(125) *Interview met Willy De Coninck, op. cit.*
(126) *Idem* voetnoot 115.
(127) Zie p. 162.
(128) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent,* nr. 30.596. P.V. Rijkswacht Gent, 21 december 1936.
(129) *De Gieljotiene van Pierlala,* 5de jg., nr. 39, 25 september 1938.

W.P. Hij was toen 27 jaar oud, was katoenbewerker van beroep maar had achtereenvolgens als losse arbeider op de foor gewerkt en als mijnwerker in Henegouwen. Hij was gehuwd, had 4 kinderen, maar leefde sinds 1934 gescheiden van zijn vrouw ([130]). Zijn moeder verklaarde aan de politie dat hij zich niet met politiek bezig hield ([131]). Daarnaast was er de 35-jarige plafonneerder Gustaaf Van Herreweghe. Hij vertrok in november 1936 en kwam zowat een jaar later terug. Ook voor hem vonden wij geen enkel organizatorisch kontakt met de K.P.B. vóór zijn vertrek. Twee leden van de Broederbond, met name Valery De Vos en J.R. waren echter wel oud-partijleden.

Over J.R. hadden wij het reeds in ons tweede hoofdstuk ([132]). Hij kwam in mei terug omdat hij een heroproepingsbevel voor het leger had ontvangen ([133]). Aan de aanhouding van Valery De Vos — na zijn terugkeer uit Spanje — was nog de nodige ruchtbaarheid gegeven in *Het Vlaamsche Volk*. De Vriendenkring had hem bij zijn vrijlating zelfs verwelkomd.

Het is toch opvallend hoe De Vos, en niet in het minst ook Pirot na hun terugkomst nog een tijdlang met de kommunisten hadden samengewerkt. Waarom dan deze ommezwaai ? Een aantal citaten uit de *Gieljotiene van Pierlala* maakt dit wel duidelijker. Ziehier wat Pierlala schreef, respektievelijk eind augustus en begin september :

> « Wij kiezen geene partij voor avonturiers ; we nemen de partij op van bedrogenen, door de leugens der Kommunistische leiders tot menschelijke wrakken herschapen.
>
> Wat deedt gij al voor de Spaansche republiek. Menheere de Senator Minnaert ? Praten ? Dat kan iedereen !!!!
>
> Die jongens stelden daden. Aan 't front was Pirot gekend als een dappere : dat erkennen zelfs degenen die nu vijandig tegenover hem staan. Van Herreweghe was gekend als een dappere onder de dapperen : dat erkennen allen. Deze laatste vroeg U persoonlijk, Menheere de Senator, waarom het geld achterbleef dat hem rechtmatig toekwam. Is 't daarom dat hij een avonturier is ?
>
> G.R. zit met een schouder vol schroot. Wat deedt gij, kommunistische leiders, voor dien ongelukkige ? Was 't omdat hij zich niet wilde laten opereeren, en nog opereeren, en maar altijd snijden door slachtersgasten die ginder den titel van doktoor voeren, dat ge hem nu een avonturier noemt ?
>
> Valery De Vos is voor z'n leven ongelukkig door eene kogelwonde. Wat deedt ge voor hem, Menheere de Senator Minnaert ? Is 't een avonturier omdat hij langs om zieker wordt ? Is 't omdat men hem in Spanje niet genas ? Is 't omdat de etter zijner innerlijke wonde in de dij, hem langs den hiel uitdruipt, dat de arme jonge kerel een avonturier is ?
>
> Mannen lieten zich, tegen schitterende beloften en omdat ze iets voelden voor den strijd in Spanje, overhalen om naar ginder te gaan.
>
> Ze kwamen terug ; de eenen gekwetst ; anderen invalied ; nog anderen ongekwetst doch vervuld van walg door 't gene ze in Spanje zagen.
>
> De aanwervers, marchands in menschenvleesch, hadden aan die jon-

(130) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.*, nr. 1.1513.

(131) R.A.B.W., *Rechtbank 1ste Aanleg Gent*, nr. 30.596. P.V. Gerechtelijke Politie, 15 juni 1937.

(132) Zie p. 161.

(133) O.C.M.W.-Gent, *Oud-archief C.O.O.*, nr. 12.804.

gens beloofd, hunne syndikale bijdrage, hunne ziekenbeurs, enz. te betalen gedurende hun verblijf in Spanje. Dat werd niet gedaan.

Toen die mannen hier dus terugkwamen, waren ze overal uitgesloten. Ze waren totaal zonder middelen van bestaan. Ze waren dus wel verplicht, zich naar den Openbaren Onderstand te wenden » (134).

Wij denken hieruit een aantal belangrijke oorzaken voor de ommezwaai van deze oud-vrijwilligers te kunnen distilleren. Enerzijds waren de verwachtingen die zij hadden gekoesterd in het Spanje-avontuur niet ingelost. Veel van deze vrijwilligers hadden zich « maatschappelijk » niet kunnen waarmaken in België en zochten misschien een moreel en sociaal eerherstel door dienst te nemen in de Brigaden. Eens in Spanje werd het echter vrij vlug duidelijk dat zij daarvoor de verkeerde oorlog hadden gekozen. Bij de terugkeer kwamen zij bovendien financieel in de kou te staan. Ze werden niet zelden vervolgd door de gerechtelijke instanties, en de K.P. was niet bij machte hen voldoende ter zijde te staan. Een aantal onder hen zal wel het wrange gevoel hebben gehad dat zij er, na maanden in niet gemakkelijke omstandigheden hun leven te hebben geriskeerd, nu nog slechter voorstonden dan toen zij vertrokken, diegenen die zware verwondingen hadden opgelopen niet in het minst. En in deze overwegingen vonden zowel leden als niet-leden van de K.P. elkaar. Vanuit deze optiek is het ook te begrijpen dat zij nu bij de partij die hen de weg naar Spanje had getoond — Pirot moet zelf wel heel goed geweten hebben hoe dat ging — gingen aankloppen om het hun beloofde geld te ontvangen. Met het feit dat de nederlaag van de Republiek ook deze intentie van de kommunisten had gekelderd hielden zij geen rekening. Vanuit deze optiek kunnen wij denkelijk ook verklaren waarom een paar van deze ex-Interbrigadisten, ex-kommunisten en apolitieken, geen andere keuze zagen dan zich te laten gebruiken — of beter misbruiken — door een aantal reaktionairen. Voor deze laatsten kwam het er niet zozeer op aan deze « sukkels » te helpen, maar doorheen de ex-vrijwilligers het « bolsjevisme » te treffen. Het propagandaapparaat van COPAC draaide inderdaad op volle toeren. Hun publikaties *Volkwacht* en *Het Volksblad* gaven de verhalen van teruggekeerde vrijwilligers weer. Toen de gemeenteraadsverkiezingen van oktober naderbij kwamen kregen veel Gentenaars reeksen COPAC-blaadjes in hun bus. Daarnaast werden de voormannen van de « Broederbond » nu van de ene meeting naar de andere gesleept. Eén voorbeeld : de met veel rumoer aangekondigde « anti-kommunistische meeting » in de Burgerkring in de Holstraat op 24 september : « De leugens van de kommunisten moeten door pen en woord bekend gemaakt worden ; hunne bedriegerijen, hunnen laster, hunne tekortkomingen moeten ontmaskerd worden, zooveel en zoo publiek mogelijk. Teruggekeerder uit Spanje, waarover lasterende leugenaars van de Kommunistische Partij zoveel onwaarheden uitstrooiden, zullen op het verhoog plaatsnemen, en 'n paar onder hen, zullen tot de toehoorders spreken » (135). Naast Verelst voor COPAC en de Verdinaso-advokaat Emiel Thiers uit Tielt

(134) *De Gieljotiene van Pierlala,* nr. 34 van 21 augustus 1938 en nr. 36 van 4 september 1939.

(135) *De Gieljotiene van Pierlala,* nr. 39 van 25 september 1938.

namen inderdaad Gustaaf Van Herreweghe, Valery De Vos en Jan Pirot het woord ([136]).

***

Hoe reageerden de kommunisten nu op deze aantijgingen ? Op 17 september kwam de eerste openlijke reaktie van *Het Vlaamsche Volk* : « Toen enige renegaten teruggekeerd uit Spanje, zich voor enkele zilverlingen lieten omkopen ten voordele van de klerikale reaktie en het fascisme, hebben Pierlala en COPAC getracht het voor te stellen als zou dit een rebellie zijn van « eerlijke » jongens, welke recht eisen ! » I.v.m. de meeting in de « Katholieken Burgerskring » : « Zullen de avonturiers, welke zich met een martelaarskroon lieten tooien het aandurven zich als invalieden te laten toejuichen door de Jezuïeten en de klerikale groot-burgerij ? Zou Pirot kunnen zeggen aan welk front hij invalied geworden is en waarom hij een pensioen van de Spaansche regering eist ? Zou Van Herreweghe durven verklaren dat hij invalied is als gevolg van de opgelopen verwondingen in Spanje ? Wij beweren dat hij het ongeval heeft opgelopen vóór hij naar Spanje is vertrokken » ([137]). In november dan drukte het kommunistische persorgaan een brief van COPAC af die werd gezonden naar patroons en financiële ondernemingen ([138]). In dit schrijven werd gevraagd bepaalde door COPAC aanbevolen personen bij voorkeur in dienst te nemen bij openstaande betrekkingen. De K.P. zag hierin de manier waarop bepaalde oud-vrijwilligers zich hadden laten omkopen. Ook werd een reaktie gepubliceerd van Belgische vrijwilligers die zich nog in Spanje bevonden : zij zouden bij hun terugkeer eens duidelijk maken « ... wat die valschaards hier in Spanje zoal uitgevoerd hadden en dewelke zich noemen invalied en zelfs grote invalied (...). Vraag eens aan W.P. en aan Van Herreweghe waar zijn invaliditeit is opgelopen (zij beweren dat hij als plafonneur zeven weken voor zijn vertrek is gevallen ; hij zou dan vervroegd uit het hospitaal weggegaan zijn omdat hij ' nog een zaak te regelen had met de politie ') » ([139]). Deze brief uit Spanje was door 109 vrijwilligers van de Belgische kompagnie (uit de XIVde Brigade) ondertekend.

De reaktie van de kommunisten kwam dus op de eerste plaats neer op het lanceren van een aantal individuele verdachtmakingen ([140]). Een enkele maal liet men ook doorschemeren dat het met de motivatie van sommige vrijwilligers niet helemaal in orde was. Aan een echte analyse van wat er is mis-

(136) *De Gieljotiene van Pierlala,* nr. 40 van 2 oktober 1938.

(137) *Het Vlaamsche Volk,* 17 september 1939.

(138) *Het Vlaamsche Volk,* 26 november 1939.

(139) *Idem.*

(140) De verwijten zijn dus vooral tegen Pirot en Van Herreweghe gericht, dezelfde Pirot waarover Minnaert in september nog schreef dat hij met « geschokten gezondheidstoestand » was teruggekeerd. Van Herreweghe was z.g. al invalied vóór zijn vertrek naar Spanje. Waarom liet men hem dan vertrekken ? Hij werd inderdaad bij zijn aankomst in Spanje in een kliniek opgenomen met allerlei niet genezen breuken (*Het Vlaamsche Volk,* 4 september 1937. S.D.S./S.M., Carp. 4.763, fol. 310).

gelopen kwam men, naar buiten uit, niet toe. Dat in het begin iedereen — ongeacht leeftijd, politieke opvattingen of persoonlijkheidskenmerken — via de kommunisten kon vertrekken was iets waarvoor enkel zijzelf verantwoordelijk waren. Dat de Republiek na jarenlange taaie weerstand naar een nederlaag ging was allerminst hun fout. Toch waren het precies deze twee elementen die hun nu een zware politieke tol lieten betalen. Want ook al kwam er weinig naar buiten, in de organizatie zelf werd er wel duchtig kritiek geleverd. Toevallig of niet, maar rond het tijdstip dat de kritiek van de teruggekeerde vrijwilligers loskwam, viel het hoofd van Kamiel Van Acker. De man die de grote verantwoordelijke was geweest voor de ganse Spanje-zaak werd op 19 augustus 1938 als sekretaris van de Federale leiding afgezet ([141]).

Daarnaast — wij hadden het er trouwens reeds over — waren er de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1938. De K.P. leed een zware nederlaag in Gent. Te wijten, volgens ons, zowel aan de invloed die de uitgetreden ex-Spanje-vrijwilligers in het kommunistisch milieu zelf hadden als aan de opspraak die deze zaak in bredere kringen had verwekt. De kommunisten zelf weerhielden slechts dit laatste argument. « Enkele renegaten à la Pierot *(sic)* ten dienste van COPAC, maakten openlijke propaganda voor Rex », schreef *Het Vlaamsche Volk* ([142]).

Op 21 september had president Negrin in de Volkenbond de algehele ontbinding van de Brigaden aangekondigd. Twee dagen later werden ze van het front teruggetrokken. In de loop van oktober werden ze in de omgeving van Barcelona samengebracht. De 28ste organizeerden de Spaanse autoriteiten een grootse afscheidsceremonie en zowat drie weken later — op 19 november — kwam de eerste grote groep Belgen in Brussel aan.

Op 20 november kwamen de laatste Gentse vrijwilligers terug. Ze werden aan het St.-Pietersstation opgewacht door de fanfare en door de kommunisten die voor deze gelegenheid hadden gemobilizeerd ([143]). De Gentse socialisten (in tegenstelling tot Brussel) hadden hun kat gestuurd. Wij telden nog een tiental teruggekeerden. Bijna allen waren twee jaar lang in Spanje geweest.

5. DE GENTSE VRIJWILLIGERS TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Wij kwamen 68 namen van personen op het spoor die als vrijwilliger voor de I.B. naar Spanje vertrokken en in 1936 of 1937 in Gent verbleven.

(141) *Interview met wijlen Jozef Vlaeminck, op. cit.* « Kamiel Van Acker beschuldigd van Trotskysm », titelde de zoals steeds goed ingelichte *Gieljotiene van Pierlala.* Georges Van de Boom (partijsekretaris) was, volgens *Pierlala,* zelf voor deze afrekening naar Gent gekomen (*De Gieljotiene van Pierlala,* nr. 36, 4 september 1938).
(142) *Het Vlaamsche Volk,* 22 oktober 1938.
(143) *Het Vlaamsche Volk,* 26 november 1938.

Van deze 68 sneuvelden er acht in Spanje. Ook de anderen konden wij niet onder dezelfde noemer onderbrengen : enkelen geraakten niet eens in Spanje, anderen bleven slechts enkele dagen, terwijl aan het andere uiterste er een groep tot twee jaar of meer in Spanje zat.

Verder heerste niet die breed genomen ideologisch-politieke eensgezindheid die men zou kunnen veronderstellen. Er waren a-politieken, er waren kommunisten en socialisten. Bij de terugkeer kwam er dan nog een groep in het « andere kamp » terecht. De Gentse vrijwilligers gingen dus zonder twijfel in gespreide slagorde de wereldoorlog in.

Voor 38 van de 60 personen die in 1940 nog in leven waren vonden wij gegevens terug over hun aktiviteiten tijdens de periode 1940-1944 ([144]). Voor 27 ervan kon worden uitgemaakt waaruit die aktiviteiten precies bestonden. Om nu te onderzoeken of er een kontinuïteit of diskontinuïteit bestond in het aanwezig zijn of ontbreken van een politiek engagement hebben wij de Gentse vrijwilligers in vier groepen ingedeeld (waarbij uiteraard overlapping mogelijk is).

Vooreerst hebben wij de groep van zij die maximum twee maanden in Spanje bleven — of daar niet geraakten — tegenover de vrijwilligers gesteld die om en bij de twee jaar in de Brigaden waren ingeschakeld. Voor de eerste groep brachten wij 9 personen in rekening ; daarvan gingen er 6 als vrijwillige arbeiders in Duitsland werken ([145]) ; één ondere hen, de Patershol-vrijwilliger A.H. trok later met de Organisation Todt naar het Oostfront ([146]) ; een andere bewoner van de Plotersgracht D.M.A., die nooit een stap op Spaanse grond zette en via de konsul terugkwam, werkte voor de *Wehrmacht* in België ([147]) ; tenslotte was er de Bond-Moyson bediende A.V.W. die als werkweigeraar naar Duitsland werd gestuurd. Als lid van de Patriottische Milities nam hij bij de bevrijding deel aan gevechten in Mariakerke. Hij werd hiervoor

(144) Over 49 personen hadden wij voldoende gegevens in ons bezit (naam, geboorteplaats en -datum) om het opzoeken van een dossier op de Dienst Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid mogelijk te maken. Nochtans werd voor 11 onder hen niets teruggevonden. Belangrijk is het daarbij te weten dat de Dienst O.D.O. van het Ministerie alle mogelijke gegevens bij elkaar heeft gezocht over personen die op één of andere manier onder de repressie van de bezetter hebben geleden. Dit verzamelen van gegevens was daarbij strikt gezien niet afhankelijk van het initiatief van de personen in kwestie of van hun familieleden. Opzoekingen in de archieven van het Onafhankelijkheidsfront (Dossiers Gewapende Partizanen en Patriottische Milities) brachten ons weinig nieuwe inlichtingen bij. Navraag op het Ministerie van Landsverdediging, Centrale Dienst van het Stamboek, leerde ons enkel dat Maurice B. deel uitmaakte van de Belgische strijdkrachten in Groot-Brittannië.

(145) Daaronder verstaan wij personen die vóór de verordening van het Militair Bezettingsbestuur op de verplichte tewerkstelling (in Duitsland) in oktober 1942 naar Duitsland gingen werken. Met het feit dat voor veel werklozen de sociale druk zo groot was dat zij wel « verplicht » waren in Duitsland werk te zoeken konden wij hier geen rekening houden. Daarvoor is niet alleen dit criterium moeilijk te omlijnen, maar ontbreekt verder ook het nodige bronnenmateriaal.

(146) MVG/DO, *Dossier O.D.O.*, H.A.

(147) MVG/DO, *Dossier O.D.O.*, D.M.A.

erkend als Gewapend Weerstander, maar het statuut van Burgerlijk Weerstander werd hem wegens gebrek aan bewijsmateriaal geweigerd ([148]).

Van de tweede groep gingen wij van 8 personen de aktiviteiten na. Deze verschilden eigenlijk merkwaardig genoeg niet fundamenteel met deze van de eerste groep. Vijf trokken er vóór oktober 1942 als arbeiders naar Duitsland ; één van hen, J.V.d.P., ook al een inwoner van het Patershol, was reeds in november 1940 lid geworden van de minuskule Nationaal-socialistische Vlaamse Arbeiderspartij ; een andere, die nog in 1940 lid was van de K.P., werkte na een periode in Duitsland voor de *Organisation Todt* in België. Tenslotte telden wij er nog één, een K.P.-lid, die als verplicht arbeider in Duitsland werd tewerkgesteld en één gewapend verzetsman bij het Belgisch Leger der Partizanen, een met de K.P. geaffilieerde organizatie ([149]).

***

In de tweede kategorie van vrijwilligers konfronteerden wij twee groepen met elkaar : 7 leden van de anti-kommunistische Broederbond (3 waren oud-leden van de K.P.B.) en 9 leden van de K.P., die dat na hun terugkeer uit Spanje nog gebleven waren. Beginnen wij met de eerste groep. D.M.A. werkte, zoals hoger vermeld, voor de *Wehrmacht* in België. Eén werd om blijkbaar politieke redenen aangehouden (welke politieke aktiviteiten daartoe de aanleiding vormden konden wij niet uitmaken) en opgesloten in Breendonk. Daar trad hij op als een brutale kapo. Toen hij later naar Buchenwald werd gestuurd kreeg hij hiervoor van de klandestiene kamporganizatie de rekening voorgeschoteld : hij bekocht het met zijn leven. W.P. van zijn kant was tijdens de oorlog aktief voor het Geheim Leger en werd tijdens een sabotageaktie aan een spoorweg aangehouden. Hij werd erkend als politiek gevangene ([150]). Ingewikkeld — of misschien wel typerend voor de politieke labiliteit van sommige van deze vrijwilligers — is het geval van R.G. In 1941 werkte hij voor de *Organisation Todt* en twee jaar later werd hij door de Gestapo aangehouden omdat hij tot een groep van het Belgisch Leger der Partizanen behoorde ([151]). Wegens het eerste feit kreeg hij later geen erkenning als politiek gevangene. Blijft nog de sleutelfiguur van de Broederbond over, met name Jan Pirot. Ook hij werkte tijdens de oorlog voor de *Organisation Todt* ([152]).

Hoe was het nu gesteld met de vrijwilligers die lid waren gebleven van de Kommunistische Partij ? Drie van hen vonden wij reeds terug bij de groep

(148) MVG/DO, *Dossier B.W.*, V.W.A. Onafhankelijkheidsfront, *Dossier Patriottische Milities*, dossier V.W.A. 153/IV/7.312. Over de 9de persoon, de in 1936 16-jarige D.M.R., vonden wij niets terug tenzij dat hij in 1941 een jaar gevangenisstraf moest uitzitten wegens diefstal (MVG/DO, *Dossier O.D.O.*, D.M.R.).

(149) MVG/DO, *Dossier P.W.*, F.S. Voor de 8ste persoon vonden wij geen gegevens.

(150) MVG/DO, *Dossier P.G.*, W.P.

(151) MVG/DO, *Dossier P.G.*, R.G. R.G. behoorde blijkbaar tot de groep Wever, waarover zo dadelijk meer in de tekst.

(152) MVG/DO, *Dossier O.D.O.*, Pirot Jan.

die lange tijd in Spanje is geweest : één als vrijwillig en twee als verplicht arbeider in Duitsland. Wij telden daarnaast nog een vrijwillige werkkracht en twee waarover wij geen enkel gegeven terugvonden. Bleven tenslotte nog 3 personen over die op één of andere manier aktief waren in het verzet.

Het is denken wij vrij algemeen bekend dat de kaders voor de oprichting en de uitbouw van het Belgisch Leger der Partizanen (B.L.P.) — als het ware tijdens de oorlog de gewapende vleugel van de K.P.B. — vooral uit de oud-vrijwilligers van de I.B. werden gerekruteerd. In Gent was er in 1942 ook een groep aktief van het B.L.P. waarvan de harde kern uit oud-Brigade-vrijwilligers bestond. Deze groep werd geleid door de ons reeds bekende Louis Wewer. Nadat enkele aanslagen op spoorlijnen waren mislukt en andere gelukt, had de groep het plan opgevat de St.-Michielsbrug op te blazen ; dit moest gebeuren op 27 februari 1942. Twee van hem werden echter betrapt, waarop een schietpartij volgde met agenten van de G.F.P. en de Gestapo. Tijdens het gevecht werd de onderofficier van de G.F.P. Funke dodelijk gewond ([153]). Daarbij werd een lid van de groep Wewer aangehouden. Wewer zelf kon, hoewel gekwetst, ontsnappen. Het gevolg van deze aanhouding was echter dat een aantal personen die deel uitmaakten van de groep werden opgepakt. Daaronder was ook de oud-Interbrigadist uit Zelzate Petrus Van Acker ([154]). Ook de Gentse oud-vrijwilliger Gustaaf Lampaert — hij was luitenant in Spanje — was hierbij betrokken. Hij werd echter pas later, in december, aangehouden wegens zijn aktiviteiten in de illegale Syndikale Strijdkomitees. Op 28 april 1943 veroordeelde een Duitse militaire rechtbank (O.F.K.-*Gericht* 570) hem tot 2 jaar gevangenis ([155]).

Voor Wewer was Gent nu aangebrand terrein geworden. Hij dook onder in het zuiden van West-Vlaanderen. Sabotagedaden werden nog gepleegd onder zijn leiding in Kortrijk, Izegem, Bissegem en Rumbeke. Op 27 november werd hij aangehouden te Pittem en overgebracht naar de gevangenis van Kortrijk. Volgens een verslag van de G.F.P. pleegde hij daarop zelfmoord in de gevangenis. Andere elementen wijzen er echter op dat hij door leden van de Duitse politie werd doodgemarteld ([156]).

Tenslotte was er ook nog Willy De Coninck. Hij kan beschouwd worden als de enige oud-vrijwilliger uit Gent die tijdens de oorlog een politieke funktie in het verzet waarnam ; zoals wij zagen waren de anderen met militaire

(153) CHARLES (J.L.) et DASNOY (Ph.), *Les dossiers secrets de la police allemande*, Bruxelles, 1972, Tome I, p. 201-202.

(154) MVG/DO, *Dossier P.G.*, Petrus Van Acker.

(155) MVG/DO, *Dossier P.G.*, Lampaert Gustavus.

(156) MVG/DO, *Dossier P.G.*, Wewer Louis. CHARLES (J.L.) et DASNOY (Ph.), *op. cit.*, Tome II, p. 62-63. Merkwaardig is wel dat zowel Wewer als Petrus Van Acker in 1941 nog als vrijwillige arbeider in Duitsland hadden gewerkt. P. Van Acker verklaarde na de oorlog dat Kamiel Van Acker hem had gevraagd naar Duitsland te gaan om daar sabotagedaden in bedrijven voor te bereiden. Aangezien er op dat ogenblik (eind 1940) niet eens in België sabotagedaden werden uitgevoerd op initiatief van de K.P. moeten wij deze verklaring toch met een grove korrel zout nemen (MVG/DO, *Dossier P.G.*, Petrus Van Acker).

taken belast. De Coninck was een tijdlang verantwoordelijke voor het Onafhankelijkheidsfront in Klein Brabant waar hij zich ondermeer bezighield met de uitgave van het sluikblad *De Klaroen* ([157]). Later ging hij echter ook naar de partizanen over.

Om wat de Gentse vrijwilligers tijdens de Tweede Wereldoorlog betreft tot een besluit te komen, menen wij te mogen stellen dat de houding die zij aannamen blijkbaar niet of weinig werd bepaald door het feit of zij een korte of lange tijd in de Brigaden hadden vertoefd. Daarentegen had het behoren of het niet behoren tot een politieke organizatie — in casu de K.P.B. — blijkbaar wel een invloed ([158]). Dit belette niet dat sommige kommunisten — gedetermineerd bijna door hun sociale situatie — politiek onortodoxe daden stelden ; het vrijwillig gaan werken naar Duitsland was hiervan een voorbeeld. Wij kunnen daar nog aan toevoegen dat naast het behoren tot een organizatie direkt persoonlijke banden van belang waren bij de keuze van de weg die meerdere oud-vrijwilligers in bepaalde krisisomstandigheden zouden volgen ([159]).

6. BESLUITEN ([160])

Wij achten het noodzakelijk nog even terug te komen op het probleem van de geldigheidswaarde van de konklusies die uit dit artikel zullen worden getrokken. Het is duidelijk dat het in zijn wetenschappelijke analyse — wat de vrijwilligers zelf betreft — enkel de Gentenaars engageert. Dwingende konklusies voor de rest van het Vlaamse landsgedeelte en überhaupt voor Wallonië en Brussel zullen slechts kunnen getrokken worden op basis van vergelijkbare voorstudies. Toch kunnen uit deze mikro-studie een aantal elementen worden gehaald die door hun vergaande draagwijdte de vraagstelling i.v.m. deze themata een enigszins gewijzigd karakter geven.

Daarnaast is deze algemene geldigheidswaarde voorzeker wel aanwezig wat een reeks organizatorische aspekten in het behandelde onderwerp betreft. Het is zo dat de manier waarop de vrijwilligers werden geworven, naar Spanje werden gekanalizeerd en daar « begeleid » zeker geen uniek Gentse aangelegenheid was. Hetzelfde geldt voor de reaktie van de vrijwilligers op de kon-

(157) MVG/DO, *Dossier P.W.*, Willy De Coninck.

(158) Ten titel van voorbeeld : Louis Wewer en Willy De Coninck verbleven respektievelijk slechts 9 en 7 maanden in Spanje.

(159) Zo waren er tussen Louis Wewer, Petrus Van Acker en R.G. persoonlijke vriendschapsbanden. Alle drie werkten als vrijwillig arbeider in Duitsland. Alle drie (ook R.G. die na zijn terugkomst uit Spanje bij de Broederbond was beland en reeds voor zijn vertrek op een zwaar gemeenrechtelijk strafregister kon bogen) kwamen daarna bij de partizanen terecht.

(160) Wij danken psycholoog Joseph Vincent voor de waardewolle hulp die hij ons verleende bij de behandeling van de socio-psychologische aspekten van deze besluiten.

krete toestanden in Spanje, voor de manier waarop de achtergebleven familieleden werden opgevangen en zelfs voor de disputen bij de terugkeer.

In essentie is dit artikel dus naast een specifieke studie van de Gentse vrijwilligers eveneens relevant gebleken voor de werking, de organizatie en zelfs de inplanting van de Kommunistische Partij. Wij zouden echter uit wetenschappelijke overwegingen de representativiteit van onze besluiten, vooral voor wat dit laatste aspekt betreft, opnieuw tot de Gentse regio willen beperken.

⁂

Schetsen wij nog even in het kort de gegevens rond het ontstaan en de organizatie van de Brigaden. Een aantal overwegingen zowel van ideologische als van internationaal-politieke aard lagen aan de basis van de pro-Republikeinse interventie van de Sovjetunie in Spanje. In het verlengde daarvan besloot de Komintern tot de oprichting van de Internationale Brigaden. Belangrijk is het daarbij goed voor ogen te houden dat de politieke suprematie van de Kommunistische Internationale over de Brigaden de ganse burgeroorlog door onaangetast bleef. Ook de K.P.B. kreeg als gevolg hiervan de richtlijn « militair opgeleide » vrijwilligers voor dit politiek-militair korps aan te werven. Daar waar de partij zich vóórheen niet met de vrijwilligers had ingelaten zette het apparaat zich nu in werking. Federale verantwoordelijken werden aangesteld. Fondsen voor de betaling van de reisonkosten naar Parijs werden beschikbaar gesteld. Wij zagen hoe in oktober en november 1936 het aantal gegadigden relatief groot was om daarna af te zwakken en in juni 1937 geheel op nul te vallen.

De kommunisten werden wegens deze aktiviteiten scherp bekritizeerd door de rechterzijde. Dit was vanzelfsprekend het gevolg van de verdeelde stellingnamen van de diverse politieke strekkingen in België i.v.m. de burgeroorlog. Aarzelden de liberalen een poos, dan kon de Republiek in België na verloop van tijd enkel rekenen op de politieke steun van de arbeidersbeweging, vooral gestalte gegeven door haar socialistische en kommunistische komponenten. Engageerde de linkerzijde van de B.W.P. zich ten volle in deze steuncampagne, dan kwamen de socialisten in Gent in geen enkel opzicht tussen in de kwestie van de Brigaden. Alles kwam dus op de — zoals achteraf zou blijken — frele schouders van de K.P. te rusten. Gelijklopend met de politieke druk van de rechterzijde zette ook het politioneel apparaat zich in werking. Hoe dit alles zijn weerslag zou hebben op de Gentse K.P. en haar zwakte schrijnend aan het licht zou brengen reserveren wij voor straks. Eerst is het noodzakelijk in detail in te gaan op de vrijwilligers zelf.

⁂

Twee vragen lijken ons wat hen betreft essentieel te zijn. Wie waren deze vrijwilligers, en daarbij aansluitend welke elementen motiveerden hun vrijwilligerschap voor de I.B. ?

MANNELIJKE INWONERS VAN GENT VAN BELGISCHE NATIONALITEIT : INDELING NAAR LEEFTIJDSGROEPEN EN BURGERLIJKE STAND (Volkstelling van 1930).

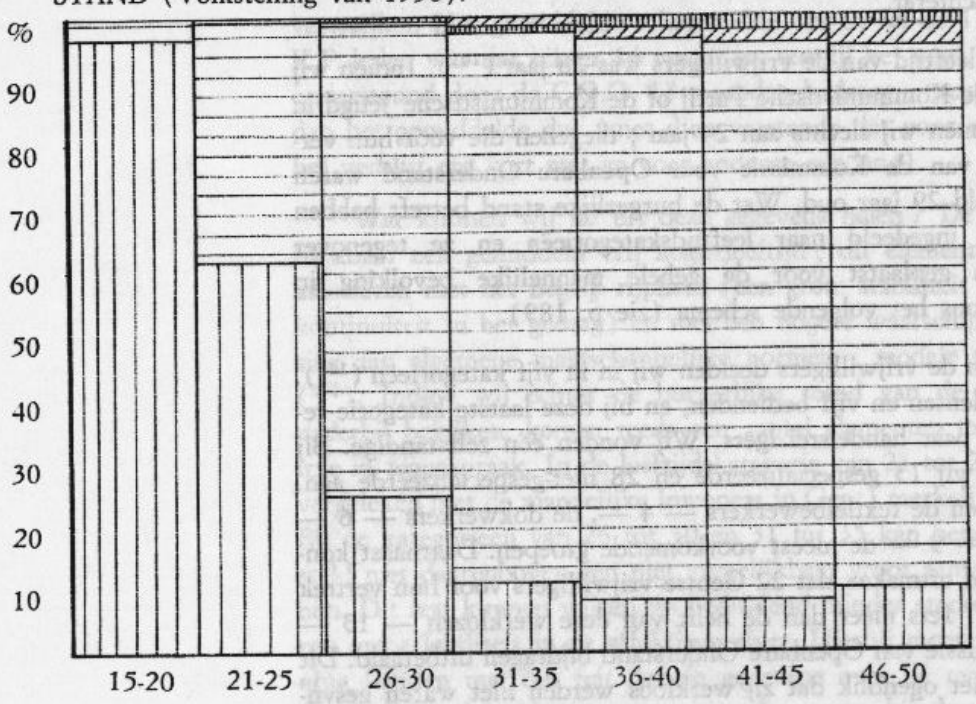

DE GENTSE VRIJWILLIGERS VOOR DE I.B. : INDELING NAAR LEEFTIJDSGROEPEN EN BURGERLIJKE STAND (Bij hun vertrek : 1936 en 1937).

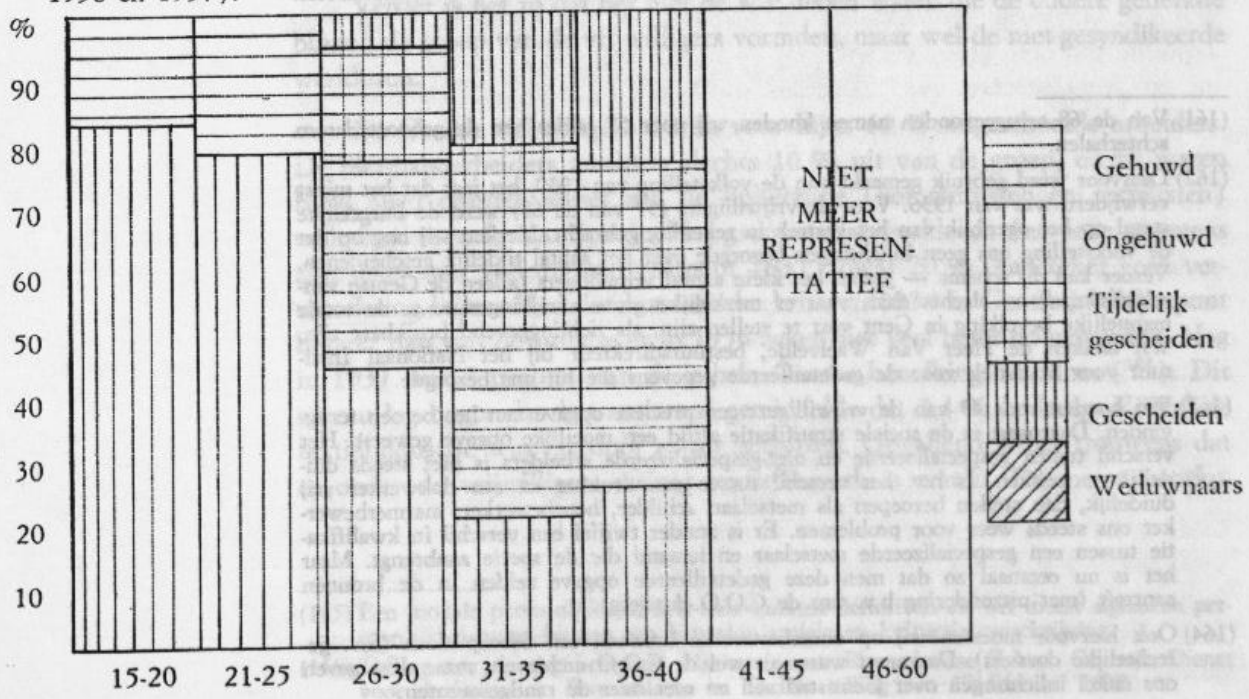

Om op deze vragen een antwoord te vinden hebben wij de volgende gegevens onderzocht : hun leeftijd en burgerlijke stand, hun beroep en sociale situatie, hun politieke gezindheid, de duur van hun verblijf in Spanje en tenslotte hun reakties achteraf.

De gemiddelde leeftijd van de vrijwilligers was 28 jaar ([161]). Indien wij enkel de leden van de Kommunistische Partij of de Kommunistische Jeugd in rekening brengen komen wij slechts aan 24 jaar ; diegenen die vóór hun vertrek steun genoten van de Kommissie voor Openbare Onderstand waren daarentegen gemiddeld 29 jaar oud. Wat de burgerlijke stand betreft hebben wij de vrijwilligers ingedeeld naar leeftijdskategorieën en ze tegenover dezelfde kategorieën geplaatst voor de gehele mannelijke bevolking in Gent ([162]). Dit gaf ons het volgende schema (zie p. 189).

De beroepen van de vrijwilligers deelden wij in in vijf kategorieën ([163]). Wij telden twee studenten en vijf bedienden, en bij deze laatste kategorie rekenden wij ook een paar handelsreizigers. Wij vonden één zelfstandige. Bij de arbeiders troffen wij 13 gespecializeerde en 28 niet-gespecializeerde aan. Bij deze laatsten waren de textielbewerkers — 4 —, de dokwerkers — 6 — en de « dagloners » — 9 — de meest voorkomende groepen. Daarnaast konden wij met zekerheid uitmaken dat 22 Gentse vrijwilligers voor hun vertrek werkloos waren ([164]). Iets meer dan de helft van deze werklozen — 13 — kregen van de Kommissie van Openbare Onderstand bijdragen uitbetaald. Dit betekent dat zij op het ogenblik dat zij werkloos werden niet waren gesyndikeerd.

16 van de 68 vrijwilligers waren lid van de Kommunistische Partij of de Kommunistische Jeugd en 3 waren lid van de Belgische Werkliedenpartij. Tussen de 8 Gentenaars die sneuvelden in Spanje waren er 3 kommunisten.

(161) Van de 68 teruggevonden namen konden wij voor 57 onder hen de geboortedatum achterhalen.

(162) Daarvoor werd gebruik gemaakt van de volkstelling van 1930, het jaar dat het minst verwijderd was van 1936. Voor de vrijwilligers (57 van de 68) werd de burgerlijke stand op het ogenblik van het vertrek in rekening gebracht. Merken wij nog op dat de volkstelling ons geen inlichtingen bezorgde over het aantal tijdelijk gescheidenen. Verder kan dit schema — gezien het klein aantal vrijwilligers (alleen de Gentse vanzelfsprekend) — slechts daar waar er merkelijke grote afwijkingen t.a.v. de totale mannelijke bevolking in Gent vast te stellen zijn, als richtinggevend bruikbaar zijn. Wij danken de Heer Van Waelvelde, bestuursdirekteur bij het Nationaal Instituut voor Statistiek voor de gedetailleerde gegevens die hij ons bezorgde.

(163) Wij konden voor 49 van de vrijwilligers een precieze opgave van het beroep terugvinden. Daarnaast is de sociale stratifikatie altijd een moeilijke opgave geweest. Het verschil tussen gespecializeerde en niet-gespecializeerde arbeiders is niet steeds duidelijk te trekken. Is b.v. het verschil tussen een drukker en een dokwerker vrij duidelijk, dan stellen beroepen als metselaar, schilder, houtbewerker, marmerbewerker ons steeds weer voor problemen. Er is zonder twijfel een verschil in kwalifikatie tussen een gespecializeerde metselaar en iemand die de specie aanbrengt. Maar het is nu eenmaal zo dat men deze gedetailleerde opgave zelden in de bronnen aantreft (met uitzondering b.v. van de C.O.O.-dossiers).

(164) Ook hiervoor moesten wij op onrechtstreekse bronnen een beroep doen (b.v. gerechtelijke dossiers). Daarnaast waren er wel de C.O.O.-archieven, maar deze geven ons enkel inlichtingen over Gent-stad zelf en niet over de randgemeenten.

Na de terugkeer werden 7 Gentenaars, waaronder 3 oud-leden van de K.P., lid van de anti-kommunistische Broederbond.

Voor 32 Gentenaars konden wij de duur van hun verblijf in de Brigaden vaststellen. Het gemiddelde schommelde om en bij de 11 maanden. Voor de K.P.-leden was dat echter 16 maanden, terwijl het voor diegenen die werden ondersteund door de C.O.O. 13 maanden bedroeg ; toch twee maanden meer dan het gemiddelde dus (met dien verstande dat voor een aantal onder hen het verblijf erg kort was en voor anderen erg lang).

Wat kunnen wij nu uit deze gegevens halen ? De vrijwilligers hadden blijkbaar een gemiddeld vrij hoge leeftijd ; dit element zouden wij kunnen associëren met het begrip rijpheid (een grote stabiliteit in de keuzen en een kontinuïteit in het gedrag) en met een hogere waarschijnlijkheid van aanpassing aan algemene maatschappelijke normen : modale persoonlijkheden dus ([165]). Indien wij echter de burgerlijke stand van de Interbrigadisten van naderbij bekijken, komen reeds een aantal elementen met deze vertrekhypotese in tegenspraak. In de leeftijdskategorie van 21 tot 25 vinden wij (steeds vergeleken met de mannelijke inwoners in Gent) merkelijk meer ongehuwden. Bij de kategorieën van 26 tot 30 en 31 tot 35 kan hetzelfde worden vastgesteld met daarenboven een niet vergelijkbaar groot aantal effektief gescheidenen. Dit zou kunnen wijzen op beduidend minder sterke familiale banden en een grote labiliteit in de affektieve sfeer. Hierbij moet men echter wel rekening houden met het feit dat de gegevens over de mannelijke inwoners in Gent alle sociale klassen groeperen, daar waar bij de vrijwilligers de groep van de niet-gespecializeerde arbeiders dominerend is. Met het klassebepaald verschil in het huwelijksgedrag wordt hier dus geen rekening gehouden, wat de vergelijkingswaarde noemenswaardig afzwakt.

Verder is het zo dat het niet de K.P.-leden waren die de oudere generatie binnen de groep van de vrijwilligers vormden, maar wel de niet-gesyndikeerde werklozen.

De Gentse vrijwilligers waren voor bijna 60 % ongeschoolde arbeiders. De niet-handarbeiders maakten slechts 10 % uit van de groep, en zij waren bijna allen politiek aktief aan de linkerzijde (kommunisten en socialisten) vóór hun vertrek naar Spanje. Het groot aantal werklozen (en onze gegevens zijn zeker niet volledig, zie voetnoot 163), zowat 20 %, kan zeker geen verwondering baren. Had de ekonomische krisis in 1934 in Gent zijn dieptepunt bereikt dan was de situatie er in 1936 zeker niet veel beter op geworden. Nog in 1937 was 3 procent van de gehele Gentse bevolking werkloos ([166]). Dit niveau lag hoger dan het nationaal gemiddelde dat 2,4 % bedroeg. Vooral de textielindustrie was hierdoor zwaar getroffen. Opvallend is het trouwens dat er onder de vrijwilligers weinig textielbewerkers waren. De meest voorko-

(165) Een modale persoonlijkheid zou men kunnen definiëren als het meest algemene persoonlijkheidstype binnen een bepaalde sociale en kulturele omschrijving.

(166) *Telling van de ongebezigden.* Ministerie van Binnenlandse Zaken. Centrale Dienst voor de Statistiek. Economische en Sociale telling van 27 februari 1937.

mende beroepskategorie en vooral dan bij de werklozen was deze van dagloner, niet-gespecializeerd en onstabiel per definitie. Dit lijkt er opnieuw op te wijzen dat een niet onaanzienlijke groep Gentse vrijwilligers ook binnen de arbeidersbevolking in Gent anno 1936 geen modale persoonlijkheden waren. De groep (van een 9-tal personen) die hiervoor trouwens het beste model kan staan is deze uit het Patershol. Allen waren werkloos en 6 onder hen werden door de C.O.O. ondersteund, wat toch wijst op een laag klassebewustzijn ; hun gemiddelde leeftijd lag om en bij de 30 jaar, terwijl er slechts twee waren gehuwd ; allen hadden een weinig precies omschreven beroep, één tenslotte was in 1936 lid van de K.P. Wij dachten hieruit te mogen besluiten dat deze groep bestond uit wat men doorgaans *Lumpenproletariat* heeft genoemd, met een erg labiele sociale en familiale situatie dus.

***

Komen wij nu aan het probleem van de motivaties. Eerder dan te stellen dat er gemotiveerden en niet-gemotiveerden in de groep waren, zouden wij een onderscheid willen maken tussen de bewust politiek gemotiveerden en de anderen, voor wie de politieke en sociale overwegingen niet zo'n bewuste rol speelden.

Het zou ook mogelijk zijn uit te gaan van de hypotese dat voor deze oorlogsvrijwilligers hoofdzakelijk persoonlijke faktoren en unieke niet-terugkerende ervaringen de motivatie bepaald hebben. Sommige psychologen zouden inderdaad bij deze vrijwilligers kunnen zoeken naar overeenkomsten in de persoonlijkheidsstruktuur en de onderliggende biologische en sociale invloeden. Indien deze « typische » persoonlijkheid afwijkingen zou vertonen t.a.v. de « normale » persoonlijkheidsstruktuur zouden zij los van iedere sociale en politieke motivatie ons probleem kunnen oplossen. Verder bouwend aan deze hypotese zou deze groep vrijwilligers — of een deel van de groep — bestaan uit een konglomeraat van individuen die bepaalde gemeenschappelijke kenmerken vertoonden die hen psychisch geschikt maakten voor een dergelijk avontuur. Zijn het m.a.w. de mensen die bij alle oorlogen vrijwilligers zijn ? Die kleine groep die iedere generatie in zich schuil houdt en die zich manifesteert telkens de omstandigheden rijp zijn ? Is dit zo dan wordt het verder zoeken naar meer specifieke politieke en sociale motivatiefaktoren zinloos. Dan zouden wij trouwens slechts een sociologische studie hebben gemaakt van deze groep waarvan de samenstelling reeds aan een dwingende preselektie was onderworpen.

Los van het feit dat wij twee Gentse vrijwilligers wel degelijk als « huurlingen » kunnen omschrijven (Brigaden, Vreemdelingenlegioen of *Waffen-SS*) pleiten een aantal elementen volgens ons tegen deze hypotese. Het konkreet gedrag van de meerderheid van deze vrijwilligers lijkt inderdaad deze hypotese te weerleggen. Zo reageren de niet politiek-gemotiveerden erg gedifferentieerd op de direkte oorlogssituatie, te gedifferentieerd om een gemeenschappelijke persoonlijkheidsstruktuur als enige verklaringsgrond voor hun gedrag te kunnen postuleren.

Een aantal studies over motivaties in direkte gevechtssituaties hebben daarnaast uitgewezen dat de politieke motivaties, of zelfs meer algemeen de ideologische, als eerste verdwijnen. In het algemeen geraken de faktoren die de motivaties bepalen vóór de gevechtssituatie vlug op de achtergrond, om plaats te maken voor andere die dichter aansluiten bij de individuele persoonlijkheid, zoals trots en groepssolidariteit. Ook al heeft men van de Brigaden een politiek korps bij uitstek willen maken, dan zijn deze elementen meer dan waarschijnlijk ook daar van toepassing. De reakties in een frontsituatie van een aantal duidelijk politiek gemotiveerden kunnen hierin m.i. een verklaringsgrond vinden. Zo stelden wij ook vast dat het al dan niet behoren tot de K.P. voor bepaalde deelgroepen van de vrijwilligers slechts weinig invloed heeft gehad op de duur van hun verblijf in Spanje. De bewuste motivatie op grond van sociale en politieke overwegingen, min of meer los van het eigen belang en de persoonlijke problemen, volstaat dus evenmin om het gedrag te voorspellen of zelfs achteraf te verklaren.

Hierbij sluit ook aan dat de duur van de dienst in de Brigaden zo goed als geen invloed heeft gesorteerd op de kontinuïteit van het politiek gedrag tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor zouden wij twee mogelijke — niet noodzakelijk tegenstrijdige — verklaringen willen naar voor brengen. Vooreerst kunnen de konkrete ervaringen in de Brigaden zelf daarin een belangrijke rol hebben gespeeld. Daarnaast zou dit toch kunnen wijzen op de werking van dieperliggende persoonlijkheidsfaktoren die reeds voor sommigen de vertrekmotivaties bepaalden. Deze hypotese mag dus evenmin verwaarloosd worden. Niet enkel is echter onze bestudeerde groep te klein om hieruit verder besluiten te trekken, maar is ook onze vraagstelling aan het bronnenmateriaal — door de natuur zelf van dit laatste — aan erg veel beperkingen onderworpen, wat een onzekere vertrekbasis vormt zelfs indien er voor een grotere groep gegevens zouden beschikbaar zijn. Leggen wij er de nadruk op dat deze beperkingen ook ten dele van toepassing zijn voor de andere motivatieverklaringen die wij hier nog zullen aanvoeren.

Wat bedoelen wij nu met bewust gemotiveerden ? Zowat een derde van de vrijwilligers was vóór het vertrek betrokken geweest bij de werking van een linkse politieke organizatie. Voor de meesten was dat de K.P., voor enkelen de B.W.P. Er kan denkelijk geen twijfel over bestaan dat deze groep precies via haar politiek engagement en bewust van de reden van haar vrijwilligerschap in de Brigaden heeft dienst genomen.

Politiek engagement kan echter niet steeds een voldoende motivatie zijn. De evolutie van een aantal Gentse vrijwilligers achteraf toont dit terdege aan. Die noodzaakt bijgevolg ook een vraagstelling over de motivatie van het politiek engagement op zich. Het is trouwens duidelijk dat dit laatste geen voldoende voorwaarde was voor het vertrek naar Spanje : niet alle kommunisten zijn tenslotte naar Spanje vertrokken. Om daartoe over te gaan moesten er evident andere voorwaarden vervuld zijn. Een eventuele drijfveer waarmee wij mogelijk ook een politiek engagement gekombineerd zien hebben wij boven nader uiteengezet. De onvolkomenheden van deze hypotese somden wij

reeds op. In ieder geval geeft ze ons evenmin een voldoende verklaring voor de evolutie van de vrijwilligers na de terugkeer.

Een overtuiging — b.v. klassenbewustzijn — kan groeien vanuit de eigen individuele of kollektieve praktische ervaringen in de woon- en leefsituatie, in het maatschappelijk milieu, net als men door teoretische studie kan komen tot de overtuiging dat onze maatschappij een klassenmaatschappij is, waarna men in een bewuste keuze kan opteren voor de verdrukten. Deze faktoren zijn erg complex, maar leiden bij sommigen tot een (al dan niet gestruktureerde) doelgerichte motivatie : het veranderen van het maatschappelijk bestel. In het verlengde hiervan moet ook het vrijwilligerschap van een reeks Gentenaars worden gezien.

Voor andere Gentse vrijwilligers voor de Brigaden kan dit niet worden gezegd. Een niet onaanzienlijke groep kwam niet uit het klassiek arbeidersmilieu, maar veeleer uit het lompenproletariaat. Zij draaiden veeleer naast de maatschappelijke molen mee. Dat deze mensen in onvrede leefden met hun omwereld hoeft geen betoog. Een aantal onder hen had als landloper in Merksplas verbleven en niet weinigen hadden een strafregister. Hun protest was doorgaans niet doelgericht d.w.z. dat zij zelden — een figuur als Jan Pirot zou hierop een uitzondering kunnen vormen — reageerden tegen de oorzaken van de verdrukking, van hun pariabestaan. Veeleer probeerden zij zich elke dag staande te houden. Zonder zich veel te bekommeren om de toekomst of om meer algemene kenmerken van de situatie, hadden zij meer oog voor de onmiddellijke kansen en gevaren die de konkrete situaties inhielden. Er was dus een discrepantie tussen hun objektief sociale situatie en hun mentaliteit. In bepaalde omstandigheden kon hun aggressiviteit tegen het bestaande echter wel een effektievere gerichtheid krijgen. Wij menen dat zowel de Tweede Wereldoorlog als de Spaanse burgeroorlog zulke omstandigheden waren. Het is logisch dat deze mensen een krisissituatie of een plots aangeboden kans aangrepen om uit het niets op te duiken. Daarenboven was het eveneens vrij normaal dat deze « marginalen » zich aangetrokken voelden tot de soms extreme standpunten van de K.P. en de harde taal en aktiemiddelen die in deze organizatie werden gehuldigd, zeker in de periode van de « klasse tegen klasse »-politiek die de partij nog een tijdje na het aan de macht komen van Hitler voorstond. Een deel van dit lompenproletariaat behoorde zonder twijfel tot het pro-kommunistische milieu in het Gent van 1936.

Deze onbewuste motivaties komen dus neer op het minder bewust en meer spontaan reageren, reaktie die echter de werkelijke bron van haar onbehagen niet onderkent. In de lijn van deze hypotese is het gemakkelijk de reakties van een aantal vrijwilligers bij de terugkeer te verklaren. Zij voelden zich bedrogen en lieten zich misbruiken door wie er belang bij had de kommunisten en de arbeidersbeweging in haar geheel te treffen. Ook de opstelling van vele Gentse Interbrigadisten tijdens de wereldoorlog kan in deze optiek geen verwondering baren. Wij kunnen dus stellen dat voor de bewust gemotiveerden het vrijwilligerschap in het verlengde lag van een positief zoeken, met dien verstande dat velen onder hen een grote mobiliteit vertoonden t.o.v. hun milieu (zij waren ondermeer de jongste vrijwilligers), ook als men ze plaatst

tegenover andere leden van de K.P. De onbewust gemotiveerden reageerden veeleer op een negatieve situatie. Bij deze laatsten vonden wij de drop-outs terug die deel uitmaakten van wat men als een geïsoleerde subkultuur kan bestempelen.

***

De Gentse K.P. had een zekere invloed en inplanting gevonden in deze milieus, waarschijnlijk reeds vroeg in de jaren dertig toen het aantal werklozen (en uiteraard waren deze losse ongeschoolde arbeiders de eerste slachtoffers) snel steeg. De kommunisten toonden zich in 1930 erg aktief bij een aantal stakingen waarin zij vooral de weinig strijdvaardige houding van de vakbonden laakten ([167]). Deze stakingen sorteerden weinig resultaat, maar bij de parlementsverkiezingen van 1932 haalde de K.P. bijna 7 % van de stemmen. Dit was met uitzondering van een aantal kantons in het Luikse en in Henegouwen de hoogste score voor de kommunisten op nationaal vlak. Toch maakte de invloed die ze in deze milieus hadden verworven precies de zwakte uit van de partij. Dit waren geen klassebewuste arbeiders. Hun aanleunen bij de K.P. was louter door een negatieve reflex gemotiveerd. De reaktie van een aantal onder hen bij de terugkeer uit Spanje had dan ook zijn weerslag op de partij. Wij konden dit wat de ledencijfers betreft (ook al zal die weerslag daar kleiner geweest zijn) niet nagaan wegens gebrek aan archiefmateriaal, maar de verkiezingsuitslagen spreken boekdelen. Reeds 1938 zag een zware terugval bij de gemeenteraadsverkiezingen. In 1939 verloor men in het kanton Gent t.o.v. 1936 een 2.500 stemmen en viel men op de helft terug. Dit fenomeen is uniek in Vlaanderen, zodat de oorzaken die er toe leidden dat ook wel zouden kunnen zijn. Verdere studie hierover zal noodzakelijk zijn.

De kommunisten hadden in Gent bij de wervingen van de vrijwilligers geroeid met de riemen waarover ze beschikten. En die riemen waren niet bijster stevig. Toen de boot schipbreuk leed dienden zij de gevolgen daarvan te dragen.

Sommige vrijwilligers vochten voor de bevrijding van het Spaanse volk, andere veeleer voor hun eigen bevrijding. Enkele jaren later zouden er nog weinigen overblijven om de anti-fascistische strijd in België verder te zetten.

(167) VAN GHEEM (F.), *Stakingen te Gent en kanaalzone : 1930-1936*, Licentiaatsverhandeling, R.U.G., Sektie Geschiedenis, 1976-77.

LIJST VAN AFKORTINGEN

B.L.P.	Belgisch Leger der Partizanen
B.W.P.	Belgische Werkliedenpartij
C.O.O.	Kommissie van Openbare Onderstand
C.O.P.A.C.	Centre d'Organisation et de Propagande Anti-Communiste
G.F.P.	Geheime Feldpolizei
I.B.	Internationale Brigaden
I.R.H.	Internationale Rode Hulp
K.J.	Kommunistische Jeugd
K.P.B.	Kommunistische Partij van België
M.V.G./D.O.	Ministerie van Volksgezondheid/Dienst Oorlogsslachtoffers
D.B.W.	Dossier Burgerlijke Weerstander
D.P.G.	Dossier Politiek Gevangene
D.P.W.	Dossier Weerstander door de sluikpers
O.D.O.	Dienst Opzoekingen, Dokumentatie en Overlijdens
O.C.M.W.	Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn
O.F.K.	Oberfeldkommandantur
P.C.E.	Partido Comunista de España
P.C.F.	Parti Communiste Français
P.V.	Proces-verbaal
R.A.B.W.	Rijksarchief Beveren-Waas
R.U.G.	Rijksuniversiteit Gent
S.D.-S.	Servicios Documentales - Salamanca
P.S.	Politico-social
S.M.	Servicio militar
S.J.W.	Socialistische Jonge Wacht
V.K.P.	Vlaamse Kommunistische Partij

Publikaties van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

— BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

1, 1970 *De verplichte tewerkstelling in België (1940-1944) — De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk.*
132 p. 160,— F

2, 1972 *De socialistische Internationale te Londen — De Vlaamse Landsleiding — De klandestiene K.A.J. in Duitsland — De Belgische Nationale Beweging — De Belgische netten in Frankrijk — De klandestiene pers in 1940 — Het gemeentebestuur te Verviers.*
306 p. 280,— F

3, 1974 *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel.* Eerste deel : *De Sicherheitspolizei in België — Dr. Elias als leider van het VNV — De Dienst D en de hulp aan onderduikers — Het godsdienstige leven van de Belgische krijgsgevangenen — De ekonomische plundering van de Joden in België — De diplomatieke konferentie van 5 april 1940.*
199 p. 190,— F

4, 1976 *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel.* Tweede deel : *De infiltratie van de politieke kollaboratie in Vlaanderen door de SS — De uitroeiing van de Zigeuners uit België — De tewerkstelling van Kortrijkzanen in Duitsland — De Amerikaanse ekonomische oorlogvoering — De behartiging van de Belgische belangen door Zwitserland.*
230 p. 320,— F

5, 1978 *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel.* Derde deel : *Ontwikkeling van oktober 1942 tot oktober 1943 — Rex en Duitsland (1933-1940) — De herderlijke brief van kardinaal Van Roey over de kapitulatie van 28 mei 1940. Het aandeel van advokatuur en magistratuur.*
248 p. 320,— F

— REPERTORIA

— W. Meyers : *België in de tweede wereldoorlog. Bibliografie (1970-1975)*
in 4°, offset, 146 p. 200,— F

— F. Selleslagh : *België tijdens de bezetting. Fotorepertorium*
in 4°, offset, VII-153 p. (uitgeput)

— A. Cordewiener : *De pers en de Tweede Wereldoorlog. Repertorium van de pers bewaard in het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*
in 4°, offset (uitgeput)

— DOKUMENTEN

1. F. Selleslagh : *De tewerkstelling van Belgische arbeidskrachten tijdens de bezetting (1940)*
in 4°, offset, 134 p. 105,— F

2. F. Selleslagh : *De tewerkstelling van Belgische arbeidskrachten tijdens de bezetting (1941)*
in 4°, offset, 134 p. 160,— F

— INVENTARISSEN

1. J. Gotovitch : *Inventaire du Fonds Léo Lejeune*
in 4°, offset, XVI-94 p. (uitgeput)

2. H. Balthazar : *Inventaris Hendrik de Man*
in 4°, offset, 55 p. 75,— F

3. J. Gallant : *Inventaris archief J. Grauls*
in 4°, offset, VI-43 p. 75,— F

4. J. Gotovitch : *Archives des Partisans Armés*
in 4°, offset, XVIII-40 p. 75,— F

5. D. Vercauteren en J. Gotovitch : *Archives des réseaux Tégal et Zéro*
in 4°, offset, X-83 p. 100,— F

6. J. Gotovitch : *Papiers privés. J. Bondas, L. Delsinne, A. Gerlo...*
in 4°, offset, 88 p. 100,— F

7. W. Steenhaut en M. Van de Steen : *Archief DeVlag*
in 4°, offset, VIII + 152 p. (uitgeput)

Verschijnen binnenkort

— H. Masson : *Inventaire du Fonds Inbel (Londres)*

— D. Martin : *Inventaris archief A. de Vleeschauwer*

— H. Masson : *Inventaire des fonds Rex et des mouvements wallons de collaboration*

— D. Martin : *Inventaris archief Bevrijding Antwerpen*

Nog beschikbaar

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Brussel, 1967, 248 p. 148,— F

La brigade spéciale de Luttre - le convoi du 22 septembre 1941 - Het alarm van januari 1940 in Nederland - Inventaire de la presse clandestine liégeoise - La résistance belge en 1943 vue par la Gestapo.

Mededelingen, het huisorgaan van het Centrum, brengt regelmatig inlichtingen over de stand van de opzoekingen en van de kollekties.

Jaarlijks publiceert *Mededelingen* een *Bibliografie* van de publikaties betreffende België tijdens de Tweede Wereldoorlog, verschenen in de loop van het jaar. *Mededelingen* wordt op aanvraag gratis toegestuurd.

BETALING : Bij ontvangst van de faktuur.

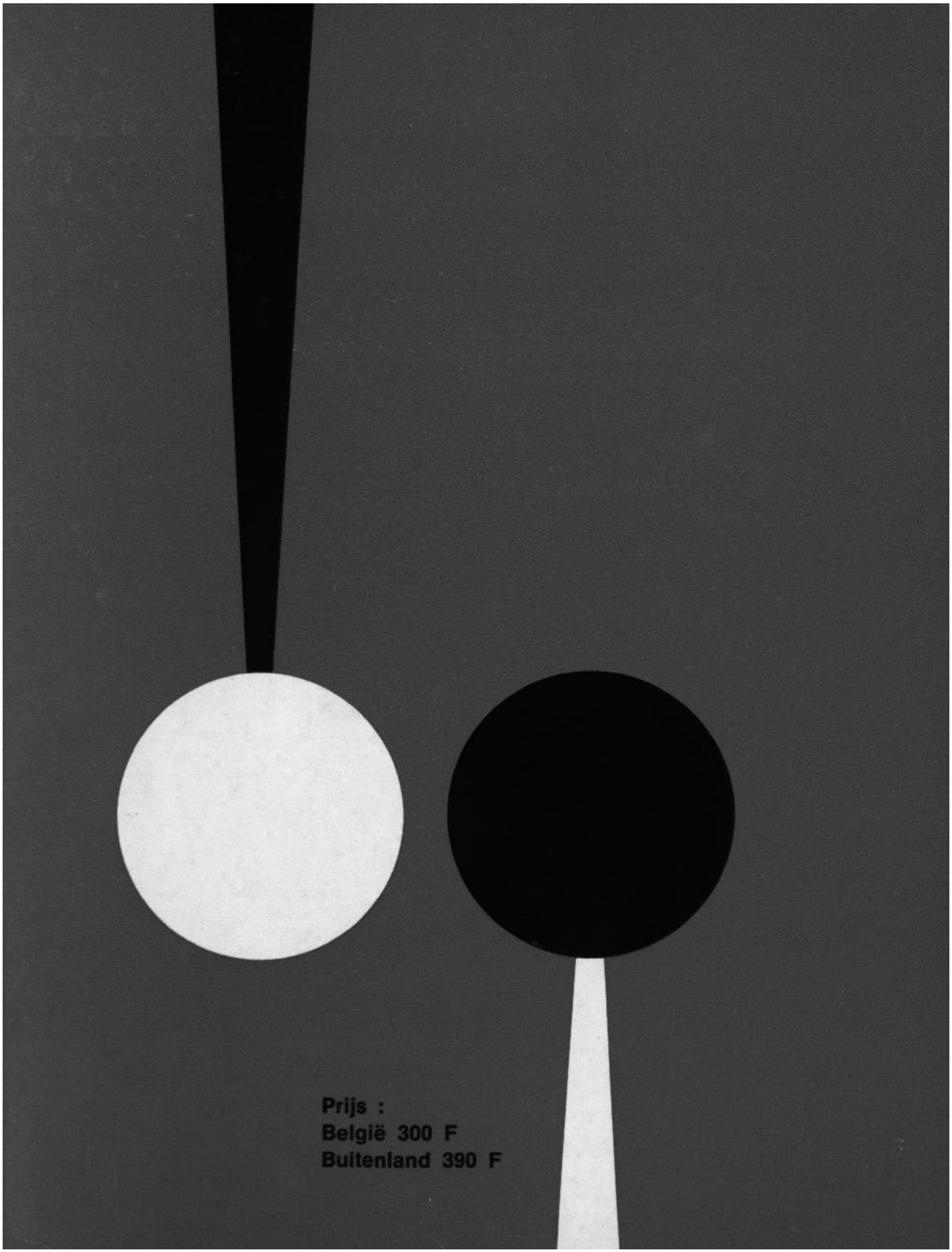

Prijs :
België 300 F
Buitenland 390 F